Milliyet YAYINLARI
GENEL KÜLTÜR DİZİSİ

Simone de BEAUVOIR

YAŞLILIK

ilk çağı

•YAŞLILIK•

SIMONE DE BEAUVOIR

MİLLİYET YAYIN LTD. ŞTİ. YAYINLARI
Genel Kültür Kitapları Dizisi : 3

•

Yayın hakkı (Copyright) : Gallimard . ONK . Copyright Ajansı -
Milliyet Yayın Ltd. Şti

•

Birinci baskı Eylül 1970

Bu kitap SIRALAR Matbaasında dizilip düzenlenmiş ve basılmıştır.

SİMONE DE BEAUVOİR

Yaşlılık

Türkçesi

Osman CANBERK — Eray CANBERK

SIMONE DE BEAUVOIR KİTABI «YAŞLILIK» ÜZERİNE KONUŞUYOR

— Bazı eleştiriciler «Simone de Beauvoir bu eseri bir yerde modaya uymak için yazdı» diyorlar. Siz, yaşlıların sorunlarıyla kimse ilgilenmiyor, yaşlıların çevresinde suçlu bir sessizlik yaratılıyor diyorsunuz ya, o eleştirmecilere göre doğru değilmiş bu sözleriniz, hattâ tersi söz konusuymuş. Son sıralarda yaşlıların sorunlarıyla ilgili yayınlar çoğalmış siz de kendiniz için elverişli gördüğünüz bu modaya katılmışsınız.

— Aslında yaşlılığın sorunlarına eğilmeye başlamanın tarihi pek yenidir. Daha geçenlerde «Toplumsal İşler Genel Denetim Kurulu»nun bir raporundan sonra bu konuda konuşulmağa başlandı, çok çok iki aydan beri. İlginç şeyler var bu raporda. Ama ben kitabımı yazmağa iki buçuk yıl önce başlamıştım. O sıralarda kimsenin yanaştığı —bir iki hekimle bir iki bunama uzmanının dışında— yoktu bu konuya. Onlar da kitabım yayımlandıktan sonra, beni kutladılar, bu suçlu sessizliği parçaladığım için sevinçlerini belirttiler.

— Peki, ne gibi bir etkiyle yazdınız bu kitabı?

— Bir değil birçok nedeni var bunun: Bir kere kendim yaşlılığa giriyorum, bu da benim için bir sorun oluyor. Yaşlılığa girmek üzere olduğumu da yazmıştım «la Force des Choses» adlı kitabımın sonunda. Ama birçok eleştirmeci, birçok okur bunun yanlış olduğunu, henüz genç sayıldığımı, zaten kimse için yaşlılık diye birşey söz konusu olamayacağını söyleyerek beni eleştirmişti. Bir yasak şey, bir tabuydu yaşlılık konusu, hiç yanaşmamak gerekirdi. Bu düşüncelere kanmadım. Hattâ öfkelendim de böyle düşünüldüğü için. Kimsenin göze alamadığı bu soruna yaklaşmak gerektiği kanısındayım.

— Bu genel susuşu neye bağlıyorsunuz?

— Bunu anlamak için çok çalıştım. Bulduğum sonuçlardan biri şu oldu: İnsanlar yaşlılıkta ölümü daha kolay benimsiyorlar. Sonra erkekler de, kadınlar da yaşlılıkta bir aşağılık durum, bir düşüş buluyorlar; insanın yaşlanınca kendi kendinin karikatürü olaca-

ğını düşünüyorlar (içinde bulunduğumuz dünyanın şartlarına göre, çokluk, doğrudur bu.) Toplumumuzda yaşlı kişilerle ilgilenen, ilgilenmesi gereken kurumlarca onlara sağlanan yaşama şartları utanılacak bir düzeydedir. Birşey daha itti beni bu kitabı yazmaya: Kırk yaşımdayken kendimi öbür kadınlar gibi bir kadın görüyordum. Kadınlığın genel sorunları benim özel şartlarımdan da geçiyordu. Bir erkek nasıl erkekse, ben de kadındım. O sırada «İkinci Seks»i yazdım. Yaşım altmışa gelince de kendimi artık yaşlılar arasında görmeye başladım. Onların sorunları benim sorunlarım oldu. Şimdi 62 yaşındayım. Her yönden yaşlılık 65'te başlıyor. Sözgelimi, emeklilik yaşı birçok alanda 65 olarak saptanmıştır. Tam bir yaşlı değilsem de, yaşlılığın sınırına iyice yaklaştığım söylenebilir.

— Eleştirmecilere göre kitabınızın birinci bölümünde yeni birşey yok; hep daha önce söylenmiş şeyleri almışsınız. İkinci elden bilgilerle doluymuş.

— Saçma bir düşünce: Uzmanlığı gerektiren konularda bütünüyle birinci elden bir eser gösterebilir misiniz? Elbette başka kaynaklardan, başka bilgilerden, katkılardan yararlanacağım. Biyolojiyle ilgili bölümler gerçekten ikinci elden bilgilerdir. Ama insanbiliminin (antropoloji) söz konusu olduğu yerlerde College de France'da Levi-Strauss'un yönettiği laboratuvarda uzun araştırmalara katıldım. Başka başka toplumlardaki yaşlılık olaylarını izledim.

— Siz, istediğiniz gibi yaşayabilmek için yeterince parası olan imtiyazlı birisiniz. Yaklaşan yaşlılık

olgusunu nasıl karşılıyorsunuz? Üç yıl sonra tam bir yaşlılığa gireceksiniz. Sizin için bunun anlamı ne?

— Seksen yaşıma erdiğim zaman bu soruyu yeniden sormak gerek, çünkü o zaman gerçek anlamda yaşlı olacağım, çalışma gücümü yitireceğim belki de. Oysa, bugün kendimi on yıl öncekinden çok değişik görmüyorum. Altmış iki yaşımda bugün bazı yönlerden on yıl öncesine göre daha iyimser olduğum bile söylenebilir. Bence 65 yaşında olmak da 55 yaşında olmak gibi birşey. Bugün iyiyim, dostlarım var çevremde, yılların ağırlığını omuzlarımda fazlaca taşıdığım da söylenemez.

— Bunu söylediniz de aklıma geldi, «Anılar» adlı üç ciltlik kitabınızda büyük bir mutluluk gücü buluyorlar. Bugün bunun daha az olduğu düşünülebilir mi?

— Yani mutlu olup olmadığımı soruyorsunuz. Mutluyum, evet. Gerçi hiç de benimsemeyeceğim birtakım dünya olayları ile çevriliyim. Ama özel hayatımın bulutsuz olduğunu söyleyeceğim.

ÖNSÖZ

BUDA, daha prens Sinddharta iken babası tarafından muhteşem bir saraya kapatılmıştı ve Buda çevrede arabayla dolaşmak için birçok kereler saraydan kaçtı. İlk çıkışında güçsüz, kuvvetsiz, dişleri dökük, her yanı buruşmuş, akpak, kamburu çıkmış, bir sopaya dayanıp duran; ne dediği anlaşılmaz, tir tir titreyen bir adama rastladı. Şaşırdı; arabacı, Prense bunun ihtiyar bir adam olduğunu söyleyip anlattı. Prens: «Yazık, gençliğe özgü gururla başı dönmüş, güçsüz ve cahil yaratıklar yaşlılığı görmüyorlar!» diye bağırdı. «Çabuk, eve dönelim! Madem gelecekteki yaşlılığın durağıyım, öyleyse oyunlarla eğlenceler neye yarar.»

Buda, bir ihtiyarda kendi öz kaderini gördü; çünkü, insanları kurtarmak için doğmuş Buda, insanların durumunu her şeyiyle kendine ödev bilmek istiyordu. Bu yüzden onlardan ayrıydı. İnsanlar hoşlarına gitmeyen görünüşlerden sıyrılıp kaçarlar. Özellikle de yaşlılıktan. Amerika kendi sözlüğünden 'ölü' kelimesini çıkarmıştır. Amerika'da 'kaybolmuş sayın kişi'den söz edilir. Hattâ bu ülke ileri yaşlara her türlü referansı vermekten kaçınır. Bugün Fransa'da ihtiyarlık yine yasak bir konudur. Nesnelerin Gücü'nün sonunda bu yasağı çiğnediğimde, amanın, nasıl da şimşekleri üstüme çektim, anlatamam! Kabul etmeli; yaşlılığın eşiğindeydim, bu, yaşlılığın bütün kadınları gözlediği, onlardan pek çoğunu da pençesinin altına aldığı an demekti. Kibarca ya da öfkeyle, pek çok kişi

— hele yaşlılar — yaşlılık diye bir şeyin olmadığını sık sık tekrar ettiler bana. Yalnız ötekilerden daha az genç insanlar vardır, hepsi o kadar. Toplum için, yaşlılık, sözü edilmesi ayıp, bir çeşit utandırıcı sır gibi görülür. Kadın hakkında, çocuklukla ve yeni yetmelikle ilgili, her alanda verimli bir edebiyat vardır da uzmanca eserlerin dışında yaşlılığa değinenler pek enderdir. Bir resimli roman ressamı bütün çizdiklerini yenilemek zorunda kalmıştı, çünkü kişileri arasına bir büyükanne - büyükbaba çifti koymuştu. Ona: «Yaşlıları çıkar» diye emir verildi. [1] Yaşlılık üzerine bir denemeye çalıştığımı söylediğim zaman da çokluk: «Aman ne düşünce!.. Ama siz yaşlı değilsiniz ki!.. Üstelik hiç de iç açıcı bir konu değil...» diye bağırıyorlar.

İşte bu kitabımı, bu sessiz anlayışı bozmak için yazdım. Marcuse: Tüketim toplumu, mutsuz bilinç yerine mutlu bir bilinç koydu ve böylece suçlu olma duygusundan sıyrılıyor, diyerek dikkati çeker. Tüketim toplumu ihtiyarlar söz konusu olduğunda sadece sanık durumunda değil, aynı zamanda suçludur da. Gelişim ve bolluk efsanelerinin ardına sığınmış bu tüketim toplumu, ihtiyarlara parya muamelesi yapar. İhtiyarların oranının dünyada en yüksek olduğu, 65 yaşından yukarı olanların halkın % 12'sini teşkil ettiği Fransa'da bile hepsi yoksulluğa, yalnızlığa, hastalıklara, umutsuzluklara mahkûm edilmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde de kaderleri daha iyi değildir. Tüketim toplumunun açıkça öğretmeye yeltendiği insancı ahlâkla yine onun barbarca tutumunu uzlaştırmak için, egemen sınıf, ihtiyarları insan yerine koymamayı uygun bulur. İhtiyarların sesine kulak

---

[1] François Garrigue'in haberi. Alsas Son Haberler, 12 Ekim 1968.

verilseydi, bu sesin insancıl bir ses olduğunu itiraf ve kabul etmek gerekecekti. Ben, okurlarımı bu sese kulak vermeye zorlayacağım: İhtiyarlara uygulanan durumu ve bu durum içinde onların yaşayış tarzlarını tasvir edeceğim. Yalanlarla, efsanelerle, burjuva kültürünün basma kalıp sözleriyle niteliği bozulmuş olan şeyi, kafalarından ve yüreklerinden gerçekten geçen şeyi söyleyeceğim.

İhtiyarlara saygı göstermede toplumun tutumu, oldum olasıya son derece iki yüzlüdür. Genel olarak, toplum, ihtiyarlığa ileri yaştakilerin kurduğu bir sınıf olarak bakmaz. Ergenlik bunalımı, çocukla yetişkin arasında, ancak dar sınırlar içinde değişebilen bir işaret çizgisi çekmektedir: 18 ve 21 yaşlarındaki gençler, büyükler topluluğunda kabul edilirler. Bu tür bir geçiş, hemen hemen her zaman «geçiş törenleri»yle belli edilir. İhtiyarlığın başlangıç zamanı iyi tarif edilmemiştir, yerlere ve çağlara göre değişir. Yeni bir konum getiren, ihtiyarlıkla ilgili «geçiş törenleri»ne hiçbir yerde rastlanmaz (1).

Politika alanında, bireyin yaşadığı süre, hak ve ödevleri aynı kalır. Medenî kanun yüz yaşındaki bir adamla kırk yaşındaki bir adam arasında hiçbir ayırım yapmaz. Hukukçulara göre; patolojik haller dışında, yaşlı insanların cezaî sorumlulukları gençlerinki kadar tamdır (2). Günlük hayatta ihtiyarlar

---

(1) Kişinin 60 ya da 80 yaşına ulaştığı gün bazı toplumlarda kutlanan bayramlar bir tören niteliği taşımazlar.

(2) Başsavcı Mornet, adaletin yaşları hesaba katmadığını hatırlatarak Pétain'e karşı iddiasını yaptı. Birkaç yıldan beri, dâvadan önceki «kişilik soruşturmaları»nda sanığın yaşı belirtilebiliyor. Fakat diğerleri arasında bir özellik olarak.

ayrı bir kategoriye sokulmazlar. Hoş, onlar da bunu istemezler zaten. Çocuklar ve yeni yetmeler için kitaplar, yayınlar, gösteriler, televizyon ve radyo programları vardır. Yaşlılara yok, tabii (1). Böylece bu gibi durumlarda, ihtiyarlar, çok genç yetişkinlerin arasında kaynayıp gitmektedirler. Bununla beraber ihtiyarların ekonomik durumu söz konusu olunca, onlar, yabancı bir cinstenmiş gibi kabul edilirler. İhtiyarlara karşı insanın kendini borcunu ödemiş hissetmesi için ufak bir yardımda bulunmak yettiğine göre; onlar, diğer insanlarla ne aynı ihtiyaçlara, ne de aynı duygulara sahiptirler. Bu yanılsamayı Iktisatçılar ve kanun koyucular kabul etmektedirler, ancak bu arada toplumdaki etken olmayanların yükünün etkenler tarafından temsil edilmesinden de hoşlanmıyorlar: Oysa, bu etkenler geleceğin etken olmayanları olacaklardır ve yaşlı insanların yükünü üstlerine almakla kendi öz geleceklerini sağlamaktadırlar. Sendikacılar da bu konuda yanılmıyorlar; hakları ileri sürdüklerinde emeklilik sorununa her zaman geniş bir yer ayırıyorlar.

Hiçbir ekonomik güç teşkil etmeyen yaşlıların, haklarından yararlanma yolları yoktur; sömürücülerin çıkarı, çalışanlarla verimsiz olanlar arasındaki dayanışmayı yıkmaya bağlıdır. Hem de bunu, verimsiz olanları kimsenin savunamayacağı bir biçimde yaparlar. Burjuva düşüncesinin ortaya attığı efsaneler ve basma kalıp sözler, ihtiyar insanı başka biri gibi göstermeye çabalar Proust: «Hayat, oldukça uzun yıllar sürmüş olan erginlerle ihtiyarları meydana getirir» diyor. İhtiyarlar yaşamakta olan insanın hatalarını ve niteliklerini taşırlar. Oysa, kamuoyu bunu bilmezden gelir. İhtiyarlar gençlerle

(1) «Bonne Presse» yaşlı kimseler için bir yayın yapıyor. Bilgiler ve pratik tavsiyelerle yetiniyor.

aynı istekleri, aynı duyguları, aynı ihtiyaçları gösterseler türlü rezalete sebep olurlar. İhtiyarlarda aşk, kıskançlık duyguları iğrentici ya da gülünçtür; cinsellik tiksinti, şiddet alaylı karşılanır. Erdem örneği olmak zorundadırlar. Herşeyden önce onlardan 'sükünet' beklenir; ihtiyarların 'sükünet' içinde oldukları ileri sürülür, bu da onların mutsuzluğuyla ilgilenmemeye yol açar. İhtiyarlara yakıştırılan saf görünüş, ak saçları başında harelenmiş, pek çok deneme görmüş geçirmiş ve 'muhterem', insan olma halinin çok ötelerinde hüküm süren bir 'filozof' görünüşüdür. Eğer bu durumdan çıkarlarsa aşağılara yuvarlanırlar; öncekinin tam tersi olan bu görünüş, yerli yersiz konuşup hareket eden, çocukların maskarası olmuş yaşlı deli görünüşüdür. Ne olursa olsun, ihtiyarlar erdemleri ya da ahlâk düşkünlükleriyle insan topluluğunun dışında yer alırlar.

Bu dışa atmayı o kadar ileri götürürüz ki, sonunda işi ihtiyarın bize karşı olmasına kadar vardırırız. Bir gün bizim de içine düşeceğimiz ihtiyarlıkta kendimizi görüp tanımak istemeyiz. Proust: «Bütün gerçekler içinde, (ihtiyarlık) gerçeği; hayatta, bütünüyle soyut bir kavram olarak belki uzun süre içimizde taşıdığımız tek gerçektir.» diye yazıyor Bütün insanlar ölümlüdürler; ölümü düşünürler. Aralarından büyük bir çoğunluk yaşlanır; Hemen hemen hiçbiri bu değişkenliği önceden düşünmemiştir. İhtiyarlık kadar beklenmedik, ihtiyarlık kadar akla gelmeyen hiçbir şey yoktur. Gelenekleriyle ilgili soru sorulduğunda gençler — özellikle genç kızlar — 60 yaşına gelince hayatı durduruyorlar. Bazıları «Ben oraya kadar varmayacağım, daha önce öleceğim.» diyorlar. İçlerinden bazıları da: «Daha önce kendimi öldüreceğim» diyor. Yetişkin insan sanki hiç ihtiyar olmayacakmış gibi davranır. Çoğunlukla, çalışan erkek emeklilik saati gelip çatınca şaşırıp kalır. Oy-

sa, emeklilik tarihi önceden tesbit edilmiştir; bunu bilir, buna hazır olması gerekir. Gerçek şudur; iş, kritik bir duruma gelmedikçe insan son ana kadar bütün bu bilginin yabancısıdır.

Günü gelince ve o güne yaklaşılınca, ihtiyarlık ölüme yeğ tutulur. Bununla birlikte, zamanla en çok dikkatimizi çeken şey, ölüm olacaktır. Ölüm, ansızın önümüze çıkan yollardan biridir, her yaşta bizi tehdit eder. Bize bir anlığına değip geçtiği, sık sık korkuttuğu olur. İnsan bir anda ihtiyar olmadığı için gençken ya da güçlü kuvvetliyken, Buda örneği, gelecekteki yaşlılığımızın durağında olduğumuzu aklımıza getirmeyiz. Yaşlılık bizden öyle uzak bir zaman parçasıyla ayrılmıştır ki, gözümüzde sonsuzluğa karışıp gider. Bu uzak gelecek bize gerçek dışı gibi gelir. Ölüler de bir hiçtir. İnsan bu yokluğun önünde metafizik bir baş dönmesi duyabilir; ama bu yokluk kesin bir şekilde yerine oturmuştur, tartışma götürmez. «Artık var olmayacağım» der ve bu kayboluş içinde özdeşliğimi korurum.(1) 20 yaşında, 40 yaşındaki ihtiyarlığı düşünmem, sanki başka birini düşünmem demektir. Öyleyse değişimde bütünüyle korkutucu birşey var. Şaşkındım, çocuktum ve bir gün büyük biri olacağım gerçeğini gördüğümde de sıkıntılıydım. Fakat olduğu gibi kalmak tutkusu, yetişkin insan görünüşünün dikkate değer olması yüzünden, genç yaşta genellikle ağır basar. Yaşlılık, bir felâket gibi belirince, kendini iyi korumuş sanılan kimselerde bile ortaya çıkan fiziksel yıpranış gözlerden okunur. Çünkü insan türü, yıllara bağlı olan değişimlerin hemen göze çarptığı bir türdür. Hayvanlar cılızlaşır, zayıflarlar ama değişime uğramazlar. Bizler uğrarız. Güzel bir genç kadının yanındaki

(1) Bu özdeşlik, öncelikle, ölümsüz bir ruha sahip olduklarına inananlar için bir 'teminat'tır.

annesi, kadının gelecek yılların aynasındaki hayalidir bunu görünce içimiz üzüntüyle daralır. Lévi-Strauss, Nambikwara'lı Hintlilerin «genç ve güzel» ve «ihtiyar ve çirkin» kelimelerini tek bir kelime olarak kullandıklarını söylüyor. İhtiyar insanların bize sunduğu geleceğimizin görüntüsü önünde, kılımız bile kıpırdamadan duruyoruz. İçimizde bir ses, böyle bir şeyin bizim başımıza gelmeyeceğini boş yere mırıldanır durur. Böyle bir şey olup bitince de artık biz, biz değilizdir. Yaşlılık, üstümüze çökmeden önce ancak başkalarına ait bir şeydir. Bütün bunlardan şu anlaşılıyor; toplum, ihtiyar insanlarda kendi benzerlerimizi görmekten bizi alakoymayı başarıyor.

Ufak tefek şeylerle uğraşmayı bir yana bırakalım, hayatımızın anlamı bizi bekleyen gelecekte söz konusudur. Eğer ne olacağımızı bilmiyorsak, kim olduğumuzu bilmiyoruz demektir. Şu ihtiyar adamda, şu ihtiyar kadında kendimizi görüp tanıyalım. İnsanlık durumumuzu bir bütün olarak üstlenmeyi istiyorsak, böyle davranmak gerekir. Bir kere ömür sonu felâketini artık kayıtsızlıkla karşılayamayacağız, kendimizi her an onunla ilintili hissedeceğiz; gerçekten de böyleyiz. Ömür sonu, içinde yaşadığımız sömürü düzenini olduğu gibi açığa vurur. Kendi ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yetmeyen ihtiyar, her zaman için bir yüktür. Fakat, bir köy komünotesi içinde, bazı ilkel uluslarda olduğu gibi belli bir eşitliğin hüküm sürdüğü topluluklarda yetişkin insan, belki de bilmeden, bugün ihtiyara verdiği yerin, yarın kendi yeri olacağını da bilir. Bütün köylerde yaygınlıkla dolaşan Grimm hikâyelerinin anlamı da budur. Sözgelişi: Bir köylü ihtiyar babasına, aileden uzakta bir yerde, bir tahta fıçının içinde yemek yedirmektedir. Bir gün köylü kendi oğlunu küçük tahta parçaları toplarken ya-

kalar, çocuk «bunları senin ihtiyar olacağın zaman için topluyorum» der. Bunun üzerine büyükbaba hemen herkesin oturduğu masada yerini alır. Topluluğun etken ve çalışan üyeleri, uzun vadeli çıkarlarıyle günlük çıkarları arasında uzlaşmalar icat etmişlerdir. Acil ihtiyaçlar, bazı ilkel insanları ihtiyar ana-babasını öldürmeye zorlar, daha sonra da aynı akıbete uğrayarak ödeşirler. Çok aşırı olmayan durumlarda önceden görme ve evlâtlık duygularına sahip olma bu bencilliği azaltır. Kapitalist dünyada artık uzun vadeli çıkarın yeri yoktur: Kitlenin kaderini ellerinde tutan imtiyazlılar bu kaderi paylaşmaktan korkmazlar. İkiyüzlü çenebazlıklara rağmen imtiyazlılar, insancıl duygularla davranmaya sıra gelince kendilerini uzak tutarlar. İktisat, çıkar temeli üzerine dayanır, pratik olarak bütün uygarlık ona bağımlıdır. İnsan denen gereçle, ancak ürün verdiği sürece ilgilenilir. Sonra fırlatıp atılır. Bir kongrede, Cambridge'de antropolog olan doktor Leach (1) «Makinaların en küçük işleri yaptığı, değişmeler içindeki dünyada İnsanların uzun süre hizmet etmesi gerekmiyor. 55 yaşını geçen kişi bir kenara bırakılmalıdır.» diyor.

«Kenara bırakılmak» sözü, söylenmek istenen çok iyi anlatır. Bize emekliliğin özgürlük ve oyalanmalar devri olduğu söylenir. Şairler «kuytu limanın güzellikleri»ni (2) överler. Bunlar, utanmazca aldatmalardır. Toplum, yaşlıların çoğunu öyle bir hayat düzeyine oturtur ki, «yaşlı ve yoksul» deyimi sözü uzatmaktan başka bir işe yaramaz: çünkü iki kelime de aynı kapıya çıkar. Tersine: yoksulların çoğu ihtiyarlardır. Oyalanmalar, emekliye yeni olanaklar açmaz. Tam ayak bağlarından

(1) 1968 de yapılmış.

(2) Deyim, Racan'ındır.

kurtulduğu sırada, bireyin kendi özgürlüğünü kullanma yolları elinden alınır. Yalnızlık ve can sıkıntısı içine atılıp, tam bir gözden düşmeyle bitkisel bir hayata mahkûm edilir. Hayatının son onbeş ya da yirmi yılında bir insana artık bir hiç gözüyle bakılması, bizim uygarlığımızın başarısızlığı değildir de nedir? İhtiyarları yürüyen ölüler değil de yaş yaşayıp gün görmüş insanlar yerine korsak; anlattığımız bu apaçık durum bizi boğar, bunaltır. Bizim olan bu bozuk düzene parmak basanlar, bu rezaleti gün ışığına çıkarmalıdırlar. Bir toplumu sarsmayı başarmak için bütün çabalar, en yeteneksizlerin kaderini değiştirmek üzerinde toplanmalıdır. Gandi, kastlar düzenini yere sermek üzere paryaların durumuyla uğraştı, feodal aileyi yıkmak için Kızıl Çin kadına hak tanıdı. İnsanların son demlerinde yine insan olarak kalmalarını istemek, köklü bir kargaşalığa yol açacaktır. Zaten kurulu düzene dokunmadan bazı sınırlı değişikliklerle bu sonucu almak mümkün değildir: Bu insanlık dışı edilmiş ihtiyarlar, emekçilerin sömürülmesinin, toplumun atomizasyonunun, seçkin, imtiyazlı ve yönetici sınıfa ayrılmış bir kültür sefaletinin sonucudur. Bütün bunlar herşeyin ta başından ele alınması gereğini gösteriyor. İşte bunun için bu sorun sessizce geçiştiriliyor, işte bunun için de bu sessizliği bozmak gerekir. Bu konuda okurlarımın bana yardımcı olmalarını dilerim.

ŞİMDİYE kadar ihtiyarlıktan, sanki bu kelime iyi tanımlanmış bir gerçeği kapsıyormuşcasına söz ettim hep. Aslında, insan türü için ihtiyarlığı çizip belirlemek kolay değildir. Bu biyolojik bir olaydır; yaşlı insanın organizması bazı özellikler gösterir. İhtiyarlık psikolojik sonuçlar doğurur: Bazı davranışlar, haklı olarak ileri yaşın niteliğini belli eden davranışlar gibi kabul edilir. Bütün insanla ilgili durumlar gibi ihtiyarlığın da varoluşcu bir boyutu vardır: İhtiyarlık, bireyin zamanla olan ilişkisini; yani, dünyayla ve kendi öz tarihiyle olan ilişkisini değişikliğe uğratır. Öte yandan insan asla tabiî durumda yaşamamaktadır. Her çağında olduğu gibi ihtiyarlığında da insanın konumu, bağlı olduğu toplum tarafından insana zorla kabul ettirilir. Sorun'u karmaşık kılan da budur zaten. Bu, farklı

görüş noktalarının sıkı sıkıya karşılıklı olarak bağımlı olmasındandır. Bugün bilindiği gibi, fizyolojik verileri ve psikolojik olguları dikkate almayıp bir yana atmak, soyut bir düşüncedir: Bunlar, birbirlerine karşılıklı kumanda ederler. İhtiyarlıkta bu ilişkinin, özellikle, apaçık bir şey olduğunu göreceğiz. Bu ilişki daha çok psikosomatik'in alanıdır. Bununla beraber bir bireyin psişik hayatı diye adlandırılan durum, ancak bireyin varoluşsal durumunun ışığı altında anlaşılabilir. Bireyin bu durumunun da kendi organizması içinde yansıtmaları vardır. Tersine; zamanla olan ilişki, vücudun az ya da çok harap oluşuna göre, değişik bir şekilde duyulur.

Nihayet toplum, işe yaramaması, görmüş geçirmiş olması gibi ihtiyarın bireysel mizacının doğuracağı tepkiyi hesaba katarak ona yerini ve yapacağı işi gösterir. Buna karşılık, bireyi şartlandıran, toplumun ideolojik ve pratik tutumudur. Öyleyse, ihtiyarlığın çeşitli görünüşlerini çözümsel bir tarzda anlatmak tepki yapar ve ötekiler tarafından etkilenir. Yaşlılığı, işte bu dolaşımın sonsuz hareketi içinde yakalamak gerekir. Bu yüzden bu ihtiyarlık incelemesi tam olmayı göze almak zorundadır. Benim asıl amacım, ihtiyar insanların kaderini bugün, bizim toplumumuzda gün ışığına çıkarmak olduğuna göre; ilkel denen topluluklardaki yaşlıların durumuna, insan tarihinin değişik anlarında ihtiyarların durumuna bu kadar çok sayfa ayırmama belki de şaşılacaktır. Fakat ihtiyarlık biyolojik bir alınyazısı olduğuna göre, tarihötesi bir gerçekse, bu alınyazısının toplumun içeriğine göre değişik tarzda yaşanmış olduğu açıktır. Bunun tersi düşünüldüğünde; bir toplum içinde ihtiyarlığın büründüğü anlam ya da anlamsızlık bu toplumu bütünüyle söz konusu eder, çünkü geçmişteki hayatın anlamı ya da anlamsızlığı bu toplumun içinde açığa çıkar. Kendi toplumumuzu yargılamak için onun seçtiği çözüm yollarıyla, zaman ve mekân içinde, öteki toplulukların kabul ettikleri çö-

züm yollarını karşı karşıya getirmek gerekir. Bu karşılaştırma, hangi ölçüde ve ne pahasına güçlüklere çare bulunabileceği ve bizim yaşadığımız düzen içinde ihtiyarların sorumluluk payının ne olduğu konusunda, ihtiyarın durumunun bir kaçınılmazlık taşıdığı gibisinden engelleri ortadan kaldırmaya imkân sağlayacaktır.

Her insanî durumun, bir başkasına gösterdiği dış yanı ve bir iç yanı olduğu düşünülebilir; söz konusu özne insan durumunu aşarak üstüne almıştır. Başkası için ihtiyarlık bir bilgi konusudur, ihtiyarın kendi için kendi durumu yaşanmış bir deney olmalıdır. Bu kitabın birinci bölümünde birinci görüş noktası üzerinde duracağım. Biyolojinin, antropolojinin, tarihin ve çağdaş sosyolojinin ihtiyarlıkla ilgili olarak bize öğrettiklerini inceleyeceğim. İkinci bölümde, yaşlı insanın bedeniyle, yaşadığı zamanla, başkasıyla olan ilişkisini içleştirme tarzını tasvire çalışacağım. Bu iki çalışmadan hiçbiri **ihtiyarlığı** tanımlamamıza izin vermeyecektir. Tersine, ihtiyarlığın biribirinin yerini tutamayan pek çok görünüşe sahip olduğunu göreceğiz. Bugün olduğu gibi tarihin akışı boyunca, sınıf çatışması, insanı yaşlılığında tutsak eden bir biçimde egemenliği altında tutar. İhtiyar köle ile ihtiyar öpatrid (1) arasında, zar zor yaşayan eski bir işçi ile Onasis arasında bir uçurum vardır. İhtiyar bireylerin birbirinden farklı oluşunun sağlık, aile v.b.. gibi başka nedenleri de vardır. Fakat ihtiyarlar iki bölümdürler; bölümlerden biri son derece geniştir, öteki sömürenlerle sömürülenlerin karşıtlığının yarattığı küçük bir azınlığa indirgenmiştir. Genel olarak ihtiyarlığa değinmek amacıyla ileri sürülen söz reddedilmelidir; çünkü bu davranış, ihtiyarlık denen bu boşluğu gözlerden gizlemeye çalışır.

Şimdi ortaya bir sorun çıkıyor. İhtiyarlık statik bir olgu değildir, bu bir sürecin sonuçlanması ve de-

(1) Eski Yunan'da soylular meclisi üyesi. (Ç.N.)

vamıdır. Bu süreç neden ibarettir? Başka bir deyimle, ihtiyarlamak nedir? Bu düşünce, değişme düşüncesine bağlıdır. Fakat embriyonun, yeni doğmuş çocuğun, çocuğun yaşayışı sürekli bir değişmedir. Buradan, bazılarının yaptığı gibi, varlığımızın ağır ağır ilerleyen bir ölüm olduğu sonucuna mı varmamız gerekir? Elbette, hayır. Böyle bir aykırı düşünce hayatın temel gerçeğinden habersiz demektir. Hayat, her anında kaybedilenle yeniden kazanılanın dengede olduğu hareketli bir düzendir. Durgunluk demek, ölüm demektir. Hayatın yasası değişmektir. İhtiyarlamayı niteleyen değişmenin belli bir biçimidir: Bu tersine dönülmez ve elverişsiz durum, bir sona ermedir. Amerikalı ihtiyarlık bilimi uzmanı Lansing bu konuda aşağıdaki tanımı ileri sürüyor: **«Hep olduğu gibi zamanın geçişine bağlı, olgunluk döneminden sonra fark edilir olan ve her zaman ölümle sonuçlanan, elverişsiz bir değişmeye bağlı gelişen bir süreç.»**

Fakat burada hemen bir güçlük önümüze çıkıp bizi durduruyor: **Elverişsiz** kelimesinin anlamı nedir? Kelime bir değer yargısını içeriyor. Ancak göze kestirilmiş bir amaca doğru ilerleme ya da gerileme vardır. Küçük kardeşlerinden daha iyi ski yapamadığı gün Marielle Goitschel, spor alanında, ihtiyar yerine konulmuştu. Yaşlının hiyerarşisi yaşamak için girişilen teşebbüsün bünyesinde yer almıştır ve bunun ölçeği çok belirsizdir. İnsan hayatının hangi dönüşümlere yaklaşmakta ya da uzaklaşmakta olduğuna karar vermek için, insan hayatının hangi amaca yöneldiğini bilmek gerekir.

İnsan organizma olarak düşünülürse sorun basittir. Bütün organizma varlığını sürdürmeye eğilimlidir. Bunun için organizmanın dış saldırılara karşı kendini koruması, dünya üstünde geniş ve sağlam bir yer sahibi olması, her tehlikeye düşüşünde dengesini yeniden kurması gerekir. Bu görünüş içinde, elverişli, ilgisiz,

zararlı kelimeleri açık bir anlam kazanır. Doğuştan 18 - 20 yaşına kadar, organizmanın gelişmesi yaşayakalma şanslarını çoğaltmaya eğilimlidir; kendi kendini güçlendirir, daha dayanıklı olur, kaynakları gelişir, imkânları çoğalır. Bireyin fizik yeteneklerinin topu birden 20 yaş dolaylarında en yüksek açılma noktasındadır. Öyleyse, ilk yirmi yıl sırasında, organizmanın değişimi, bütünlüğü içinde alınırsa, yaygın ve boldur.

Bazı değişmeler organik hayat yönünden ne bir iyileşmeyi ne de bir azaltmayı beraberinde getirirler, ilgisizdirler: Çocuklukta meydana gelen özden bezinin, bireyin ihtiyacından fazla olan beyin nöronlarının gerilemesi gibi.

Zararı dokunan değişimler pek erken kendilerini gösterirler. Göz uyumu sınırının genliği 10 yaşından itibaren daralır. Duyulabilir seslerin yüksekliğinin sınırı daha yeni yetmelik çağından önce alçalmaya başlar. 12 yaşından sonra hafıza belli bir biçimde zayıflar. Kinsey'e göre, erkeğin cinsel gücü 16 yaşından sonra azalmaya başlamaktadır. Bu pek sınırlı kayıplar, çocukluk ve gençlik çağıyla ilgili gelişmenin ilerleyen bir çizgi izlemesine engel olmaz.

20 yaşından sonra, özellikle 20 yaşından başlayarak, organlar geriler. Bu andan sonra ihtiyarlamaktan söz edilmesi mi gerekir? Hayır. İnsanda vücut bile saf 'doğa' değildir. Kayıplar, bozulmalar, güçten düşmeler, edimsel ve zihinsel bir bilgi sayesinde kurup çatmalarla, özdevimlerle (otomatizm) denkleştirilebilirler. Yetersizlikler yer yer belirdikçe ve kolayca kusurlar örtüldükçe ihtiyarlamadan söz edilmeyecektir. Yetersizlikler önem kazandığı ve çaresiz bir duruma geldiğinde, beden dayanıksızlaşır ve az çok sakatlanır: Tabiî, bu durumda bedenin düşkünleşmesinden söz edilebilir.

Eğer bireyi bütünüyle kabul edersek soru çok da-

ha karmaşık olacaktır. İnsan bir yükseltiye eriştikten sonra düşkünleşmeye başlar; bu yükseltinin yeri neresidir? Karşılıklı bağımlılıklarına rağmen, fizik ve moral sıkı sıkıya birbirleriyle koşut (paralel) bir evrim izlemezler. Bir birey, fiziksel düşkünlüğü başlamadan önce moralman dikkate değer kayıplara uğrayabilir. Buna karşılık, bu güçten düşme sırasında, önemli zihinsel kazançları gerçekleştirebilir. En yüksek değeri hangisine vereceğiz? Herkes, beden yeteneklerine ya da zihinsel yetilere ya da ikisinin arasındaki uygun dengeli bir duruma vereceği değere göre değişik bir karşılık bulacaktır. Bireylerin ve toplumların kurduğu yaşlar hiyerarşisi buna benzer seçmelere göre olur: Bunlardan hiçbiri, evrensel olarak kabul edilmiş değildir.

Çocuk imkânlarının zenginliği, edinmelerinin genişliği, duyumlarının tazeliğiyle yetişkin insanı aşar; çocuğun yaş alarak değerden düştüğünü sanmak için bu yeterli değil midir? Öyle gözüküyor; bu fikir belli bir noktaya kadar Freud'un fikriydi: **«Sağlığı yerinde bir çocuğun ışıltılı zekâsı ile ortalama bir yetişkinin zihinsel zayıflığı arasında var olan hüzün verici karşıtlığı düşününüz.»** diye yazmıştı. Bu, Montherlant'nın sık sık üstünde durup geliştirdiği bir düşüncedir; **Ölü Kraliçe**'de Ferrante şöyle der: **«Çocukluk dehası bir kere sönünce, ebediyyen söner. Her zaman kelebeğin kurttan çıktığı söylenir, insanda ise, kelebektir kurt olan.»**

Gerek Freud'un gerekse Montherlant'nın çocukluğu değerlendirmek için birbirinden çok ayrı kişisel nedenleri vardı. Onların görüşüne genellikle katılınmaz. Olgunluk kelimesi de, alışıldığı gibi, çocuk ve genç adamdan önce gelen kimseye uygun görüldüğünü gösterir; çünkü o kişi bilgiler, tecrübe ve yetenekler kazanmıştır. Bilginler, filozoflar, yazarlar bireyin doruğa ulaştığı yeri çoklukla hayatının ortasına yerleştirir-

ler.(1) Aralarından bazıları, ihtiyarlığı varlığın imtiyazlı dönemi yerine korlar: İhtiyarlık, tecrübe, bilgelik ve barış getirir, diye düşünürler.

İnsan için ilerleme ya da gerilemeyi tanımlamak belli bir sona varmayı içerir. Fakat hiçbir son önsel (à priori) ve mutlak olarak verilmemiştir. Her toplum kendi öz değerlerini yaratır; toplumsal içerikte, sona erme kelimesi kesin bir anlam kazanabilir.

Bu tartışma benim yüksek sesle söylediğim şu sözü doğrular: İhtiyarlık bir bütünlük içinde anlaşılabilir, ihtiyarlık yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel bir olgudur.

(1) Hipokrat'a göre, insan doruğa 56 yaşında ulaşır. Aristotales, 'bedenin mükemmellyeti 35 yaşında, ruhun mükemmeliyeti 50 yaşında tamamlanır' dlye düşünür. Dante'ye göre, kişi 45 yaşında Ihtiyarlığa ulaşır. Bugün sanayi toplumu işçileri genellikle 65 yaşında emekliye ayrılıyor. Ben 65 ve yukarı yaşlardakllere 'ihtiyarlar, kocamışlar, yaşlılar' diyeceğim. Ötekiler için —onlara baş vurduğum zaman— yılların sayısını özellikle belirteceğim.

Birinci Bölüm
DIŞ GÖRÜNÜŞ BAKIMINDAN

Birinci Kesim
İHTİYARLIK VE BİYOLOJİ

BİYOLOJİK düzeyde sona erme kavramının açık bir anlamı olduğunu az önce görmüştük. Varlığını sürdürme imkânları azalmaya başlayınca organizma da sonuna yaklaşır. İnsanlar her zaman bu bozulmanın bir alınyazısı olduğu bilincindedirler. Bunun sebeplerini ilk çağlardan beri aradılar ve cevap 'tababet'in hayatı kurtaracağı düşüncesine bağlandı kaldı.

Mısır'da ve bütün eski milletlerde **'tababet'** ile büyü birbirine karıştı. Eski Yunan'da tababet, önce-

leri dinsel metafizikten ya da felsefeden kendini kurtaramadı. Sadece Hipokrat'la asıl benliğine kavuştu; bir bilim ve sanat oldu, deneyle ve akıl yürütmeyle kuruldu. Hipokrat kendi düşüncesini dört ana madde temeline dayanan Pisagor'cu kurama göre açıklandı: Kan, phlegme, sarısafra, karasafra. Hastalığa sebep, bunların dengesinin bozulmasıdır. İhtiyarlığın da sebebi budur. Hipokrat ihtiyarlığı 56 yaşında başlatıyordu. Tabiattaki dört mevsimle insan hayatının aşamalarını ilk karşılaştıran odur ve ihtiyarlık, kış mevsimidir. Kitaplarının pek çoğunda ve özellikle aforizmalarında ihtiyarlar üzerine yaptığı kesin gözlemleri bir araya getirmiştir. (İhtiyarların gençlerden daha az besine ihtiyaçları vardır. Solunum güçlükleri, catharre'ların sebep olduğu öksürük nöbetleri, sidik zoru, oynak yerlerdeki acılar, böbrek hastalıkları, baş dönmeleri, beyin kanamaları, kaşeksi, uykusuzluk, yaygın kaşıntı.. onlara ızdırap verir. Bağırsaklarından, gözlerinden, burun deliklerinden sular sızar. Çoklukla gözlerine perde inmiştir. Görme duyguları zayıftır. İyi işitemezler.) Hipokrat, ihtiyarlara her alanda ölçülülük tavsiye ediyor ama etkenliklerini elden bırakmadan.

Hipokrat'ın mirası ortalama bir şeydi. Aristoteles, kendi görüşlerini deney üzerine değil de kurgu üzerine oturtarak ileri sürdü. Hayatın şartı ona göre iç ısı idi. Ve hayatın sonunu bir soğumaya benzetiyordu. Roma, Yunanlıların organik olayları açıkladıkları kavramların mirasçısı oldu: Mizaçlar, suyuklar (hılt-humeur), karışma, soluk... gibi. Markus Aurelius yönetimindeki Roma'da tıp bilgileri Perikles yönetimindeki Yunanistan'dan daha ileri değildi.

II. yüzyılda, Galien, antik 'tababet'in genel bir sentezini yaptı. Galien, ihtiyarlığı hastalıkla sağlık arasında bir geçiş olarak kabul ediyor. İhtiyarlık, ke-

sinlikle patolojik bir durum değildir. Bununla beraber ihtiyarın bütün yapıp etmeleri azalmış ve zayıflamıştır. Galien bu olayı suyuklar kuramı ve iç ısı kuramıyla uzlaştırarak açıklıyor. İç ısı suyuklarla beslenir; bedenin suyu çekilince ve suyuklar buharlaşıp gidince iç ısı söner. Galien, **Gérocomica** adlı kitabında, XIX. yüzyıla kadar Avrupa'da saygı gösterilen sağlık koruma tavsiyelerinde bulunmuştur. **Contraria contrariis** ilkesine göre [1] ihtiyarın bedenini ısıtmak ve nemlendirmek gerekir diye düşünür. İhtiyar sıcak suyla yıkanmalı, şarap içmeli ve etken olmalıdır. İhtiyara bol bol ayrıntılı perhiz tavsiyelerinde bulunur. Örnek olarak da 80 yaşındayken hâlâ hastalarını yoklayan ve siyasal toplantılara katılan ihtiyar hekim Antioş'u ve 100 yaşına kadar sağlığını koruyan ihtiyar dil bilgini Telefos'u gösterir.

Yüzyıllar boyunca 'tababet' onun çalışmasını genişletmekten başka bir şey yapmamıştır. Galien, dediği dedik, yanılmazlığından emin bir tavırla, tartışmaktan çok inanmanın tercih edildiği bir zamanda büyük başarı gösterdi. Özellikle, paganizme karşı Doğu'dan gelmiş olan tektanrıcılığın ileri sürüldüğü bir çağ ve bir ortamda yaşıyordu. Bu yüzden kuramları din duygusunun izlerini taşır. Bir tek Tanrı'nın varlığına inanır. Bedeni, ruhun maddesel aracı gibi kabul eder. Kilise Baba'ları onun görüşlerini kabul etmişlerdi; Museviler ve Müslüman Araplar da benimsemişlerdi. İşte bu yüzden bütün bir Ortaçağ boyunca 'tababet'in gelişmesi, hemen hemen hiç denecek kadardı; sonuç olarak da ihtiyarlık pek kötü tanınmış kalacaktır. Bununla beraber yine Galien'in öğ-

---

[1] Contraria contrariis - Karşıtlıklar iyileşmeyi sağlar anlamına kullanılmıştır.

rencisi olan Avisen, XI. yüzyılda, ihtiyarların müzmin hastalıkları ve zihinsel bulanıklıkları üzerine ilgi çekici açıklamalar yaptı.

İskolastik, lâmbanın yağ ile beslenen bir alevle hayatı karşılaştırma fikrine bağlı kaldı: Ortaçağ'da ruhun her zaman bir alevle temsil edilmesi, mistik bir görünüştür. Din dışı alanda, hekimlerin büyük endişesi hastalıkları tedavi etmekten çok önlemektir. Batı 'tababet'inin doğduğu ve geliştiği Salerne okulu «sağlık ve uzun yaşama rejimleri»ni hazırlama işine kendini verir. Bu konu üzerinde verimli bir edebiyat gelişir. XIII. yüzyılda, ihtiyarlığı hastalıkla bir tutan (1) Roger Bacon, içinde alşimiye (simya) büyük yer verdiği bir yaşlılıkta sağlık koruma bilgisini VI. Klement için yazdı. Bununla beraber büyüten camlarla gözün görme durumunu düzeltme düşüncesini ilk ileri süren odur. (İtalya'da R. Bacon'un ölümünden hemen sonra, 1300 yılında bu camlar imal edildi. Takma diş de Etrüsklerce biliniyordu. Ortaçağ'da takma dişler hayvanların ya da gençlerin ölülerinden alınıp hazırlanıyordu.)

XV. yüzyılın sonuna kadar ihtiyarlık üzerine yazılmış eserlerin hemen hepsi sağlık koruma bilgilerini işlerler. Montpellier okulu «Sağlık rejimleri»ni kaleme alır. XV yüzyılın sonunda sanat rönesansına paralel bir bilim rönesansı ortaya çıkar. Hekim Zerbi, ihtiyarlığın patolojisine ayrılmış ilk monografi olan bir **Gérontomie** (2) yazar. Fakat hiç yeni bir şey getirmez.

---

(1) Antik Çağ'da Térence'in ileri sürdüğü düşünceyle uyuşuyordu.

(2) Geron-Gerontos. eski Yunanca'da ihtiyar anlamına gelir. (Ç.N.)

Rönesans'ın başlangıcında geniş bir ilerleme gösteren 'tababet' dalı anatomidir. Bin yıl boyunca insan bedeninin kesilmesi ve incelenmesi yasak edilmişti. Bu işlem XV. yüzyılın sonunda azçok açıkça yapılabilir duruma gelir. İleri bir anatominin yaratıcısının Leonardo da Vinci olması şaşırtıcı değildir, ama dikkate değerdir: Ressam olduğundan insan bedeninin görünüşüne fazlasıyla ilgi duymuştu ve bedeni kesinlikle tanımak istiyordu. Vinci: «Ben, gerçek bilgi sahibi olmak için on taneden fazla insan bedeni kesip inceledim.» diye yazmıştı. Gerçekte, hayatının sonuna kadar otuzdan fazla kadavra kesmişti. Bunlar arasında ihtiyarların kadavraları da vardı. Pek çok ihtiyar çehresi ve bedeni çizmiştir. Kendi gözlemlerine dayanarak ihtiyarların iç organlarını, atar damarlarını göstermiştir. (Gözlemlerini yaptığı anatomik değişmeleri yazarak da kaydetmiştir, fakat bu parçalar ancak çok sonra tanınmışlardır.)

Anatomi, büyük ustası Vésole'la ilerlemeye devam eder. Fakat öteki yöntemler durgunlaşır. Bilim, metafiziğin içinde donar kalır. İnsancılık geleneğe karşı savaşmaya çabalar ama kurtuluşunu elde edemeden. XVI. yüzyılda Paracelse, yenilikçi olmak kaygısıyla kitaplarını lâtince değil de almanca olarak kaleme alır. Paracelse'in yeni ve dikkate değer sezgileri var ama bulanık kuramlar içinde boğulmuş. O'na göre insan, bir «kimyasal bileşim»dir ve ihtiyarlık, bir kendi kendine zehirlenmedir.

O zamanlara kadar, ihtiyarlığa ayrılmış kitapların koruyucu sağlık bilgileri vermekten başka bir endişeleri yoktu: Teşhis ve tedavi üzerine ancak dağınık açıklamalar bulunuyordu. Venedikli hekim David Pomis bu sorunları düzenle ve açıklıkla işledi. Yaşlılarda görülen güçsüzlükle ilgili bazı tasvirleri

kesin ve ilerlemiştir. Özellikle atardamar yüksek tansiyonu tanımlaması.

XVII. yüzyılda ihtiyarlık üzerine pek çok eser vardır ama ilgiye değmez. XVIII. yüzyılda ise hâlâ Galien'i izleyenler vardı, Gerard van Swieten ötekilerin arasında en çok dikkati çeker. Bu sözünü ettiğimiz, ihtiyarlığı onulmaz bir hastalık gibi görür. Simyanın ve müneccimliğin salık verdiği ilâçlarla alay eder. İhtiyarlığın getirdiği anatomik değişmelerin bazılarını kesinlikle anlatır. Gelgelelim, burjuvazinin yükselişi, akılcılık, mekanikcilik düşüncesi, İatrofizik adlı bir okulun ortaya çıkmasına yol açar. (1). Borelli, Baglivi tababete La Mettrie'nin düşüncelerini sokarlar: Beden bir makina, bir silindirler, küre dilimleri ve çarklar topluluğudur. Akciğer bir körüktür, gibi. İhtiyarlık üzerine, Antikite'deki mekanikci düşünürlerin (2) kuramlarını yeniden ele alırlar. Şöyle ki: Organizma, uzun süre kullanılmış bir makinanın yıpranması gibi değerden düşer (3). Bu kuram XIX. yüzyıla kadar savunucularını elinde tutmuş ve o zamanlarda da çok rağbet görmüştü. **«Yıpranma»** kavramı hep bulanık olarak kalmıştır. Öte yanda, Stahl, dirilik adı altında bilinen kuramı başlatır. Buna göre; insanda belli başlı bir dirim, bir kendilik vardır. Bunların zayıflaması ihtiyarlığı ve yokolmayı, yani ölümü getirir.

Geleneği tutanlarla yeni yöntemleri tutanlar arasında çetin tartışmalar olmuştu. 'Tababet'in kuram-

(1) İatros eski Yunanca'da tabip-hekim anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

(2) Aralarında Demokritos ve Epikür de vardır.

(3) Benzetiş yanlıştır. Organlar yıpranmaktan uzak, görev yapmaktadırlar, etkenlikleri kesilir, körelirler.

sal yönden ağır güçlükleri vardı. Suyuklara dayanan eski patolojiden artık hoşlanmıyordu. Ve henüz yeni temeller bulmamıştı. 'Tababet' bir çıkmazın içindeydi. Bununla beraber görgü ve deneylere dayanarak ilerliyordu. Otopsiler çoğalmış, anatomi büyük ilerlemeler yapmıştı. İhtiyarlık üzerine yapılan inceleme bundan yararlanıyordu. Rusya'da, sağlık hizmeti yönetmeni Ficher, Galien'le tartıştı ve organların yaşlılık gerilemesini dizgesel olarak açıkladı. Kitabı, yetersizliklerine rağmen, önemli bir dönem oldu. 1761'de yayınlanan İtalyan Morgagni'nin büyük eseri de çok önem kazandı. İlk defa olarak, klinik belirtilerle otopsiler sırasında yapılan gözlemler arasındaki karşılıklı bağlantıyı kurdu. Kitapta, ihtiyarlığa bir bölüm ayrılmıştı.

XVIII. yüzyılın son on yılında, XIX. ve XX. yüzyılın buluşlarına el atan ve aynı konu üzerine üç kitap yayınlandığı görüldü. Amerikalı hekim Rush, gözlemlerine dayanan psikolojik ve klinik büyük bir inceleme yayınladı. Alman Hufeland da çok ilginç gözlemlerini bir kitapçıkta topladı ve geniş bir ilgi gördü. Hufeland dirimciydi. Her organizmanın, zamanla tükenen belli bir dirimsel enerji ile donatıldığını imgeliyordu. En önemli eser, 1799'da yayınlanan, Seiler'in eseri oldu. Eser, bütünüyle ihtiyarların anatomisine yer vermişti. Otopsilere dayanıyordu. Üzgün olmaktan uzaktı ama, uzun yıllar boyunca en çok başvurulan bir çalışma aracı oldu. XIX. yüzyıl ortalarına kadar da kullanıldı.

XIX. yüzyılın başlarında, Montpellier hekimleri, dirimselcilikte düşünce birliğini sürdürmeye devam ediyorlardı. (1) Yine de 'tababet' bütün deneysel bi-

(1) Soyuklar kuramı, terk edilmişti ama efsanevî bir düzeyde sürüp gidiyordu. Faraday, ünlü bir konuşmasında, ihtiyarlık

limlerin ve fizyolojinin ilerlemesinden yararlanmaya başlıyordu. İhtiyarlık üzerinde yapılan incelemeler belirgin ve düzenliydi. Rostan, 1817'de, ihtiyarların nefes darlığını inceledi. Ve bunun bir beyin bozukluğu ile ilgisi olduğunu buldu. 1840'da Prus, ihtiyarlık hastalıkları üzerine ilk dizgesel (sistematik) incelemeyi yazdı.

XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak, henüz yaşlıların-bakımı (1) adını almadan, bu çalışma alanı tam olarak oluşmaya başlar. Bu konu, içinde çok sayıda ihtiyarın bulunduğu geniş yurtların kuruluşuyla Fransa'da gerçekleşti. La Salpêtriére, Avrupa'nın en büyük bakım yurduydu. İçinde iki üç bini ihtiyar olan sekizbin hastayı barındırıyordu. Bicêtre'de de pek çok sayıda ihtiyar vardı. Böylece klinik olguları bir araya getirmek kolay oluyordu. İhtiyarların bakımı konusuda ilk kuruluşun çekirdeği La Salpêtriére olarak düşünülebilir. Carchot, büyük yankılar uyandıran, 1886'da yayınlanacak yaşlılık üzerine ünlü konferanslarını burada verdi. Bundan sonra pek çok, üzerinde durulmaya değmez ve birbirine benzer sağlık koruma incelemeleri yayınlandı. Fakat koruyucu hekimlik tedavi bilimine bir adım attı. Bundan böyle belli başlı kaygı, ihtiyarların iyileştirilmesiydi. Önce Fransa'da, sonra öteki ülkelerde gitgide çoğalmalar dolayısıyle, hekimler yaşlılık alanında gelişen yozlaştırıcı hastalık sayısının müşterileri arasında artıp büyüdüğünü gördüler. Henüz yayınlanmış Carchot'nun kitabından hemen sonra, 1847'de, Pennock'un bir çalışması; 1852'de de Réviellé-Parise'in bir in-

---

ve ölümü, azalan ve sönen bir şamdan aleviyle karşılaştırdı. Bu görüntü bugün de canlılığını korur.

(1) Gériatrie — Eski Yunanca'da Gerôn: yaşlı/ Atrie: bakım anlamlarındadır. (Ç.N.)

celemesi çıktı. Bu kitaplarda, yaşlı insanlardaki nabız atışını ve soluk alma düzenini inceliyorlardı. 1857 ile 1860 arasında Geist; Almanya, Fransa, İngiltere'de çıkan, yaşlıların bakımıyla ilgili yazıların iyi bir birleşimini yayınladı.

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılda araştırmalar çoğalmıştır. 1895'de Boy-Tessier, 1908'de Rauzier; 1912'de Pic ve Bamamour, Fransa'da büyük bileşim kitapları çıkarttılar. En önemlileri 1908'de yayınlanan Almanya'da Brüger'in eseri, Amerika'da Minot ve Metchnikoff'un incelemeleri ve hayvan bilim'ci Child' in 1915'de yayınlanan eseri oldu. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi, bazı bilginler yaşlılık sürecini yine de bir tek nedenle açıklamayı ümit ediyorlardı. XIX. yüzyılın sonunda, yaşlılık döneminin cinsel bezlerin gerilemesine bağlı olduğunu savundular bazıları. Collège de France'da profesör olan Brown-Séquard, 72 yaşında kendine, kobay ve köpeklerin testikül özünü şırınga etti. Sonuç; sürekli olmadı. Yine Collège de France'da profesör olan Voronoff, yaşlı adamlar üzerinde maymunların bezelerini aşılamayı denedi. Sonuç, başarısızlık.. Bogomoletz, hormonlara dayanan gençleştirici bir serum yapmak istedi. Sonuç, başarısızlık.. Öte yanda Metchnikoff, ihtiyarlık güçsüzlüğünün bir kendi kendine zehirlenme sonucu olduğu düşüncesini yeni bir biçim altında tekrar ele aldı. XX. yüzyılın başlangıcında, Cazalis başarı kazanan bir formül içinde kesinlikle şöyle dedi; «İnsan, atardamarları yüzünden yaşlanır.» Artherozkloroz'u yaşlılığın belirleyici etmeni yapıyordu Cazalis. Yaşlılığın, metabolizmanın azalmasından ileri geldiği düşüncesi en yaygın olan düşünceydi.

Jeriatrinin babası olarak Amerika'lı Nascher kabul edildi. İhtiyarlık üzerine yapılan incelemelerin

önemli bir merkezi olan Viyana'da doğdu, çocukluğunda New York'a geldi ve burada tıp okudu. Öğrenci topluluğuyla bir düşkünler yurdunu gezerken, iktiyar bir kadının profesöre çeşitli rahatsızlıklardan şikâyet ettiğini duydu. Profesör, kadının rahatsızlığının ileri yaşta olmasından doğduğunu anlattı. Nascher: «Ne yapılabilir?» diye sordu. Aldığı cevap «hiç!»-ti. Bu karşılık Nascher'i o kadar çarpmıştı ki, kendini yaşlılığın incelemesine verdi. Viyana'ya dönüşünde, bir yaşlılar evini ziyaret etti. Yaşlıların uzun ömürlü ve sağlıklı olmalarına şaştı. Arkadaşları Nascher'e bunu şöyle anlattılar: «Çünkü biz burada yaşlı hastalara, çocuk doktorlarının çocuklara baktığı gibi bakıyoruz.» Bu durum Nascher'i Jeriatri diye adlandıracağı özel bir tıp dalını yaratmağa götürdü. 1909'da ilk programını yayınladı. 1912'de New York Jeriatri Derneği'ni kurdu. Ve 1914'de bu sorun üzerine yeni bir kitap yayınladı, ama bir yayımcı bulmakta güçlük çekerek... Çünkü konu ilginç görünmüyordu.

Jeriatri'nin yanı sıra bugün 'Jerontoloji' diye adlandırılan bir bilim gelişmiştir. Yaşlılığın patolojisini incelemez jerontoloji. Fakat ihtiyarlamanın sürecini inceler. Yüzyılın başlangıcında, ihtiyarlıkla ilgili biyolojik araştırmalar, ancak öteki çalışmaların alt-ürünüydü. Bitki ve hayvanların hayatlarının incelenmesinde, yaş aldıkça uğradıkları değişmelerle, ancak konuya bir yardım olsun diye ilgileniliyordu. Gençlik ve ergenlik çağları, bir çok uğraşa özellikle konu oldukları halde, daha önce işaret ettiğim yasaklar nedeniyle (1) ihtiyarlık incelenmemişti. Bu, hoşa git-

(1) Amerikalı jerontolog Birren, yaşlılık üzerine yapılacak araştırmaların «tedirginliğe yol açacağını» söylüyor. Bununla beraber, diyor, bugün bilim, bunu aşmaktadır.

meyen bir sorundu. 1914'le 1930 arasında, —önemli olarak— Carrel'in çalışmaları ortaya çıktı. Bu çalışmalara bağlı anlayışlar Fransa'da geniş bir biçimde yayılmıştı. Carrel, yaşlılığın, hücreler metabolizmasının ürünü olan bir kendi kendine zehirlenme olduğu düşüncesine varıyordu.

Durum, sonraları değişti. A.B.D.'de yaşlıların sayısı 1900 ve 1930 yılları arasında iki katına çıktı. 1930 ile 1950 arasında ise, yeniden iki kat yükseldi. Toplumun sanayileşmesi, bu yaşlılardan büyük bir çoğunluğun şehirlerde birikmesine yol açtı ve ağır sorunlar ortaya çıktı. Bu nedenle, çözüm yolları aramak için pek çok soruşturma yapıldı. Bunlar, dikkati yaşlılar üzerine çektiler ve yaşlıların tanınmasını istediler.

Biyoloji, psikoloji ve toplumbilimde, 1930'lardan sonra, araştırmalar gelişti. Öteki ülkelerde de aynı şekilde evrimleşti. 1938'de Kiev'de, yaşlılık üzerine ulusal bir konuşma düzenlendi. Aynı yıl, Fransa'da Bastai ve Pagliatti'nin büyük bileşim çalışması yayınlandı. Ve Almanya'da bu konuya özel, ilk süreli yayın çıktı. 1939'da da, bir kısım İngiliz bilgini ve tıp profesörü, ihtiyarlık üzerine araştırmalar yapan uluslararası bir kulüp kurmaya karar verdiler. Birleşik Devletler'de de Cowdry'nin **«Problems of ageing»** adlı büyük kitabı çıktı.

Savaş sırasında çalışmalar ağırlaştı. Fakat savaş biter bitmez yeniden hızlandı. 1945'de A.B.D.'de bir jerontoloji derneği kuruldu. 1946'da yaşlılıkla ilgili ikinci süreli yayın çıktı. Bütün ülkelerde bu çeşit yayınlar çoğaldı. İngiltere'de Lord Nuffield, büyük gelirler sağlayan **«Nuffield Foundation»**ı kurdu. Bu kuruluş, Büyük Britanya'da yaşlıların sağlıklarını ve genel durumlarını inceler. Fransa'da Léon Binet'-

nin çabasıyla, ihtiyarlık üzerine yapılan incelemeler yeni bir ilerleme kazandılar.

Bir uluslararası jerontoloji birliği 1950 yılında Liège'de kuruldu. Bu birlik, aynı yıl Liège'de; 1951'de Missouri'nin Saint Louis şehrinde, 1954'de Londra'da ve sonra daha birçok şehirde konuşmalar düzenledi. Çok sayıdaki ülkelerde inceleme dernekleri kuruldu. 1954'de Birleşik Devletler'de jerontoloji üzerine düzenlenmiş bir bibliografik indeks, 19.000 başvurma kaynağı gösteriyordu. Doktor Destrem'e göre, şimdi bu rakamı iki katına çıkarmak gerekmektedir.

Fransa'yı ilgilendiren duruma gelince: Fransız Jerontoloji Birliği 1958'de kuruldu. Aynı yıl Profesör Bourlière'in yönetiminde jerontoloji araştırmalar ve incelemeler merkezi kuruldu. Fransa'da önemli incelemeler çıktı: 1953'de Grailly ve Destrem'in incelemesi, 1955'de Binet ve Borlière'in incelemesi.. **Fransız Jerontoloji Dergisi** 1954'de; giderek bir toplumsal sağlık koruma özel komisyonu da, yaşlılık sorunlarına karşı koymak üzere Paris'te kuruldu. A.B.D.'de de Şikago Üniversitesi 1959 ve 1960'da üç inceleme yayınlandı. Bu incelemeler Amerika'da ve Batı Avrupa'da, bireysel ve toplumsal bakımdan gerçek çalışmalar oldular.

Jerontoloji; biyoloik, psikolojik ve toplumsal olarak üç düzeyde gelişti. Bütün bu alanlarda aynı pozitivist karara sadık kaldı. Jerontoloji, olayların neden meydana geldiğini açıklamayı düşünmez ama kesinlikle yapay olarak gözükenleri anlatır.

■

ÇAĞDAŞ tıp, biyolojik yaşlanmaya bir sebep göstermek istemiyor. Yaşlanmayı hayat sürecinden ayrılamaz, diye düşünüyor. Doğma, büyüme, çoğal-

ma ve ölümde olduğu gibi. Fareler üzerinde (1) McCay'in yaptığı denemeler, doktor Escoffier-Lambiotte'nin ilginç bir açıklama yapmasına yol açtı. Şöyle ki: «**Yaşlanma ve sonra ölüm, belli bir düzeyde enerji harcamasiyle, yürek çarpmasının sayısı ile ilgili değillerdir. Ama büyüme ve olgunlaşmanın sınırlı programı sona erince birden ortaya çıkarlar.**» Bu, yaşlılık, mekanik bir aksama değildir anlamına gelir. Rilke'ye göre: «**Meyvanın kendi içinde çekirdeğini taşıması gibi herkesin kendi içinde taşıdığı**» ölümle benzerdir. Öyle görünüyor ki her organizma yaşlılığının başlangıcında, hayat bitiminin kaçınılmaz sonucunu da içirir (2).

Bugün bütün canlı yaratıklarda ortak olan, bu süreçtir. Şu son zamanlara kadar hücrelerin de ölümsüz oldukları sanılıyordu. Onların yalnızca bağdaşımları yıllar geçtikçe bozulur. Carrel bu iddiaya sarılmıştı ve bunu ispatlamış olduğunu sanıyordu. Fakat son zamanlarda yapılan denemeler hücrelerin de zamanla değişmekte olduğunu göstermektedir. Amerika'lı biyoloji uzmanı Orgel'e göre; ömür, çoğunlukla sınırlayan ve hücresel proteinlerin verimini inceden inceye düzenleyen dizge içinde güçsüzlüklere

(1) Yaşları gençken büyümeleri «beslenme kalorisinin sınırlanması» ile geciktirilen farelerin, doğal olarak beslenen öteki farelerden daha çok yaşadıklarını McCay göstermiştir. Az beslenen farelerden birinin ömrü, deney yapılmayan farelerin ortalama ömrünün iki katına ulaşmıştır.

(2) Bütün cinslerde aksamalar ve sapmalar zaman dolmadan hayatın durmasına sebep olabilir. Özellikle insan da böyledir. İnsan söz konusu olduğunda, hiçbir zaman doğal halde yaşamadığı ve içinde bulunduğu toplum değişimini yönettiği için biyolojik kaderini ayırıp incelemek soyut bir davranış olur.

doğru sürüklenir. Bununla beraber bioşimik konudaki araştırmalar henüz pek az ilerlemiştir.

İnsanda yaşlılığı fizyolojik olarak belirleyen şey, doktor Destrem'in **«dokuların kötülemiş değişimi»** olarak adlandırdığı şeydir. Metabolik bakımdan durgun olan dokular yığını çoğalırken, yine aynı bakımdan etken olan dokular yığını azalır Seyrek ve sık dokular, su kaybına ve yağlanıp bozulmaya uğrarlar. Hücre yenilenmesi bakımından belirli bir azalma vardır. Asıl dokular üzerindeki küçük aralıklı dokuların gelişimi, bezler ve sinir sistemi düzeyinde özellikle göze çarpıcıdır. Belli başlı organlarda bir gerileme ve ölüme kadar durmadan düşkünleşen görevlerde bir zayıflamaya yol açtığı görülür. Sodyum, klor ve kalsiyumun çoğalması; potasyum, magnezyum ve fosforun azalması; albumin değişmesi gibi biokimyasal olaylar çoğalır.

Bireyin dış görünüşü değişir. Birkaç yıl içinde onu yaşlı bir duruma sokar. Saçlar aklaşır ve seyrelir. Kılcal damar soğanının depigmantasyon mekanizması anlaşılmaz bir duruma gelir. Kıllar bazı yerlerde, örnek olarak ihtiyar kadınların çenesinde, çoğalmaya başlarken aynı zamanda aklaşırlar da. Bütün bunlar nedendir, bilinmez. Su kaybı ile ve deri altı dokusunun esnekliğini kaybetmesi sonucu deri buruşur. Dişler dökülür. 1957 Ağustosunda, A.B.D.'de 21,6 milyon dizsiz vardı ve bu da halkın % 13'üydü. Dişlerin dökülmesi, yüzün alt kısmının kısalmasına yol açar. Öyle ki esnek dokuların körelmesiyle düşey doğrultuda uzayan burun, çeneye yaklaşır.

Derinin ihtiyarlığa ilişkin hücre bölünüp çoğalması üst göz kapaklarında bir kalınlaşmaya yol açar, aynı zamanda gözler altındaki cepler çukurlaşır Üst dudak incelir. Kulak memesi büyür İskelet de de-

ğişikliğe uğrar. Omurilik basıklaşır ve beden çöker. 45 ile 85 yaşları arasında beden, erkeklerde 10, kadınlarda 15 santim kısalır. Omuzların genişliği azalır, kalçaların genişliği artar. Göğüs boşluğu özellikle kadınlarda, yay biçimini alır. Kaslarla ilgili körelme, eklemlerin sklerozu, hareket karışıklıklarına yol açar. İskelet osteoporozdan muzdariptir; kemik özü süngersi ve kırılabilir bir duruma gelmiştir Bu yüzden vücudun ağırlığını çeken uyluk kemiği boynunun kırılması sık sık rastlanan bir kazadır

Kalp, pek değişmez ama görev yapması kötüleşir. Uygulama yetilerini gitgide kaybeder. Öznenin, kalbi iyi kullanması için hareketlerini azaltması gerekir. Dolaşım sistemi tutuktur. Arterokleroz ihtiyarlık yüzünden değildir ama, onun en şüphe götürmez özelliklerinden biridir. Bunun nedeni kesin olarak bilinmiyor: Hormonların dengesizliği ya da aşırı kan gerilimi.. gibi sebepler ileri sürülüyor. Başlıca sebebin lipidlerdeki (1) metabolizma bozukluğu olduğu genellikle düşünülüyor Bu konuda sonuçlar çeşitlidir. Kimi vakit beyne vurur. Ve her durumda, beyindeki dolaşım ağırlaşır. Damarlar esnekliğini kaybeder, yürekle ilgili verdi (débit) azalır Dolaşım hızı düşer, gerilim yükselir. Yetişkin için pek tehlikeli olan yüksek tansiyona yaşlı insanın dayanabildiğine de işaret etmek gerekir.

Beynin oksijen tüketimi aza indirgedir. Göğüs kafesi sertleşir. 25 yaşında iken 5 litre olan soluk alma sığası 85 yaşında 3 litreye düşer. Kas gücü azalır. Uyarmalar, devindirici sinirlere geç ulaşır ve tepkiler de yavaş olur. Böbreklerde, sindirim bezlerinde, karaciğerde gerileme vardır. Duyu organları tutuk-

(1) Llpide — Yağlı bedenlere verilen ad. (Ç.N.)

luğa uğramıştır. Uyum gücü azalmıştır. Presbitlik hemen hemen ihtiyarlarda görülen evrensel bir olaydır. Görme yetisi «düşer», ayırdetme yeteneği kötüler. Aynı şey işitme duyusunda da olur ve sağırlığa kadar gider. Dokunma, tatma, koklama duyuları da hemen hemen keskinliğini kaybeder.

Salgısı kana karışan bezlerin gerilemesi, yaşlılığın en genel ve en açık seçik sonuçlarından biridir. Bu durum cinsel organların gerilemesiyle birlikte gelir. Bu nokta üzerinde bazı açık ve kesin olgular son zamanlarda ortaya konmuştur (1). Yaşlı erkekte atmik hücrelerinin özel bir bozukluğu yoktur. Kuramsal olarak, yaşlı spermanın yumurtayı döllemesi belirsiz bir şekilde mümkündür. Spermatogenezin (2) durmasıyla ilgili genel bir kanun yoktur. Ama sadece buna uymayanlar da vardır Yine de dikleşme olayı gençlik dönemindekinden iki ya da üç kere daha yavaştır. (İlerlemiş yaşlarda da sabahları görülen dikleşme olayı cinsel özellikte değildir.) Bu durumu fışkırma olmaksızın uzun bir süre koruyabilir. Bu denetim altında tutma hem cinsel birleşme deneyine hem de cinsel şiddetin azalmasına bağlı olsa gerektir. Orgazmdan sonra sönme son derece hızlıdır.

Gençlerde fışkırma iki evrede oluşur: Prostatik siyek içinde tohum dolu akışkan maddenin atılması, sidik borusu akımlığı ve dışarıya kadar siyek boyunca ilerlemesi. Birinci durumda, kişi fışkırmanın kaçınılmaz bir durumda artık meydana geleceğini hisseder. Genellikle yaşlı erkek hiç böyle birşey duymaz. İki evre tek bir evreye indirgenmiştir. Ve bir

(1) Özellikle Masters ve Johnson tarafından, 1966'da: Cinsel tepkiler.

(2) Erkek hücrelerinin oluşması için geçen süre. (Ç.N.)

atma'dan çok bir sızıntı izlenimi duyar. Yaşlanmayla birlikte dikleşme ve fışkırma olanakları azalır ve giderek kaybolur. Ama kudretsizlik her zaman libidonun sönmesine yol açmaz.

Kadında üreticilik görevi, genç sayılacak bir yaşta birdenbire kesilir. Öteki alanlarda değişmeler sürüp giderken oluşan yaşlılık süreci içindeki bu tek olgu 50 yaşına doğru ani bir kesilme ile ortaya çıkar: Bu menopozdur. Yumurtanın oluşumu ile ilgili devir ve aybaşı hali durur, yumurtalıklar doku sertleşmesine uğrar. Kadın artık döllenemez. Cinsel steroid'lerde (1) ve cinsel organlarda gerileme vardır.

Yaşlılar kötü uyur gibi yaygın bir önyargı vardır. Gerçekte, 1958 yılında Fransız Bakım Yurtlarında yapılan bir soruşturmaya göre, ihtiyarlar gecede yedi satten fazla uyurlar. Bununla beraber bir çoğunda dysomni görülmüştür. İster uyumak yönünden şikâyetçi olsunlar, ister erken uyansınlar, ister uykularında sık sık uyansınlar; bütün bu düzensizliklerin sebepleri fizyolojik, biyolojik ve psikolojik olabilir. 80 yaşından sonra hemen hemen bütün ihtiyarlar, gün boyunca uyuklarlar.

Yaşlı insanın organik gerilemesinin tümü bir yorgunluğa yol açar. Hiçbir kişinin kurtulamayacağı bir yorgunluktur bu. Fizik güç insana ancak dar sınırlar içinde hareket izni verir. Yaşlı insan enfeksiyonlara gençlerden daha iyi karşı koyar ama yoksullaşmış olan organizması dış dünyanın saldırılarına karşı iyi savunamaz. Organların gerilemesi bu duruma karşı koymasını sağlayan güvenlik sınırının kenarına ulaşmıştır.

Bazı doktorlar işi, yaşlılığı hastalıkla bir tutmaya kadar ileri götürüyorlar. Ünlü Romanya'lı jeriatr

(1) Kana salgı yapan bezlerin ürünü.

doktor Aslan, İtalya'da gazetecilerle yaptığı konuşmada, bunu belirtti (1). Ben bu anlaşılmazlığın yasaya uygun olduğunu düşünmüyorum. Hastalık bir kaza, bir aksamadır Ve yaşlılık hayatın kanunudur da. Bununla beraber «ihtiyar ve hastalıklı» deyimi hemen hemen bir söz uzatımıdır. Péguy: «Hastalıklı olmak, kısacası yaşlanmak..» diye yazar. Samuel Johnson da. «Benim hastalıklarım bir astım, bir su birikmesi ve iyileşmesi güç bir yetmiş yaştır» demiştir. Bir doktor gözlük takan yaşlı bir kadına sorar: «Neyiniz var madam? Presbit misiniz, yoksa miyop mu?.»

— Yaşlıyım doktor, yaşlı.»

İhtiyarlıkla hastalık arasında karşılıklı bir bağıntı vardır. Hastalık yaşlılığı çabuklaştırır ve ileri yaş patolojik karışıklıkları. özellikle bunu belli eden yozlaştırıcı süreci hazırlar. «Katışıksız yaşlılık durumu» diye adlandırılabilecek bir duruma raslamak pek enderdir. Yaşlı insanlar süregen bir polipatolojiye yakalanmışlardır.

Yüz kadar yaşlı hastayla yüz kadar genç hastayı ele alalım. Doktora başvurma ya da ilâç satınalma oranı gençlerde daha yüksektir Öte yanda yaşlılar halkın ancak %12'si dolaylarında kabul edilir. Bununla beraber Fransa'daki hastanelerde, yaşlılar üçte bir oranındadır, belli bir günde hastaların yarısından çoğudur; zira ötekilerden daha fazla kalırlar.

1955'de Amerika'da ihtiyarlar ancak halkın onikide biriyken, hastanelerdeki yatakların beşte biri ihtiyarlar tarafından işgal edilmiştir 1955'de Kaliforniya'da yapılan bir soruşturma, tıbbî danışmaların sayısının yaş büyümesiyle birlikte arttığını gösterdi. Bu danışmaların % 50'sinden çoğunu yaşlılar; yaşlı er-

(1) Ekim 1969.

keklerden iki kere daha fazla olarak da yaşlı kadınlar yapıyorlardı. Hastanedekilerin çoğunluğunu da kadınlar teşkil ediyorlar. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşıyorlar, fakat bütün hayatları boyunca daha çok hastadırlar (1). A.B.D.'de, bütünün içinde. süregelen hastaların sayısı ötekilerden dört defa daha fazla. Avustralya ve Hollanda'da yapılan anketler de buna benzer sonuçlar verdi.

Özellikle yaşlı insanların şikâyeti **«kötü tanımlanmış keyifsizlikler»** ve romatizma ağrılarıdır Bir Amerikan istatistiği belli başlı yaşlılık hastalıkları olarak şunları veriyor: Artirit, romatizma, kalp hastalıkları.. Bir başkası da, kalp, artirit, romatizma, nefrit, yüksek tansiyon, arterokleroz gibilerini sayıyor. Yine bir başkası; ilişki kurma bozuklukları, romatizmalar, solunum, sindirim ve sinirsel hastalıkları sıralıyor. Hastanelerde yatan ihtiyarları Lyon'da inceleyen doktor Vignat, yaşlıların kalp damarları, solunum, zihin, biyolojik zayıflıklar, damar hastalıkları, kanser (2), hareket sistemi bozuklukları, sindirim bozuklukları gibi hastalıklardan acı çektiklerini buldu. Yaşlılık daha çok psikosomatik'in alanı olduğundan, organik hastalıklar psikolojik etkenlere sıkı sıkıya bağlıdır.

---

(1) A.B.D.'de «National Health Survey»in gösterdiğine göre; 1957 1958 yıllarında 45 ile 64 yaş arasındakilerin ortalama 25 günü. 65'ten yukarı olanların 50 günü. 75'ten büyük olanların ise 72 günü hasta geçmiştir.

(2) Kanserin yaşla bir ilgisi yoktur. 50 ilâ 80 yaş arasında genel olarak kanser kendini gösteriyorsa da bunun sebebi kanser yapan etkenlerdir. Kansere bağlı ölümlerin oranı yüksektir. Çünkü tıp öteki hastalıklarla savaşmaktadır ama kanseri henüz yenememiştir.

Aslında, birçok olgu içinde sebepleri iki bölüme ayırmak imkânsızdır. Sözgelişi, ihtiyarların sık sık başına gelen kazaları ele alalım. Bunlar, dikkat, algı gibi zihinsel yetilerle duygusal durumları oyuna getiren bazı davranışların sonucudur Kayıtsızlık, ilgisizlik, kötü niyet gibi.. Fakat öte yandan, kazaların büyük bir çoğunluğu, yön bulmada karışıklıklar, baş dönmeleri, kasların katılığı, iskeletin kırılabilir oluşu ile açıklanabilir.

Burada bunları işaret etmek uygun düşer. «National Health Survey»in incelediği gurupta erkeklerin %33'ü, kadınların %23'ü bir yılda, bir ya da daha fazla güne raslayan elverişsizlik yüzünden kazaya uğramışlardır. 45 ile 55 yaş arasında 100.000 kişi için yılda ortalama 52 kaza hesaplanırken, sayı 75 yaşından yukarı olanlar için ortalama 338'e yükseliyor. Özellikle ev içindeki düşmeler söz konusudur. Bunlar bazan ölüme sebep olur. İhtiyarlar trafiğin de kurbanı olurlar. Çünkü güçlükle yer değiştirirler ve iyi göremezler. Pek çoğu evden dışarı çıkmak istemez.

Bâzı soruşturmalar ihtiyarların sağlığı üzerine iyimser bilgiler veriyor. Fakat böyle soruşturmaların kelimelere hangi tam anlamı verdiklerini bilmek gerekir Sheldon tarafından 1948'de A.B.D.'de hazırlanan rapora göre, 60 yaşından yukarı olan 471 kişiden sadece %29,3'ü doğal'ın üstünde yer almıştır. Bunların arasında birçok seksenlik vardır. Bunların %2,5'u yataloktı; %8,5'u evde kalıyordu, %22'si ancak komşu evlere araçsız gidip geliyordu, %46'sı tamamen doğaldı ve %24,5'u dikkati çeker şekilde zor durumda idi. İyi ama Sheldon hangi ilkeye inanıp güveniyor? Bu, 40 yaşında bir adama da uygulanabilecek bir ilke midir? Elbette hayır. 1955 yılında Sheffield tarafından yapılan bir soruşturma daha değerli

bilgiler ortaya koydu. 61 yaşından daha yukarı 476 kişide, kadınların %54,9'u ve erkeklerin %71,2'si henüz hareketli idiler. 1954 ve 1957 yıllarında Hollanda'da da buna benzer sonuçlar bulundu. Hareketli olma gerçekte belli bir sağlık düzeyini içeriyor. Fakat psikolojik ve toplumsal pek çok sebepler fizik yönden bozukluklara uğramaya da yol açabiliyor.

Bütün gözlemlerden çıkan sonuca göre; aynı yaştaki özneler arasında önemli farklar var. Tarihsel yaş ve biyolojik yaş her zaman için birbiriyle tastamam raslaşmaktan uzak kalıyor. Şöyle ki: Fizik görünüş, bizim yıllarımızın sayısını göstermek bakımından, fizyolojik sınavlardan daha iyi bilgi verir. Yıllar bütün omuzlara aynı ağırlıkta çökmez. Amerikalı jerontolog Howell şöyle diyor: **«Yaşlılık herkesin aynı hızla indiği bir yokuş değildir. Düzensiz basamakları olan bir merdiven gibidir. Bazıları ötekilerden daha hızlı düşüp yuvarlanabilirler.»** (1) Hastanın bütün organlarını zamansız yaşlandıran **«projeria»** adlı bir hastalık vardır. (2) Bütün iç görünüşü 90 yaşındaki bir kadınınki gibi olan 10 yaşındaki bir kız çocuğu 12 Ocak 1968'de Kanada'da Chatham hastanesinde ölmüştür. Erkek kardeşi de aynı hastalıktan 11 yaşında ölmüştür. Doktor Dénard-Toulet bana, organlarının yaşlılık gerilemesi sonucu 45 yaşında ölen bir kadını haber verdi. Bu pek ender durumların dışında, yaşlılığa doğru düşüş pek çok sayıda etkenle

---

(1) Proust da şöyle yazar: «Zamanın kendi ölçüleri bazı insanlar için hızlanmış ya da yavaşlamış olabilir.»

(2) Bu hastalığın varlığı, bilinmeyen fakat iyi tanımlanmış bir yaşlanma etmeninin varlığını telkin eder. Eğer bu bulunup çıkarılırsa, böylece eylemi durdurmak ya da en azından yavaşlatmak belki de mümkün olacaktır.

çabuklaşır ya da gecikir. Bunlar, sağlık, kalıtım, çevre, heyecanlar, geçmişteki alışkanlıklar, yaşama düzeyi gibi şeylerdir. Şöyle ya da böyle görevlerin ilk değerlerini kaybetmesine göre farklı biçimler alır Bazan devamlı bir süreçtir. Öteki durumlarda özne o zamana kadar tam yaşını gösterir veya birden «yaşlı» oluverir Hastalık, yüklenme, yaş, ağır bir başarısızlık gibi durumlar olduğunda, birdenbire bozulup yıpranan organlar değildir. Yetersizliklerin içinde bulunduğu yapı çöker. Özne, bedeninde yaşlılık gerilemesine uğramıştır. Ama özdevimlerle ya da öze dönüşlü davranışlarla yaşlılık gerilemesini denkleştirmeyi başarmıştır. Birden bu savunmaların peşinden koşamaz olur ve gizli ihtiyarlığı ortaya çıkar. Bu ruhsal çöküntü organlar üzerinde yansır ve ölüme götürebilir.

Bana, kendini iyi korumuş 63 yaşlarında bir kadının durumunu haber verdiler. Kadın şiddetli acılara cesaretle 'tahammül' ediyordu. Bir yetişici hekim (interne) boş bulunup kadına asla iyileşemeyeceğini söylediğinde, kadın bir anda yirmi yaş ihtiyarladı ve acıları genişledi. Şiddetli bir can sıkıntısı, söz gelişi kaybedilmiş bir dâva, 60 yaşındaki bir adamı, fiziksel olduğu kadar ruhsal olarak da yaşlı biri durumuna getirebilir.

Bu türden hiçbir sarsıntı olmaz, sağlığı da yerinde olursa, bunun tersi olur Özne ileri bir yaşa kadar kaybolmuş yeteneklerini denkleştirmeyi başarır. Denenmiş bir teknik sayesinde, bedenleri üzerinde tam bilgi sahibi olan bazı sporcular biçim ve güçlerini uzun süre koruyorlar. Ünlü futbolcu Ted Meredith 52 yaşında hâlâ kendini belli ediyordu. Eugène Lenormand 63 yaşında yüzme gösterileri yapıyordu. Borotra, 56 yaşında dünya tenis şampiyonu idi.

Eskiden, öznenin zihinsel evrimiyle fiziksel evrimi arasında her zaman açık seçik bir karşıtlık vardı. Montesquieu bu ayrılığı acıklı buldu: «İnsanların mutsuz durumu! Daha henüz zekâ olgunluğun doruğuna ulaşmışken beden zayıflamaya başlıyor!» Delacroix, Günlük'ünde şöyle yazıyor: «Yaşla gelen zekâ gücüyle, yine aynı yaşın doğurduğu beden güçsüzlüğü arasındaki bu eşsiz uyuşmazlık beni her zaman sarsar ve bana tabiatın düzenleri içinde bir çelişki gibi görünür.»

'Tababet'in ilerlemesi, durumu değişikliğe uğrattı. Rahatsızlıkların ve hastalıkların büyük bir çoğunluğuna karşı yapılan savunuyla beden uzun süre dayanıyor. Zihin denge ve güçlülüğünü koruduğu kadar, çoğunlukla öznenin fiziksel sağlığını elinde tutmasını da başarıyor. Ruhsal çöküntü olunca fizik de bozuluyor Tersi de şöyle: Eğer fizyolojik hayat tehlikeli bir şekilde düşerse, zihinsel yetiler bulanıyor. Her durumda, bedensel değişmelerin acı ve sıkıntısını çekerler. Alıcıların kötü nitelikleri yüzünden haberler hızı azalmış ve biçimi değişmiş olarak ulaşırlar. Beynin görev yapışı daha az esnektir. Oksijen tüketiminde azalma görülür. Böylece kanın az oksijen alması hemen hatırlama ve akılda tutmada azalmayı, düşünsel süreçlerin ağırlaşmasını, kolay zihinsel işlemlerde düzensizliği, öfori ya da depresyon gibi şiddetli coşkusal tepkileri ortaya çıkarır. Yaşlılık dönemi, bu «yaygın budamlama»nın bir örneği gibi kabul edilir. Beyinle ilgili örseleme - sonrası (1) kazalar dolayısıyla Goldstein bundan söz eder Orada beyinsel hücre kaybı da vardır. Hücreler bol olduklarından, eğer durum özneden aşırı bir çaba istemiyorsa, buna karşı koymak mümkündür. Fakat eğer hayatında

(1) Post-traumatik karşılığı olarak. (Ç.N.)

dengesizlikler varsa yıkımlara uğrar. Her durumda, zihnisel çaba onu yorar. Hiç olmazsa 70 yaşından sonra çalışma gücü, dikkat etme yeteneği azalır.

İhtiyarlığın psikolojisi üzerine yaptıkları araştırmalarında jerontologlar, ihtiyarlığı fizyolojide incelerken kullandıkları yöntemlerin aynını kullanıyorlar. Özneleri dıştan inceliyorlar. Esasta psikometri temeline oturuyorlar Bu bana en yadsınabilir bir yol olarak gözüküyor. Test uygulanan birey yapay bir durumda bulunmaktadır. Ve elde edilen sonuçlar tamamen soyutlamalardır. Günlük ve canlı gerçekten çok farklıdır. Hakikatte bir insanın zihinsel tepkileri kendi durumunun bütününe bağlıdır Aile içindeki çatışmaların o zamana kadar iyi gelişmiş çocuğu şaşkına çevirdiği oldukça bilinen bir şeydir. Daha sonra ihtiyarların psikolojisini inceleyeceğim zaman, bu inceleme bütüncül bir görüş içinde, biyolojik, varoluşsal, toplumsal bir yapı düzenine bağlı olarak sözünü ettiğim dolaşımlılık ilkesine göre yapılacaktır. Şimdilik okurlarıma jerontologların tamamlanmış çalışmalarının sonucu olan kesin bilgileri vermek istediğimden, yöntemlerinin neler olduğunu ve hangi sonuçlara varacaklarını sandıklarını anlatmalıyım.

1917 yılında Amerikan ordusunda subay adayları için zihinsel bir düzey konulması istendi. Bu iş için ilk zekâ testleri bulundu. Sonra bu daldaki incelemeler çoğaltıldı. 1927'de Willoughby, Amerikan ordusunda kullanılan bazı testleri aldı ve Stanford Üniversitesi çevresinde yaşayan ailelere uyguladı. 1925-1926'da Jones ve Conrad, 1191 öznenin sınavından sonra New-England'da elde edilmiş sonuçları topladılar. Araştırmalar Amerika'da, Almanya'da ve İngiltere'de birbirini kovaladı. 1955 yılında Fransa'da Suzanne Pacaud, 20 ile 55 yaş arasındaki 4000 demiryolu işçisi

ve 12 ½'den 15 ½ yaşına kadar çırağın tepkilerini inceledi. Yakınlarda Prof. Boulière zihinsel yetilere dayanan bir **«test saldırısı»** düzenledi Sainte-Périne'de. Örnek verelim: Bir dizi resimdeki yanlışları göstermesi, bir labirent içinde en çabuk kurtuluş yolunu çizmesi, eksik resimleri tamamlaması, benzerleri ve benzer olmayanları bir araya toplaması, anlamdaş kelimelerin altını çizmesi, bunlar arasındaki ayırımı belirtmesi, harfleri ve rakamları biraraya toplaması (kod testi), geometrik şekillerin akıldan çizilmesi, bir işarete tepki gösterme, davranış ve kişiliği ilgilendiren olumlamalara «**gerçek**» ya da «**sahte**» diye karşılık vermesi, aynaya desenler yapması... gibi şeyler özneden isteniyor. Araçsız hafızanın hiçbir zaman tutukluk yapmadığı meydana çıkarıldı. (İyi bilinen veriler üzerine dayanan) somut hafıza 30 ile 50 yaş arasında alçalıyor. Mantıksal hafıza da böyle. En çok bozulmuş olan hafıza, yeni çağrışımların oluşmasını içeren hafızadır. Örneğin, bir dilin kazanılması. Zaten öznelerin kültür derecesi bakımından büyük farkları vardır. 3000 kişiye dayanan, Groningue'de yapılan testler hafızanın ileri yaşla birlikte azaldığını göstermektedir. Fakat bu durum kafa işçilerinde kol işçilerinden, eski usta işçilerde usta olmayan işçilerden, henüz çalışan insanlarda emekli olanlardan daha az olarak görülmektedir.

Devindirici tepkiler, insan 25 yaşındayken en tez ve en kesindirler. 35 yaşından başlamak üzere 45 yaş sonlarına kadar hızları ve kesinlikleri azalır. Zihinsel işlemlerin hızlılığına gelince, 15 yaşına kadar gelişme, 15'ten 35'e kadar duraksama ve sonra azalma vardır. Ölçülü bir zaman içinde 60 yaşından yukarı bir özne zekâ testlerinde iyi düşünemez. Eğer tersine zaman sınırlanmazsa yetişkin kadar testi değerlendirir. Ve hattâ onu geçer.

Yaşlı insanlar yeni durumlara uymakta çok güçlük çekerler. Bilinen şeyleri kolayca biraraya toplarlar ama değişmelere karşı korlar. Bir **set** kazanmak, yani bir davranış, bir zihin yönelimi elde etmek, onlardan büyük bir çaba ister. Önceleri kazanılmış alışkanlıkların köleleridirler. Bükülgenlikleri yoktur. Bir kere **set** alındı mı onu ellerinden zor bırakırlar. Artık hiç ilgilenmeyecekleri bir sorun karşısında bile tebelleş olmadan duramazlar. Öğrenme olanakları çok daralmıştır. Uyma eylemini içeren yeti 35 yaşından itibaren düşer. Özellikle gözlem, soyutlama ve bileştirme, bütünleme, gurup yapma gibi durumların içinde tutulmazsa. Zihinsel hesap, mekânla ilgili örgenleme, mantıksal akıl yürütme gibi, eksiklik içindedir.

Kelime haznesi yönünden testlerin sonuçları uydurmadır. Eğitilmiş kişilerde 60 yaşından sonra kelime haznesi zayıflıyor. İyi okumuş düzeydeki öznelerde ise olduğu gibi kalıyor ve hattâ bazan zenginleşiyor. Bütün hepsinde iyi özümlenmiş bilgiler, kelime haznesi, kelime ve rakamların birden ya da gecikmeli hatırlanışı hiç bozulmamış. Kısacası bireyde, yaşlanan akıcı, uyarlı bir potansiyel ve yaşlanmayan kazanılmış mekanizmayı yapan billûrlaşmış bir kesim var.

Testlerin ve istatistiklerin hepsinden, önemli bir sonuç çıkıyor: Öznenin okumuş olma düzeyi yükseldikçe, yetilerinin eksilmesi bir o kadar zayıf ve yavaş oluyor Hafızasını ve bilgisini kullanmayı sürdürürse, onları olduğu gibi saklayabiliyor. Bu noktaya yeniden döneceğim. Bu ancak, hayata gösterdiği dikkatiyle, bu dünyadaki ilgileriyle, tasarımlarının tümüyle bireyin zekâ ve hafızasına bağlanarak açıklanabilir. Çok yaşlı bazı kişlerin gençlerden daha etkili göründüklerini bir an için ayırt edelim. Gerçekten, çoğu

zihinsel çalışmalar zaman sınırlanmaksızın yapılır. Zanaat, teknik, yargı verme, çabaların organizasyonu hafızanın güçsüzlüğünü, yorgun olmayı, uymadaki güçlükleri örtbas edebilir. Çoğu yaşlı insanlar son saatlerine kadar hareketli ve uyanık kalırlar.

Bununla birlikte, ihtiyarın organizması ve buna bağlı olan ruhsal durumu naziktir. Zihinsel hastalık olayları yaşlılarda gençlerden daha sıktır (1). A.B.D.'de **Zihinsel Sağlık Ulusal Kurtuluşu**'nun bir raporuna göre; aynı yaş gurubundan 100.000 öznede, 15 yaşından yukarı olanlarda zihinsel hastalıkların sayısı 2,3'tür 25 ile 34 yaş arasında 76,3; 35 ile 54 arasında 93 ve yaşlılarda ise 236,1'dir. İsveç'te 7 milyon kişi üzerinde yapılan araştırmada kelimenin tam anlamıyla 9.000 yaşlılık bunaması olayı vardır. A.B.D.'de 1904 ile 1950 arasında, zihinsel hastalıkların sayısında dört kat artma oldu. Psikiyatri ile uğraşan hastanelerdeki ihtiyarların toplam sayısının dokuz kere daha kalabalık olduğu görüldü. Çünkü bunlardan bir kısmı hiç tereddüt etmeden buralara koşmaktaydılar. İsveç'te 25 yıldan beri bir değişme yoktu.

Bugün yaşlılar eskisinden daha az elverişsiz durumlarda kalmaktadırlar. Aralarında yatalak olanların sayısı daha azdır Birçok yaş gurupları karşılaştırılırsa, çok eskiler arasında göçüp gitmeye karşı bir direnme görülür. Bu, oldukça uzun yaşamak için başlangıçta olağanüstü sağlık gücü gerektiğindendir. Ancak, her birey belli bir zamandan sonra güçten düşme genel kuralına engel olamaz. «**İyi yaşlılık**»tan, «**dinç yaşlılık**»tan söz edildiği zaman, bu, yaşlı insanın fiziksel ve ruhsal olarak dengeli olduğu anlamına

(1) Yaşlıların durumunu tümüyle araştırmış olunca, daha sonra gençleri de inceleyeceğim.

gelir. Yoksa, organizması, hafızası, psikometrik uyarlama yetenekleri genç bir adamınkiler gibi demek değildir. Uzun süre yaşayan hiç kimse yaşlılıktan kaçamaz. Bu, seçimi elde olmayan ve dönüşü bulunmayan bir olaydır.

Yaşlılık, her zaman ölümle sonuçlanır. Fakat patalojik bir öge işe karışmaksızın ihtiyarlığın ölüme yol açması da enderdir. Schopenhauer, belli bir sebep olmaksızın sönüp giden son derece yaşlı insanlar tanıdığını ileri sürer. Profesör Delore, kendi ayağıyla hastaneye gelen ve orada ölmek için bir yatak isteyen, çünkü kendini çok yorgun hisseden yüz yaşındaki bir kadını anlatır. Kadın ertesi gün ölür ve otopside hiçbir organik karışıklık açığa çıkmaz. Fakat bu, hemen hemen tek bir olaydır. Aksamanın doğurduğu ölümlere karşı «**tabii**» denilen ölümler gerçekte organik bir yıpranma yüzündendir.

İnsanın ömür uzunluğu diğer memelilerinkinden daha fazladır. İnanılır kaynaklarda 105 yaşını geçmiş bir tek özneye rasladım: Antoine - Jean Giovanni. Grossa köyünde yaşamakta ve 108 yaşında (1). Pek kesin olmamakla beraber, uzun ömürlü olmada kalıtımın dolaylı ya da dolaysız bir rol oynadığı sanılıyor. Burada birçok başka etmenler ve başta cinsiyet var. Hayvanların bütün türlerinde dişiler erkeklerden daha uzun yaşıyorlar. Fransa'da ortalama olarak kadınlar erkeklerden 7 yıl daha çok yaşıyorlar. Sonra büyüme koşulları, beslenmenin, çevrenin, iktisadî koşulların da payı var bu konuda.

(1) Haber 1969 başında, **France - Soir** gazetesinde çıktı. A. - J. Giovanni, 1 Ağustos 1860'da Korsika'da Zicavo'da doğmuş ve bütün ömrünü Grossa'da geçirmiştir. **Yüz yaşında olanlar** bölümüne bakınız.

Ekonomik şartlar yaşılılık dönemine çok önemli bir tarzda etki ediyor. Jerontologlar bu konuda sayısız araştırmalar yaptılar. Sheffield'in yürüttüğü, daha önce sözünü ettiğim soruşturma, sağlığın sıkı sıkıya hayat düzeyine bağlı olduğunu gösterdi. Prof. Bourlière ekibinin köylüler ve Breton'un balıkçılar üzerinde yaptığı inceleme de aynı sonuçları verdi. Yaşlılığın iyi geçmesi konusunda kırsal yerlerin şehirlerden daha elverişli olduğu ileri sürüldü. Gerçekte incelenen bütün özneler aynı yaştaki rahatı yerinde olan Paris'lilerden çok daha kötü durumdaydılar (1).

Jerontoloji kişisel yaşılılık dönemini biyolojik olarak tanımladığına göre, iktisadî etkenlerin bu durumu bize jerontolojinin sınırlarını gösteriyor. Jerontolojinin ulaştığı sonuçlar çok önemlidir. Bunlara başvurmadan yaşlılığı anlamak imkânsızdır. Ancak, bunlar da yeterli olamazlar. Yaşlılığın incelenmesinde bu sonuçlar ancak soyut bir zamanı gösterirler. Bir adamın yaşlılık gerilemesi her zaman bir toplumun içinde oluşur. Bu gerileme toplumun yapısına ve tar-

(1) Prof. Desanti tarafından 1969 yılında Marsilya'da onyedibin sosyal sigortalı üzerinde yapılan bir inceleme şunu gösterdi: Çeşitli meslek grupları aynı biçimde yaşlanmıyor. Artan bir yıpranma sırası içinde şöyle sınıflanıyorlar:

— İlk, orta ve teknik öğretim öğretmenleri
— Yüksek kadrolar
— Orta kadrolar
— Sağlık ve toplumsal işlerde çalışan görevliler
— Büro ve kamu görevlileri
— Şoförler, gezgin satıcılar, işsizler
— Patronlar
— Hizmet görevlileri
— İşçi başılar, yetişmiş işçiler, uzman işçiler
— Yapı işçileri.

tışma konusu olan bireyin burada kapsadığı yere sıkı sıkıya bağlıdır. İktisadî etkenin kendi de, onu kapsayan toplumsal, siyasal, düşünsel üst yapılardan ayrı tutulamaz. Mutlak biçimde ele alındıkta, yaşama düzeyi bir soyutlamadan başka birşey değildir. Aynı kaynaklarıyla bir adam, yoksul bir topluluğun içinde zengin, zengin bir topluluğun içinde yoksul yerine konulacaktır.

Yaşlılığın anlamını ve gerçeğini anlamak için ihtiyarlara nasıl bir yer ayrıldığını, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde incelemek kaçınılmaz bir şeydir. Az önce de söylediğim gibi bu karşılaştırmanın sağlayacağı yarar, şu temel soruya bir karşılık vermese bile, en azından bir sezinlemeye yol açmasıdır: Yaşlının durumunda seçilemez olan nedir? Toplum hangi ölçüde bu durumdan sorumludur? Tarihsiz, ya da ilkel denen topluluklar aracılığı ile sınavımıza başlayacağız.

İkinci Kesim

ETNOLOJİNİN VERİLERİ

NE kadar silik olursa olsun, belli bir kültüre sahip olmayan insan topluluğu yoktur. İnsanın kendi yaptığı aletlerin yardımıyla meydana getirdiği etkenlikler bir iş ortaya koyar, artık en azından toplumsal bir örgüt çekirdeği kurulmuştur. İnsan için bunun tabii bir yaşlılık olacağını incelemeye kalkışmayalım öyleyse. Fakat, her ne kadar tabiat kelimesi onlarla ilgili bir konuda tartışma götürürse de, hayvanlarda olup bitenler gözlenebilir. Pek çok cinste ve hele evrimleşmiş cinslerde, yaşlı ve deney geçirmiş hayvanlar büyük bir itibara erişmiş olurlar. Kendi deneylerinden kazandıklarını ötekilere aktarırlar. Her birinin

gurupta aldığı yer, yaşadığı yılların sayısıyla doğrudan doğruya ilişkilidir. Hayvanbilimciler bu noktayla ilgili belli bir sayıda merak uyandırıcı gözlemler ortaya koymuşlardır. Ala kargalarda, eğer genç bir kuş korku belirtileri gösterirse, ötekiler korunmaya kalkışmazlar; yok eğer ihtiyar bir erkek kuş tehlike işareti verirse hepsi havalanırlar. Düşmanlarını tanımaları konusunda ötekileri eğiten, tecrübe geçirmiş ihtiyar ala kargalardır. Hayvanbilimci Yerkes'in yardımcıları genç bir şempanzeye karmaşık bir aleti elle işleterek oradan muzları elde etmesini öğretirler. Türdeşlerinden hiçbiri onu taklit etmeye yanaşmaz. Aynı işlemi yaşlı bir şempanzeye yaptırırlar, bütün ötekiler onu izlerler ve taklit ederler. İlke olarak yukarı yaştan türdeşlerin taklit ettikleri anlaşılır.

Bize en yakın olan, insanımsı'lar denen hayvanlar dünyasında olup bitenlerin gözlemini yapmak özellikle ilginçtir. Bütün göçebelerde yaşlı erkeğin dişilere ve gençlere göre egemen bir yeri vardır. Bazı kereler bütün bu erkekler topluluğu iktidarı ellerinde tutar ve dişileri aralarında pay ederler. Bazan da bir tek başkan vardır ve paylaşmayı onaylar. Her iki durumda da sataşmaya meydan vermezler ve tabii bir ölümle ölürler. Fakat en yaşlı erkeğin dişileri tekeline aldığı da olur. Gençler dişilere ancak yasaları çiğneyerek ve ağır paylanmaları göze alarak yaklaşabilirler. 50 yaşında hâlâ sağlam yapılı olan erkek, yırtıcı hayvanlar saldırdığı zaman, dişilerini ve yavrularını onlara karşı savunur. Yaş aldıkça ve güçlendikçe gençler ona karşı baş kaldırırlar. Ona pusular kurarlar. Beriki zayıflar... En korkunç silahı olan dişleri kırılır ve çürür. Gençler zamanın geldiğini hissedince, ister yaşlı erkeği yorgun düşüren, yırtıcı bir hayvanla yaptığı mücadele nedeniyle olsun, isterse kaderine boyun eğmek yüzünden olsun, en büyük olan onun üstüne

atılır. Çoklukla onu öldürür ya da öldürücü bir şekilde yaralar. Hafifçe yaralansa bile yaşlı kendini yenik bilir, korkar Kendisine saldıranın başa geçtiği topluluğu terk eder ve artık tek başına yaşar. Beslenmekte güçlük çeker ve düşkünleşir.

Böylece, çoklukla yırtıcı hayvanlara av olur. Ya öldürücü bir hastalığa tutulur ya da elden ayaktan düşer; ihtiyaçlarını karşılayamaz, açlıktan ölür. Çok genç erkekler onu ortadan kaldırmak istediklerinde ihtiyar henüz sağlamdır. Topluluğa da yük değildir. Çünkü bir yandan henüz etkendir, öte yandan da topluluk bir bolluk topluluğu olarak görülmektedir. Göçebe topluluğun içinde yaşadığı tabiat zenginliği ve yer değiştirme kolaylığı olduğundan, besin sorunu göçebe topluluk için önemli değildir. Eğer bu yaşlı erkek —kendinden sonra gelen de böyle olacaktır— kötü duruma düşmüşse, bunun nedeni dişileri tekelinde tutması ve gençlere baskı yapmasıdır. Hiçbir durumda ihtiyar maymunlar öldürülmezler. Göçebe topluluk onların sorumluluğunu yüklenir.

Pek çok başka türlerde olduğu gibi, insan topluluklarında deneyin, birikmiş görgülerin yaşlı için bir koz olduğunu göreceğiz. Yine az ya da çok hoyrat bir tavırla, yaşlının topluluktan çoklukla atıldığını da göreceğiz. Bununla beraber, kocamışlığın dramı cinsel bir düzeyde değil de ekonomik bir düzeyde ortaya çıkıyor. Yaşlı denen insan, insansılarda olduğu gibi artık döğüşmeye takatı olmayan bir birey değildir. Fakat artık çalışamayan ve işe yaramayan bir ağızdır. Yaşlının durumu asla sadece biyolojik verilere bağlı değildir. Kültürel etkenler de işin içine girer. Dişi istifçisi insansı için yaşlılık, onu türdeşlerinin eline bırakan ve dış baskılara karşı kendini korumaktan alakoyan mutlak kötü bir durumdur. Yaşlılık kesin bir ölüme ya da kendi başına bir düşkünlüğe yol açar.

İnsan topluluklarındaki duruma gelince, yaşlılık denen bu tabii âfet, pek zayıf bir ölçüde bile olsa her zaman bir **karşıdoğa** (1) kişiliğinde olan ve bundan ötürü derinlemesine anlam değiştirebilen bir uygarlığın içine sokulmuştur. Demek oluyor ki, bazı topluluklarda, şiddete karşı onları koruyan bir itibar sayesinde, fizik güçlerini kaybettikleri bir anda, yaşlıların kadınları tekellerine aldıkları görülür

Bununla beraber sözün önü ardı ne olursa olsun, biyolojik veriler kalır. Her birey için yaşlılık, bireyi çok korkutan bir değerden düşmeye yol açar. Gençler ve yetişkiler tarafından örnek kabul edilen er ya da kadın kişinin tersini söyleyip gösterir ihtiyarlık. Yaşlılık, güçsüzük, düşkünlük, hastalık olarak tanımlandığına göre bunu kabul etmek, kendiliğinden bir tutumdur. Başkalarının yaşlılığı doğrudan doğruya bir iğrenme de uyandırır. Bu basit tepki, törelerin onu önlediği zaman bile sürüp gider. Bizim birçok örneklerle anlatacağımız bir çelişkinin çıkış yeri buradadır.

HER topluluk yaşamaya, yaşayıp gitmeye yönelmiştir. Topluluk, gençliğe bağlanmış olan güçlülüğü, verimliliği yüceltir, yaşlılığın yıpranmışlığından ve kısırlığından korkar. Ötekilerin arasında Frazer'in çalışmaları bunu ortaya çıkarır Birçok topluluklarda, diyor, başkan tanrısallığın cisimleşmesi gibi kutsal sayılır. Başkanın ölümünden sonra bu tanrısallığın cisimleşmesi onun yerine geçenin bedeninde devam edecektir. Ama eğer bu durum kocalmakla zayıflıyorsa, etkili bir biçimde topluluğu koruyamayacak demektir. Düşkün olmadan başkanı öldürmek gerekir öyleyse.

(1) Antiphysis karşılığı olarak kullanılmıştır. (Ç.N.)

Frazer, Eski Çağ'da bir Nemi rahibinin böylece öldürüldüğünü açıklıyor ve Beyaz Nil'in Shilluks'larında yüzyılın başında hâlâ bu tür olayların gözlemleri yapılıyordu. Hastalığın, zayıflığın, güçsüzlüğün ilk belirtisiyle başkan öldürülmüştü (1). Sağlığı tutukluk yapar gibi olunca Kongo yüksek papazı Chitumé böyle öldürülüyordu. Eğer doğal olarak ölseydi, güçleri tükenmiş demekti. Tanrı onunla birlikte sönüp gidecek ve dünya hemen yok olacaktı. Calicut kıralı da böyle öldürülüyordu. Güçlü kuvvetliyken devrilip gidince, başkan kendinden sonra gelene zorlu bir ruh aktarıyor.

Frazer'e göre; Fidji adalarında, birçok başka yerlerde buna benzer inanışlar, yaşlıların kendilerini isteye dileye ölüme bırakmasına yol açıyor. Kocamış bir

(1) Evans Pritchard, Frazer'in yorumunu uygun bulmuyor. Ulus, diyor, Güney ve Kuzey diye iki bölgeye ayrılmıştır. Her birinde bir kıral soyu vardır ve kıral sıra ile bir birinden, bir ötekinden seçilir. O büyük dedelerin tanrısal cisimleşmesidir. Büyükdede ulusun eski parçaları arasında yakınlıkları kendinde toplar. Kıralı öldürme düşüncesinde toplumu parçalara ayırmaya karşıtlık belli olur. Kıralı öldürme; eğer memleketin başına bir felâket gelirse bunu kıralın gücünün azalmasına bağlama anlamına ve ona karşı baş kaldıran öteki soydan bir prensi cesaretlendirme anlamına gelir Gerçekte baş kaldırmalar, bir yıkım ortaya çıktığında ve kıral yaman bir ölümle öldüğünde olur. Kırallık yetkisi yükümlü kişi arasında bir karşıtlığı cisimleştirir. Karşıtlık, geleneksel kıral öldürme ile çözülür. Bu açıklama Frazer'inkinden daha karmaşıktır. Ama onu yalanlamaz. Zayıflama doğrudan doğruya yaşlılığa bağlanmamıştır. Yaşlanma, toplumsal örgütte kayıtlı olan değişmez imkâna bağlı başkaldırmayı doğrulamak için ileri sürülmüş olabilir. Her iki savda da yaşlılığın olumsuz bir simge olduğu önlenemez.

durumda bu dünyayı terk ettiklerinde ölümden sonra da böyle yaşayacaklarını düşünüyorlar, o zaman sonsuzlukta kendi kısmetleri olacak bu tirit gibi durumu beklemiyorlar.

Bu âdetlerle, çeşitli gözlemcinin değindiği Dinka'lardaki [1] **«yaşarken gömme»** âdetini karşılaştırmak gerekir. Yağmur yağdırıcılar, balık avlama mızrağı ustaları gibi varlığı bu işlerle yükümlü olarak kabul edilen, toplum içindeki yerleri pek önemli olan bazı yaşlılar güçsüzlük belirtileri göstermeye başladılar mı, hemen canlı canlı gömülürler. Törenlere yaşlılar isteye dileye katılırlar. Son nefeslerini bedenlerinde saklayacakları yerde tabii olarak verirlerse, topluluğun hayatının da onlarla birlikte sönüp gideceği düşünülür Ölüm bayramları tam tersine, topluluk için bir yeniden doğuş, bir canlılık ilkesinin gerçekleşmesidir.

Zamanın geçişi yıpranma ve düşkünlüğü getirir. Bu kanı, eskiler, ilkeller ve hattâ çok ilerlemiş kırsal toplumlarda, bütün toplumlarda öylesine büyük bir rol oynayan canlanma ayinlerinde ve efsanelerinde belli olur. Onları ıralayan (karakterize eden) tekniğin ilerleme yapmamasıdır Zamanın akışı arada bir 'geleceği haber veren' gibi ele alınmaz, fakat gençliği uzaklaştıran gibi ele alınır Birçok mitoloji şunu ileri sürer: Eğer tabiatın, eğer insan ırkının yaşamak ve sürüp gitmek gücü varsa, bu tabiata ve insana belli bir zamanda gençliğin yeniden kazandırılmasındandır: Eski dünya yok oldu ve bu ortaya çıktı. Babilli'lerin hayal ettikleri de şu: Bir tufan insanlığı yuttu ve dalgaların yüzüne çıkan toprak yeniden insanlarla doldu. Efsane, İncil'de vardır. Nuh, Adem'den yeniden başlar,

---

[1] Sudan'ın güneyinde yaşayan, yaklaşık 900.000 kişilik halk.

geminin hayvanları cennetinkilerdir sanki ve gökkuşağı yeni bir çağın açılışını belirtir. Bugün Pasifik'in dolaylarında oturan halklar, dünyanın dinsel bir hata sonucu su içinde kaldığını düşünürler. Klan kendi kökünü, felâketten kendini kurtarmış efsanevî bir varlığa bağlar. Topraklarının Nil'in kabarmalarıyla devirli olarak verimli duruma gelmesi Mısırlılara, sürekli bir canlanma düşünüşü telkin etti. Bitkiler Tanrısı Osiris, her yıl hasatla birlikte ölüyor ve durmadan dirilen bir gençliğin bütün bu taze gücü içinde, tohum çimlendiği zaman yeniden doğuyordu (1).

Pek çok âyin, belli bir çember içinde akıp giden zamanı silmeyi amaç edinmişti ya da hâlâ amaç edinmektedir. Böylece yılların yükünden kurtulmuş olan bir varlık yeni gibi hayata başlatılabilir. Babilli'lerde yeni yıl törenleri sırasında **Yaratılış şiiri** okunuyordu. Hititlerde Tanrı Teshup'e karşı yılanın dövüşmesi yeniden günün konusu yapılıyor ve zafer, Tanrı'ya dünyayı düzene koyma ve yönetme izni veriyordu. Pek çok yerde eski yılın sonu, bayramlarla belirtilmiştir. Eski yıl (bir simgeyle gösterilip) işkence edilerek yakılır, ateşler söndürülüp yenileri tutuşturulur. En eski kaosu geri getiren içki ayinleriyle insan çığrından çıkar. Saturnales'ler (2), toplumsal sıralanışın ter-

(1) İnsanoğlu'nun ölümden kurtulacağı bir altın çağı düşleyen Bambara'lar, hayatın yaşlılıktan çocukluğa devamlı bir dönüş olduğunu ileri sürerler. Yaşlılar kutsal bir ağaca çıkarlar ve damarlarını açarlar, kanları boşalmış olarak aşağıya inerler. Gençler onların kıllarını yolarlar ve onları döverler. Onlar da kendilerini kaybederler ve tekrardan yedi yaşında çocuklar olurlar.

(2) Saturnales — Eski Romalıların tanrı Saturnus şerefine yaptıkları şenlikler. Bu şenliklerde köleler, efendilerinin yerine geçer ve içip eğlenirlerdi. (Ç.N.)

sine dönmesi ile kurulu düzene karşı bir olumsuzlamayı da gösteriyordu: Toplum, dünya bozulup karışıyor, böylece onlar başlangıçtaki tazelikleri içinde yeniden yaratılıyorlar. Bu bayramlar bir yıl boyunca, yılın başlangıcında olduğu gibi sürüp gider: İlkbahar bayramları bu mevsime kozmik (acunsal) bir gençleşme anlamı verir Bir hükümdarın başa geçişi her zaman yeni bir çağın açılışı gibi kabul edilir. Çin imparatoru tahta çıkınca yeni bir takvim getiriyordu. Eski düzen çöküyor, bir yenisi doğuyordu. Bu canlanma düşüncesi Japonya'da shinto dini âdetlerinden biriyle açıklanır: Shinto tapınakları, eşyaları ve süsleri olduğu gibi yenilenerek, dönem dönem yeniden baştan aşağıya inşa edilmektedir. Özellikle aynı zamanda dinin merkezi olan Büyük İse tapınağı her yirmi yılda bir yeniden inşa edilmektedir. İmparatoriçe Jito'nun (686-689) gerçekleştirdiği ilk yapılıştan bu yana tapınağa geçilen büyük köprü ve ondört yardımcı tapınakla beraber, yapı ellidokuz kere yenilenmişti. Shinto tapınakları, bireyi bütün dünyaya bağlayan akrabalık ilişkilerini gösterirler. Kutsal yapının yeniden inşa edilmesi, zamanın bu bağı zayıflatmasına engel olmak içindir. Frazer'in anlattığı, toplulukların yaşlılığı kendilerinden kovar gibi yaptıkları törenler bu düşünceyi daha da iyi anlatır. İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da Büyük Perhiz'in dördüncü pazarı, **«yaşlı kadını kesme»** günüdür. Sahici bir yaşlı kadını ikiye böler gibi yapıyorlardı. Bu yalandan yapılan infazlardan sonuncusu 1747'de Padua'da yapılmıştı. Başka gösterilerde de yaşlıları temsil eden mankenler yakılıyordu.

Efsanevî bir düzeyde kendini tekrarlayan toplumlar tabiatın ve kuruluşların yıpranmasından çok korkarlar ve bundan kendilerini korurlar. Bu toplumlar için yeni bir geleceğe doğru gitmek söz konusu de-

ğildir, ama el değmemiş olarak kalmak söz konusudur. Gelecek çağ durmadan ayinlerle yeniden canlandırılarak saygıdeğer bir geçmiş üzerine şimdiki zamanın taslağı kurulur Topluluk etten ve kemikten bireylerle karşı karşıya geldiğinde sorun bütün bütün farklıdır. Toplum, bireylerle gerçek ilişkiler kurmak zorundadır.

Yaşlılık tiksindiricidir, baştan atılır Fakat ihtiyar insan kalabalığın yaşlanmasını anlatmadığı zaman — bu genel bir olgudur — bunu ortadan kaldıracak sebep önsel (a priori) olarak yoktur. Yasası, durum ve şartlara göre, görgülere dayanarak kurulacaktır. Kocamışlığı yüzünden üretici olmayan yaşlı insan yük durumuna düşer. Fakat söylediğim gibi, bazı toplumlarda yetişkin insan kendi kaderini karara bağlayarak öz geleceğini seçer. Uzun süreli yararını hesaba katar. Pek kuvvetli duygusal bağlar onu yaşlı ana - babasına bağlar.

Öte yandan yaşlı insan, onu pek yararlı kılabilen, yılların verdiği nitelikler kazanmıştır. Hayvan topluluklarından çok daha karmaşık olan ilkel insan topluluğunun, yalnızca konuşma yoluyla geçebilen geleneğe dayanan bir bilgiye de fazladan ihtiyacı vardır. Eğer eski insan belleği sayesinde bilimi saklıyorsa, eğer geçmişin hatırasını kafasında tutuyorsa, saygı görmeye lâyıktır. Nihayet, onun bir ayağı çukurdadır: Bu ona, dünya ile öteki dünya arasında şefaatçi bir yer ve korkunç güçler sağlar. Bu etkenler yaşlıların yasasını tanımlamak üzere işin içine girerler.

Şuna dikkati çekelim ki, ilkel insanlar arasında 65 yaşına ulaşanlar pek enderdir. Bunların sayısı halkın % 3'ünü ancak bulur Genellikle 50 yaşındaki kimseler yaşlı ve hattâ pek yaşlı kabul edilirler. Bu bölümde topluluğun böyle kabul ettiklerine ve durum-

ların en çoğunda biyolojik olarak böyle olanlara ben; **yaşlılar, kocamışlar, eskiler** diyeceğim.

Onların durumunu incelemek için, etnologların çalışmalarına dayanacağım. Temel olarak, Toplumsal Antropoloji Laboratuarı'nın bana ulaştırdığı **Human relation area files** (1)'i kullandım. Elde edilen bilgiler bazı pek eski, bazı eksikli, ya da şüphe götürür değerdedir. Sakınarak iş görmek gerekiyor öyleyse. Bir topluluğu açıklarken, onun değerlerini kabul eden gözlemciler enderdir. Bunlar, topluluğu kendi öz uygarlığı içinde ele alır ve yargılarlar. Bu arada onun ilke ve törelerinden bile bile ayrılabileceğini hiç düşünmezler. Gözlemlerinde yaşlılık konusuna da yer ayırmayı düşünenler yine pek azdır. Bununla pek ilgilenmezler. Çelişmeli şeyler olmazsa, çoklukla anlaşılmaz olguları bırakırlar. Yaşlıların durumu konusundaki verilerle topluluğun tümünün yapısı elde edilir. Ben bu verileri birbirine bağlamayı deneyeceğim. Birörnek ayırmanın, keyfe bağlı olmanın tehlikeyi göze almak demek olduğunu biliyorum ama istatistikler de bundan farklı değildir. Hiçbir şeyi aydınlatmazlar. Oysa yaklaşımlarla, karşıtlıklarla anlam taşıyan ilişkilerin aydınlatılacağı umut edilebilir.

Yaşama durumları, ilkel insanların ya avcı - bitki toplayıcı, ya yetiştirici ya da köylü olmasına yol açar. İlk iki bölüm göçebedir. Üçüncüsü yerleşiktir. Yarı göçebe olanlar da vardır. Yetiştiriciler, farklı bağlantı noktalarına sahiptirler. Ormanın çeşitli kısımlarını ard arda açıp tarla yapanlar, tarımla uğraşanlardır. Ben onları coğrafya bakımından konumlarını değil de, çalışma ve çevrelenme tarzlarından başlayarak sınıflandıracağım. Avustralyalı ve Afrikalı

(1) Metinde İngilizce — İnsanlık ilişkilerinin sıralar alanı.

bitki toplayıcılar arasında ve bu sonuncularla Afrikalı köylüler arasında fazlasıyla bir andırma görülür.

■

ÇOKLUKLA bir topluluğun yarattığı efsanelerle gerçek töreleri arasında çok ayrılık vardır. Bu olgu özellikle, ilkel topluluklarda yaşlıların rolüyle ilişkili olduğundan, özellikle göze çarpıcıdır. En yeteneksizler arasında, çoğu yaşlılığı efsanevî olarak yüceltirler. Eskimolarda pek çok efsane bir yaşlının mucizeler dolu kurtarışını anlatır. Ondan kurtulmak için kötülük hazırlamış olanlar korkunç bir cezaya çarpılırlar. Öteki başka hikâyelerde kocamış insanlar, güçlü büyücüler. icad ediciler, iyileştiriciler gibi tanımlamışlardır. Çoklukla ilkel insanlar tanrıları, bilgelik ve güç dolu, yaşını başını almış büyükler gibi sunarlar. Eskimolarda tanrıça Nerwik ölülerin ruhlarıyla birlikte suyun altında oturan pek yaşlı bir kadındır. Bazı kereler bir şaman gelip de saçını tarayıncaya kadar, fok balığı avcılarını korumayı reddeder. Başka yerlerde rüzgârları denetleyen bir yaşlı kadındır. Hopi'lerde zanaatçılar sınıfını icad eden yaşlı örümcek - kadındır. Örnekler boldur. Fakat birazdan göreceğiz, günlük yaşayış (uygulama) bu masallardan hiç etkilenmemiştir.

Aşırı derecede yoksulluk, sonu düşünememeye kadar gidiyor. Şimdiki zaman, yaşanılan an egemendir. Gelecek, ona kurban edilir. İklim sert olduğu zaman, zor şartlar, yetersiz kaynaklarla, insanların yaşlılığı daima hayvanların yaşlılığına benzer. Sibirya'nın kuzeydoğusunda yarı göçebe yaşayan Yakut'larda durum böyleydi. Sürü hayvanları ve at yetiştiriyorlardı. Buz gibi kışlar, yakıcı yazlar geçiriyorlardı. Arala-

rından büyük bir çoğunluk ömrü boyunca açlık çekiyordu.

Gelişiminin başında olan bu uygarlıkta, bilgiler, deney hiçbir işe yaramıyordu. Din orada yeni yeni var oluyordu. Büyü toplumda bir rol oynuyordu. Şamancılık gelişmişti (1). Şamanlıkla ilgili vahiy ve dine giriş genellikle pek ileri olmayan bir yaşta olur. Ama kazanılmış güçler zamanla azalmaz. Sadece yaşlılar arasında, ihtiyar şamanlar saygı görürler. Aile ataerkildir; baba, sürülerin sahibidir. Çocuklarının üzerinde mutlak bir yetkisi vardır Onları satabilir ya da öldürebilir Daha çok kızlar baştan atılır, eğer oğul babasına saygısızlık eder ya da ona boyun eğmezse baba onu mirasından yoksun bırakabilir.

Güçlü olduğu sürece, baba, aileyi zorbalıkla yönetiyordu. Zayıflamaya başlayınca, oğulları elinden mallarını alıp onu aşağı yukarı ölüme terk ediyorlardı. Çocukken kendilerine kötü davranıldığı için yaşlı ana babalarına karşı hiç acıma duymuyorlardı. Bir Yakut'a, yaşlı annesine kötü baktığı yüzüne vurulduğunda şöyle karşılık verdi: **«Ağlarsa ağlasın!** Acıkırsa

(1) Büyü ile dinin sınırı oldukça belirsizdir. Her ikisi de tabiat üstü kuvvetlerin sözü geçsin isterler. Mauss'a göre; din, tabiatüstü kuvvetleri ancak topluluğun yararına kullanır. Büyünün daima toplumsal bir boyutu vardır ama yine de büyü, tabiatüstü güçleri, düzenbazlıkla elde edilen ve bazan da uğursuz bir tarzda kullanan bireyin yararına döndürebilir. Lévi-Strauss'a göre; din, doğal yasaların insancıllaştırılması, büyü de insansı eylemlerin doğallaştırılmasıdır. Bunlar her zaman beraber verilen iki birleştirici'dirler. Yalnız düzemleri (doz) değişir. Her büyü içinde en azından bir din tohumu taşır. Tabiatüstü ancak, tabiatüstü güçleri kendine mal eden ve kendi insanüstü güçlerini tabiata veren bir insanlık için vardır.

acıksın! O beni kaç kereler ağlattı ve yiyeceksiz bıraktı. Yok yere beni dövdü..» Yakut'ların yanında yirmi yıl sürgün yaşayan Troşçanski'ye göre, yaşlılar kendi yuvalarından kovulmuştular ve dilenci durumundaydılar. Ya da oğulları onları köle yerine koyup dönüyorlar ve ağır işlerde zorla çalıştırıyorlardı. Bir başka gözlemcinin, Sieroshevski'nin verdiği bilgi de şöyle: «Rahat yaşayan evlerde bile, canlı cenaze haline gelmiş insanlar gördüm. Buruş buruş, yarı çıplak ya da büsbütün çıplaktılar. Yabancılar yokken ateşe yaklaşmak ya da yiyecek artıklarını çocuklardan almak için ancak saklandıkları köşeden çıkarlar.» Uzak ana-babalar söz konusuysa durum daha da kötüdür. **«Onlar bizi insan gibi değil, fakat hayvan gibi, bir köşede soğuktan, açlıktan yavaş yavaş ölmek için bırakıp giderler.»** Bu korkunç kaderden kurtulmak için, yaşlılar çocuklarından, yüreklerine bir bıçak saplayıp öldürmelerini isterler. Besin kıtlığı, kültürün aşağı düzeyde olması, ataerkil sertliğe dayanan ana-babaların doğurduğu kin... Bütün bunlar, yaşlılara karşı birleşirler.

Japon uygarlığıyla etkilenmelerinden önce, buna benzer bir duruma Japon Enü'lerinde de raslanıyordu. Toplumları hemen hemen gelişimin ilk başlarındaydı. İklim çok soğuk ve çiğ balıktan ibaret olan yiyecekleri yetersizdi. Toprakta yatıyorlardı, pek az avadanlıkları vardı. Ayı avlıyorlar ve balık tutuyorlardı. Yaşlı insanların edindiği tecrübe pek işlerine yaramıyordu. Dinleri, tapınağı ve tapınışları olmayan bayağı bir canlıcılıktı (1). İnao denen ve kutsal sayılan söğüt dallarını tanrılar şerefine dikmekle yetiniliyordu. Birkaç şarkı biliyorlardı ama ne bayramları, ne de törenleri vardı. Belli başlı ve hemen hemen tek eğlenceleri

(1) Canlılık — Nesnelere insan gibi can verme (Ç.N.)

tıka basa yemek yemekti. Yaşlıların geleceğe ulaştıracakları gelenekleri de yoktu. Analar çocuklarına baştan savma bakıyorlar, çocuklar da ergenlik çağından sonra en küçük bir bağlılık göstermiyorlardı.

Ana babalar yaşlı olunca bir yana bırakılıyorlardı. Kadınlar bütün ömürleri boyunca parya yerine konuyorlardı. Ağır bir şekilde çalışıyorlar ve dualara katılmıyorlardı. Yıllar geçtikçe kaderleri daha da kötülüyordu.

Landor [1] 1893'de bir kulübeye yaptığı ziyareti anlattı. «Yaklaşınca bir beyaz saç yığını ve eğrilmiş uzun tırnaklarıyla hemen hemen incecik insan ayaklarını andıran iki pençe gördüm. Toprağın üzerinde birkaç kılçık ortalığa dağılmıştı ve köşede bir pislik yığını vardı. Koku dayanılır gibi değildi. Bu saç yığını altında bir soluma duydum. Saçlara dokundum, araladım, bir homurtuyla beraber sıska kemikli iki kol bana doğru uzandı ve elimi yakaladı... Kadın bir deri bir kemik kalmıştı ve uzun saçlarıyla uzun tırnakları onu korkunçlaştırıyordu.... Hemen hemen kör, sağır, dilsizdi. Kollarını ve bacaklarını kaskatı eden romatizmalardan besbelli acı çekiyordu. Üzerinde cüzzam belirtileri vardı. Korkunç, bakılmayacak kadar iğrenç ve berbattı. Aynı kulübede yaşayan oğlu ya da köy halkı, kadını ne öldürüyor, ne de onduruyordu. Ama istenmeyen bir nesneydi. Sonuç olarak ona bakıyorlardı, zaman zaman bir balık veriyorlardı.»

Yoksulluk aşırı olunca, belirleyici bir etkendir. Bolivya'da ormanda yaşayan Siriono'ların çoğu ayak sakatlığından acı çekse de yeni doğmuş çocuklarını asla öldürmezler. Çocuklarını severler, çocuklar da

---

[1] «Alone with the hairy Ainu.» Batchelor'un kitabı Landor'un kitabından daha iyi dilekildir. Hemen hemen Enü'lerde aynı durumu gösterir.

onlara aynı sevgiyi gösterirler. Fakat yarı göçebe olan bu ilkel topluluk, hep açlığın pençesi altındadır. Vahşi bir durumda, hemen çıplak, araçsız ve gereçsiz yaşarlar. Hamaklarda uyurlar. Yaylar yaparlar, kanoları yoktur. Yürüyerek yer değiştirirler. Ateş yakmasını da bilmezler. Ateşi yanlarında taşırlar. Evcil hayvanları yoktur. Yağmur mevsiminde yer altındaki tozlu kulübelerine girerler. Bazı bitkiler yetiştirirler ama özellikle yabani meyvalar ve sebzeler yerler. Kurak mevsimde avlanır ve balık tutarlar. Efsaneleri de yoktur, büyücülükleri de. Zamanı ne ölçmesini bilirler ne de hesaplamasını... Ne toplumsal, ne de siyasal örgütleri vardır. Kimse kimsenin hakkını teslim etmez. Beslenme sorunu yüzünden aralarında büyük kavgalar olur Her biri kendi hayatı için döğüşür. Bu varoluş öylesine zahmetlidir ki, 30 yaşlarında kuvvetten düşme başlar, 40 yaşlarında insan yıpranmıştır. Çocuklar ana babalarını önemsemezler. Yiyecek bölüşümünde onları unuturlar. Kocamış olanlar ağır ağır yürürler. Yer değiştirmeleri güçleştirirler. Holmberg şöyle anlatıyor: «Hep birlikte yapılacak olan bir yer değiştirmeden bir gün önce, konuşamayacak kadar hasta olarak hamağa yatırılmış yaşlı bir kadın dikkatimi çekti. Köyün reisinden kadının ne olacağını sordum. Beni kadının kocasını yolladı. Adam da onun burada ölüme terk edileceğini söyledi... Ertesi gün bütün köy, bir hoşça kal, bile demeden çekip gitti... Üç hafta sonra hamağı ve hastanın kalıntılarını buldum.»

Siriono'lardan daha çok araç ve gereçli olan, Gabon'un (1) üst kısımlarında yaşayan, sayıları 127.000 kadar olan Fang'ların pek çoğu da güvensizlik içinde yaşarlar. Beyazlar tarafından az çok İsa dinine sokulmuş ve aydınlatılmış olan Fang'lar, kaybet-

(1) Orta Afrika'nın batısında bulunmaktadır. (Ç.N.)

tikleri ve artık işlerine yaramayan âdetlerle henüz özümleyemedikleri çağdaş etika arasındaki bir geçiş dönemindedirler.

Uzun süre geçimlerini savaş ve ekonomik fetihlerle sağladılar. Eskiler siyasal gücü ellerinde tutuyorlardı, ama savaşları ve seferleri yöneten bir gençler kurulu vardı. Gençlerin istediği hareketlilik, hiyerarşik bir örgütün ortaya çıkmasına engel oldu. Bugün de yine bunların kurduğu toplumda reisler durmadan değişir. Sık sık yer değiştiren birçok köylere dağılmışlardır. Şimdi yaptıkları iş avlanmak ve balık tutmaktır. Yerleşik bir köylü sınıfı da vardır. Özellikle kakao yetiştirirler ve belli bir refaha erişmişlerdir.

Bütün bu topluluklarda en çok saygı görenler en zengin olanlardır. Büyük bir kısmı hristiyanlık tarafından yok edilen dinleri, bir sepet içinde saklanan atalarının kafatasları aracılığıyla onlara tapınma temeli üstüne kurulmuştu. Sepeti elde bulundurma kuvvet veriyordu. Bu bulundurma ya soydan gelme ya da zihinsel ve ruhsal yetenekler sayesinde oluyordu. Yaşlı olma, çok ileri olmamak şartıyla bir kozdu, ama yeteneklerden daha zayıf bir koz teşkil ediyordu. Ailenin reisi etken olan yetişkinlerin büyüğüdür. Yaşlı ana - babalar onunla birlikte yaşarlar ve onlar **«hakiki erkekler», «hakiki kadınlar»** olarak kaldıkça belli bir törel yetkiyi ellerinde tutarlar. Bununla beraber kadınların yetkileri hiçbir zaman çok değildir. Kadınlar üreme ve yetiştirme araçlarıdırlar. Büyücü gözüyle bakılan yaşlı kadınlardan korkulur, bu da onlarla mücadele etmeye yol açar. Kadınların düşkünleşmesi erken başlar: Artık çocuk sahibi olamamalarından itibaren! Oysa erkek, torunları doğduğunda ve onun çatısı altında yaşarlarken, 50 yaş dolaylarında doruk noktasındadır. Sonra güçleri azaldığı zaman yaşlılar bütün itibarlarını kaybederler. Fang'lar şöyle kabul

ederler: İnsan hayatı, çocukluktan olgunluğa doğru yükselerek giden bir eğriyi izler. Sonra en alçak noktaya, ölümün ötesinde yeniden yükselmek için iner Zenginlik, büyüyle ilgili bilgiler, yaşlılığın getirdiği zayıflığı örtebilirler. Fakat ihtiyarların hepsi toplumsal yaşayışın dışına atılırlar. Kıyıda köşede bir hayat sürerler. Ve onlara hiç ilgi gösterilmez. Tirit gibi olunca, dinsel törenlerde kafatasları kullanılmayacağından hor görülürler Yaşlıların çocukları yoksa durumları pek kötüdür. Hristiyanlığa dönenleri arasında bile, özellikle dul olanlar, pek unutulmuş ve perişandırlar. Eskiden yaşlılar, göç sırasında, ormana bırakılıyorlardı. Şimdi bir köy başka bir yere taşınacağı zaman, bu yine yapılıyor; yaşlılar, tam bir tükeniş içinde, arkada bırakılıyor. Onlar kaderlerini kabullenirler ve hattâ onunla alay ederler. Bazıları **«yaşamaktan yorulduğunu»** bildirir ve canlıyken yakılır. Bazı da mirasçıları, yaşlıları ortadan kaldırır.

Thonga'lar göçebe değillerdir. Bantu'lar ise, Güney Afrika sahilindeki çorak topraklar üzerine yerleşmişlerdir ve dağınık haldedirler. Toprak reisindir. Reis toprağı, toplumun üyelerine dağıtır. Herkes kendi emeğinin ürünlerinin mutlak sahibidir. Ya da çalışmaların büyük bir kısmı dinsel olarak kadınlara ayrılmış olduğundan, bu işi karılarına yaptırır. Mısır, meyva ve sebze yetiştirirler, inek ve keçi beslerler. Avlanırlar ve balık tutarlar. Tahta üzerine heykel ve çanak çömlek yaparlar. Folklorlarında şarkılar ve danslar vardır. Bolluk dönemleri görülür ama su baskınları ya da çekirge istilâsı yüzünden kıtlıklar da olur. Yemekleri hep birlikte yerler. Önce kocalara, sonra çocuklara ve sonra kadınlara yemek verilir. Törelere göre, hastalıklılara ve yaşlılara da yemek verilir. İhtiyarlara pek önem verilmez. Ekonomik açıdan ellerinden birşey gelmediği için sevgi ve ilgi uyan-

dırmazlar. 3 yaşından 14 yaşına kadar çocuklar büyükanne - büyükbabalarıyla yaşarlar Onlar çocukları rasgele büyütürler Çocuklar her zaman açtır. Ufak tefek aşırırlar ve erkek çocukların topluma girişi sert bir sınamayla olur. Sonra iki cinsten gençler kendilerine ayrılmış bir kulübede birlikte yaşarlar. Ana - babalarıyla pek az bağlantıları vardır ve kendilerini ilgisizce yetiştiren kuşağa karşı hınç duyarlar. Yetişkin olunca, yaşlılara karşı kabalık gösterirler. Büyükanne - büyükbabalarıyla birlikte oturmaya mahkûm edilmiş olan çocuklar da yaşlıları sevmezler. Onlarla alay ederler ve onların paylarını yerler.

Thonga'larda hemen hemen toplumsal ve kültürel hiçbir gelenek yoktur. Eskilerin belleği hiçbir işe yaramaz. Dinleri gelişiminin başlangıcındadır. Atalara dinsel sunular yapan, aile içindeki en büyük erkek kardeştir. Atalar bazan rüyada görülür. **«Sihirli kemikler»** aracılığıyla atalar sorguya çekilir Yaşlı kadınlar bazı törenlerde, çoklukla edepsizce şarkılar söyler ve oynarlar. Yaşlı kadınlar artık bazı tabu'lara bağlı kalmazlar. Sadece onlar ve erginleşmemiş küçük kızlar, kurban edilerek öldürülmüş geyiğin etini yiyebilirler. Yaşlı kadınlar ve küçük kızlar cinsiyetleri söz konusu olmadığından, kadınlığın kötü kaderinden ve aynı zamanda erkekler topluluğundan kendilerini kurtarırlar. Bu özel durum yüzünden, yaşlı kadının tabiat üstü bazı tehlikelerden korkusu yoktur. Bundan ötürü de köyü ve savaşçıların silâhlarını arıtması için kadınlara başvurulur. Fakat kadın artık toprakla uğraşamaz olunca — kadın, gücü kuvveti tükenene kadar bütün varlığıyla kendini toprağa verir — bir yük durumuna gelir. Tiritliği hor görülür. Törenlerde ayini çoklukla yaşlılar yaparlar. Fakat bu, onlara itibar sağlamaya yetmez. Thonga'larda en çok saygı görenler, en şişman, en güçlü, en zengin olanlardır. Zengin olmak

için, özellikle kadınlar çalıştığına göre birçok kadınla evlenilir. Böylece kocanın bol yiyeceği olur; çocuklarına şölenler verir, yabancıları konuk eder, hayranlık toplar, saygıdeğer ve etkili bir kişidir. Ama bir kimse karılarının ölümünü görür; buruşmuş, kırışmış, zayıflamış ve yoksul olarak onların arkasına kalırsa artık o değerden düşmüş biri ve sabırsızlıkla katlanılan bir yük olmuştur. Çocuklarının kendisine bazı fedakârlıklar gösterdikleri kimseler azdır. Bütünüyle durumları çok mutsuzdur ve bu durumdan şikâyet ederler. Köy yer değiştirdiği zaman yaşlılar bırakılır. Savaşlar sırasında pek çok sayıda yaşlı ölür. Kaçış zamanlarında ötekiler kaçıp giderken, yaşlılar da ormanlara saklanırlar, ya düşmanlar onları bulup öldürür ya da açlıktan ölürler.

Bununla beraber toplumların çoğu yaşlıları hayvanlar gibi gebermeye terk etmez. Yaşlıların ölümüne bağlı birçok törenler yapılır (1) ve yaşlıların rızası alınır ya da alınmış gibi davranılır. Sözgelişi, Sibirya'nın kuzeyinde, Yakut'lar kadar sert şartlar içinde yaşayan Koryaklar'da böyle oluyordu (2). Koryak'ların tek beslenme kaynakları, bozkır boyunca dolaşan ren sürüleriydi.

Burada kışlar serttir, uzun yürüyüşler yaşlıları bitirir. Yaşlılardan birinin, gücü kuvveti tükendikten sonra yine yaşamaya devam etmek istemesi enderdir. Onmaz hastaların öldürüldüğü gibi, yaşlılar da öl-

---

(1) «The role of the aged in primitive society» adlı 1945'de yayınlanan bir çalışmasında, Simmons, şuna işaret ediyor: Bu görüş açısından incelenmiş 39 kabilede, yaşlıları bir yana bırakma ve ilgi göstermeme, sadece göçebelerde değil, fakat yerleşik toplumlarda da, 18 kabilede olağandı.

(2) Sibirya'da yaşayan ilkellerin bugünkü durumu üzerine çok kötü bilgi toplanmıştır.

dürülür. Bu o kadar tabii görülür ki, Koryak'lar, bu becerikliliklerinden gurur duyarlar. Kargı ya da bıçak darbesinin bedende öldürücü olduğu yerleri işaretlerler. Öldürme işi karmaşık, uzun törenlerden sonra bütün topluluğun huzurunda yapılır

Bir Sibirya kabilesi olan, beyaz çercilerle ilişkileri bulunan Şükşe'ler arasında balık tutarak yaşayanlar beslenmede çok güçlük çekiyorlardı. Büyütülmesi güç olan ya da sakat çocukları, doğduktan sonra öldürüyorlardı. Bazı yaşlılar, ticaret yapmayı ve küçük bir sermaye elde etmeyi başarmışlardı. Onlar saygı görüyorlardı. Ötekilerse bir yüktü ve öyle zor bir ömür sürmek durumuna düşürülmüşlerdi ki ölümü seçmekte kolayca kandırılıyorlardı. Şereflerine büyük bir bayram yapılıyor, bu bayrama yaşlılar da katılıyordu. Fok balığı yeniyor, viski içiliyor, şarkılar söyleniyor, davullar çalınıyordu. Oğul veya en genç erkek kardeş, hükümlünün arkasına sokuluveriyor ve bir fok kemiğiyle onu boğuyordu.

Hopi'lerde, Creek ve Crow denen Hintli'lerde, Güney Afrika'nın Bosşiman'larında; yaşlıyı, köyün dışında tek olarak yapılmış bir kulübeye götürmek, biraz su ve yiyecek vererek onu orada bırakmak âdetti. Beslenme kaynakları pek güvenilir olmayan Eskimolar'da, yaşlıların kar içinde yatması ve orada ölümü beklemesi istenir. Ya da bir balık avı sırasında, yaşlılar bir buzul üstünde unutulup bırakılır. Ya da kapatıldıkları iglu (1) içinde soğuktan ölürler. Groenland'da, Ammassalik Eskimo'larının, kendilerinin topluma yük olduklarını hissettikleri zaman, ölüme gitmek gibi bir âdetleri vardı. Bir akşam bir çeşit günah itirafı yapıyorlardı, iki üç gün sonra da kayıklarına bi-

(1) Buzdan Eskimo kulübesi. (Ç.N.)

niyorlar ve bir daha dönmemek üzere yerlerini bırakıp gidiyorlardı (1). Paul-Emile Victor, kayığına binemeyecek kadar düşkün bir hastayı anlatır: Öteki dünyaya göçmek için suya batarak ölmek en kısa yol olduğundan hasta, kendini denize atmalarını istemişti. Çocukları dediğini yaptılar ama elbiselerinden tutulduğu için suyun yüzünde kalıyordu adam. Onu çok seven kızlarından biri büyük bir şefkatle: «Baba, başını suya sok, o zaman yol çok kısa olacak..» dedi.

Birçok toplum yaşlı insanlara, uyanık ve sağlam oldukları sürece saygı gösterir. Ama, tirit ve külçe oldukları zaman da onlardan kurtulmak isterler. Afrika'da yarı göçebe yaşayan Hottentot'lar da böyledir. Her ailenin kulübesi, sürüleri vardır. Ve aile üyeleri arasındaki bağlar sıkıdır. **«Büyükbaba»** ve **«Büyükanne»** kelimeleri akrabalık ilişkileri dışında da bir yakınlık deyimi olarak kullanılırlar. Saga'larda (2), masallarda, yaşlı insanlara karşı gösterilen saygı açıkça belli olur. Yaşlılar erken erken harabolurlar. 50 yaşlarında ihtiyarlarlar. Böylece artık çalışamazlar ve bakılmaları gerekir. Deneyleri, bilgileri topluluğun işine yarar. Köy kurulu yaşlılara danışır ve onların görüşlerini dikkate alır. Yaşlı olmaları onları tabiat üstü güçlere karşı korur. Bu da toplumsal yaşayışta özel ve çok önemli bir rol oynamalarına yol açar onların, özellikle geçiş ayinlerini yönetirler. Yeni dul kalmışlık, nekahat gibi geçit durumlarında olan birey artık hiçbir guruba sahip değildir. Tehlikededir ve tehlikelidir. O kimse İnau'dur. Hayatın bütün devirlerinden geçmiş, iyinin ve kötünün ötesindeki insanlar yalnızca zarar görmeden ona yaklaşabilir ve onu topluma yeniden kazandırabilir. İnau'yla aynı kategoride olma-

(1) R. Gessain'e göre.

(2) Saga — tarihsel ya da mitolojik hikâye. (Ç.N.)

ları gerekir: Dul olan dulla, ağır hasta olup ta iyileşen kimse de nekahat devresinde olanla uğraşacaktır. Yeniyetmenin topluma girişi için yapılacak işlemde bütün yaşlılar yetkilidir. Böylece, topluluğun bağlantısı yaşlılar sayesinde sağlanır. Yetilerinin kaybolması yaşlıları zararsız kılar. O zaman önemsenmez olurlar. En azından geçen yüzyılın başlarına kadar (1), oğulları onlardan kurtulma hakkı istiyorlardı. Her zaman oğullara bu hak veriliyordu. Oğul köyde bir şölen tertipliyor, bu şölende köy, yaşlılara veda ediyordu. İhtiyar, bir ineğin üstüne oturtuluyor ve köyün dışındaki kulübeye götürülüyordu. Orada yaşlı kişi, biraz yiyecek verilerek bırakılıyor; ya açlıktan ölüyor ya da vahşi hayvanlar onu öldürüyorlardı. Bu, özellikle yoksullarda olan bir âdetti. Fakat bazı kereler zenginlerde de bu davranış görülüyordu. Çünkü yaşlılarda ve özellikle kadınlarda sihirli güçler olduğu sanılıyor ve bu nedenle de onlardan korkuluyordu. Winnipeg (2) gölü yakınında yaşayan Kuzey'deki Ojibwa'lar bugün beyazların uygarlığıyla çok etkilenmişlerdir. Fakat yüzyılın başlangıcında, eski törelerini henüz muhafaza ediyorlardı. Ve sağlam olan yaşlı kimselerin durumuyla **«tiritler»** in kaderi arasında belirli bir karşıtlık vardı

Bunlar, kışları soğuk, fakat havası sağlam, toprağı pirinç, sebze, meyva yönünden zengin bir bölgede yaşarlar. Aileler yazın 50 ile 200 kişilik kamplar halinde toplanırlar ve kışın derilerini sattıkları kürklü hayvanları avlamak için küçük topluluklar halinde dağılırlar. Çocuklara çok iyi bakılır Ancak 3 - 4 yaşlarında sütten kesilirler. Ve anneleri çocuklarını her yere beraberlerinde götürürler. Onlara şefkat gösterilir, hiçbir zaman cezalandırılmazlar. Tam anlamıy-

(1) Bu âdete önem veren İlişkiler 1900'lerden öncedir.

(2) Kuzey Amerika'da. (Ç.N.)

la özgür yaşarlar. Genel olarak bu toplumda kimse kimseyi hor kullanmaz. Hastalara sabırla bakılır. Komşuyu gücendirmek endişesi, kısmen onun uyandırdığı itimatsızlıktan ileri gelir; büyücülükten çok korkulur. Din, özellikle kötü büyülere karşı korumaya ve bireysel yararlara hizmet etmeye yönelir.

Dedeler - nineler, çocuklar ana - babalarla birlikte yaşar ve onlara akıl verirler. Aralarından birinin adı yeni doğan çocuğa verilir. Dedeler ve ninelerin torunlarıyla oyalanma ilişkileri vardır. Dedeler erkek torunlarıyla, nineler kız torunlarıyla bir tutulur. Birbirlerine takılırlar, birbirlerine hizmet ederler. Bu, çocukların onlara saygı duymasını engellemez. Çocuklara, bütün yaşlılara saygı göstermesi öğretilir. Yaşlılar, yetişkinlerin de bulunduğu Kurul'a katılırlar. Saygı görürler, Bu saygı, dış görünüşle ve sözle yeterince gösterilir. Bu arada bazı kabilelerde, otları inceleyen bir **«hekimlik büyük topluluğu»** vardır. Otların arasında bazılarının sağlık ve uzun ömür sağlayacağı düşünülür. Gençleri topluma sokan ve başlama törenini yöneten eskilerdir. İhtiyarların, büyük sihirli güçleri olduğu ve tehlikeli olabilecekleri sanılır. Eskiler bazı keşişler gibi dinsel törenler yaparlar. Aralarından bazıları, geceleyin ertesi günün çalışma programını bildiren ve öğütler veren **«bağırıcılar»** olarak görevlendirilirler. Sağlıklı olduğu sürece uzun ömürlü olmaya bayılırlar. Sağlığın erdem ve otlarla kazanılacağını düşünürler.

Kocamışlık ve güçsüzlük başa gelince; ailelere göre, bu durumu kabul etmede büyük ayırımlar vardır. Fakat yaşlıların önemsenmediği ve hattâ yaşlılara ayrılan yiyecekleri gençlerin aşırdığı sık sık olan bir şeydir. Kocamışların sihirli güçlerini yitirdikleri düşünülür. Onlardan artık korkulmaz. İhtiyarların kö-

yün dışındaki bir kulübeye ya da ıssız bir adaya bırakıldıkları da olur Biri kalkar da ana - babasını kurtarmak isterse, onunla alay edilir ve ona engel olunur.

Kocamışlar genellikle tantanalı bir şekilde öldürülmeyi yeğ tutuyorlardı. Bir bayram yapılıyor, barış çubuğu içiliyor, bir ölüm şarkısı okunuyor, dans ediliyor ve oğul babasını bir tomaok (1) darbesiyle öldürüyordu.

Etnologlar, yaşlıların kendileri için verilen ölüm kararına kolayca boyun eğdiklerini ileri sürüyorlar Bu bir âdettir. Çocukları başka türlü hareket edemezler. Belki yaşlılar da eskiden kendi ana - babalarını ölüme atmışlardı. Hattâ yaşlılar, şereflerine yapılan bayram sebebiyle saygı gördüklerini de hissederler.

Bu iyimserlik hangi ölçüde doğrulanır? Bunu bilmek güç. Bu soru üzerine verilen belgeler son derece enderdir. Ben iki belgeye rasladım. Birincisi gerçek olgulardan esinlenerek yazılmış, Fukasawa'nın, yaşlı bir kadının sonunu canlandıran, **«Narayama»** adlı güzel bir Japon romanıdır Japonya'nın bazı köşelerinde yakın zamana kadar köyler yoksuldu ve insanlar. ötekilerin yaşaması için yaşlıları kurban etmek zorundaydılar Yaşlılar, **«ölüm dağları»** adı verilen dağlara götürülüyorlar ve orada bırakılıyorlardı.

Hikaye şöyle başlar: Bir fedakârlık ve dindarlık örneği olan ve oğlu Tappei tarafından taparcasına sevilen, hemen hemen yetmişlik yaşlı bir kadın olan O'Rin'in sokakta Narayama (2) şarkısını söylediğini duyar. Şarkıda üç yıl geçince, insanın üç yıl yaşlandığı

---

(1) Tomahawk — İngilizce bir kelime. Kuzey Amerika Hintlilerinin kullandıkları savaş baltası. (Ç.N.)

(2) Yaşlıların bırakıldığı, çamlarla örtülü dağın adı.

söylenmektedir. Bu, yaşlılara «hac» zamanının yaklaştığını anlatmak içindir. Ölüler bayramı öncesi «dağa gitmek» zorunda olanlar, daha önce kendi ana-babalarını oraya götürmüş olan köylüleri toplantıya çağırırlar. Bu, yılın tek bayramıdır: Yiyeceklerin en değerlisi olan beyaz pirinç yenir, pirinç şarabı içilir bu bayramda. O'Rin bu yıl, bu bayramı yapmaya karar verir. Bütün hazırlıklar tamamlanmıştır ve başkaca da oğlu yeniden evlenir. Kadın henüz sağlamdır, çalışmaktadır, dişleri bile tamamdır: Bu da onun için bir tasadır. Yiyeceğin olmadığı bir köyde, kendi yaşında hâlâ eline ne geçerse kemirebilmek utanç verici bir şeydir. Erkek torunlarından biri otuzüç dişli yaşlı kadın diye onunla alay etmiş ve bütün çocukların ağzında dolaşan bir türkü de düzmüştür. Kadın, taşla vurarak iki dişini kırar, ama alayların ardı arkası gelmez. Erkek torunlarından büyüğü evlenir, şimdi evde iki tane genç kadın vardır. Kendini işe yaramaz hisseder ve hac yapmayı düşünür gitgide, Kadın bu kararını bildirince oğlu ve gelini ağlarlar. Bayram yapılır! Yukardan karın yağmasını diler, bu, kadının öteki dünyada iyi kabul göreceği anlamına gelir. Gün ağarırken Tappei'nin sırtında taşıdığı bir tahta üstüne yerleşir. Âdetlere göre, köyü gizlice terk ederler ve artık bir tek kelime söylemezler. Dağa tırmanırlar, tepeye yaklaşırken, kayaların dibinde cesetler ve iskeletler göze çarpar. Kargalar uçuşmaktadır kötü kötü... Doruk, kuru kemiklerle doludur. Oğul, yaşlı kadını toprağa bırakır. Kadın, bir kayanın dibine getirdiği bir örtüyü serer, oraya bir pirinç topağı koyar ve çöker oturur. Tek bir kelime söylemez ama, oğlunun gitmesi için işaretler yapar. Oğul ağlayarak uzaklaşır. Aşağılara inerken kar yağmaya başlar..

Bunu annesine haber vermek üzere geri döner. Dağın tepesinde de kar yağmaktadır. Kadın karlar

İçinde kalmıştır ve tekdüze bir sesle dua okumaktadır. Annesine haykırır: **«Kar yağıyor, şansımız iyi gidiyor..»** Kadın yeniden, ona, gitmesi için işaret yapar ve o da çekilir gider. O annesini içten sevmektedir. Fakat evlâdın ana-baba sevgisi, toplumun verdiği çerçeve içinde gelişmektedir. Çünkü ihtiyaç, bu âdeti zorla kabul ettirmiştir. İşte o, O'Rin'i dağın tepesine taşımakla fedakâr bir oğul olduğunu göstermektedir.

Geleneğe uygun olan ve tanrılar tarafından kutlu kılınan bu ölümle çelişik olarak roman, 70'ini geçmiş fakat dağ hareketini hazırlamamış bulunan ihtiyar Matayan'ın ölümünü de anlatmaktadır. Bununla beraber oğul ondan kurtulmak istemektedir. Narayama bayramı günü onu ekin saplarından yapılma bir iple bağlar. Baba bu ipi dişleriyle keser ve böylece oğlu ile, toplumla, tanrılarla ilişkiyi keser ve kaçar. Fakat oğlu kendisini yakalar. Ertesi gün Tappei tekrar indiği zaman, tepeden tırnağa sıkı sıkıya bağlanmış ihtiyarı bir uçurumun kenarında görür. Oğlu onu, eski bir çuvalmış gibi uçurumdan aşağı atar ve kargalar vadiye üşüşürler. Bu, insanı düşürücü, utanç verici bir ölümdür. Oğul bir cani gibi davranmıştır Fakat baba da tanrılar tarafından istenen âdetten kaçacağını iddia ederek bu sona lâyık olmuştur.

Feda edilen ihtiyarların Matayan tarzında, yani korku ve baş kaldırma ile hareket edişinin sık sık olup olmadığını insan bilmek ister. Fusakawa romanında ona önemli bir yer veriyorsa bunun nedeni, onun durumunun müstesna oluşu değil fakat temsilî oluşudur. Bu hal belki de bir istisna teşkil eden O'Rin'in erdeme ve dine olan bağlılığı idi.

İhtiyarların kendi mutsuz akıbetlerine lânet ettiklerini ispatlayan pek dokunaklı bir belge vardır: Bu

da çok zaman önce Osset'lerde yaratılan ve sözlü geleneğin Çerkezlere aktardığı Nart'ların destanıdır. Bunun bazı bölümleri (1), ihtiyarların kendilerini tehdit eden ölüme mahkûmluk önündeki yürek sıkıntısını açıklar.

Nart'lar, öz törelerini kendilerine isnat eden Osset'lerin mitik ataları idiler. Nart'ların destanına göre kendileri, bir dağın tepesinden eteğine kadar dizili üç aileye ayrılmışlardı. En yukarda bulunanlar savaşçılar, aşağıdakiler de zenginlerdi. Orta yamaçta ise zekâlarıyla nitelenen ve en yüksek makamları ellerinde tutan Alaegatae'ler bulunuyordu. Kamu çıkarıyla ilgili görüşmeler ve dinsel anlamı olan şölenler için bütün Nart'lar bunların yanında toplanırlardı. Bayram sırasında üç tür aileden seçilmiş ihtiyarlar **«ihtiyarları öldürme meclisi»**'nce öldürülürlerdi. Bunlar zehirlenir ya da boğulurlardı. Yaşlı Pline ve Pomponius Méla, Kuzey Osset'leriyle yakınlıkları olan İskit'lerde ihtiyarların öldürülmesi âdetinin uygulandığını anlatmaktadırlar.

Eğer **hayattan bıkkınlık** herhangi bir kayanın tepesinden kendilerini denize atmaya inandırmazsa, o zaman onları zorla denize atarlardı. Nart destanı bu durumu andıran, kendi isteğiyle olan bir ölümü şöyle anlatmaktadır: «Urizmaeg ihtiyarlamıştı. Kendisinin yüzüne tüküren ve oklarını onun elbiselerinde temizleyen genç Nart'ların maskarası olmuştu.... Bu ihtiyar ölmeye karar verdi. Atını boğdu, onun derisinden bir tulum yaptırdı, onun içine girdi ve kendisini denize attılar.»

Fakat öldürülen ihtiyarlar her zaman bu işe razı

(1) Dumézil tarafından **Mitler ve Destan** adlı eserde belirtilmektedir.

olmazlardı. Bunlar din ve hukuk üzerine kurulmuş ortak bir kanuna katlanıyorlardı. Eskiler saygı ve itibar görüyor ve önemli bir rol oynuyorlardı. Ancak çok ileri bir yaşa ulaştıklarında Nart'lar —destanın hikâye ettiğine göre — bunları küçük bir çocuk gibi beşiğe bağlıyor ve uyutmak üzere onlara ninni söylüyorlardı:

Gelin kayınbabasına:

Uyu, uyu benim şah babam
Uyu, uyu babacığım
....Eğer uyumazsan babacığım
Seni Aleg'lerin oraya götüreceğim

Gelin kaynanasına:

Uyu, uyu benim sultanım
Uyu, uyu sultan anam
Eğer uyumazsan kocamış anam
Seni Aleq'lerin oraya götüreceğim.

İhtiyar kadın:

Beni Aleg'lerin oraya gönderme, ey benim altın sultanım!
Orada ihtiyarları öldürüyorlar....

Başka bir sahnede, bir ihtiyar, karısıyla konuşuyor:

Kadın:

Sıkıntı çektiren kötü gelin!
Seni de Aleg'lerin yanma götürmeseler bari!
Aleg'lerin yanına götürülenleri
Tutup dağın tepesinden vadiye fırlatıp atarlar.

Kocası:

Kapat çeneni bir kerecik be kadın!
Eğer beni alıp götürmeyi düşünmüyorlarsa
senin dırdırın yüzünden alıp götürecekler.
Bir şey boyuna söylenirse başa gelir derler
Ah! Senin elinden bir defacık olsun kaçabil-
seydim!

(Tam bu sırada gerçekten kendisini alıp götürmeye gelen adamlara:)

Verin vahşi hayvanların ağzına beni kemir-
sinler, der.

Başka bir sahne de ihtiyar karı-kocanın son kavgalarını anlatmaktadır:

«İhtiyarları öldürenlerin meclis başkanı sordu: İkinizden en yaşlı olan hanginiz? —En yaşlı olan tabii bu ihtiyar kadın, dedi adam yarım ağızla. O zaman ihtiyar kadın kendini artık tutamadı ve acı acı haykırarak: —Ah! Tanrı çarptı beni! Seninki gibi konuşmak olur mu? Öldürülme zamanı gelince benim en yaşlı olduğumu söylüyor.... Eğer bana inanmazsanız ikimizin de dişlerine bakın: Benim dişlerim daha ağzımdan gitmedi, onun dişleri ise iki defa, üç defa dökülüp gitti.....

«Meclis her ikisinin de dişlerini muayene ettiğinde kocanın en yaşlı olduğuna karar verdi. Onu alıp götürdüler; homur homur homurdanıyordu, ona bira içirttiler ve sonra vadiden aşağı attılar.»

İhtiyarlara saygı gösteren bugünkü Osset'ler destanın bazı bölümlerini değiştirmişlerdir. Bunlar ihtiyarların öldürülmesini geçmiş çağlara ait bir âdetin uygulanması olarak değil, suç komploları olarak sunarlar. Şölenin ortasında genç bir kahraman gelir ve ihtiyarı kurtarır.

İhtiyar kişileri ortadan kaldırmayan çok yoksul ilkel topluluklar vardır. Bunları, önceki örneklerle kıyaslayarak bu farkın nereden geldiğini anlamak ilginç olacaktır. İç bölgede yaşayan Şukşe'ler kıyılarda yaşayanların tersine olarak ihtiyarlara saygı göstermektedirler. Koryak'lar gibi bunlar da Kuzey bozkırları içinde ren geyiği sürülerini dolaştırırlar. Yaşama şartları o derece serttir ki erkenden, tirit hale gelirler. Ancak ihtiyarlığa ait zayıflama, sosyal bakımdan bir düşkünlüğe yol açmaz. Aile bağları çok sıkıdır. Aileyi baba yönetir ve onun sürüleri vardır. Bunların mülkiyetini ölünceye kadar muhafaza eder. Bu ekonomik kudret neden ona verilmiştir? Çünkü topluluğun tümü, bunda, şu ya da tarzda kendine uygun çıkar bulmaktadır. Gerek yetişkin gençlerin günün birinde mallarının ellerinden alınmasını istememeleri ve gerekse bu usulle, istedikleri sosyal dengenin sağlanması, mülkiyetine babaya verilmesini gerektirmektedir. Özellikle —buradaki durum belki öyledir— ihtiyar erkek evlenmedeki ödünç vermelerde çokluk büyük bir rol oynar. Sürülere ya da topraklara sahip olmak demek, onun âdete göre bunları oğullarıyla damatları arasında bölüştürmekle görevli olması demektir

Mal sahibi olmaktan çok kendi servetlerinin defter tutma hakkını kullanan kanunî mirasçıları arasında arabulucudur. Bu duruma göre, mirasçıları arasından hiç birinin onun mallarını, elinden alması söz konusu değildir. Bu durum, kültürsüz, kaba saba kavimlerden olan Yakut'larda da böyledir. Her ne olursa olsun ihtiyarların elinde tuttuğu servetler ona büyük bir itibar sağlamaktadır. Bazan, hemen hemen beyni sulanmış olduğu halde, yine etrafındakileri yönettiği görülür. Göçlerle ve yazlık konak yerleriyle ilgili kararlar verir. Yer değiştirileceği zaman ihtiyarlar öte-

kilerle beraber kızaklara otururlar. Eğer kar yoksa gençler kendilerini sırtlarında taşırlar.

Bogoras'ın anlattığına göre; bu ihtiyarlardan biri, arktik köylerindeki tüccarlardan avadanlık satın almak üzere her ilkbaharda Wolverene ırmağına gidermiş. Aklına ne eserse onlardan satın alır, av bıçakları yerine sofra bıçakları getirirmiş. Gençler nezaketle bu hale gülüşürlermiş. «Bu ihtiyar deli! Ama ne yapalım? İhtiyar işte...» derlermiş. Bogoras, sürüsünün ve evinin sahibi olarak kalan, topal, koltuk değneğiyle yürüyen 60'lık birinden de söz etmektedir. Bu yaşlı adam da her yıl fuara gider ve orada parasının hemen hepsini alkollü içki alarak harcarmış. Böyle olmakla beraber kendisine gösterilen saygı yine eksik olmazmış.

■

Magellan takımadası kıyılarında yaşayan ve sayısı yaklaşık olarak 3000 kişi olan Yaghan'lar (1) bilinen en ilkel topluluklar arasındadır. Bunların ne baltaları, ne olta iğneleri, ne mutfak araçlar, ne de çanak çömlek gibi kapları vardır. Yedek erzakları (2) yoktur ve bugün kazanıp bugün yemek yoluyla hayat sürmek zorundadırlar. Bunların ne oyunları, ne törenleri ne de gerçek dinleri vardır. Sadece ulu bir varlığa ve şamanların kudretine belli belirsiz inanırlar. Köpekleri ve oyma kayıkları bulunmaktadır. Avlanarak

(1) Bunları yaşayan diye tanımladım, fakat bunların kuşağı tükenmiştir. Bu görgüler geçen yüzyıl sonuna alttir.

(2) Yiyecek maddeleri yığmak, oldukça yüksek bir uygarlığa sahip olmayı gerektirir. O zaman topluluk, hayatını sürdürmekten başka amaçlarla da uğraşmaya niyetlenir. İnka'ların büyük ambarları olduğu görülecektir.

ve balık tutarak suda göçebe halde yaşarlar. Güçlü bir sağlığa sahiptirler. Ancak insanlık durumları son derece temelsizdir

Hemen daima açtırlar ve bütün zamanlarını yiyecek aramakla geçirirler. Evlilik halindeki ailelere bölünürler. Bunlar işsizlik devrelerinde kamplar halinde guruplanırlar. Fakat hiçbir üst yetki bunları, hiç kimse de adaleti yönetmez. Çok çocukları vardır ve bunlar kendilerinin hayat sebebidir. Onları taparcasına severler. Dedeler ve nineler de torunlarına bayılırlar. Çocuk öldürme usulü, ancak annenin, kocası tarafından terk edildiği ya da doğan çocuk anormal olduğu takdirde uygulanmaktadır. Bu durumlar da pek seyrek görülür. Erkek ve kız çocuklara çok iyi muamele edilir. Bunlar da anne ve babalarını şefkatle severler. Ve kampta onlarla aynı kulübede yaşamaktan hoşlanırlar.

Çocukların bu sevgisi, ana-babalar çok ihtiyarladıkları zaman da devam eder ve bütün yaşlı kişilere saygı gösterirler. Yiyecekler bütün topluluk tarafından paylaşılır ve önce çocuklara ikram edilir. Kulübede en iyi yerler çocuklara verilir. İhtiyarlar ise hiçbir zaman yalnız bırakılmazlar, çocuklarından biri onlara bakmak üzere daima yanlarında bulunur. Onların düşünceleri de dinlenir. Yaşlılarla alay edilmez. Zeki ve dürüst iseler, büyük bir moral etkileri vardır. Aile reisi olan ihtiyar dul kadınlara tam anlamıyla itaat edilir.

Yaşlı kişilerin tecrübeleri topluluk için yararlanma kaynağıdır: Bunlar yiyeceklerin nasıl sağlanacağını ve ev işlerine ait görevlerin nasıl yerine getirileceğini bilirler. Yazılı olmayan kanunu devam ettiren ve ona saygıyı sağlayan bunlardır. Kendileri iyi örnek verirler, kötü davrananları azarlar ve gerekirse cezalandırırlar.

Bu statü, ahenkli bir bütün içine çizilmiş bir şekildir. Yahgan'lar sert çehrelerine şaşılacak derecede kendilerini uydurmuşlardır. Hemcinslerinin toplumunu severler. Birbirleriyle görüşür konuşurlar. Yardımlaşırlar ve yabancılarla da ilgilenirler, kabul ederler. Onlarda hayat mücadelesi zordur fakat bu mücadelede bencil sertlik bulunmaz. Can çekişen bir kimsenin acılarını hafifletmek üzere öldürülmesine izin verilmesi usulünü uyguladıkları da olur. Ancak hastanın durumunun umutsuz olması ve herkesin bu nokta üzerinde uyuşmuş olması gerekir.

Yahgan'ların törelerini açıklayan gözlemciler onların idile ait durumlarını açıklamamışlardır. Aleutlu'larda da, durumlarının sağlam olmamasına rağmen ihtiyar insanların bahtı açıktır. Bunun sebebi, elbette onların tecrübelerine değer verilmesi ve özellikle çocuklarla ana-babaları birleştiren karşılıklı sevgidir. Aleut'lar Mogol'durlar. Beden yapıları düzgündür, gürbüzdürler. Aleut adalarında otururlar. Oyma kayıklarla dolaşır, balıkçılıkla yaşarlar. Balina balığı ve mayalanmış balıkların başlarını yerler. Yiyecek maddeleri biriktirmezler. Gıdaları az olduğu halde onu israf ederler. Dayanıklı insanlardır. Günlerce gıdasız kalabilirler. Yiyecekleri bütün topluluğa paylaştırırlar. Kuzey Afrika'lılarınki gibi çitten yapılmış küçük kulübeleri vardır. İşlerinde ağır davranırlar, fakat ustadırlar ve yorulmak bilmezler. Hafızaları pek kuvvetlidir. Rus zanaatını taklit etmek ve satranç oynamak yeteneğine sahiptirler. Gözlemciler onların tembelliğine hükmetmişlerdir: Bunun sebebi, onların çıkar düşkünü topluluklarla aynı değerde olmayışlarıdır. Bunlar mal yağma etmeye hevesli değillerdir. Zenginlere saygı gösterirler, sebebi de bu gibi kişilerin hünerli olmalarıdır Yoksa gösterilen saygı onların mallarına değildir! Kadınların mücevherleri çok

pahalıdır. Aleut'lar neceftaşı ya da başka değerli madenler aramak üzere bazan büyük seferler düzenlerler. Bayramlar yaparlar; dans ederler, temsiller, şölenler verirler.. Dinsel anlayışları zayıftır. Fakat şamanların kudretine inanırlar. Çocuk öldürme pek seyrektir. Çocuklara derin bir sevgi beslerler. Onlar için her şey yapılır, her şeyin en iyisi onlara verilir. Oğlunu ya da yeğenini kaybeden bir adamın umutsuzluk içinde kendini öldürdüğü olur. Buna karşılık çocuklar da ana babalarını tapınırcasına severler ve onların ömür sonlarını hafifletmeye çalışırlar.

İhtiyarları bırakmak şerefsizliktir. Onlara yardım etmek, herşeyi onlarla paylaşmak ve gereğinde onlar için kendini feda etmek gerekir. Elden ayaktan düşmüş ve hattâ tirit halinde olsa bile, özellikle annelerine candan bağlanırlar. Eğer ana - babaya iyi muamele edilirse ve eğer onların öğütleri dinlenirse insan bunun ödülünü alacaktır. Balık avı verimli olacak ve insan çok yaşayacaktır. Uzun ömürlü olmak demek, gelecek için büyük bir örnek vermek demektir. Büyük ihtiyarlar gençliğin öğrenimini sağlarlar. Her köyde gençleri terbiye eden bir ya da iki ihtiyar bulunur. Bunlar bunakça konuşsalar bile, yine de saygı ile dinlenirler Bu ihtiyarlar takvime göz kulak olmakla görevlidirler. (Ayların günlerini gösteren kibrit çöpünün yerini değiştirmek görevi bunlara verilmiştir.) Yaşlı kadınlar hastalara bakarlar; onlara inanç gösterilmektedir.

Bu bütün içinde, ekonomi ile çocuklar ve ana - baba sevgisi arasında mutlu bir denge kurulmuştur. Tabiat, ana - babaların çocuklarını iyi besleyebilecek kaynak ve onlarla uğraşacak zaman vermemiştir. Buna karşılık çocuklar da ihtiyar ana - babalarının hiçbir şeyini eksik bırakmazlar.

Şimdiye kadar incelediğimiz toplumlar yalnız teknik gelişmenin başlangıcında olanlardır. Din ve hattâ büyü bunlarda az yer tutar. Ekonomik hayat daha zengin bir ilgiyi gerektirdiği zaman, tabiata karşı savaş daha az şiddetli olduğu ve bu savaşta tabiatın az çok gerilemesine imkân vermesinden başlayarak büyü ve din gelişmektedir. O zaman ihtiyarın rolü daha karmaşık olur: Bu duruma göre, o elinde büyük kudretler tutabilir, en tipik örnek Aranda'larda görülür: Misyonerlerin gelişinden önce bunlar gerçek bir jerontokrasi (ihtiyarlara verilmiş idare) kurmuşlardı. Aranda'lar Avustralya ormanlarında hemen hemen çıplak halde yaşayan ve tuzak kullanan avcılardır. Zor devreler geçirirlerse de genel olarak iyi beslenirler. Her aile bir erkeği, bir ya da birkaç kadını, çocukları ve köpekleri kapsar. Totem grupları birkaç aileyi birleştirir. Anne başka bir çocuğunu emzirdiğinden ötürü yeni doğan çocuğa bakmak kudretinde olmadığı zaman çocuk öldürme usulü uygulanır. İkizler öldürülür (1). Daha büyük ve sağlık durumu zayıf olan bir çocuğu beslemek üzere ondan küçük olanın öldürüldüğü de görülür. (Bu takdirde bazan anne de şölene katılır!) Ancak kalan çocuklara çok iyi muamele edilir. Anneler cömerttirler, süt çocuğunun meme isteğini hiç reddetmezler ve onu çok geç memeden keserler. Çocuklar çok serbest bırakılır. Bunlar oldukça ileri yaşta cinsel tabulara saygı göstermek zorunda bırakılırlar. Mezhebe giriş çok acı vericidir. Topluluğun en saygın üyeleri «saçları ağarmış adamlar»dır. Anlayışlı ve faal bir hayat süremeyecek derecede düşmüş olan ihtiyarlar iyi beslenirler, iyi bakılırlar,

(1) İkizlerin ikisini ya da birini öldürmek yaygın bir âdettir. Tabiata aykırı biçimde olacaklarından korktukları için böyle hareket etmektedirler.

yanlarında adam bulunur (1). Fakat artık hiçbir etkileri yoktur. Oysa **«kır saçlılar»** birinci plânda rol aynarlar. Bunların pratik tecrübeleri gurubun esenliği için gereklidir. Gerçekten, avlananlar ve bitki toplayanlar, birçok şeyleri bilmek ihtiyacındadırlar: Yenebilir şeylerle yenemeyenler, Hint patatesi denen bitkinin tanınması, gizli suların meydana çıkarılması, zehirli yiyeceklerin tehlikesizleştirilmesi... Bütün bunlara bir göz atmak ya da elle yoklayıp anlamak için uzun bir deneme devresi geçirmiş olmak gerekir.

Bunlardan başka yaşlı adamlar kutsal gelenekleri —şarkıları, mitler, törenler, aşiret âdetleri— bildikleri gibi otoriteleri de çok büyüktür. İlkel insanlarda bilgi, büyücülükten ayrılmaz; nesnelerin niteliklerini bilmek, bunlardan hem rasyonel nedensellik kanunlarına göre ve hem de sihir ilişkilerine göre faydalanmaya imkân verir. Öte yandan teknik de, büyülü âyinlere sıkı sıkıya bağlıdır ve bunlar olmazsa etkisiz kalırlar. **«Kır saçlılar»**ın bilgisi sihirli bir kudrete sahip olmayla birlikte yürür. Biri de, öteki de yaş ilerledikçe artar. Bunlar **Yencon,** yani hemen hemen kötürüm olunca en yüksek aşamaya ulaşırlar. Genç insan guruplarını hasta etmek yeteneğine sahiptirler: Onlardan korkulmaktadır Yiyecek tabularına artık katlanmak zorunda değildirler (2). Gerçekten bunlar bir çeşit, insanlığın durumunun ötesindedirler ve bunu tehdit eden tabiat üstü tehlikelere karşı bağışıklıkları vardır. Normal bir adama yasak edilen şeyler —kendi çıkarı ve topluluğun çıkarı için— bunla-

(1) Bununla beraber av ve bitki toplama işleri, aralıksız bir yer değiştirmeyi ve hareketli olmayı gerektirdiğinden bu ihtiyarlar, ağır yük olduğu zaman terk edilir.

(2) Bu durum pek çok toplumlarda da bulunmaktadır.

ra artık yasak değildir. Olağanüstü şartları, kendilerini dinsel bir görevi yerine getirmekle görevlendirir.

Yaşı kendisini öbür dünyaya yaklaştırmış olan kişi bu dünya ile ahret arasında en iyi arabulucudur. Bu yaşlı kişiler dinsel hayatı yönetirler. Bu hayat da bütün sosyal hayatı kaplar. Bu kişiler, törenlerde kullanılan kutsal eşyaya sahiptirler. **Şürenga** denen nesnelere elle dokunmak hakkı yalnız kendilerine özeldir: Bunlar, hem mitoloji atalarını hem de totemleri sembolleştiren kutsal taşlardır. Ne kadar eskiyseler, değerleri de o kadar çoktur. Bu taşlar, yaşayan topluluğu geçmiş zamanın kahramanlarına daha çok yaklaştırırlar. İhtiyar kişiler törenleri yönetirler ve bu sırada kendilerini gösterirler. Onlar için büyük bir saygı gösterisi yapılır; bu gibi şenliklerde gençler, eskilerin kendilerine hitap etmesi halinde konuşurlar. Eskiler, çocuklarını, torunlarını eğitmek zorundadırlar. Şarkıları, mitleri, dinî âyinleri onlara aktarırlar. Ancak, bazı sırları da saklarlar (1).

Dinsel geçiş ayinleri, gençleri onlara kul köle eder. Gençler onlardan korkarlar. İhtiyarların yararına olarak gençler, yiyeceklerinde kısıntı yapmak zorunda bırakılır. Bazı aşiretlerde ise gençler, ihtiyarları güçlendirmek üzere onlara kanlarını verirler: Bu kan, kolun bir damarından elin tersiyle ya da tırnakların altına alınır ve ihtiyarın vücuduna sürülür ya da onlar bu kanı içerler. Yaşlılara, törenleri bildikleri için, dinsel ayinlerdeki çabaları ve okudukları şarkıları için yiyecek hediyeler alırlar. Onların zenginlikleri, prestijleri, kendilerini topluluğun şefi olarak ata-

(1) Beyazlarla çalışan gençleri cezalandırmak üzere onları eğitmeyi reddederler. Bu da geleneklerden bir çoğunun kaybolmuş olduğunu göstermektedir.

mıştır. Topluluğu en yaşlı olan yönetir. Bununla beraber eğer melekeleri gerilmişse, o zaman iktidarı 'ismen' muhafaza eder. Kendi yerine tatlılıkla daha genç biri vekil olarak getirilir. Kendi yaşıtlarından öğüt ister. Şefliğin irsen intikal ettiği aşiretlerde bile —ki bunlarda şef genç olabilir— gerçek iktidara sahip olanlar yine eskilerdir. Bunlar kavgaları sonuca bağlarlar, yeni kamplara yerleşecekleri yerleri gösterirler, şölenler düzenlerler. Bunların onayı alınmadan hiçbir şey yapılamaz. Önceleri kadınlar kendilerine ayırmak üzere bu otoriteden faydalanırlardı. Bütün genç kızların kendilerine ayrılmasını isterlerdi. Bunun güdüsü cinsel olmaktan çok ekonomik ve sosyaldi. Genç kızların erginlik çağından itibaren evlenmeleri ve erkek çocukların da dinin gizliliklerini öğrenme törenini beklemeleri gerekmekteydi.

Özellikle ihtiyar erkeğin ve onun ihtiyar karısının bir genç kadın tarafından bakılma ve beslenmelerinde kendileri için fayda vardır. İhtiyar kadın şöyle diyordu: «**Zavallı ihtiyar kocamın, kendisine bal ve su aramaya gidecek genç bir eşi olmalıdır.**» Delikanlılar ise evlenmek için bir sebep bulmuyorlardı.

Teknik, büyücülük ve din ilkel topluluklarda kültürün temelidir. Bu üç alan içtenlikle birbirlerine bağlıdırlar. Büyücülüğün hem teknikle, hem de dinle yakınlığı vardır. Teknik ve din, topluluk için faydalıdır; büyücülük iki ayrı değerlidir. Aranda'larda «**Kır saçlı**», bu üç alanda da üstünlüğe sahiptir. Bilgiyi elinde tutması ve dinsel görevlere yetenekli olması dolayısıyla değerlidir. Büyülü kudretiyle hem saygı, hem de korku 'telkin' eder.

Sudan'daki Zanda'larda da buna benzer bir şema bulunur. Ancak bunlarda büyücülük daha ağır basmaktadır. İhtiyar herşeyden önce egemenliğini korku üzerine oturtur. Zanda'lar avcılıkla ve ekip biçmekle

yaşarlar: Mısır, manyok, tatlı patates, muz... Bölgelerinde av hayvanı boldur. Oldukça gelişmiş bir zanaatları vardır. Mbori adını verdikleri bir tanrıya inanırlar. Ancak en sürekli meşgaleleri büyücülük, sihirbazlıktır. Her kişinin mangü adını verdikleri bir kudrete sahip olduğu düşüncesindedirler: Bu, karaciğerle ilişkisi olan ve yaşlandıkça büyüyen bir maddedir. Yaşlı adamlar, Aranda'larda olduğu gibi, faydalı bilgilere sahiptirler. Aynı zamanda bunlar en güçlü büyücülerdir. Bunlar kötü büyüleri kullanmakta başkalarına göre daha az zorluk çekerler. Çünkü ölümün yaklaşmış olması, misilleme tehlikelerine karşı onları daha çok tasasız kılmaktadır. Bundan çıkarılan sonuç ta topluluğun kontrolunun onların elinde bulunuşudur.

Onlardan av seferleri için dua etmeleri istenir. Kötü bir şans diledikleri takdirde bu av seferleri başarısızlığa uğrayabilir! Av partisi verimli olduğu zaman avlananlar dağıtılmak yoluyla onların yakınlığı kazanılır. Önceleri oğul sıkı sıkıya babasına bağlı idi. Eskiler kadınları kendi tekellerine almak üzere durumdan faydalanırlardı. O derecede ki, bir delikanlının evlenmesi güçleşirdi. Bu özellikler, Beyaz'larla ilişki sonunda biraz değişmiştir.

Beyaz'ların etkisi altında genç kuşakla eski kuşak arasında inanç farkları vardır. Eski kuşak, ölümü daima kötü büyüye bağlamaktadır. Ölen kişi, çok yaşlı ise bu dünyada kendine ayrılan zamanı tükettiğine ve çok küçük bir mangü'nün kendisini öldürmeye yettiğine inanılmaktadır. Bazan da ölüm Tanrı'ya dayandırılır ve «Mbori onu aldı götürdü» denir. Hayat Mbori'nin, yani Tanrı'nın yavaş yavaş kemirdiği bir çubukla kıyaslanır: Çubuk sonuna gelince insan da son nefesini verir. Ancak ailesinin hınç almaya çalıştığı büyücünün 'müdahalesi' olmaksızın bu iş gerçekleşmez.

Gençler ise ölüm sebebini tirit hale gelmeye bağlamaktadırlar. Ölen kişi için, «**kendi payını yedi**» derler. Bunlar da büyüye inanırlar. Fakat ihtiyar bir adamın ölümü onlarca tabii görülür ve masal okumaya değer birşey değildir Gençler bu sözleri, ölüleri hakkındaki kamu görevlerini yaparken aralarında özel surette söylerler.

Büyünün rolü, yarı göçebe durumunda bulunan ve ormanın bol meyvalarıyla, devekuşu yetiştirmekle yaşayan Büyük Şako (Güney Amerika'da) bölgesindeki yerliler arasında çok büyüktür. (Şorati'ler, Matako'lar, Toba'lar.) Bunlar az şeyle yetinirler ve erzak yığmazlar. Çünkü yarına güvenleri vardır: Onların yiyecekleri eksik olmayacaktır. Şefleri, kendinden önceki şefin ölümü üzerine en yaşlı aile babaları tarafından seçilmiş ihtiyar bir adamdır. Kudreti adda olmaktan çok gerçektir. Özellikle yaşın kendine verdiği kutsal anlamdan ötürü etkili bir kişidir.

Yiyeceklerini kolaylıkla sağlayan bu yerliler dinsel hayata büyük bir yer ayırmak üzere fazla boş vakte sahiptirler. Bu dinsel hayatı ihtiyarlar yönetirler. Bunlar artık yiyecek maddeleri tabularına bağlı değildirler. Büyülü kudretlerinden ötürü onlardan korkulmaktadır. Bunlar düşmanlarına kötü talih atma yeteneğine sahiptirler Bu kişilerin ölümden sonra kötü ruhlar oldukları düşünülmektedir: Yerliler kötü ruhları gördüklerini söyledikleri zaman, bu daima bir ihtiyar biçiminde hayal edilir. İhtiyarın kötülüğünün yaşı ile büyüdüğüne inanılır. Zayıf ve aciz duruma gelince kalbine ok saplayarak onu öldürür ve cesedini yakarlar Bedenin böylece tam olarak yok edilmesiyle —Antil adalarının cadı masallarında olduğu gibi— onun '**fantoma**' haline gelmesine engel olunduğu sanılmaktadır.

Bilgi ve büyü kudreti arasındaki bağlantı Nava-

jo'larda pek belirgindir. Bazı ihtiyar adamlara büyük bir yetki gücü sağlar. Navajo'lar, kültürü çok gelişmiş, sürekli ilişkileri olduğu Beyaz'ların uygarlığının etkisi altında kalmış karmaşık bir toplumdur. (1) Arizona'nın kuzeybatısında çorak ve fakat sulama işleriyle ve bol yağmurlarla verimli hale getirilmiş geniş topraklarda otururlar. Bunların atları, sürüleri ve mevsimlere göre üzerinde toplandıkları iki ya da üç bağlantı noktaları vardır. Bu. bolluk içinde yaşayan bir toplumdur. Ekmek, et ve Beyaz'lardan satın aldıkları konserveleri yerler. Gümüş ve füruze işlemeli güzel elbiseleri vardır. Gümüşü işlerler, dokuma işleri ve resim yaparlar.

Şiir, şarkı, dans, imgelem sanatları bunlarda çok gelişmiştir. Ailede annenin ana-babası hesaba katılır ve kadınlar itibardadırlar. Bunların sürüleri çokluk kocalarından daha önemlidir. Büyük anne, büyük babalarla torunlar arasında çok özden ilişkiler vardır. Özellikle annenin ana-babası çocukların eğitimine katılırlar. Çocuklar bazan 9-10 yaşlarından itibaren büyükanne ve büyükbabalarıyla birlikte yaşarlar ve onlara hizmetler görürler. Erkek torunun dedesiyle «şakalaşma ilişkisi» de vardır. Bunlar koşuda birbirlerine meydan okurlar: Kazanana bir at eyeri verilir. Dedesine bu denemeyi çokluk torun teklif eder: Kar içinde yuvarlanmak, bir çukuru atlamak... Onunla nazikçe alay eder (2). Dedelerin ve ninelerin çocuklara olan davranışları hayranlığa değer. Bununla beraber yapmak zorunda oldukları görevler çocukları çokluk hınç almaya yöneltir.

(1) Bunlar Beyaz'lara zanaatlarının ürünlerini satarlar ve onlardan mamul eşya vb.. alırlar.

(2) Rohelm bu âdetl, oğulların babalarına gösterdikleri saldırganlığın dedeye çevrilmiş şekli olarak görmektedir.

Bu uygar ve mutlu toplum, bütün zayıflara, sakatlara iyi bakar. Tirit hale gelmiş ve beyni sulanmış olsa bile ihtiyarları hoş tutar. Bunlardan bazılarının, bunamış olduklarından, konutlarından ayrılıp serseri gibi dolaştıkları görülür. Bunlar tekrar evlerine getirilir. Bununla beraber ihtiyarlara gösterilen itibar bir defulmanla (1) denkleştirilir mi? Gençler ve olgun yaştakiler sakatlarla ve anlaşılmayacak derecede çabuk konuşanlarla alay ederler. Ve hınç alırlar korkusu ile bunu gizlice yaparlar. Gerçekten, yaş bu adamları kutsallığı tanımazlıktan kutsal alana geçirir ve onlara tabiat üstü büyük kudretler dayandırılır. Bu inanç özellikle ihtiyar erkekler içindir. 222 büyücüye karşı açılan bir dâvada bunların 38'i kadın (hepsi de ihtiyar) ve 184'ü erkekti (122'si ihtiyar).

Bütün ihtiyarlardan korkulmaktadır. Ne kadar can sıkıcı olursa olsun bir ihtiyara konukseverlik göstermemeye cesaret edilemez. Ancak, bunların arasında çoğunun hiçbir etkisi yoktur. Ve toplumun bir kenarına atılmışlardır. Cahil bir ihtiyara az saygı gösterilir. Hepsinin üstünde geleneklerin anısını koruma ve aktarma yeteneğine sahip olan şarkıcılar gelir. Masallar, mitler, dinsel ayinler, törenler, danslar, formüller... Bunlara geniş kudretlere sahip kutsal yaratıklar gözüyle bakılır. Hafızaları sayesinde çağlar arasında topluluğun devamını sağlarlar. Aynı zamanda «şanlar» da büyülü okuyup üfleme değerine sahiptirler.. Bunlar herkesin gözlerini üzerlerine çekmek, hastaları iyi etmek, geleceği kestirmek olanağına sahiptirler. Bu şarkılar, onları bilenlerin kişisel malıdır. Gençler kendilerine bunları öğretenlere hediye-

(1) Bilinç altına itilmiş heyecanlı bir olayın bilinçdışına çıkması. (Ç.N.)

ler verirler: At, para vb... Bu ihtiyarlar bilimlerini bir kişinin, bir gurubun veya bir topluluğun yararına kullandıkları zaman da armağanlar alırlar.

Bir şarkıcı en çok ihtiyarlığında ün sahibidir. Bu yüzden ihtiyar şarkıcılar çift kudrete sahiptirler, biri yaşadıkları yılların sayısı, öteki de bilimleri. Bunlar topluluğun en zengin üyeleridir ve sosyal aşamaların en üstünde bulunurlar.

Ölümünden sonra bir ihtiyar tehlikeli bir 'hayalet' olur: Ölülerin az çok korkunç hayaletler biçimine girerek var oldukları bütün ilkellerde ortak bir inançtır. Ancak Büyük Şako yerlilerine göre, ölen kişi ne kadar yaşlıysa onun gelecekteki kötülüğünden de o derece fazla korkulmaktadır. Navajo'lardaki inanç, bunun tersidir. Bu inanç üzerinde birçok gözlemciler israr etmişlerdir. Navajo'lara göre; eğer bir kişi **«hayatını tükettiğinden»**, yani acı çekmeden ihtiyarlık yüzünden ölmüşse — yürüyemez ve başkasının yardımı olmaksızın hiçbir şey yapamaz duruma gelerek — bu, onun ve ailesi için büyük bir şans demektir. Bundan daha arzuya değer bir şey olamaz. Çünkü bü ihtiyar 'hayalet' olmayacaktır! Yeniden cisimleşecek ve yine yeniden doğuncaya kadar ihtiyar yaşayacaktır: Yani sonsuz bir hayat. Ne onun can çekişmesi, ne de gömülmesi, aileyi ve topluluğu 'merhumun ruhuna' karşı korumaya özgü o, hep bilinen dinsel âyinle çevrelenmeyecektir. Hısımlar, yakınlar, eve ait herhangi bir iş gibi bizzat gömme görevini üzerlerine alırlar. Yas tutma âdetine uymazlar. Bu inancın telkin ettiği şudur; Navajo'lara göre — ve tabii diğer ilkellere göre de — hayalet'in kötülüğünün kaynağı bir hınçtır: Arzu etmediği halde üzülerek göçmüş olan 'merhum' öcünü almaktadır Onun saldırganlığı, özellikle kendi ailesine karşıdır: Navajo'larda sadece hı-

sımlık, yakınlık bağlarıyla birleşmiş insanların hayaletlerinden başkası görülmemektedir. Eğer bir adam zamanını tamamladığından ötürü 'sükûnet içinde' göçüp gitmişse, onun için hınç alacak hiçbir şey olmayacaktır. Navajo'larda çok küçük bir süt çocuğunun —bir aylıktan küçük— ölümü de endişeli sonuçlar yaratmaz. Çünkü onun varlığı henüz 'hayalet' haline gelecek kadar olmamıştır.

Jivaro'lar da bolluk içindeki bir toplumdur. Bunlar Güney Afrika'nın batı kıyılarında uzanan And dağlarının eteklerindeki tropikal ormanlarda bahçıvanlıkla, avcılıkla yaşarlar. Erkekler avlanırken kadınlar da toprağı işlerler. Bu toprak bol ürün verir, av hayvanları da çoktur. Bu sebeple Jivaro'lar hiç yiyeceksiz kalmazlar. Dokuma işleriyle de uğraşırlar. İnce ve usta işi seramikler yaparlar. Siyasal hayatları yoktur. Aileler serpiştirilmiş haldedirler. Çocukları çok severler, yalnız anormal olanları ortadan kaldırırlar.

Yaşlı kişilere saygı gösterirler. Onların tecrübeleri sayesinde hayvanlarla, bitkilerle ve ilâçlarla ilgili bilimler gelişebilmiştir. Bu ihtiyarlar mitleri ve şarkıları aktarırlar. Bu bilgilerinden başka tabiat üstü bir kudrete de sahiptirler ve bu kudret onlar tirit hale gelseler bile gittikçe büyümektedir. Çocukların adlarını aile içindeki en yaşlı kişiler koyarlar. Bunlar yeni doğan çocuğu ev halkı içine sokarlar.

İhtiyarlar, gençlerin rüyalarını yorumlarlar ve onların dine giriş törenlerini yaparlar. Onlara uyuşturucu ilâçları ve tütünü öğretirler. Yaşlı erkek ve kadınlar — papaz olmadıkları halde — dinsel bayram ve törenleri yönetirler. Jivaro'ların hoş vakit geçirmek üzere en çok beğendikleri şey savaştır: Sefer yapan gurubun şefi genel olarak oldukça yaşlı bir adamdır. Bazan ihtiyar savaşçıların düşman aşiretlerden seç-

tikleri esir kadınları kendi evlerine getirdikleri olur. Bu ihtiyarlar bunlarla yatıp kalkarlar, ancak bu kadınlar çokluk daha gençlerle onları aldatırlar. O zaman da ihtiyarlar bu kadınları döverler, hattâ bazan öldüresiye kadar. Jivaro'larda da eskilerin gelecekteki hıncından korkulmaktadır. Kötü muamele gördükleri takdirde öldükten sonra tehlikeli bir hayvan halinde (Jaguar, anakonda adı verilen boğa yılanı vb..) yeniden cisimleşmeleri ve suçluları cezalandırmak üzere dönmeleri ihtimali vardır.

Kongo civarındaki orman ve savan alanlarında yaşayan bir aşiret olan Lele'lerde yaklaşık olarak 1930'a kadar yaşlı adamların üstünlük hakları çok büyük olmuştur. Bu aşiret onun hemen yanı başında aynı şartlar içinde yaşayan Büşong'lardan daha yoksuldu: İşleri tarım, av, balık avcılığı ve dokumacılıktır. Lele'ler aşiretinin toprağı fakirdir. Kuraklık mevsimi biraz daha uzundur. Ancak, bu farklar onların hayat seviyesini açıklamaya yeter değildir. Bu hayat seviyesinin kaynağı sosyal biçimdir. Etnoloji bilginlerinin gözlemler sonucu, bu yüzyılın başında verdikleri bilgilere göre; Lele'ler, daha basit bir teknikle ve az çalışmaktadırlar. Kişisel başarı araştırmazlar, çünkü kıskançlığa uğrayacaklarından korkarlar. Özellikle itibar sağlayan şeyin servet yığmak olmayıp çok yaşamanın verdiği bir nimet olduğuna inanırlar. İş bölümü ihtiyarların ancak az sayıda iş görmelerine imkân verir. Bunlar sadece çok evlilik usulünü uygularlar. Kadınları tekellerine alırlar, onlar da bu ihtiyarlar için çalışırlar. Damatları ise, kendilerine hizmet borçludurlar.

Delikanlılar sadece atak bir eş hakkına sahiptirler; dokunmuş elbiseler karşılığında yaşlı adam kızlarından birini bir köyün genç sınıfına hediye eder.

Böylece bu gençlerin tamamı kendisinin damadı olur. Yaş sınıfları arasında dostça bir işbirliği yoktur. Gençler, ihtiyarlarla rekabet edemezler. Yaşlı adam yaptığı zanaatın tekeline sahiptir: Trampet çalmak, demiri işlemek, ağaç işlemeciliği gibi.. Belirli bir zamanda bunu bir gence öğretir, bundan sonra o genç bu zanaatın tekelini elinde tutar ve ihtiyar çekilir.

Hiçbir yüksek siyasal görev ihtiyarların hakkına düşmez. Fakat bunlar kendilerine büyük imtiyazlar sağlayan dinsel iktidara sahiptirler Bu imtiyazları korumak üzere topluluk için gerekli kalmaya kıskançlıkla dikkat ederler. Bunlar dinsel âyinlerin, törenlerin, ilâçların sırrını da olduğu gibi korurlar. Özellikle kendi klanları içinde birbirlerine borçlanan kişileri ve evlenme görüşmelerini yalnız bunlar bilirler. Bu bilgi, işlerin yolunda gitmesi için gereklidir. Bununla beraber ihtiyarların avlanmak, balık avlamak ve Avrupalı'ların eşyalarını taşımak üzere yeter derecede beden gücüne sahip gençlere ihtiyaçları vardır. Bunları hor kullanmaya kalkarlarsa, gençler de kendilerini bırakıp gitmekle tehdit ederler. İhtiyarlar, disiplinsiz kişileri, kadın almalarını reddederek ve mezhepten çıkararak cezalandırırlar. Bu mücadeleye rağmen oldukça bir denge kurulmaktadır.

Gençler ihtiyarların sonunda öleceklerini bilirler. Bunların dulları kendilerine miras kalacaktır. Ve ileri yaşın imtiyazlarına kendileri sahip olacaklardır. Herşey sanki Lele'lerin ihtiyarlıklarını sağlayarak bir çeşit sosyal sigorta kurmak üzere genel sosyal durumlarını feda etmeleri şeklinde cereyan eder. 1949'a doğru buradaki durum çok değişmiştir: Gençler hristiyanlığa geçmişlerdir Bunlar misyoner heyetleri ve hükümet tarafından korunuyorlardı. Hristiyan genç kızlarla evleniyorlar ve Avrupah'ların yanında çalışı-

yorlardı. Yaş sınıfları artık hemen hemen ortadan kalkmıştı.

Tiv'lerde ihtiyarların imtiyazlarının kaynağı onların kültür bakımından olan mal payıdır. Bunlar Nijerya'da yaşayan Bantu'lar (1) olup toprağı işlerler. Hayvancılık yaparlar, avlanırlar, faydalı bitkileri toplarlar Dokumacılık ve seramikçilik yaparlar. Çocuklarını gayet serbest büyütürler. Büyüyen çocuklar ana-babalarıyla birlikte çalışırlar Bantu'lar kendilerine dinsel ve büyüyle ilgili bilgileri aktaran dede ve ninelerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Orada erginlik yaşı en gelişmiş yaş olarak kabul edilir. Ateşlilik bunlara vergidir. Oysa, ihtiyarların ve çocukların bedenleri soğuktur. Çok ihtiyarlar için **«bedenlerini tamamlıyor»** denir. Bununla beraber ne güçsüzlük ne de ileri yaştaki kuruluk ihtiyarlığa bağlı değil gibi gelir onlara: Bunların birincisini büyüye, ikincisini ise hastalığa bağlarlar.

İhtiyarların hemen hepsine resmen saygı gösterilir. Ancak bunlar bilgi ve yeteneklere sahipseler gerçek bir yetkileri vardır. Aksi halde kendilerine hiçbir görev verilmez. Bunlar beslenirler, kendilerine nazik davranılır. Fakat diğerleri sıfırdır. Aile ataerkildir; aile reisi, gerekli niteliklere sahip olmak şartıyla en yaşlı olan erkektir Topluluğun şefi de aynı şartla en yaşlı olan adamdır. Aksi halde sadece bir unvanı vardır. Fakat gerçek hiçbir yetkiye sahip değildir. Doğru muhakeme yürütenlere, güzel konuşanlara, soy kütüklerini, dinsel âyinleri bilenlere 'âlim' gözüyle bakılır, halkı bunlar yönetirler. Bunlar **«işleri bilirler»** ve büyülü kuvvetleri denetlerler. Toprağın

(1) Ekvatorun güneyinde yaşayan, çeşitli diller konuşan Afrikalılar. (Ç.N.)

verimli olmasına göz kulak olurlar. Bütün sosyal faaliyetler — antlaşmalar, barış, savaş, miras işleri, dâvalar — büyücülüğe bağlıdırlar ve bundan ötürü de ihtiyarların elindedirler (1). Bunlar hastaları iyi ederler, kavgalarda hakemlik yapabilir, sosyal bünyeleri ayakta tutarlar. Atalara yakın olduklarından dinsel büyük bir rol oynarlar ve gelecekle ilgili haberleri bunlar söylerler. Tiv'ler kutsal taşları kutlarlar. Bu taşlara sunulan yemekleri pişirtenler ihtiyar kadınlardır. Yaşlı erkek ve kadınlar törenleri yönetirler. İhtiyarlar güçlerini ve yeteneklerini yitirdiklerinde sosyal hayattan çekilirler. Bundan sonra sadece 'fahrî' bir rolleri vardır ya da hiçbir rolleri yoktur. Bazıları dinsel görevlerini korurlar. Bazan da bir ihtiyarın hayattan bıkmış olduğu görülür. Bu ihtiyar kendini öldürmeden önce yakınlarını toplar, fetişlerini onlara dağıtır.

Keza Kikuyu'larda da yaşlı adamların bilge, oluşları yine saygı telkin eder ve yaşlılar yetkilerini bilgilerine dayanarak sağlarlar. Bunlar Afrika'da Kenya dağının eteklerinde yaşayan Bantu'lardır. 1948'de nüfusları bir milyondan fazla idi. Bunların çağdaş uygarlıkla çok ilişkileri olmuştur. Bunlar Avrupalı çiftlik sahiplerinin köleleri oldular.

Kikuyu'lar tarım ve hayvancılıkla geçinirler. Uygarlıklarının anahtarı aile gurubuna dayanan aşiret sistemidir. Büyük Aile'nin koynunda ortaklaşa çalışırlar. «Yaş **sınıfları**»na büyük bir önem verirler. Bu sınıflar aynı yıl sünnet edilmiş erkekleri kapsar. En eski olan sınıfın ötekilere göre sırada üstünlüğü var-

(1) Fransız sosyologu Mauss'un kabul ettiği gibi, buradaki büyücülüğün kollektif bir anlamı vardır. Kişinin bunu kendi yararına çevireceğinden şüphe edilemez.

dır. Dedeler ve ninelerin torunlarıyla sıkı bağları vardır. Bunlar sembolik olarak aynı yaş gurubuna girerler. Büyük anne erkek torununa **«kocam»** ve büyük baba kız torununa **«karım»** diye hitabeder. Çocuklar ana babalarına saygı gösterirler. Bir babanın ya da bir annenin bedduası belâların en beteridir; hiçbir temizleme bunu silemez.

Analar babalar ihtiyarlayınca onların yükünü çocukları alır ve onlara iyi bakarlar. Çocuksuz ihtiyar adama, komşusunun kendi öz evlâtları gözüyle baktığı çocukları yardım ederler. Askerî örgüt gençlerin elindedir. Eskileri kapsayan kuşak kamu işlerini yönetir. Bir kuşak yirmi ile otuz yıl süreli yönetim yapabilir. Süresi sonunda kendinden sonraki kuşak yararına istifa eder, bu iş **itwika** adını alan bir törenle yapılır. Bu yüzden bir kuşak iki **itwika** arasındaki bütün yaş sınıflarını kapsar. Bütün çocukları sünnet edilmiş olan ve karısı da döl verme yaşını geçmiş bulunan bir adam artık kamu işlerini yönetemez, fakat sosyal hiyerarşinin en yüksek aşamasına girer ve yüce divanın bir üyesi olur. Yüce divanın yüksek dinsel görevleri vardır. Oraya girmek için bir giriş töreninden geçmek gerekir (1). Bu töreni geçirmiş olanlar tanrılara ve ataların ruhlarına kurbanlar takdim etmek hakkına sahiptirler. Bunlar ayinlere ait lekeleri silerler, kötü kimseleri kargışlarlar: Bunların bedduaları korkunçtur. Sünnet ve **itwika** tarihlerini tesbit ederler. Tutkulardan kurtulmuş olduklarına inanıldı-

(1) Bu giriş töreni bir toplumdaki bütün ergenlerin geçirdikleri geçiş âyininin benzeri değildir. Bu, seçkin kişiyle özel bir öğrenimdir. Bu törene girmek için hayatın belirli bir kademesine ulaşmak ve yüce divan üyesi olmak gerekir. Bu giriş töreni bu sıfatla yaş değişikliğini onaylamaz.

ğı için adaleti bunlar yerine getirir ve taraf tutmaksızın hüküm verirler.

Ayrıca töreleri korumak, genç suçluları cezalandırmakla görevli ve büyülü bir kudrete sahip bir ihtiyar kadınlar konseyi de vardır. Yaşlı erkek ve kadınlar dine giriş törenlerinde esaslı bir rol oynarlar. İhtiyarlar sakin, dünyadan elini eteğini çekmiş «evliyalar» gibi kabul edilir. Bunların etkisi yeteneklerine ve özellikle zenginliklerine bağlıdır. Genel olarak bunlara bilge gözüyle bakılır: «İhtiyar bir teke boş birşey için tükürmez» derler ve ayrıca: «İhtiyar insanlar yalan söylemezler» denir. İhtiyar kadınlara, ağızlarında hiç diş kalmadığı zaman çok büyük saygı gösterilir Bunların «zekâ ile dolu» olduklarına inanılır. Cesetleri sırtlanlara bırakılacak yerde törenle gömülür.

Yaşlı kimseler çokluk hafızaları sayesinde imtiyazlı bir duruma girerler. Çin'de, ormanlıkta ve Tayland'da çalılık bölgede yüksek rakımda yaşayan Miao'lar böyledir. Bu halklar yüksek bir kültürü geliştirmeye başlamışlar, fakat savaşlar dolayısıyla gelişmeleri durdurulmuştur. Bunlarda aile ataerkildir. Oğul baba ocağını 30 yaşından önce bırakmaz. Kural olarak aile reisi bütün aile fertlerinin hayat ve ölüm hakkına sahiptir Gerçekte babalarla oğulların ilişkileri gayet iyidir. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerine danışırlar Miao'ların çok çocukları vardır, dedeler ve nineler torunlarıyla meşgul olurlar. Kadınlara, çocuklara, yaşlı kişilere çok iyi muamele edilir. Bu yaşlılardan biri çocuklarının, torunlarının ölümünden sonra yaşamaya devam edip yalnız kalmışsa o zaman kendini büyük bir ailenin reisinin himayesi altına sokar. Gerçi bir yük ise de kendisi daima kabul edilir. Ölülerin ruhunun evde yaşadığına ve evi koruduğuna

inanılır; bu ruh yeni doğan çocuklarda yeniden cisimleşmektedir. Eskilere, özelikle gelenekleri aktardıkları ölçüde saygı gösterilir. Onların eski mitlerle ilgili olan anıları kendilerine büyük bir itibar sağlar. Bunlar topluluğun kılavuzları ve 'müşavir'leridirler. Siyasal kararlar gençler tarafından uygulanır. Bundan ötürü bu kararları gençlerin onaylaması gerekir. Ancak bunlar genel olarak eskilerin iradesine uymaktadırlar.

Hafızanın rolü siyasal örgütü uzak bir geçmişe ait olan Mende'lerde daha da belirgindir Bunlar müslüman bir halk olup Sierra Leone'da yaşar. Üyelerinin sayısı 1931'de yaklaşık olarak 572.000 kişi idi (1). Aileler ataerkildirler. Birkaç kuşak aynı çatı altında oturur. Aile reisi en yaşlı olan erkektir. Sofrada yemek ilkönce ona verilir. O da bunu kendi kuşağından olanlara dağıtır. Kesin olarak ayrılmış iki sınıf vardır. Üstün sınıf toprağı ilk işgal eden avcıların ve savaşçıların çocuklarından, torunlarından kuruludur. Bunlar şefleri ve aileleri kapsarlar. En yaşlılarına «Büyükler» denir Diğer sınıf, yeni gelenlerle kölelerin çocuklarını ve torunlarını kapsar. Birinci sınıftan olanlar toprak sahibidirler. Baba bunu büyük oğluna vasiyetle bırakır. İkinciler sadece eldecidirler. Mülk sahibinin bütün ev halkının hizmetlerinde hakkı vardır. Ev halkı çiftlik işlerini görür, pirinç eker, hurma yağı yapar, avlanır ve balık tutar. Mülk sahibi de onlara elbise dokur.

Her gurubun başında şef olarak yaşlı bir kişi bulunur. Bunun en yaşlı kişi olması gerekli değildir. Ancak en fazla nüfuz sahibi olan kişidir. Bu şef eğer kocası ölmüş ve dikkate değer bir kişiliğe sahipse bir

(1) Bunların nüfusu bugün bir milyondur.

kadın da olabilir. İhtiyar çok yıpranınca bu şefin yerine bir 'naip' geçer. Bir kişinin hangi sınıftan olduğunu söylemeye yalnız hafıza imkân verir. Şeflik hevesinde olan kişinin memleketin tarihini, soy kütüklerini, ülkeyi kuranların ve onların çocuk ve torunlarının biyografilerini bilmesi gerekir. Ve bu bilginin kendisine atalarından miras kalmış olması zorunluğu vardır. Bunlar gelenekleri ellerinde tutan kişilerdir. Bundan ötürü siyasal örgüt bunlara dayanır. Öte yandan Mende'ler yakın atalarının ruhlarıyla sıkı bir içtenlikle yaşarlar, yani iki önceki kuşağın ruhlarıyla.. Bunlara «**Büyük babalar**» adı verilir. Ve bunların da aile hayatına katıldıkları kabul edilir. İhtiyarlar topluluğun diğer mensuplarına göre atalara daha yakın olduklarından sağ olanlarla o ruhlar arasında arabulucu rolünü oynarlar. Ailenin en yaşlı üyesi tapınma eylemini yönetir. Bütün dinsel sorunlarda sözü çok dinlenen danışman durumundadır. Her alanda onun etkisi büyüktür.

İhtiyarlar, büyüye inanmayacak ve sözlü geleneği az sayacak kadar oldukça ilerlemiş milletlerde daha küçük bir rol oynarlar. Himalaya dağlarında yaşayan Lepşa'larda durum böyledir. Bunlar okuma bilirler ve Tibet budizmi mezhebini uygularlar. Çay yetiştirme işlerinde çalışırlar; mısır, pirinç, darı ekerler, hayvan yetiştirirler, avlanırlar. Yiyecek ve içecek bakımından hayat standartları çok yüksektir. Aile ataerkildir. Çocuklar mutludurlar. Ana babalarını severler. Aile içinde yaşa saygı gösterilir. Bir kuşağın insanları saygı gereği zaman bakımından geri itilir. Kaynata, kaynanalara büyükbaba, büyükanne diye, ağabey ve ablalara da baba, anne diye hitap edilir Bir kişiye saygı göstermek için o kişi «**ihtiyar**» diye nitelenir. Çocuklar ihtiyar ana babalarına bakarlar. Yaşayan birçok çocuk ve torunları bulunan bir ihtiyarın

kaderi pek mutludur. Onun sıhhatına, esenliğine hayranlıkla bakılır. O bir çeşit tılsım gibi kabul edilir. Onun erdemlerine sahip olmak umuduyla ona armağanlar getirilir. Fakat ihtiyarın çocukları ve çalışma gücü yoksa o zaman kendisine ısmarlandıktan sonra beğenilmeyip, alınmayan eşya gözüyle bakılır. Mümkün olduğu kadar kendisine nezaketle muamele edilir. Fakat aslında o Allahın belâsı gibi kabul edilir. Bu durum ihtiyar kadınlar için de böyledir.

Lepşa'ların yanında bir süre kalmış olan G. Gorer'in anlattığına göre; kendisine çok dindar bir ihtiyar göstermişler, ancak onu hor gördüklerini, çünkü ckuma bilmediğini söylemişlerdir. Söz konusu ihtiyarın çocukları yokmuş, her tarafı yaralar içinde imiş. Herkes onunla alay edermiş, ölmesinin hayırlı olduğu söylenirmiş. «Bak, derlermiş, hazır Avrupalılar da içimizdeler, cenaze töreninde onlar da bulunabilirler, neden ölmüyorsun?» Bu toplumda ihtiyarların biricik kozu onların çocuklarına olan sevgisidir. Kendilerinde başkaca hiçbir değer yoktur.

Şimdiye kadar rasladığımız birçok durumlarda ihtiyarlar toplum sınıflarının en yukarısında ya da en aşağısındadırlar. Onların durumları yeteneklerine ve servetlerine bağlıdır. Zenginlik yüzünden ayırdetmeye ait ilginç bir örnek Tai'lerde görülür. Bunlar Yunnan eyaleti ve Birmanya sınırlarında yaşayan budistlerdir. İnsan hayatını dört devreye bölerler, her devreden diğerine geçiş **Pai** dedikleri dinsel bir hizmetle olur. Dördüncü devreye ulaşmak için, çocuklar yetiştirildikten sonra **büyük pai**'yi kutlamak gerekir. Bu, şarkılarla, danslarla, oyunlarla, alaylar ve kurbanlarla birlikte yapılan uzun bir törendir. Ve en azından üç gün sürer. Son derece pahalıya mal olur. Ancak zenginler bu masrafları karşılayabilirler. Eğer imkânları

fazla ise, bunu bir defa değil birkaç defa kutlarlar ve bundan ötürü de itibarları artar Yılların sayısı sosyal bir üstünlük vermeye yeter değildir Fakat büyük Pai'yi oniki kere kutlayarak servetini yitirmis bir adama üstün saygı gösterilir. Bu adam Paga unvanını alır. Bu unvan ona politik ve ekonomik hiçbir kudret vermez. Bununla beraber ayinlerden ötürü servetini harcadığından sosyal hiyerarşinin doruğuna oturtulur.

Mutlu ve dengeli toplumlar da vardır. Bunlarda yaş meselesi ne bir itibardan düşmedir ne de itibar kaynağıdır. Birbirine göre çok değişik üç örnekle şimdi bunları inceleyeceğiz.

Nüfusları 25.000 olan Küna'lar Panama'da, kıyıda ve Atlantik adalarında yaşarlar. Buralarda gerçi deniz baskınları bazan köyleri siler süpürürse de iklim ılıktır. Bunlar bakir ormanlarda oyma kayıklarla yer değiştirirler. Gürbüz ve çok sıhhatlidirler. Çoğu yüz yaşına kadar yaşar. Köylerde otururlar ve guruplar halinde çalışırlar. Kadınlar evde ve tarlada çalışır. Erkekler ise balık avcılığı yapar, avlanır, ağaç keserler. Bol ürün toplarlar, mısır, muz hindistan cevizi ticareti yaparlar. Kadınlar para biriktirirler, bu paralar diğer şeylerden başka erkeklerin motorlu sandal almalarına imkân verir Kadınlar ve çocuklar güzel elbiseler giyerler. Erkekler Avrupalı gibi giyinir, hepsi iyi bakımlıdır. Sık sık banyo yaparlar. Evleri, sokakları çok temizdir. Oldukça ilerlemiş bir kültürleri de vardır: Şarkılar, bir hesap sistemi, şeflere ve şamanlara özel ve belirli bir insan topluluğundan başkasına öğretilmeyen iki dil, bir yazı taslağı gibi...

Dinleri kısa ve özlüdür. Yalnız tanrılara ve beden sağlığına bağlı ruhlara saygı gösterilir. Şamanlar ve hekimler insanları hastalıklara karşı korurlar. Aileler karı kocanın birleşmesiyle meydana gelir ve mahallî

evlenme ile bir gurup halinde kurulur. Bu gurubun başında kız kardeşlerden büyük olanın kocası bulunur. Küna'ların çok çocukları vardır. Sağlıklarının iyi olması sayesinde yaşlılar, hattâ çok ileri yaştakiler bile faal bir varlığı sürdürürler. İhtiyar kadınlar evden sorumludurlar. Bunlar hindistan cevizi ticareti yaparlar. Dinsel işlerde uzmanlığa sahip olanlar yaşlı erkeklerdir. Fakat bundan özel bir itibar kazanmazlar. Zekâ ve tecrübe ile birlikte olmadıkça, yaş, özel bir değer sayılmaz. Genelikle yaşlı olan aile reisinin yetenekleri varsa kendisine itaat edilir. Meclislere başkanlık eden köy şefinden herşeyden önce aydın olması istenir. Bu işte yaş belirli bir sınıra kadar rol oynar. İhtiyar kişiler bütünüyle en gençlerin durumundadırlar. Onlar özel sorunlar ortaya koymazlar.

İnka'lar bir tarihe sahip olmuşlardır. Bir yüzyıl içinde bir imparatorluğu zapt ve kaybetmişlerdir. Bununla beraber onların uygarlığı tekrarlama şeklinde idi ve sözlü geleneklere dayanıyordu. Eski uygarlıklar içinde en iyi bilinenlerden biri de budur. Bu yüzden ihtiyarların toplum içindeki yerlerini görmek ilgiye değer.

İnka'ların sert töreleri vardı. Fakat orada teknik ve sosyal örgüt dikkate değer biçimde gelişmişti. Erkekler zamanlarının büyük bir kısmını savaşmakla geçirirler ve aldıkları esirlere vahşice davranırlardı. Dikkate değer tarımcılar olan İnka'lar, dağları teras haline getirmesini bilirler, toprağa martı gübresi dökerlerdi. Patates, mısır, hububat ve bol bitki ekerlerdi. Lâma ve alpagayı evcilleştirmişlerdi. Bunların sürüleri kendilerine bolluk sağlıyordu. Tohumu da geniş antrepolarda korur, saklarlardı. Altın, gümüş, kurşun ve civa maden ocaklarını işletirlerdi. Büyük su tesisleri yapmışlar, kanallar, su hazneleri, eklüz-

ler inşa etmişlerdi. Topraklarından altı büyük yol geçerdi. Irmaklar üzerine ipten asma köprüler atılmıştı. Pek güzel binalar yapmışlardı: Şehirler, saraylar, tapınaklar... Zanaatlar ve bu arada altın ve gümüş işçiliği çok gelişmişti. Ekonomik hayat canlanmıştı. Panayırlar açılırdı, buralarda köylüler ürünlerini takas ederlerdi. Topraklar üçe bölünmüştü: Biri Güneş'e ayrılmıştı. İkincisi İnka'ya aitti. Sonuncusu da üst kastların olup köylüler tarafından ekilip biçilirdi.

Bunların uygarlığının en dikkate değer olan yönü, uygarlıklarını tam olarak kullanmaları idi. 5 yaşından itibaren herkes kendini faydalı kılmak zorunda idi. Erkekler on sınıfa, kadınlar da diğer on sınıfa bölünmüştü. Bunların içinden dokuzunda guruplanma yaşa göre yapılır ve sınıflardan biri bütün sakatları kapsardı. Her gurubun kendi görevleri vardı. Elinden geldiği kadar topluluğa hizmetle borçluydu. En çok saygı gösterilen gurup 25 ile 50 yaş arasındaki **savaşcılar** sınıfıydı. Bunlar Kıralın ve derebeylerinin hizmetinde idiler. Bazıları maden ocaklarına gönderilirdi. İnka'ların erkekleri 35 yaşlarına doğru, kadınları da 33 yaşına doğru evlenirlerdi. 25 yaşından önce ana babaya itaat ve onlara yardım etmek, prenslerin hizmetinde olmak gerekirdi. 9 yaşından sonra küçük kızlarla genç kızlar ailelerine hizmet ederler, dokuma işleri yaparlar, sürülere bakarlardı.

Yaş, çalışma zorunluluğunu ortadan kaldırmazdı. 50 yaşından sonra erkekler askerlik hizmetinden ve bütün güç görevlerden 'muaf' tutulurlardı. Ancak bunlar şefin evinde ve tarlalarda çalışmak zorundaydılar. Aile içinde yetkilerini de korurlardı. 50 yaşından yukarı olan kadınlar topluluk için elbiseler dokurlardı. Bunlar gardiyan, aşçı vb... olarak zengin kadınların hizmetine girerlerdi. 80 ve daha yukarı yaşta olan-

lar duygusuz halde artık yemek ve uyumaktan başka bir şey bilmezlerdi. Ancak, bunlardan da faydalanırdı; ip ve halı yapımı lle uğraşır, evleri bekler, tavşan ve ördek yetiştirirler, yaprak ve saman toplarlardı. Çok ihtiyar kadınlar da dokuma işi yaparlar, iplik eğirirler, çocukların yetişmesine yardım ederler ve zengin kadınların hizmetine devam ederlerdi. Bunlar genç hizmetçi kızlara da göz kulak olurlardı. Bu kadınların tarlaları olduğu zaman hiçbir eksikleri olmazdı. Tarlaları bulunmazsa kendilerine sadaka verilirdi. İhtiyar erkekler için de durum böyleydi. Onlara yiyecek ve elbise verilir, keçileri korunurdu. Hasta iseler kendilerine bakılırdı.

Genel olarak yaşlı adamlardan korkulur, onlara saygı gösterilir, itaat edilirdi. Bunlar öğütler, dersler, iyi örnekler verebilir, tanrı hizmeti için yardımcı olabilirlerdi. Genç kadınları koruma hizmeti görürler, erkek ve kız çocukları uysallık göstermedikleri takdirde kırbaçla dövebilirlerdi.

Endonezya'nın Bali adası halkı da ilkel kabul edilemez. Bunlar da bir yüzyıl süresince yüksek bir uygarlığa sahip olmuşlardır. Bu uygarlık, bu adanın tek başına olması sayesinde her türlü yabancı etkisinden kendini korumuştur. Holandalılar burayı köy halklarını sömüren aristokrasi aracılığı ile yönetirlerdi. Ancak bu aristokrasi Bali'lilerin ne sosyal bünyesini ne de yaşama tarzını değiştirmiştir. Eski bir kültür günümüze kadar orada korunagelmiştir. Bali'liler okuma yazma bilmediklerinden bu kültür sözlü geleneklerle kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu yüzden bura halkını tarihsiz toplumlar sırasına koymak gerekir.

Bali'liler pirinç yetiştirirler. Bu tarımı hiçbir milletin erişemediği bir mükemmellik derecesine yükseltmişlerdir. Kaliteli sürü hayvanlarına, domuzlara,

kümes hayvanlarına sahiptirler. Meyva, sebze, toprak ürünleri çeşitli ve boldur. Bunları, sık sık kurulan büyük pazarlarda satarlar. Köyler iyi inşa edilmiştir. İyi bakılır ve korunur. Zanaatçılık olduğu gibi, müzik, şiir, dans ve tiyatro da çok gelişmiştir Halk, kendi içine karışmamış olan aristokrasiye saygı gösterir. Pratik olarak her köy küçük bir cumhuriyettir. Bu cumhuriyet bir meclis tarafından yönetilir. Evli ve bir eve ya da araziye sahip olan bütün erkekler bu meclisin içindedir. Şefler genel olarak seçimle iş başına geçerler. Ancak bazan 'veraset' rol oynar. Şefler yeryüzünde tanrıların yetkisini temsil ederler. Toprakları, evleri, bütün sosyal hayatı denetlerler. Her kişinin toplulukla olan bağları çok sıkıdır. Topluluğun üyelerinden birine verilebilecek en büyük ceza, onun topluluktan kovulmasıdır. Bunlar konukseverdirler ve birbirlerine çok büyük bir nezaket gösterirler. Zekidirler, bedenleri zariftir ve bunu kendileri de bilirler; davranışları yankılı ve ahenklidir. Kendilerine düşen rollere gönül hoşluğu ile boyun eğerler: Çocuk, genç, kadın, ergin, ihtiyar

Ana - babalar, dedeler, nineler, çocukların üzerine titrerler ve onları oyalarlar. Yaş her ne kadar büyülü erdem vermezse de ona saygı gösterilir. Kurullarda her birinin işgal ettiği yer yılların sayısıyla yükselir. Her ay köyün eskileri toplanırlar ve tanrılarla bir şöleni paylaşırlar. Bu tanrılar insanlara yakın olup, memnunlukla onları ziyaret ederler. Bali'lilerin dini senkretik (doktrinler karması) tir. Hindistan'dan, Çin'den, Cava'dan alınmadır ve içine canlıcılık da girmiştir. Bunlar güneşe, aya, suya ve bütün verimlilik ilkelerine taparlar. Pirinç çevresinde bir mezhep de gelişmiştir. Yaşayanlara karşı uğursuz etkiler yapan 'hayalet'lerin varlığına inanılır

Bali'de hikâye edildiğine göre; önceleri dağlar-

da kaybolmuş bir köyde ihtiyarları kurban eder ve yerlermiş. Bir zaman gelmiş ki bir tek ihtiyar kalmamış, gelenekler kaybolmaya başlamış. O sıra, kurulu barındıracak büyük bir salon inşa edilmek istenmiş. Bu amaçla kesilmiş ağaçları incelemişler. Ve hiç kimse ağaçların yukarısı ile aşağısını bilememiş. Ağaç kütükleri ters kullanıldıkları takdirde bunun felâketlere sebep olması ihtimali varmış. Aralarından genç bir adam çıkmış ve bundan böyle ihtiyarları yemeyeceklerine dair kendisine söz verirlerse bu sorunu çözeceğini söylemiş. Kendisine söz vermişler o da, o zamana kadar saklamış olduğu dedesini getirmiş, bu ihtiyar da topluluğa, ağaçların tepesiyle dibini ayırt etmeyi öğretmiş.

Köy halkı, böyle bir durumun var olmadığını ileri sürerek hikâyeyi protesto etmektedir. Her ne olursa olsun, bütün ülkede ihtiyarlara saygı gösterilmektedir. Bu saygı onların büyük bir kısmınadır. Çünkü bunların hayatı mutlu olduğundan ihtiyarlıklarında gözden düşmezler. Uzun süre sağlık durumları iyi kalır. Ne belleri bükülür, ne de beceriksiz kalırlar. Gençlikte geçim kolaylıklarını kazandıklarından ötürü vücutlarına hâkim olmaya devam ederler. 60 yaşındaki hattâ daha geçkin kadınların hâlâ güzel bir görünüşleri ve başlarının üzerinde ağır su testilerini ve 40-50 libre ağırlığında meyva sepetlerini taşımaya yeter kuvvetleri vardır. Bali'liler ağır kalmazlar, işsizliğin beden ve ruh sağlığı için tehlikeli olduğunu ve tabiatüstü kuvvetlerin saldırısına uğramak tehlikesiyle karşılaşacaklarını düşünürler. Hattâ kadınların bile yaş ilerledikçe faaliyetleri artar. 60 yaşından yukarı kadınların bütün ev halkını yönettiği ve işlerin bir çoğunu 'bizzat' yaptığı görülmüştür. Yaşlı erkekler az çalışırlar. Tartışma yaparlar, tembul ağacının yapraklarını çiğnerler. Bununla beraber yerine

getirmeleri gereken birçok yükümleri vardır: Köyün derneğini yönetirler, doktorluk yaparlar, hikâyeler anlatırlar, gençlere şiir ve sanat öğretirler. Çokluk, ördekleri tarlalara onlar götürürler. Dinsel törenlerde büyük rol oynarlar. Çok yaşlı erkek ve kadınlardan üstün dans sanatçısı olanlar vardır. Bunlar aşka gelip heyecanlanırlar ve geleceğe dair haberler verirler. Erkeklerde olduğu gibi bu çeşit kadınların da rolleri çok büyüktür. Çünkü cinsiyet ayrılıkları yaşla beraber ortadan kalkmaktadır. Bunlara, her şeyle ilgili düşünceleri sorulur. Bu dans sanatçıları çok ihtiyarladıkları ve yeteneksiz hale geldiklerinde kendilerine büyükbaba, büyükanne diye hitap edilir. Dişsiz olduklarından onlara, küçük çocuk gözüyle bakılır. Ve bunların yakında, yeni doğan çocuk biçiminde tekrar cisimleşecekleri düşünülür. O zaman nüfuzlarını kaybederler. Fakat iyi beslenmeleri ve iyi muamele görmeleri devam eder. Bir ihtiyar zayıf ve güçsüz olsa bile bir tapınağın rahibi olabilir. Ancak, daha genç bir yardımcısı bulunur ve görevi fahrîdir.

İhtiyarlardan korkulduğu sanılmamaktadır. Bununla beraber çocukları yiyen Ranga adlı hayalet büyülü piyeslerde, memeleri sarkmış, ağarmış saçları topuklarına kadar uzun, korkunç bir ihtiyar kadın olarak temsil edilir. Bunun rolü, ihtiyar bir oyuncu tarafından oynanır Bu oyuncu, yaşının ileri olması sayesinde cisimleştirdiği büyücü kadının kötü ruhunun zararından korunmaktadır.

Bu inceleme için toplayabildiğim malzeme, ihtiyarların durumu ile ilgili ve etnoloji uzmanlarının son derecede önem verdikleri bir faktörden söz açmamı gerektirdi: Bu faktör sosyal örgüttür. Bazı topluluklar az örgütlenmiş göçebeler, çeteler, küçük guruplardır. Fakat klanlar ve aşiretler belirli bir toprak üzerinde karar kılıp yerleştikleri zaman —bu durum

toplumun tarımcı olmasını gerektirir— 'veraset' ve 'intikal' haklarını, evliliğe ait takasları, kişiler arasındaki ilişkileri tanımlamak üzere çokluk çeşitli soy sopları kesinlikle tayin etmek gerekir. Soy sop, ataya baş vurdurur. Onunla doğrulanır ve onun uzantısıdır. Atalar geçmişe atılmazlar. Toprağın ait olduğu topluluk —aile, klan, aşiret— dirileri olduğu kadar ölüleri de kapsar. Haklarını gizemci olarak ölülerin hakları üzerine kurar ve kendisine ölülerin mirasçısı gözüyle bakar. Bazan bir atanın kendi soyundan yeni doğan bir çocukta cisimleştiği düşünülür. O derecede ki, yeni kuşaklar, eski kuşakları diriltirler. Atalara tapınma bütün sosyal toplumlarda uygulanmaz. Bununla beraber sık sık olan durum da budur. Ata, kendi soy sopunun çatısı altında oturan iyiliksever bir ruhtur ya da hiç değilse kendine borçlu olunan tapınma yerine getirildiği zaman soy - sopuna faydalı olan bir ruhtur. Ona olan saygıyı gösteren törenleri ve kurbanları yöneten kişi yaşlı bir adamdır. Bu yaşlı kişi ataya gençlerden daha yakın olduğundan ve kendi payına o da yakında bir ata olacağından, kutsal bir anlamda donatılır Soyu - sopu onda cisimleşir ve diğer yakınlarla doğru ilişkiler onun sayesinde kurulabilir. O, düzen ve güvenliğin sembolü ve zanaatçısıdır. Bu bakımdan bu gibi toplumlarda ihtiyarın pek belirgin bir yeri vardır ve ona ait bir 'statü' resmen tanınmıştır. Oysa göçebelerin ve çetelerin —sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi— statüsü olumsaldır. Guruplar arasında ve gurup içinde değişebilir

■

GÖRÜLÜYOR Kİ ilkel toplumlarda ihtiyarların durumu ile ilgilenirken işi basitleştirmekten çekin-

mek gerekiyor. Bunların hepsinde görülen işin **«Hindistan cevizi ağacını silkelemek»** olduğu doğru değildir. Ayrıca bunların alınyazılarını idile ait bir imge yapmak da doğru değildir. Bu alınyazısı yerinde gösterdiğimiz faktörlerle kendisini açıklamaktadır. Şimdi de onun rolünü ve ilişkilerini ortaya çıkarmamız gerekiyor.

Şu nokta da göze çarpmaktadır; ihtiyar, yoksul toplumlardan çok zengin toplumlar içinde, göçebe toplumlardan çok da yerleşik toplumlarda daha fazla hayatını sürdürme çabasına sahiptir. Yerleşik toplumlar için sadece bir bakım ve koruma sorunu ortaya çıkar. Göçebeler için bundan başka, daha güç olan 'nakil' sorunu vardır. Göçebeler belirli bir geçim kolaylığı içinde bulunsalar bile, bunu ancak durmadan yer değiştirmekle elde ederler. Yaşlı insanlar bunları izleyemezler, terk olunurlar. Tarımsal toplumlarda bu aynı oranlı bolluk belki onları beslemeye yeter. Bununla beraber ekonomik durum mutlak surette belirgin değildir. Burada genel olarak toplumun yaptığı ve çeşitli şartlardan etkilenebilen bir seçme söz konusudur. Şu nokta da bir gerçektir; içerlerde yaşayan Şukşe'ler, yer değiştirdiklerinde ihtiyarları da beraberlerinde götürecek şekilde işlerini düzenlerler. Buna karşılık, en yoksullar arasında sayılmayan tarımsal toplumlar, tasasızca ihtiyarlarını açlıktan ölmeye terk ederler.

Yoksulluk içinde bulunan toplumlarda büyünün ve dinin ihtiyarın lehinde işe karıştığı belki farzedilebilirse de, bu, doğru değildir. Çünkü bu gibi toplumlar ihtiyaç içinde yaşarlar, hemen hemen dinsel hiçbir kültürü geliştirmezler. Büyü onlarda **«nesnelere ait bilgi»** değil fakat, şamanların ellerinde tuttukları kaba reçetelerin tümüdür. Şamanlar ihtiyarlayın-

ca kendilerine saygı gösterilir. Fakat ihtiyarlık büyü kudreti vermez. Bazan dinin var olduğu fakat ihtiyaçların zorla kabul ettirdiği âdeti onayladığı ve kutsallaştırdığı görülür. Aynı bir hareketle topluluk, ölenlerden sonra arta kalma için gerekli âdetleri kurar ve bunları ideoloji bakımından doğrular: Narte'lerde bunun bir örneği görülmüştür. Narayama'da O'Rin tanrıların iradesine itaat etmeyi düşünür.

Daha etkili bir korumayı ihtiyar ana - babaya çocuklarının sevgisi sağlamaktadır. Roheim, ilk yaşla son yaş arasındaki karşılıklılığa dikkati çekmiştir. Çocuğa yapılan muamele tarzının, onun kişiliğinin sonraki gelişmesinde ne gibi bir önemi olduğu bilinen bir şeydir. Yiyecekten, himayeden, şefkatten yoksun bırakılan çocuk, garez, korku ve hattâ hınç içinde büyür. Ergin olunca, başkasıyla kurduğu ilişkiler saldırgandır. İhtiyar ana - babasını, kendilerine yetmez hale geldikleri zaman ihmal edecektir. Bunun tersine olarak ana - baba çocuklarını iyi beslediği ve onların üstüne titrediğinde, onları mutlu, açık yürekli, iyi dilekli yaparlar ve çocuklar da özgeci duygular gelişir. Bunlar, özellikle ana - babaya bağlı olacaklardır; onlara karşı olan görevlerini bileceklerdir ve bunları yerine getireceklerdir.

İncelemiş olduğum bütün durumlarda —belirttiklerimden daha çok sayıda olarak— bir tek durum buldum ki; bunda, mutlu çocuklar ihtiyar ana - babaya karşı zalim erginler olmaktadırlar: Ojibwa'larda durum böyledir. Çocuklarına kötü davranan Yakut'lar, Aynu'lar ihtiyarlarını da horlayarak ihmal ederler. Oysa aşağı yukarı aynı şartlar içinde yaşayan Yaghan'lar, Aleut'lar çocukları kıral sayar ve kutlarlar. Bununla beraber Aleut'lar çokluk bir fasit dairenin kurbanıdırlar: Bunlarda çok büyük bir yoksulluk

çocukları kötü beslemeye ve ihmal etmeye yöneltir. Şu noktayı da işaret edelim; evlâtların ana-baba sevgisi âdet ve dinin zorla kabul ettirdiği biçimi almaktadır. Oğul, törenler sırasında ölüme mahkûm edilen ana-babasına elinden gelen titizlikle saygı ve sevgisini göstermektedir.

İhtiyarlar eğer çalışma güçlerini koruyabilirlerse belki çocuklarından sonraya kalacaklarını umut edebilirler. Fakat, kötü beslenmişlerse, kötü bakılmışlarsa, çalışmada yıpranmışlarsa çabuk elden ayaktan düşerler. Burada da çokluk kendileri için uğursuz olan bir fasit daire meydana gelir.

Yoksul topluluklarda ihtiyarın kendine yetmesine olanak veren mallara sahip olması çok seyrektir. Avcı-bitki toplayıcı'larda mülkiyet yoktur. Bunlar yedeklik yiyecek maddeleri edinmezler bile. Çobanlarda ve çiftçilerde mülkiyet kollektiftir. Kişi ancak yaptığı işin ya da karılarına yaptırdığı işin meyvalarına sahip olur. Kendi artık çalışamıyorsa —ya da âdetler, öteki cinse ayrılan bir işi ona yasaklıyorsa— elindekiler bütünüyle alınmış durumda bulunur. Bazan aile reisi sürüsünün, toprağının sahibidir. Ancak güçleri zayıfladığında vârisleri bunları onun elinden alırlar. Hattâ bunların bir an önce sahibi olmak üzere onu terk ederler. Yaşlı adamların mal, mülk sahibi olarak kaldıklarını sadece iki durumda gördük: Biri, içeri bölgelerde yaşayan Şükşe'lerde; öteki de beyazlarla ticaret yapmış olan ve kıyılarda yaşayan tek tük Şükşe'lerde.

Şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Araç kaynakları yetersiz olan toplumların en alışık oldukları ve seçme özgürlüklerine sahip bulundukları nokta —tarımsal ya da göçebe toplum olsun— ihtiyarları feda etmektir.

İhtiyarların bu alınyazısını çekme tarzına dair olan gerçek bilinmemektedir. Sosyologlar, ihtiyarların

gönül ferahlığı içinde öldüklerini söylemekten hoşlanmaktadırlar; benim başvurduğum edebî belirtiler bu düşünceden kuşkulanmaya imkân vermektedir.

Bir toplum belirli bir genişlikteki bir güvenliğe sahip olduğu zaman onun ihtiyarlarını baktığı ve koruduğu apriorisi farz edilebilir: Kendi geleceklerini düzene koymak erginlerin yararınadır. Durum ve şartların bir fasit daire teşkil edecek yerde zincirleme birbirini izleyişi uygun bir yönde rol oynamaktadır Çocuklara iyi muamele edilmektedir ve onlar da ana - babalarına iyi muamele edeceklerdir. Uygun bir gıda ve sağlığı koruma, kişinin vaktinden önce tirit hale gelmesine engel olmaktadır. Kültür gelişmekte ve bunun yardımıyla yaşlı kişiler büyük bir etki kazanabilmektedirler. O zaman büyü, bir bilime yaklaşan düşünce sistemi olmaktadır.

İlkeller, azçok başkalık, aykırılık olan kişilerde **«büyüye istidat»** olduğunu kabul etmektedirler. Sakatlar, suçlular vb... İhtiyarlık da bunun ayrı bir çeşididir. Bununla beraber, ihtiyarlar, özellikle hafızalarıyla bu alanda kendilerini gerekli kılarlar. Bu olgu daha önce anlattığım Malezya'lı Bali'lerle ilgili bir efsaneyle belirgin hale girmiştir: Geleneksiz olan bir topluluk, çalışmalarını yapmak gücünde olmayacaktır. Bu faaliyetleri yalnız erginlerin yeniden icad edebilecekleri tekniği istememektedir. Bu çalışmalar, şimdi elde bulunan şetlerde kaydı olmayan, geçmiş zaman tarafından zorla kabul ettirilen ve yalnız eskilerin bildikleri âyinlere ait emirlere uymak zorundadırlar. Ağaç gövdeleriyle daima inşaat yapılabilir; ancak bunlar pratiğin göstermediği belirli bir tarzda dizilirlerse felâketler körüklenmiş olacaktır. Okları hedefe götürecek büyü sözleri bilinmezse bunları etkili olarak atma imkânı yoktur Bu sırları ellerinde

tutanlar ise, ihtiyarlardır. Onlar bu yetkilerini ancak ihtiyatlı olarak başkalarına verirler. Lele'lerde ihtiyarların, aşiret kendilerine muhtaç olsun diye nasıl titiz davrandıklarını görmüştük: Bu ihtiyarlar, bilgilerini çok geç aktarmaktadırlar.

İhtiyar, gerekli olmakla beraber tehlikelidir de. Çünkü büyüye ait bilgiyi kendi çıkarına uygun yola saptırabilir. Onun birbirine karşıt çift görüntülü karakterinin bir nedeni daha vardır: Ölüme yakın olduğu için tabiatüstü âleme de yakındır. Bu nokta üzerinde ilkellerin düşüncesi duraksamalıdır. Çok küçük çocuklar ayrı olmak üzere ölüm onlara hiç te tabiî görünmemektedir. Çok ileri yaşta olsa bile, bu, bir kötü büyünün sonucudur (1). Bununla beraber ihtiyarın çok yakında öleceğini pek iyi bilirler. O derecede ki, bazıları bunlara «**hemen hemen** ölmüş» adını verirler. O şimdiden insanlığı durumundan sıyrılmıştır. O ertelenmiş bir 'hayalet'tir ve 'hayalet'lere karşı **'muafiyet'** kazanmıştır. Ölmüş bir akrabayla olan ilişki birbirine karşıt çift görüntülü olarak anlaşılmaktadır. Birçok toplumlarda bu ölü, kendi yakınlarının iyiliğini isteyen bir atadır. Bu toplumların hepsinde de o bir 'hayalet'tir. Ve bu sıfatından ötürü de kendisinden korkulmaktadır. Hemen hemen her yerde kişinin ya da klanın başına gelen kötülüklerden 'hayalet'ler sorumlu tutulmaktadır. Onların diğer 'hayalet'lerden sonraya kalarak yaşama durumu belli değildir. Az çok uzun bir süre sonunda yok olurlar ve onlardan artık hiçbir eser kalmaz. Ancak, var oldukları sürece âyinlerle, kurbanlarla uzlaşmaya çalışmak ya da hiç değilse kendini onlara karşı korumak gerekir. Onların tehdit edici oldukları bütün durumlarda

(1) Ayrı olarak Navajo'larda ileri yaştaki bir ihtiyar «hayatını yitirdiği» zaman.

—bir guruptan ötekine, bir yaştan başka bir yaşa geçmeleri, âyine karşı gelmekten doğan bir leke— yalnız ihtiyar onlara yalvarabilir. İhtiyar kutsal olmayan dünyadan, kutsal âleme geçmiştir. Bunun da anlamı şudur; o yakında olacağı 'hayalet'in kudretlerine benzer güçlere sahip olmuştur.

İşte ihtiyara olan saygı aynı zamanda böylece korku esinlemektedir. Büyücülüğün bilimden çok gözbağcılığa yakın olduğu ve 'hayalet'lerden çok korkulduğu toplumlarda ihtiyarlardan çekinme duygusu üstün gelmektedir. Bu nokta yaşlı adamların üst mevkilerine girmelerine ve hattâ gençlere işkence etmelerine imkân vermektedir. Bununla beraber «aksaçlılar» ve bütün ihtiyarlar hakkındaki durum, aynı değildir. Uzun ömürlülük bazan hayranlık uyandırır. Kişinin hayatını akıllıca sürdürmesini bildiğini ispatlar ve o zaman bu kişi bir örnek olur.

Tabiat ve tabiatüstü bütün denemelere direnmek için kişinin benzersiz bir büyü erdemiyle bezenmesi gerekir. Bununla beraber, ihtiyarlığın tirit hali geldiğinde çok kişi diğer niteliklerle beraber bu erdemin zayıfladığına inanır ve bu durumda korku artık kişiyi korumaz olur. Bir kısmı da bunun tersine olarak yaşın büyü gücünü daha da arttırdığını düşünmektedir. Burada da yine iki durum mümkündür: İhtiyarın sağlığında geleceğin 'hayalet'i sıfatıyla esinlediği korku ya koruyucudur; bu hal ihtiyara çok yaşlandığı zaman bile saygı gösterilmesini sağlar; ya da kendisini bugün de, gelecek için de tehlikeli kılan tırmanmasını durdurmak üzere tez davranılır. Yani, o ihtiyar öldürülür ve cesedi yok edilir. Polinezya'daki Trobriand adalarında ve Japonya'nın bazı köşelerinde erginler, belirli bir yaşa ulaşmış ihtiyarları yerlerdi. Böylece onların sihirbaz, sonra da çok kudretli

birer kâhin olmalarına engel olarak bilgilerini kendilerine mal ediyorlardı.

Rahip ya da âyin yapan papaz sıfatıyla ihtiyarın birbirine karşıt çift görüntüsü yoktur. Onun rolü olumlu olarak büyük önem taşır. Burada da yine ihtiyar hafızası sayesinde kendini nitelikli kılar. Tapınışın kutlanması için gerekli olan törenler, âyinler, danslar, şarkılar... hep onun aracılığı ile aktarılır. O bunları başkalarına öğretir. Fakat bu gibi işleri 'bizzat' yerine getirmek üzere bu bilgilerle özel surette o atanmıştır. Görülen sebeple o bu işe hazırdır. O, tabiatüstü dünya ile bu dünya arasında 'şefaat'çıdır.

Yaşlı adam, gelenekleri elinde tutan, tabiatüstü kudretlere karşı koruyucu sıfatıyla zaman içinde ve şimdiki anda topluluğun bağlantısını sağlar. Yeni doğanlar için birer ad seçerek onları topluluğun içine sokmakla görevli olan çokluk odur. Eğer topluluk karma siyasal bir örgüte sahipse bu takdirde o örgütün işlemesini sağlayan da yine o olabiilr. Her kişiye ya da her aileye hakkı olan yeri ayırmayı sağlayacak olan soy kütüklerini de yalnız o hatırlar.

Geleneklerle ilgili bilgileri sayesinde ihtiyarların yaptıkları hizmetlerin hepsi kendilerine genel olarak saygıdan başka, 'maddî refah' da sağlamaktadır. Ayrıca armağanlar halinde ödüller verilir. Dine yeni girenlerden aldıkları armağanlar büyüklükleri bakımından özellik taşır. Kendileri bunlara sırlarını aktarırlar. İşte kişisel zenginliğin en güvenilir kaynağı budur. Bu kaynak, ancak gelişmiş bir kültüre sahip, oldukça refahlı toplumlarda ve başka yoldan büyük bir itibarı bulunan kişilerde görülür.

Daha da ilerlemiş toplumlarda en yaşlı kişilerin etkisi azalmaktadır. Bu toplumlar 'hayalet'lere ve hattâ büyüye daha az inanırlar. Bunlar **«hemen hemen**

ölmüş»lerden artık korkmazlar. İhtiyarların itibarı, kültüre getirdikleri şeylere dayanır. Bu itibar, tekniğin büyüden ayrıldığı topluluklarda değerinden çoğunu kaybeder. Yazı bilen topluluklarda ise değerini hemen tamamen kaybeder.

Bir toplum ahenkli olarak dengede olduğu zaman ihtiyarlara, kendi güçlerine uygun işler vererek, yönteme yakışır bir mevki sağlar. Fakat onlara artık imtiyaz vermez.

İhtiyarlık erkekler ve kadınlar için aynı anlama ve aynı sonuçlara sahip değildir. Kadınlar için özel bir 'avantaj' arzeder: Menopozdan sonra kadının artık cinsiyeti yoktur. Büluğa ermemiş küçük kızın aşağı yukarı benzeri olur ve onun gibi bazı gıda tabularından kaçar. Aybaşı dolayısıyla üzerine çöken yasaklar ortadan kalkar. Danslara katılabilir, içki, sigara içebilir, erkeklerin yanında oturabilir. İhtiyar erkekler lehine rol oynayan faktörler de ihtiyar kadınlara bazı çıkarlar sağlamak üzere işin içine girer. Özellikle ana tarafı büyüklerinin hesaba katıldığı toplumlarda bu ihtiyar kadınların kültürel, dinsel, sosyal ve siyasal rolleri çok önemlidir. Diğerlerinde bunların tecrübesi belirli bir değere sahiptir. Kendilerine itibar kazandırabilen tabiatüstü kudretler 'isnat' olunur. Fakat bu itibar aleyhlerine de dönebilir. Genel olarak kadınların statüsü erkeklerinkinden aşağı kalmaktadır. Onlar daha çok ihmal edilirler ve daha kolaylıkla terk edilirler.

Birçok toplumlarda yaşlı erkek ve kadınlar çocuklarla sıkı bir ilişki halindedirler. Süt çocuğunun güçsüzlüğü ile tirit haline gelmiş ihtiyarın güçsüzlüğü arasında bir benzerlik vardır. Bu benzerlik Narte'lerin destanında açığa vurulmuştur. Anlatıldığına göre; bunlar, ihtiyarları beşiklere sıkı sıkı bağlarlarmış.

Çocuk şüpheli ve belirsiz durum içinden hemen hemen çıkmıştır, ihtiyarlar ise, bu durum içine dalmak üzeredirler. Navajo'larda zorlukla yaşayan çocukla, hemen hemen yaşamayan ihtiyar hınçsız olarak ölürler ve 'hayalet' olamazlar. Pratikte bunların hepsi faydasız olurlar, havaleli yüktürler. Pek yoksul aşiretler, özellikle göçebeler; hem çocukları, hem de ihtiyarları öldürme âdetini uygularlar. Bazan çocuklara dokunulmaksızın sadece ihtiyarların öldürülmesi âdetine de raslanır. Fakat bunun tersine raslanmaz. Çünkü geleceği temsil eden çocuğun bütünüyle gözden düşmüş ihtiyara göre önceliği vardır. Biri de, öteki de parazittirler. Bir kıtlık halinde ikisi arasında bir rekabet ortaya çıkar: Çocuklar, ihtiyarların payını aşırırlar.

Ancak, ihtiyarlar sıkı gıda tabuları sayesinde itibar sahibi olmuşlarsa, yiyecek maddelerinin büyük bir kısmını kendi tekellerine alırlar. Çokluk, torunlarla dedeler ve nineler sıkı sıkıya ortaktırlar Bunlar sembolik olarak aynı yaş sınıfına girerler. Torunların eğitim ve öğretimi, hizmetlerini yaptıkları dedelere, ninelere verilmiştir. Geleceğin umutları çocuk üzerine dayanır. Geçmişe ait durumunu sağlama bağlamış ihtiyar, bilgiyi elinde tutar. Hafızaları sayesinde kendisinin artakalmasını sağlayacak mirasçılarını yetiştirmesi gerektir. Bu yetiştirme atalara tapınışla elde edilir. Bu tapınış sırasında ihtiyar, yeniden doğmak üzere karnına gireceğini hayâl ettiği kadınları doğurtmaktadır. İşte bu bağ, zaman süresi içinde topluluğun birliğini perçinlemektedir. Pratikte, erginin görevlerinden uzak tutulan ihtiyarın gençlerle uğraşmak üzere zamanı vardır. Öte yandan bu gençler de dedelerinin ve ninelerinin istedikleri hizmetleri görecek boş zamanlara sahiptirler. Bu iyi görevlerin takas edilmesine, oyunlarla ilgili ilişki de karışır Pra-

tik yeteneksizlikleri ve birçok sosyal külfetlerden uzak oluşlarından ötürü çocuklarla ihtiyarlar yetişkinlerin ağırbaşlılıklarından uzaklaşmaktadırlar: Onlar birlikte eğlenirler, oyunlara katılırlar, birbirlerini düelloya davet ederler.

İlkellerde ihtiyar, biri ötekine zıt çift anlamlı deyiminin içinde gerçekten **öteki** durumundadır. Öteki olan ihtiyar kadın, erkeklere ait mitler içinde hem bir gözbebeği, hem de paspas olarak muamele görür. Böylece —diğer nedenlerden ve diğer bir biçimde— bu toplumlarda ihtiyar hem insanaltı hem de insanüstü olmaktadır. Güçsüzdür, lüzumsuzdur; aynı zamanda şefaatçı, büyücü ve papazdır. İnsanlık durumunun berisinde ya da ötesinde ve çokluk ikisinde birden bulunur.

Bütün toplumlarda olduğu gibi bu durumlar benzersiz ve olumsuz bir biçimde yaşanmaktadır. Yaşlı kişilerin kaderi daha çok yeteneklerine ve sağladıkları itibar ve zenginliklerine bağlıdır. İmtiyazlı olanlarla avamdan olanların kaderi birbirinden farklıdır. Ayrıca, gurup ve ailelere göre yapılan muameleler de çeşitlidir. Teori ile pratik her zaman birbiriyle bağdaşmazlar. Bazan ihtiyarlığa olan görevler yapılırken onunla içtenlikle alay edildiği de olur. Bunun tersi özellikle sık sık görülür: Sözle ihtiyarlığa saygı gösterilir. Fakat pratikte ihtiyarlar düşkünleşmeye terk edilir.

Üzerinde önemle durulacak olgu şudur; ihtiyarın statüsü hiçbir zaman kendisi tarafından kazanılmamakta fakat ona bağışlanmaktadır.

«İkinci Cins» adlı eserde (1) şunu belirtmiştim: Kadınlar büyülü kudretlerinden büyük bir itibar elde

(1) Simone de Beauvoir'ın eseri. Türkçeye «Kadın» adıyla çevrilmiştir. (Ç.N.).

ettiklerinde, gerçekte bunu erkeklere borçludurlar. Aynı not, yetişkinlere oranla ihtiyarlar için de geçerlidir. Bunların otoritesi, esinledikleri korku ya da saygı üzerine kurulur. Yetişkinler kendilerini bundan sıyırdıkları gün, eskilerin artık ellerinde hiçbir kozları yoktur. Bu durum, genellikle Beyaz'ların uygarlığı ile ilişkide meydana gelir. Zande'ler, Aranda'lar artık kadınları kendi tekellerine alamazlar. Gençler —sözgelişi Afrika'daki Lao'larda olduğu gibi— şehirlerde iş aramaya gitmek üzere ihtiyar ana-babalarına bakmakta oldukları köyleri terk ederler. Genç Lele'ler din değiştirip hristiyanlığa geçerek ve Avrupalıların yanında çalışarak eskilerin boyunduruğunu sarsmışlardır.

İhtiyarların otoritesinin kesinlikle sürüp gittiği yerde topluluğun tümü onların içinde kendi geleneklerini korumak istiyor demektir. Toplum, kendi imkânlarına ve çıkarlarına göre, ihtiyarların kaderine ait kararı verir: İhtiyarlar kendilerinin en güçlü olduklarını sandıkları sürede bile bu alınyazısını çekerler. (1)

Bu inceleme, gerçi özet ise de ihtiyarın durumunun, sosyal hal ve koşulların hepsine ne dereceye kadar bağlı olduğunu ispatlamaya yeterlidir. İhtiyar, biyolojik bir alınyazısına mâruz kalır. Bu da kader gereği olarak onu ekonomik bir sonuca sürükler: O zaman ihtiyar, verimsiz olur. Onun gerilemesi, top-

(1) Simmons, bunun tersini belirtir gibiyse de, gerçekte, böyle değildir. Onun gösterdiği şudur: bir statü kurulmuş olduğundan bazı ihtiyarlar kendi yararlarına başkalarına göre bundan daha iyi faydalanmak başarısını gösterirler: Canla başla çalışırlar, kendilerini faydalı kılmanın çaresini bulurlar, vb... Ancak, statü daima topluluğun tümü tarafından meydana getirilir.

luluğun kaynaklarına göre azçok çabuklaşır Bazı topluluklarda ihtiyarlığın tirit hali 40 yaşında, bazılarında da 80 yaşında başlar. Öte yandan, bir toplum nisbeten bolluk içinde olduğu zaman kendisine bazı şeyleri yeğliyerek seçme izni verilir Ağır bir yük olarak kabul edilmek ya da üyelerinin kendi ihtiyarlığını güvenlik altına almak üzere servetlerini bir dereceye kadar fedâ etmeyi seçen bir topluluğa sokulmak, yaşlı bir adam için çok farklıdır. Bu işte rol oynayan yalnız ihtiyarın maddî durumu değil, aynı zamanda kendisine tanınan değerdir. Ona iyi muamele edilebilir, saygı gösterilebilir ya da ondan korkulabilir. Bu statü, topluluğun izlediği amaçlara bağlıdır. Gerileme sözcüğünün, kendisine yaklaşılan ya da kendisinden uzaklaşılan belirli bir amaçla orantılı bir anlamı olduğunu söylemiştim. Eğer bir insanlar gurubu, yalnızca bugün kazanıp bugün yemekle hayatını sürdürmeye çalışır ve faydasız bir obur olursa; işte bu, gerilemek demektir. Ancak, eğer gizemcilik bakımından atalarına bağlı olarak ruhî bir artakalmayı seçerlerse o zaman bu insanlar gurubu hem geçmişe hem de öbür dünyaya ait olan ihtiyarda kendini cisimleştirir ve yine o zaman elden ayaktan en büyük düşüş bile hayatın en yüce noktası gibi kabul edilebilir. Bu doruk, çokluk «saçları kırlaştıran» yaşta bulunur ve ihtiyarlığın tirit haline bir gerileme gözüyle bakılır. Ancak, bu, her zaman böyle değildir.

İnsanlar varlıklarına bir anlam verirler. Bu, onların, yaşlılığın anlam ve değerini tanımlayan dünya çapındaki değerler sistemidir. Tersine olarak: Bir toplum, ihtiyarlara yaptığı muamele yoluyla, kurallarının ve amaçlarının gerçeğini —çokluk dikkatle maskelenmiş olarak— kelime oyunu yapmadan açığa vurmuş olur.

YAŞLILIK

İhtiyarların ortaya koyduğu sorunlar hakkında ilkeller tarafından kabul edilen pratik çözümler çok çeşitlidir: Öldürülür, ölüme terk edilir, onlara en aşağı çizgide bir hayat verilir ve rahat bir son ömür sağlanır. Ya da hattâ ululanır ve nimetlere gark edilirler. Uygar denen milletlerin de aynı muameleleri uyguladıklarını göreceğiz: Yalnız, öldürme yasaktır; tabii, maskelenmemiş olmak şartıyla.

Üçüncü Bölüm

TARİHÎ TOPLUMLARDA İHTİYARLIK

İHTİYARLARIN çeşitli devirler içindeki durumunu incelemek kolay bir iş değildir. Elimizde bulunan belgeler bununla ilgili pek seyrek olarak imada bulunmaktadır: Bunlarda, yaşlılar, erginler topluluğu içine sokulmuştur. Mitolojilerden, edebiyattan, ikonografyadan yaşlılığın zaman ve yerlere göre değişen şöyle böyle bir görüntüsü meydana çıkıyor. Ama bunun gerçekle ilişkisi nedir? İşte bunun üzerinde bir karara varmak güçtür. Bu görüntü belirsizdir, bozuktur ve çelişkilidir. Şu noktayı hatırlatmak gerek; çeşitli belirtiler içinde «**yaşlılık**» kelimesi birbirinden çok farklı iki anlam taşımaktadır. Bu, durumlar ve

şartlara göre, az çok değerlendirilmiş belirli bir toplum kategorisidir. Yine bu her kişinin kendisine özgü basit bir alınyazısıdır. Bununla ilgili ilk görüş, kanun koyucularla ahlâkçıların görüşüdür; ikincisi de şairlerin. Bunlar çokluk radikal olarak birbirine karşıttırlar. Ahlâkçılar ve şairler daima imtiyazlı sınıflardan gelmedirler ve bu durum, sözlerindeki değerin büyük bir kısmını söküp atan sebeplerden biridir: Bunlar ancak bir gerçeği eksik ve çoğunlukla yalan yanlış söylerler. Bununla birlikte, şairler, çokluk kendiliğinden meydana gelen kişiler olduklarından daha da samimidirler. İdeologlar da yaşlılık anlayışını kendi sınıflarının çıkarlarına göre işlerler

Burada başka bir noktayı da hatırlatma zorunluğu vardır: O da yaşlılık tarihinin yazılma imkânsızlığıdır. Tarih, devirlerin yenilenmelerini içine alır. Belli bir etki oluşturan sebep bu etki tarafından değiştirilerek geri döner. Bu zincirleme hareketle gelişen diyakronik birimin azçok bir anlamı vardır. Zorda kalındığında kadının tarihinden söz açılabilir; çünkü kadın, erkekler arasındaki bir kısım mücadelelerin sembolü ve yeri olmuştur: Bu mücadele, söz gelişi bizzat kendi ailesiyle kocasının ailesi arasında olmuştur. Kadın, insanın serüvenine hiç de konu olmamıştır; ancak hiç değilse bir vesile, bir etki aracı rolünü oynamıştır; onun şartı da kaprisli fakat mânalı bir hatta göre gelişmiştir. Yaşlı, sosyal kategori sıfatiyle, dünyanın gidişine hiçbir zaman '**müdahale**' etmemiştir (1). Etkisini koruduğu sürece toplu bir gurubun içine girmiş durumda kalır ve bu guruptan ayırt edilmez: O yaşı ilerlemiş bir ergin erkektir. Yeteneklerini kaybettiği zaman **başka biri** gibi göze

(1) Elbet, kişisel sıfatla kadınlar, ihtiyarlar 'aktif' roller oynamışlardır.

görünür; o zaman da kadına bakarak çok daha fazla radikal olarak saf bir nesne olur; kadın topluma gereklidir, fakat erkek artık bir işe yaramaz: Ne geçer akçedir, ne üreticidir, ne de tüketici. Artık o yükten başka birşey değildir. Görülüyor ki, yaşlı erkeğin statüsü kendisine verilmiştir: O halde artık hiçbir gelişmeye uğrayacak değildir. Zenci sorununun bir beyazlar sorunu olduğu söylenmiştir; bunun gibi kadın sorunu da bir erkek sorunudur; bununla birlikte, kadın, eşitliği ele geçirmek üzere mücadele etmekte, zenciler de zulme karşı savaşmaktadırlar; yaşlıların hiçbir silâhı yoktur ve onların sorunu da olduğu gibi aktif erginler sorunudur. Bunlar, pratik ve ideolojik olan kendi öz çıkarlarına göre eskilere verilecek uygun rol hakkında karara varırlar.

İncelediklerimizden daha karmaşık toplumlarda bile, olgun erkekler, gençlerin eski kuşak üzerindeki karıştırıcılığına dayandıklarından, böylece bu rolün önem kazanması mümkün olur. Eski kuşağın aldığı kudreti gençler onun elinden almaya çalışacaklardır, bu kudret elinden alınmak istendikçe o da bunu korumaya yeltenecektir. Mitolojilerde, tarih olgularında, edebiyatlarda bu karşılaşmalara dair bir yankı bulunmaktadır. İşin kötü yanı eskilerin en sonunda yenilgiye uğramasıdır. Çünkü bunlar etkisiz bir azınlık teşkil ederler ve güçlerini ancak kendilerinden faydalanan çoğunluktan alırlar.

Gerçi ihtiyarlık sorunu bir kudret sorunu ise de, bu, ancak hakim sınıflar içinde söz konusu olur. XIX. yüzyıla kadar **«yoksul ihtiyarlar»**dan hiç söz edilmemiştir; bunların sayısı çok azdı, uzun ömürlülük ancak imtiyazlı sınıflarda mümkündü; onlar tam olarak hiçbir şeyi temsil etmezlerdi. Edebiyat gibi tarih de bunları söylemeden geçmektedir. İhtiyarlık bir dere-

ceye kadar ancak imtiyazlı sınıfların yapısında kendini göstermiştir.

Başka bir olgu da göze çarpmaktadır: Burada erkekler sorunu söz konusudur. Kişisel tecrübeye sahip olma bakımından ihtiyarlık, kadınları da aynı derecede ve hattâ daha fazla ilgilendirir; çünkü bunlar daha uzun yaşamaktadırlar. Ancak, kadınlar bir spekülâsyon konusu yapıldığında esas itibariyle erkeklerin durumu gözönünde tutulmaktadır. Bu böyledir, çünkü ilkin kanunlarda, efsanelerde ve kitaplarda kendilerini belirtenler erkeklerdir; çünkü iktidar kavgası sadece kuvvetli cins olan erkekleri ilgilendirmektedir. Maymunlarda gençler, ihtiyar erkeğin elinden iktidarı çekip almaktadırlar; ihtiyar dişi maymunlar değil, yalnız ihtiyar erkek maymun öldürülmektedir.

Tarihi olan toplumlarda erkeklerin egemenliği vardır; genç ve ihtiyar kadınlar özel hayat içinde otoriteye sahip olmak için mücadele edebilirler; kamu hayatında onların statüsü yine aynıdır: Ezelî çocuklar, ezelî küçükler! Bunun tersine olarak erkeğin durumu, zamanın geçmesiyle değişikliğe uğramaktadır; erkek çocuk bir ergin, bir vatandaş ve ergin de bir ihtiyar olur. Erkekler yaş sınıfları teşkil ederler ve bunun tabii sınırı az belirlidir, ancak, toplum bu tabii sınırları kesinleştirebilir; bugün emeklilik yaşını tesbit ettiği gibi. Bu çağların birinden ötekine geçmek, bir yükselme ya da bir düşme teşkil edebilir.

Biyoloji gibi etnoloji de göstermektedir; yaşlı insanların toplu guruba getirdikleri anamal payı onların hafıza ve tecrübeleridir; bu hafıza ve tecrübeler, tekrarlanma alanı içinde onların iş yapma ve muhakeme yeteneklerini çoğaltmaktadır. Onlarda eksik olan kuvvet ve sıhhattir; üstelik yeniliğe kendilerini uydurma, daha doğrusu icat

etme niteliği de eksiktir. Peşin olarak farz edilebilir; kuvvetli kurulmuş toplumlarda, erginler, ihtiyarlara dayanacaklardır Bölünmüş toplumlarda, karışıklık ya da devrimci devreler içinde gençlik üstün gelecektir. Yaşlı erkeklerin özel olarak aile içinde oynadıkları rol, devletin kendilerine verdiği rolü yansıtır. İhtiyarların durumunu zaman içinde inceleyerek bu şemanın doğruluğunu da ortaya koyacağız.

Bundan sonraki sayfalarda Batı toplumlarını incelemekle yetineceğim. Bununla birlikte bir **'müstesna'** belirtmek zorunluğu vardır: O da Çin'dir ve bunun sebebi de bu devletin ihtiyarlara yaptığı sade imtiyaz durumudur.

Hiçbir memlekette uygarlık Çin'deki kadar uzun yüzyıllar boyu sürmemiş, oradaki kadar dengeli olmamış ve kuvvetli bir biçimde hiyerarşize edilmemiştir. Bu, merkeziyetçi ve otoriter bir iktidar isteyen hidrolik bir uygarlıktır; coğrafî ve ekonomik koşulları dolayısıyla halkın gelişmesi değil orta kalıp yaşaması söz konusu idi; idare mekanizması da daha önceki zaman ne ise yine onu korumakla yetiniyordu. Bu idare, okumuş kişilerden kuruluydu ve bunların nitelik ve sorumlulukları da yıllar geçtikçe büyüyordu: İdare örgütünün doruğunda otomatik olarak en eskiler bulunuyordu. Bu üstün durumun yankıları aile bünyesi içinde de görülüyordu. Confucius astların üstlerle olan ilişkilerini kesinlikle düzene koyarak küçük bir evren gibi düşünülen insanı ortak mülkiyete örnek olarak aldı ve bunu ailenin esası olarak kabul etti. Bütün ev halkı en yaşlıya itaat etmek zorunda idi. Onun ahlâkî üstünlük haklarına pratikte itiraz edilemezdi; çünkü Çin'de uygulanan çok insanla çok verim sağlama usulü kuvvetten çok tecrübe istemektedir. Töreler aile içine hiçbir karşıtlık

sokmazdı, çünkü kadın kocasına itaatle yükümlüydü ve ona karşı gelemezdi. Baba, çocuklarının hayat ve ölümünü bir hak olarak elinde tutardı, çokluk kız çocukları doğuşlarında ortadan kaldırır ya da daha sonra köle gibi satardı. Oğul babasına, küçük oğul ağabeyine itaat etmek zorundaydı. Evlenmeler, birbirleriyle karşılaşmamış gençlere zorla kabul ettirilirdi; bu evlenmeler delikanlının ana babasına bağımlı durumda kalırdı. Evlâtları, torunları kalabalık olan ihtiyar erkeğin otoritesi yaşıyla azalmazdı. Kadın bile, ağır bir baskı altında olmasına rağmen yaşlılığın verdiği yükselmeden faydalanırdı: İhtiyar kadının statüsü delikanlı ve genç kızlarınkinden çok daha yüksekti, olağan olarak çok sert davrandığı torunlarının eğitiminde büyük bir kudrete sahipti. Kaynanasının kendisine yapmış olduğu baskının hıncını gelinlerinden alırdı. Saygı, aile sınırlarının dışına, bütün yaşlı kişilere yayılırdı; insanlar saygıya hak kazanmak üzere fazla yaşlı olmadıkları halde, çok yaşlı olduklarını iddia ederlerdi. Bir erkeğin hayatında ellinci yıldönümü bir tarih sayılırdı. Bununla birlikte 70 yaştan sonra erkekler ölüme hazırlanmak üzere resmî yükümlerini başkasına bırakırlardı. Bunlar otoritelerini korumakla birlikte, evin idaresini büyük oğula bırakırlardı. Kendileri, kısa bir süre sonra tapınılacak kişi sıfatıyla kutlu sayılırlardı. Eskilerin bu otoritesine boyun eğerek ya da umutsuzluk içinde katlanılırdı; edebiyat ve özellikle eski operaların belirttiğine göre, gençler, bu durumdan kurtulmak için intihardan başka çareye sahip değildiler ve bu intihar olayları özellikle genç kadınlarda sık sık görülürdü. Confucius ihtiyarlığa akıl ve bilgi atfederek intiharların ahlâk bakımından doğru olduğunu ileri sürerdi: **«15 yaşımda akıllılığı incelemeye çalıştım; 30 yaşımda buna inandım; 40 yaşımda artık hiçbir kuşkum kal-**

mamıştı; 60 yaşımda dünyada hiçbir şey bana dokunmuyor, benim gücüme gitmiyordu; 70 yaşımda ahlâk yasasına karşı gelmeksizin kalbimin isteklerini izleyebiliyordum.»

Gerçekte, çok ihtiyar olanların sayısı azdı, çünkü şartlar uzun ömürlülüğü kolaylaştırmıyordu. Taoizmde (Çin halk mezhebi) uzun ömürlülük kendiliğinden bir erdem gibi görünüyordu. Lao-tseu'nün öğrettiğine göre, bir insan 60 yaşına vardığında o an bir vecit (esrime) ile bedeninden kurtulabilir ve bir 'evliya' olabilir. Çin yeni taoizminde insanın en büyük amacı, «uzun ömür»ü araştırmaktır. Taoizmin bütün pirleri bunu ima etmektedirler. Burada, hemen hemen millî olan bir disiplin söz konusu idi. Ruhsal gelişme bakımından egzersizlerle ve vecitle, insanı ölüme karşı bile koruyan bir evliyalığa ulaşılabilirdi. Evliyalık, ölmemek sanatı, mutlak bir yaşama sahip olmak demekti. O halde ihtiyarlık, en yüksek şekli altında hayattı. Oldukça uzun sürdüğü takdirde hayatın tanrılaşma halinde tamamlanacağı imgeleniyordu. Çuang-tseu de «Bin yıl yaşadıktan sonra dünyadan bıkan üstün insanlar yükselir ve meleklerin safında yer alırlar» şeklindeki anlatısıyla eski inançları uyandırmaktadır.

Çin edebiyatında gençlerin, kurbanı oldukları baskı ve zulümden üzüntü duydukları da görülmektedir. Fakat ihtiyarlığın bir baş belâsı olduğuna dair hiçbir açıklama yoktur. Buna karşılık Batı'da ihtiyarlıktan söz eden, bilinen ilk metinde ihtiyarlık, karanlık bir tablo halinde ortaya konmuştur; buna Mısır'da rastlanmaktadır; bu eser M.Ö. 2500 yılında filozof ve şair Ptah-hotep tarafından yazılmıştır:

«Bir ihtiyarın sonu ne kadar zahmetlidir! O her-

gün zayıflar; görme gücü azalır, kulakları sağır olur; kudreti düşer; kalbi artık rahat değildir, ağzı var dili yoktur ve artık hiç konuşmamaktadır. Zihnî yetkileri azalmaktadır ve dünün ne olduğunu bugün hatırlaması imkânsız hale gelir. Bütün kemikleri ağrı içindedir. Önceleri kendini zevkle verdiği meşgaleler şimdi artık zahmetle yapılmaktadır ve zevk duygusunu da yitirmiştir. İhtiyarlık insanı kedere sokan en kötü bir mutsuzluktur. İhtiyarın burnu da tıkanır ve artık hiçbir şeyin kokusunu da alamaz.»

İhtiyarlığın beden güçsüzlüklerini üzüntü ile sayan bu gibi anlatıları çağlar geçtikçe yine bulacağız, bu bakımdan temanın sürekli oluşunun önemine işaret etmek gerekir. Gerçi ihtiyarlığa verilen anlam ve değer toplumlara göre değişirse de, buna benzer birtakım tepkilere yol açtığından tarih ötesi bir olgu olarak kalmamaktadır. Organik olarak ihtiyarlık, elbet bir sona ermedir. Ve bu niteliğinden ötürü insanların birçoğu ondan korkmuşlardır. Daha erkenden Mısırlılar bunu yenmek umuduna kapılmışlardı. Bir papirüs üzerinde şu yazı okunmaktadır: «Bir ihtiyarı genç bir adam haline getirme tarzı üzerine olan kitabın başlangıcı.» Burada, genç hayvanlardan önceden ayrılıp kaldırılan taze bezelerin sarf edilmesi tavsiye edilmektedir. Gençleşmeye dair olan bu hayâli, yaşadığımız bugünlere kadar tekrar bulacağız.

Yahudi milleti, ihtiyarlığı saygı çerçevesi içine almasıyla ün salmıştır IX. yüzyıldan itibaren İncil'den derlenen hikâyelerin içindeki mitlerin ve gerçeğin payı nedir? Bu konuda karar vermek güçtür. Bunlar aynı zamanda hem eski sözlü geleneklerden, hem de şimdiki durumdan ilham almaktadırlar. Bu çağda İbraniler Filistin'de yerleşmişlerdir, göçebeler çiftçi olmuş, aşiretlere, aileye, ilk peygamberlere ait eski

uygarlık değişmiştir. Şimdi sosyal sınıflar vardır: Zenginleri aynı zamanda yargıç, idare kudretini ellerinde tutan, ticarete hâkim ve ödünç para veren kişilerdir. Kutsal kitapların yazarları geçmişin özlemi içindedirler ve çağdaş insanların bunlara değer vermelerini dilemektedirler. Gerçi bunlarda çok eski ana soyu zincirinin yankıları bulunmakta ise de, bunlar, yine peygamberler devrine ait bir toplumu tasvir etmekte ve bu toplum içinde, pek uzun yaşamış olduklarını belirttikleri büyük ataların seçme insanlar ve Tanrı'nın sözcüsü olduklarını ileri sürmektedirler. Bunlar uzun ömürlülüğü erdemin en büyük ödülü gibi kabul etmektedirler. «Eğer sizi yükümlendirdiğim davranış kurallarına riayet ederseniz, diyor İncil'in beşinci kitabında Tanrı, o zaman Tanrı'nın babalarınıza vermeye ant ettiği memlekette sizin günleriniz ve çocuklarınızın günleri, dünya üzerindeki göklerde bulunan günlerin sayısı kadar çok olacaktır.» ve yine atasözlerinde «Ak saçlar bir şeref tacıdır: Bu tac adalet yolu üzerinde bulunur.» diye yazılıdır. Tanrı tarafından kutsallaştırılmış olan ihtiyarlık itaat ve saygıya hükmeder; Lévitique: «Ak saçların önünde ayağa kalkacaksın ve ihtiyarın kişiliğine saygı göstereceksin» şeklinde öğüt vermektedir. Tanrının buyrukları da çocukların babalarına ve analarına saygı göstermelerini istemektedir. Eğer bir oğul babasına itaat etmeyi reddederse ve ona boyun eğdirmek için yapılan teşebbüsler fayda vermezse, diyor İncil'in beşinci kitabı; o zaman babası bu çocuğunu alıp şehrin eskileri yanına götürecektir: «Orada şehrin bütün insanları onu taşa tutacaklar ve ölecektir.» İnsan bu gibi cezaların gerçekten uygulanıp uygulanmadığını bilmek ister. Gerçek olan birşey varsa, o da şudur; bunları buyurmuş olmak için çocukların uysallığının Çin'dekinden daha az mutlak olması gerekir: Orada

toplum çok daha az kesinlikle örgütlenmişti ve bireyciliğe daha çok yer veriyordu. Eskiler siyasal bir rol oynarlardı. Tevrat - İncil'in dördüncü kitabına göre Tanrı Musa'ya şöyle demiş olacaktır: «**Bana İsrail'in ihtiyarlarından yetmiş kişi topla. Bu milletin yükünü onlar da seninle beraber taşıyacaklardır,** ve **bu** yükü artık **sen tek başına taşıyan kişi olmayacaksın.**» Böyle bir öğütün gerçekten var olup olmadığı bilinmemektedir. Tevrat - İncil şunu da kaydetmektedir: Roboam, kendisine İsrail hakkında cömert davranmasını öğütleyen ihtiyarları dinlemediğinden ötürü cezalandırılmıştır: Zulüm gören aşiretler, Davut'un maiyetinden ayrılmışlardır. Elbette bütün bu geleneklere âdeti desteklemek üzere başvurulmuştur. İlerlemiş tarımsal toplumlarda olduğu gibi Filistin'de de ihtiyarlar kamu hayatında önemli bir rol oynuyorlardı. Ve ailenin en yaşlı erkeği, bedenî ve moral bakımdan azçok kudretini koruduğu sürece aileyi idare ediyordu. Büyük Antiochus (M.Ö. 223-181) devrinin yahudi tarihçisi Joséphe, büyük din adamının başkanlığındaki bir **Gerousia** (ihtiyarlar meclisi) dan söz etmektedir ki, burada papazlığa ait bir aristokrasi hüküm sürüyordu; bu, Sanhédrin adı verilen ve eski yahudilerin Kudüs'te papazlardan, ihtiyarlardan ve yahudi vaizlerden kurulu mahkemesidir Bunun ancak son yıllar içinde ortaya çıkmış olduğu sanılmaktadır 70 üyeden kurulu bulunuyordu: Papazların prensleri (görevlerini tamamlamış büyük papazlar), yahudi vaizlerin 24 papaz sınıfının temsilcileri, yasa doktorları ve milletin eskileri. Bu yüksek mahkeme idi. Kanunları yayınlar ve Romalı işgalcilerle olan ilişkilere karışırdı. Dinle ilgili herşeyi kontrol ederdi. Yani, pratik alanda herşeyle ilgilenirdi. Böylece eskilerin önemli bir rolü olurdu. Ancak, tam bir yargıcın ne pek genç, ne de pek ihtiyar olmaması kabul ediliyordu.

Tevrat - İncil'de, büyük yaşı erdem değil kusur sayan ikinci derecede sadece bir olgu vardır. Buna, geç hazırlanmış bir eserde —M.Ö. 167 - 164— rastlanmaktadır Yani, Daniel'in kitabında (1). Bu, Suzanne ve iki ihtiyara ait ünlü hikâyedir. Bu iki ihtiyar, ev sahibinin saygı gösterdiği iki yargıçtır ve onun karısının güzelliğine tutulurlar. Öğleden sonra kadını banyo yaparken ansızın yakalamak üzere bahçede saklanırlar. Kadın bunların isteğini reddeder, onlar da hınç almak üzere bu kadının bir delikanlı ile cinsî münasebette bulunduğunu iddia ederler. Bunlara inanılır ve Suzanne idama mahkûm edilir. Fakat o zaman henüz genç olan Daniel, tanıklıkları birbiriyle çelişen iki ihtiyar yargıcı ayrı ayrı sorguya çekerek kadını kurtarır. Bu defa bu iki ihtiyar idama mahkûm olurlar (2) Belki de o çağda ihtiyarlara karşı bir kin besleniyor ve bazı kimseler onların servetlerini, yüksek görevlerini, gördükleri saygıyı kötüye kullanıyorlardı.

Ecclésiaste adını taşıyan, hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen ve karma bir eser olan kitap, yahudi düşüncesinin kalıntısıyla çelişmektedir. Bu kitapta yukarda belirttiğim gibi, toplumun ihtiyarlık hakkındaki resmî durumu ile bu ihtiyarlığın şairlere ilham ettiği kendiliğinden tepkiler arasındaki karşıtlığı gösteren dikkate değer bir örnek vardır. insanın mutsuzlukları arasında Ecclésiaste büyük yaşı da saymaktadır ve metin yorumlayıcısı yahudi Maurice Jastrow'un yorumu okunduğunda, büyük yaşın tirit halindeki devresinin pek zalimce nitelenmiş olduğu görülür:

---

(1) Bu, protestan İncil'inden çıkarılmıştır. Bu yüzden de İngiltere'deki sert protestan mezhebi üyeleri ihtiyarlara büyük bir saygı gösterir.

(2) Daniel'in kitabı. Bölüm XIII.

«Gençlik günlerin sırasında, kötü günler yaklaşmazdan» ve sen «ben artık bugünlerden zevk almıyorum» demezden önce, seni yaratanı hatırla. Güneş ve ışık, ay ve yıldızlar kararmazdan ve yağmurdan sonra bulutlar tekrar gelmezden önce (görme gücünün azalması, zihin güçlerinin sönmesi); evin muhafızlarının (kollar) titrediği, kuvvetli adamların (bacaklar) eğrildiği, öğütenlerin (dişler) azaldığı için durduğu, pencerelerden bakanların (gözler) kararddığı, kapının iki kanadının sokağa kapandığı (sindirim ve boşaltım bozuklukları) zaman ve değirmenin gürültüsü azaldığında (sağırlık), kuşların ötüşü ile yataktan kalkıldığında (rahatsız uyku, sabah erken uyanma), şarkı söyleyen bütün kızlar zayıfladığında (konuşma bozuklukları), yüksek olan şeylerden korkulduğunda (yokuş çıkarken soluk soluğa kalış), yollardan korkulduğunda, badem ağacı çiçek açtığında (ağarmış saçlar), çekirgenin ağırlaştığında (üreme gücünün azalması), ...gümüş kordonun çözülmesinden önce (bel kemiğinin eğrilmesi), altın vazonun kırılmasından, kovanın kaynakta parçalanmasından ve çark da sarnıç üzerinde kırılmadan (karaciğer ve böbrek yetersizliği)...

Eski çağın öteki milletlerinde ihtiyarların yerine dair gereği gibi bilgilere sahip değiliz. Her ne kadar töre ve masal ilişkileri şüpheli ise de, bu bilgi kıtlığı içinde mitolojilerden soruşturma yapmayı bir yana bırakmak mümkün değildir: Mitolojilerden çoğu ihtiyarlığı, kuşakların mücadelesi açısı altında incelemektedirler. Bildiğimiz en eski uygarlık Sümer ve Akad'ların uygarlığıdır. Bu uygarlığa göre; başlangıçta önce su tanrısı olan Apsou ve deniz tanrıçası olan Tiamet vardı. Bu çiftten Moummou (dalgaların düzensizliği), sonra Lahmou ve İahamou dünyaya geldi-

ler ve bunlar da birleşerek Anshar (gök) ve Kishar (dünya)ı doğurdular. Anshar'la Kishar da Anou, Bel-Mardouk, Ea ve diğerleri gibi dünyanın ve cehennemin öteki tanrılarını doğurdular. Bu genç tanrılar gürültü patırtı ederek ihtiyar tanrı Apsounun rahatını bozdular, o da bunları Tiamet'e şikâyet etti: Genç tanrılar atalarını yok etmek üzere bir 'komplo' kurdular. Fakat Ea, Apsou'yu ve Moummou'yu ele geçirdi. O zaman Tiamet gayet büyük yılanlar ve bir miktar da canavarlar doğurdu; bunların emir ve komutasını kendisine bağlamış olduğu tanrılardan birine, Quingou'ya verdi. Öteki tanrılar da Mardouk'u kendilerine kıral olarak atadılar, bu kıral Tiamet'i savaşa dâvet etti ve onu öldürdü (1). Daha sonra Dünya'yı düzenledi ve insanlığı yarattı. Ras - Shamas'ın küçük tablolarına göre bunun benzeri bir efsaneye Fenikelilerde de rastlanmaktadır. Philon de Byblos, çağımızın I. yüzyılı sonunda bu gibi inançların bir yankısını bize aktarmıştır. Kronos'un sonradan Ouranos adını alan babası Epigéios'u nasıl kestiğini anlatmaktadır.

Bu şema birçok dinlerde rastlanan şemaya uygundur: Dünyanın başlangıcında bir gök tanrısı vardır; uzakta ikamet eden ilk sebeptir, soyuttur, kendisine tapınmayan insanlarla bir ilişkisi yoktur. Bundan sonra kutsal varlık, bir sürü somut tanrılarla birlikte gökten iner; bu tanrıların dünya ile dolaysız ilişkileri vardır ve insanlar, kurbanlar, dualar, tören ve âyinler içinde bunlara tapınırlar. Ancak, şu nokta mânalıdır; bu geçiş, burada bir soy zinciri görüntüsü halindedir ve bu hal içinde ata dünyadan uzağa sür-

(1) Bu cinayet anaerkil toplumdan ataerkil topluma geçişi sembolleştirmektedir.

gün edilmiştir ve dünyayı onun çocukları, torunları idare etmektedirler.

Yunanlılarda da Ouranos yine soyut basit bir 'zâtiyet' (kendilik) değildir; büyük bir dölleyici olarak görülmektedir, fakat aynı zamanda biçimini bozmuş ve yakıp yıkıcı bir baba olarak da kendini göstermektedir. Kuşaklar arasında bir kavga vardır ve gençlerin zaferiyle sona erer. Bu mitoloji, Fenikelilerinkinin etkisi altında kalmıştır: İnsan bunun hangi gerçeğe karşı geldiğini bilmek ister. Yunan tarihi ve edebiyatında gençleri yaşlılarla, oğulları babalarla karşılaştıran birçok mücadelelerin yankıları bulunmaktadır. Mitoloji masallarının kurulduğu zamanlarda da bu mücadeleler var olmuş muydu? İhtiyarların daha sonra kendi üzerlerinden alınan bir itibara sahip olduklarını farz etmek gerekir mi? Ya da kudret gerçeğine sahip olan gençler sırada kendi üstünlüklerini kesin olarak belirten mitoloji masallarını tekrar ele almışlar ve zenginleştirmişler midir? Bu kuramlar (nazariye) arasından bir seçme yapmak imkânına sahip değiliz. Burada mitoloji masalları ve olgular alanında elimizde bulunan verileri incelemekle yetineceğiz.

Hésiode'a göre, her şeyden önce Kaos, sonra Gaia (yeryüzü) ve Eros (aşk) tanrıları olmuştur. Gaia «Kendisine eşit, kendisini bütünüyle örtmeye yeterli bir yaratık, Ouranos'u doğurmuştur.» Bunların kucaklaşmalarından ikinci bir kuşak, Ouranide'ler kuşağı doğmuştur, bu kuşak da şunları kapsıyordu: 1) Sayıları oniki olan Titan'lar ve Titanide'ler; 2) Üç Cyclope'lar (tek gözlü dev); 3) Herbirinin yüz kolu ve elli başı bulunan üç Hécatonchire'ler. Gaia, bitmez tükenmez döl vericiliğinden ötürü Ouranos'tan nefret ederdi ve Ouranos da çocuklarından tiksinirdi.

Doğuşlarından başlayarak onları Gaia'nın sinesinde saklardı; yani, onları toprağa gömerdi. Baş kaldıran Gaia, sert ve keskin bir maden olan çelik'i yarattı, ondan bir budama bıçağı yaptı ve oğullarına babalarını iğdiş etmelerini emretti. Yalnız Kronos bu emre itaat etti ve budama bıçağı ile Ouranos'u iğdiş etti. Bu yüzden büyük ata Ouranos Yunanlılar tarafından düzensiz bir döl verici, zalim ve 'menfur' bir hükümdar olarak imgelenmektedir. Oğlu Kronos, iktidarı onun elinden aldığından kız kardeşi Rhéa ile evlendi Bunların da birçok çocukları oldu. Fakat o da —babasını iğdiş ettiğinden, belki de kendi çocuklarına inancı olmadığından— çocuklarından tiksiniyor ve onları parçalayarak yiyordu. Rhéa, son doğurduğu Zeus'u sakladı ve onun yerine Kronos'a kundağa sarılmış büyük bir taş verdi. Büyüyünce Zeus babasına saldırdı, boğduğu çocukları ona geri verdirtti; Kronos'a ve onun kardeşleri Titan'lara savaş ilân etti. Bu savaşta yüz - kollu'lar tarafından kendisine yardım edildi. Göğüs göğüse yapılan korkunç bir savaşmadan sonra Titan'lar yok oldular.

Bununla birlikte Gaia, kesilen Ouranos'un kanıyla döl verme niteliğine sahip olmuş ve Géant'lar (devler) dünyaya getirmişti. Bu Géant'lar —Kronos'un üvey kardeşleri olmakla aynı kuşağa ait bulunuyorlardı— Zeus'a karşı ayaklandılar Devlerin tanrılara karşı yaptıkları masal niteliğindeki bu savaşı ilkin Yunan şairi Pindare anlatmıştır. Zeus, düşmanlarını yenmiş, Typheé'yi de yenilgiye uğratmıştır.

Mitolojiye ait bu olayların değişik biçimde anlatılan birçok çeşitleri vardır. Burada dikkate değer nokta bu hikâyeleri ilham eden ana düşüncedir: Eski tanrılar ihtiyarlayarak gittikçe daha kötü ve ahlâksız olmaktadırlar. Ya da hiç değilse onların zâlim-

ce kötülükleri giderek dayanılmaz bir hale gelmekte ve sonunda bir ayaklanmaya yol açarak onları tahttan indirmektedir. Bu tarihten itibaren dünyada saltanat süren tanrıların hemen hemen hepsi gençtirler. Bu arada, 'müstesna' olanlardan biri, Cehennemlerin sandalcısı Charon'dur ki; Yunanlılar, bunu 'gudubet' ya da hiç değilse yüzü gülmez bir ihtiyar olarak temsil etmekteydiler. Öteki 'müstesnalar' da birkaç deniz tanrısıdır: Pontos ve Géa'nın oğlu Nérée «deniz ihtiyarı», iyi ve sessiz bir tanrıdır. Bunun kardeşi Phorcys «dalgalara emir ve komuta eden ihtiyar» Homère adıyla anılır; bir de Ouranos ve Tèthys'in oğlu Protée «deniz ihtiyarı» vardır. Bu arada Gnée'ler denilen korkunç cadalozlar da belirtilebilir; bunların üçünün sadece bir dişi ve bir gözü vardı ve bu tanrılardan biri ötekinin içine geçerdi.

İhtiyarlık hakkında eski Yunanlıların durumuna dair birkaç bilgi de tektük mitolojik hikâyelerle bize verilmektedir. Philémon ve Baucis efsanesi yaşlı bir çifti sahneye koymaktadır: Bunların cömertçe yaptıkları konukseverlik, evlilikte birbirlerine sadık kalmaları kendilerine uzun ve mutlu bir ihtiyarlık sağlamış ve bir başkalaşma ile aşklarını sonsuz kılmıştır. Bunlar erdemli olduklarından ötürü ödül kazanmışlar ve uzun ömürlülük burada ölüme karşı bir zafer olarak temsil edilmiştir. Bununla birlikte bu zafer sağlam değildir: Onları sonsuz olarak ölümden kurtarmak için Zeus'un bir mucizesi gerekmektedir Tirésias'ın mitoloji masalı, sık sık yine bulacağımız, yaşla körlük ve kalb nuru arasında bir ilişki kurmaktadır. Héra'nın öfkesiyle kör olan Tirésias, denkleştirme olarak Zeus'ten 'vahiy' yoluyla haber verme niteliğini almıştır; bütün sorulara hiç şaşmaz karşılıklar verirdi. İşte Yunanlılar ihtiyar Homère'i de böylece kör olarak hayâl etmişlerdi: Gaipten haber veren,

aynı zamanda şair olan Homère o derece ilhama sahip olmuştur ki, dış dünya ile ilişkisi azdır. En mânalı efsaneler Tithan ve Eson'unkilerdir. Bunlardan birincisi, Yunanlıların gözünde ihtiyarlığın son devresinin ölümden de kötü bir belâ olduğunu göstermektedir. Aurore (şafak tanrıçası) kocası için ölmezlik elde ederek bunun sonsuz gençlikle bir olmasını istemeyi unutmuş, onu Olimpos dağının yemekleriyle boşuna beslemiş durmuştur. Kocası, ihtiyarlığın son devresi içine düşmüştür. Bir kenara çekilmiş, perişanlık içinde, buruşuk hale gelmiş ve o derece kurumuştur ki, merhamet tanrıları kendisini ağustos böceği olarak değiştirmişlerdir. Ölümün eşiğinde gelini Médée'nin sihirbazları tarafından gençleştirilen Eson'un hikâyesinde ise, eski bir hayâl olan sonsuz gençlik ifade edilmektedir. Bu hikâye, Tithon'unkinin benzeridir: Genç kalmadıktan sonra ölümsüzlüğün hiçbir anlamı yoktur, bunun tersine olarak gençliği sonsuzlaştırmak, insan için en büyük mutluluk olacaktır. Yunanlılarda birçok gençlik çeşmeleri vardı ki bunların en ünlüsü Naupliè yakınındaki Carathos çeşmesidir.

Eski Yunanistan'da, gerçek olarak ihtiyarların durumu ne idi? Oldukça yakın zamanlara kadar biçimsiz ya da kötü doğan çocuklar, sadece İsparta'da değil, bütün Yunanistan'da ortadan kaldırılırdı; oysa, yaşlı kişilerin elendiklerini düşünmemize yarar bir bilgi yoktur. Semantiğe göre öyle görünmektedir ki en eski çağda şeref düşüncesi ihtiyarlık düşüncesine bağlanmıştır. **Géra** ve **Gérôn** sözcükleri hem büyük yaşı belirtmekte hem de o yaşın imtiyazı, eskilik hakkı ve milletvekilliği, elçilik anlamına gelmektedir. **Kouroi** ve **Kouretès** adlı incelemesinde Jeanmaire, eski Yunan uygarlığı kalıntılarını araştırarak aynı sonuca varmaktadır: Eski kurumlar şeref düşüncesi-

ni ihtiyarlık düşüncesine bağlarlardı. Kahramanlara ait zamanlarda, kıral olan site şefine eskilerden kurulu bir konsey yardım ederdi; fakat Homère'e göre, bunların sadece danışma bakımından bir rolü vardı. Kıral bazan onlara yönetim görevi de verirdi: Bu ödevi her zaman iyi olarak yerine getirmezlerdi ve onların yanlış düşünceleri doğal felâketlere yol açardı.

Bununla birlikte, Homère'e göre ihtiyarlık akıllılıkla bağlantılıdır; bu nitelik baş müşavir Nestor'da cisimleşmektedir, zaman ona tecrübe, söz söyleme sanatı ve otorite vermiştir. Bununla birlikte beden yapısı bakımından eksiği var gibi görünmektedir ve Yunanlılara zaferi o sağlamamıştır. Yalnız bir insan, olgunluk bakımından en kuvvetli olduğu zamanda, bütün geleneksel taktiklerden daha etkili bir hile icat etme yeteneğine sahiptir Ulysse, uzaktan Nestor'u yenmiştir. Kendisine kırallığı bırakan babası Laërte'in güçsüzlüğü yüzünden tahammül etmek zorunda kaldığı hükümdarlık tahtı dâvacılarını kovmak üzere Ulysse'in beden gücü gerekiyordu. Bunu Ortaçağ'ı incelerken göreceğiz: Mülkiyet, yerine iyi oturmuş kurumlar tarafından emniyete alınmadığı fakat kendine lâyık olduğu ve silâh gücüyle kendini savunduğu zaman ihtiyarlar uzaklaştırılmış ve gölgede bırakılmıştır. Kurulu sistem gençlere dayanmaktadır ve iktidar gerçeğine sahip olan, onlardır. Öte yandan Homère, Troie'nın ihtiyarlar meclisi üyeleriyle alay etmekte ve **«ihtiyarlığın melûn eşiği»**ni hatırlatmaktadır Ona yakıştırılan bir marşta Aphrodite şöyle diyor: **«Tanrılar da ihtiyarlıktan tiksinirler.»**

VII. yüzyılda daha yeni bir dünyanın sömürgeleştirilmesi ekonomik bir devrime yol açar Gayrimenkul mülkiyeti artık sadece servet kaynağı değil, aynı zamanda sanayi, ticaret ve para demektir. Aris-

tokrasi mahiyetini değiştirmektedir. Kendisinden aşağı olan sınıf —yani dünyanın mimarı olanlar, zanaatçılar, bağımsız işçiler— zenginleşmektedir. Siteye zengin eski **(plütokrasi)** hâkimdir. Kırallık kaldırılmış ya da artık sadece şan ve şeref niteliğini korumaktadır. Site küçüktür ve nüfusu da azdır: 5.000'den 10.000 vatandaşa kadar Ve bunlara siyasal hakları olmayan köleler ve yerleşik yabancılar da eklenmektedir. Sitenin kuruluşu çeşitli biçimlere girmiştir. Bu biçimler de zenginlerin daha zenginleştiği ve yoksulların daha yoksullaştığı, sınıf kavgalarının kızıştığı zamanda değişmiştir. Bu kuruluş ister oligarşi, ister istibdat ya da demokrasi olsun, başında daima bir konsey bulunurdu. Şu nokta çok mânalıdır; oligarşilerde bunlar ister istemez otoriter ve tutucu olurlardı. Çünkü bir zengin azınlığı iktidarı elde tutmak isterdi: Konsey daima Gerousia'lardan **(ihtiyarlar)** kurulu idi. Bu konsey'e geç girilir ve ölüme kadar burada kalınırdı. Ephèse'de, Crotone'da. Girit'te, Cnide'te ve daha birçok yerlerde durum buydu. Élide'te 90. Corinthe'te 80 ihtiyar vardı. Oligarşiler gençlere önemli yargıçlıkların kapılarını kapamaktaydı. Kurulu düzenin korunması söz konusuydu ve genç adamların ihtirasından, inisiyatif ruhundan korkuluyordu.

Böylece ihtiyarlık, eski sitelerin pek çoğunda bir nitelik meselesiydi. Fakat kişisel değişkenlik olarak sevilmezdi; şairler, buna tanıklık etmektedirler.

Burckhart'ın işaret ettiğine göre: Yunanlılarda **«İhtiyarlık, dünyadaki hayata ait şikâyetlerin tümü içinde tamamiyle özel bir yer işgal eder.»** Şehvetçi ve hazcı İonie'de, Colophos papazı Mimnerme M.Ö. 630'a doğru hemşerilerinin duygularını belirtmektedir; bu papaz zevkleri, gençliği, aşkı övmekte ve ihtiyarlıktan nefret etmektedir: «Güzel **Aphrodite'siz ha-**

yat ve tatlı şey neye yarar?» Ve Tithan'a acımaktadır: «Zavallı adam! Tanrıları onu ölmezlik belâsına çarptırmışlardır!» Ve yine ihtiyarlamaktansa ölümü yeğ tuttuğunu durmadan tekrarlamaktadır: «Çiçek mevsiminin, güneşin ışınları altında yeşerttiği yapraklar gibi çabuk geçici bir an içinde gençliğimizin çiçeğine zevkle sahip oluyoruz ve ardından hemen kara baht tanrıçalarından biri ıztıraplı ihtiyarlığı ve öteki de ölümü getirerek bizi kuşatıyorlar. Gençlik meyvası çok geçmeden çürüyor; hemen hemen gün aydınlığı kadar sürüyor. Ve bu devreye bir kere varıldığında hayat ölümden beter oluyor. Daha önce güzel olan kişi, gençlik saati geçtiği zaman, çocuklarının ve dostlarının bile acıdığı bir kimse oluyor.» Ve yine şunu da belirtiyor: «Gençlik kaybolduğu zaman, ölümü yaşamaya yeğ tutmak gerekir. Çünkü insanın ruhunu birçok mutsuzluklar sarmaktadır: Ocağın harap olması, sefalet, çocukların ölümü, beden güçsüzlüğü; Zeus'un bol bol mutsuzluklar gönderdiği biricik kişi, ihtiyardır.» Ve yine şunu da söylüyor: «İnsanı çirkin ve faydasız kılan ıztıraplı ihtiyarlık bir defa gelince can sıkıcı tasalar artık onun yakasını bırakmaz ve güneş ışınları da artık ona canlılık getirmezler. Çocukların gözünde sevimsizdir ve kadınlar da kendisini hor görürler. İşte ihtiyarlık, acılarla dolu olarak Zeus tarafından böylece verilmiştir.» Adı geçen Mimnerme, ihtiyar olarak yaşamayı istemiyor ve şöyle diyordu: «Dilerim ki, hastalıksız ve kedersiz olarak 60 yaşımda tanrıça Parque'a ölüme ulaşayım.» Thassos papazı Archiloque'ta daha sonraki yüzyıllarda faydalanılacak olan bir tema ortaya koymuştur: Küskün bir âşık olarak (1), gelecekte gözden düşeceğini duygusuz kadı-

(1) İleri gelenlerden birinin olan ve evlenmeyi arzu ettiği Néouboudé'nin güzelliğini kutlulamıştı.

na önceden söylemişti: «Şimdiden senin cildin soluyor ve acıklı ihtiyarlık onun üzerinde buruşukluklar meydana getiriyor.» Théogonis de Mégare'da üzüntüsünü şöyle anlatıyor: «Yazıklar olsun bana! Yazıklar lar olsun! Ey gençlik! Ey herşeyi bozan ihtiyarlık! Beriki yaklaşıyor, öteki başka bir yöne dönüyor.»Mimnerme gibi Ionie halkından olan Anacréon da VI. yüzyılda aşkı, zevkleri, şarabı ve kadınları övmüştür; ona göre ihtiyarlamak, yaşama tadını veren herşeyi kaybetmek demektir, aynasının yansıttığı hayali acı acı tasvir etmektedir; solgun saçlar, kırlaşmış şakaklar, kökleri meydana çıkmış dişler; yaklaşan ölümünden ötürü de üzüntüsünü belirtmektedir. Pindare'ın iyimserliği ise, çok daha akademiktir. Bu kişi ömrü boyunca oportünist olmuştu. Kendisi Thèbe'lidir, Salamine savaşı sırasında işbirliğini göklere çıkarmış, daha sonra kendi vatanının kurtuluşunu övmüştü. Zengindi, ün sahibiydi, kişiliği üzerine yüksek düşüncesi vardı. Ona göre acımadan çok isteği ortaya çıkarmak daha uygundu. İleri yaşın kendisi için sâkin memnunluklar kaynağı olduğunu belirtmişti: Kendisine şan ve servet verdikleri için tanrılara teşekkür ederdi.

Daha önce görmüştük: Kişisel bir serüven olan ihtiyarlık önünde şairlerin takındıkları tavır, ihtiyarlığı sosyal bir kategori gibi kabul eden ideolojilerle çelişmektedir. Gerçekten, Solon, Mimnerme'in ileri yaşa ait elemli düşüncesini reddeder. Ona verdiği karşılıkta 80 yaşına kadar yaşamanın arzuya değer olduğunu bildirir: «İhtiyarlığın içinde ilerlerken birşeyler öğrenmeyi kesintiye uğratmıyorum.» diyor; çünkü, Solon'un değerler sistemi bütünüyle farklıydı. Ona göre, şehvet ve zevkler az hesaba giriyordu. Onun dâvası siyasal mahiyetteydi. Eupatride'lerle Thète'ler arasında hakemlik yapacağını iddia ederdi; gerçekte, aristokrasiyi kolaylaştırmıştır. Bütün tutucular gibi o

da eskilere dayanmak ve Site'nin kuruluşunda onlara geniş yer vermek istiyordu.

İmtiyazlılarda, ihtiyarların durumu mülkiyet düzenine bağlıdır. Bu mülkiyet artık kuvvete dayanmayıp da kanunla sıkıca emniyet altına alındığı ve müessese haline getirildiği zaman mülk sahibinin kişiliği esas olmaktan çıkar ve ilgisiz olur; mülkünü satmak ya da vermek hakkına sahiptir ve onun kişiliğinde mülkiyetine saygı gösterilir. Kişisel yetenekleri değil hakları gözönünde tutulur. Bu bakımdan onun ihtiyar, kuvvetten düşmüş, hattâ kötürüm olmasının önemi azdır. Zenginlik tabii olarak yıllar geçtikçe arttığından toplum sınıflarının yukarı derecelerini artık gençler değil, en yaşlılar işgal etmektedir. Kendilerine sağlam kurumlar verdikleri zaman Yunan sitelerinde, durum, böyle olmuştur. Eupatride'lerde ise, mülkiyet çıkarları ile ihtiyarlık çıkarları birbirine karışmıştır.

Bilindiği gibi, Isparta'da ihtiyarlık şeref mevkiinde idi. Her ne kadar aralarında büyük servet eşitsizleri varsa da **«eşitler»** diye anılan askerler kastı, vatandaş olmayan Ilote'lar ve Périèque'ler **(Isparta serfleri)** kalabalığı tarafından tutulurdu. Bu, ergenlerin 60 yaşına kadar kışla hayatı sürdükleri geniş bir ordugâhtı; erkekler ve kadınlar amansız bir disipline bağlı tutulurlardı. Askerlik mecburiyetinden kurtulan 60 ya da daha yukarı erkekler alışık oldukları düzeni korumak üzere önceden bu işe ayrılmış gibiydiler; emek sömürücüler kastı, bütünüyle statükoyu ve özellikle büyük mülk sahiplerini korumakla ilgilenirlerdi. Bu oligarşik, baskıcı ve kalıplaşmış toplumun, iktidarı, büyük ölçüde hem en yaşlı, hem de en zengin olan vatandaşlara vermesi normaldir: Gérousia'nın 28 üyesi bunlar arasından seçilirdi. Bunlar éphore'ların **(daha genç beş yargıç)** daveti üzerine toplanırlardı; bu

yargıçlar, böylece ihtiyarlar üzerinde azçok bir denetim kurmuş olurlardı; bununla birlikte iktidar yine ihtiyarların elindeydi. Gençliği yetiştirmekle görevli olan ihtiyarlar, ona büyük yaşa saygı göstermeyi aşılarlardı.

Atina'da, Solon'un kanunları bütün iktidarı yaşlı kimselere verdi; kamu işlerini yöneten Areopaj, eski arkont'lardan (yüksek görevli yargıç) kurulu idi. Rejim, aristokratik ve tutucu kaldığı sürece eski kuşak üstünlük haklarını elinde tuttu. Clisthène demokrasiyi kurduğu zaman eski kuşak ta bu haklarını kaybetti. Fakat kendi hesabına onları savundu. Thucydide ve Isocrate'ın eserlerinde kuşakların kavgasına dair yankılar bulunmaktadır. Yaşlı kişiler bazı erkleri korudular. Çocuklar ana babalarına kötü muamele etmekle suçlandıkları zaman —gerekli hizmeti reddetme, sille, tokat, yaralama— bu dâvaya bakacak yargıçların 60 yaşından yukarı olmaları gerekirdi. Bu yaş, hukukî metinleri yorumlamakla görevli yorumcularda da aranırdı. Öteyandan, erkek ya da kadın bazı ihtiyarlara tabiat üstü yetkiler tanınırdı. Bunlar bazan rüyada görülürler, gerçekleri açıklarlar ya da faydalı öğütler verirlerdi. Bazan da kendilerine rüyalar ya da önemli kararlar bildirilir, onlar da bunları yorumlarlardı. Ancak bunların otoritesi hayli zayıflamıştı ve özel hayatta kendilerine az saygı gösteriliyordu. Xénophon şöyle şikâyet ediyor: «Atinalılar ki, babalarından başlayarak ihtiyarları hor görmektedirler, bunlar ne zaman Lakedemonyalılar gibi büyüklerine saygı göstereceklerdir?» Cicéron'un De senectute adlı eserindeki hikâyeye göre; halk oyunlarına geç gelen Atinalı bir ihtiyara hemşerileri bir yer vermeyi reddetmişlerdir, Lakedemonyalı milletvekilleri ayağa kalkarak bu ihtiyara yer vermişlerdir. Bu manzaraya tanık olan meclis üyeleri alkışlamışlar ve o sırada Ispartalılar

dan biri şöyle demiştir: «Öyle anlaşılıyor ki, Atinalılar ne yapılması gerektiğini biliyorlar ama onu yapmak istemiyorlar.» Gerçekten bu durum şaşırtıcı gibi görünür. Bu konu üzerinde edebiyat bize ne öğretiyor?

Trajedi, töreleri doğrulukla yansıtmamaktadır; bu türde ilk adımı atanlar insanüstü çizgi içinde bulunduklarından ve estetik nedenlerle ihtiyarlara büyüklük ve asalet vermektedirler. Bununla beraber onların trajedilerinde, kendilerine verilen geleneksel övgülerden daha samimî olan üzgün sesler duyulmaktadır.

«Biz, borcunu ödemeyen ihtiyarlar
sefere gidenler tarafından bir kenara bırakılmış,
biz kalıyoruz, kılavuzluk eden
sopalarımızla çocuksu gücümüzü sürüyerek;
Çünkü kalbin taze özsuyu
orada kaynamaya başladığında ihtiyar gibi güçsüzdür;
orada Arès'in (savaş tanrısı) yeri yoktur.
Nedir ki bir ihtiyar?
Onun yaprakları kurumuştur
üç ayak üzerinde yol alır ve
bir çocuktan daha güçlü değildir,
ve bir rüya gibi gün ışığında, dolaşır durur»

Eşil'in Agamemnon adlı trajedisinde Corypheé bunları söylüyor. Aynı şairin Perses adlı trajedisinde ihtiyarlar yürek sıkıntısı içinde ak sakallılardan söz ediyorlar.

«İnsan ihtiyar olunca, diye yazıyor Sofokles, akıl

söner, işi faydasız olur ve boş yere tasalanır durur.» Bununla beraber, bu sıkıntı ile bağdaşan büyüklüğü de parlak bir şekilde göstermektedir. 89 yaşında, Odipus Colone'da adlı trajedisinde, hayatının sonuna varan, avare, sefil ve gözleri kör olmuş Odipus'u şöyle anlatıyor:

«Acıyınız şu zavallı Odipus denen
hayalete,
Çünkü bu eski beden, artık onun kendisi
değildir.»
«Bedenim artık tek başına yürüme
gücüne sahip değil
birisi onu götürmezse.»

Odipus, oğullarına karşı tutkusunu, öfkesini, hıncını ve kızları için de ateşli şefkatini 'muhafaza' etmiştir:

«Hattâ ölürken bile
Sizler yanımdaysanız pek mutsuz olmayacağım.»

Bununla beraber, dinle ilgisi olmayan plânda Odipus artık kendi gölgesinden başka bir şey değildir. Onun bilmediği şey, kendisinin kutsal önemli bir kişi olduğudur: Sahneye gelişinden itibaren halk onu böyle görüyordu; bu trajedinin güzelliği, Odipus'un göze görünen düşkünlüğü ile onun haberi olmadan tanrıların ona verdikleri insanüstü mahiyet arasındaki bu karşıtlıkta toplanmış olmasıdır. Ona iyi kabul gösteren toprak, onun sayesinde tanrıların lûtfunu kazanmıştır: O bir kurtarıcıdır ve tanrılaşmış olarak ölmektedir. İşte böylece büyük yaşın iki yanlı görüntüsü parlak bir şekilde gösterilmektedir; bu büyük yaş bir mutsuzluklar kaynağıdır, kendini acımaya değer olarak göstermektedir; bununla beraber bazı kişilere göre Yunanlılarda kutsal bir manzaraya bürünüyordu.

Varlığa karamsar bir gözle bakmış olan Euripide, ihtiyarlığı da donuk renkler altında görmektedir. Alceste adlı trajedisinde Admète adlı kişi, babasının kendi yerine ölmeye razı olmayışını acı acı kınamakta ve öfkeyle şöyle haykırmaktadır:

«İhtiyar kimselere inanmak gerekirse, onlar ölümü çağırmaktadırlar, yaşları onları yormaktadır, uzun süre yaşamışlardır. Bunların hepsi de lâftır! Ölümün yaklaşmasından itibaren kişi gitmek istememektedir ve o büyük yaşın ağır gelmesi kesilmiştir.»

Hécube adlı trajedide ihtiyar kraliçe kendisini öteki köle kadınlar tarafından desteklemektedir.

«Gelin kızlarım, bu ihtiyar kadını konutu önüne götürün.
....Gelin beni alın, beni taşıyın, bana yardım edin, benim dermansız vücudumu destekleyin. Ve ben senin kıvırdığın dirseğine elimi dayayarak
Adımlarımı daha yavaş atacağım.»

«Truvalı Kadınlar» adlı trajedide ihtiyarlık kudretsizliğine lânet eder. Kendi kendine: «Faydasız eşekarısı!» diye hitap eder. Ancak, Odipus gibi o da kutsal bir mahiyete bürünmektedir. Bedenindeki halsizlikler ve mutsuzluğu sadece kendisinin insanüstü büyüklüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Ion mitoloji masalında, ihtiyar erkek köle zorlukla yürüdüğünden şikâyetçidir ve Fenikeliler adlı trajedide Jocaste'te ayakları titreyerek yürümektedir. Bununla beraber Euripide onun ağzından ihtiyarlığı şöyle savunmaktadır:

«İhtiyarlığın her yanı görülemez,
Etéocle, oğlum, tecrübenin de söyleyecek sözü vardır,

O söz, gençlerin sözünden daha akıllıcadır.»

Gerçekten ihtiyarlık iyi öğütler vermektedir ama bunlar dinlenmemekte ve izlenmemektedir.

Fakat Euripide'te, ileri yaşın karamsar görünüşü üstün gelmektedir. Bir Koro'nun iniltisi şöyledir: «**Biz diğer ihtiyarlar bir sürüden, bir görüntüden başka birşey değiliz, biz rüyadaki hayaller gibi geziniyoruz, her ne kadar kendimizi zeki insanlar sayıyorsak da, bizde artık sağduyu** yok.»

Trajedide konu, ihtiyar adamdır: O orada kendisi için ne şekilde varsa öyle gösterilir Euripide'ten elli yıl sonra Aristofanes'le komedi ortaya konduğunda, bu da ihtiyarı konu olarak ele almaktadır. Atina halkı Odipus'un ve Hécube'ün büyüklüğü üzerinde heyecan duymaya devam etmektedir; fakat ihtiyarların gülünç hallerini gösteren sahnelere de yürekten gülmektedir.

Aristofanes, komedilerinde siyasal ve ahlâki tezlere dayanmaktadır. O sıra Atina, bir demagog olan, üst sınıfların etkisiyle mücadele eden ve savaşçı bir politika güden Cléon tarafından idare ediliyordu. Aristokrasiye saygısı bulunan ve eski geleneklere bağlı Aristofanes, Cléon'dan ve onun siteye soktuğu bütün yeniliklerden nefret etmektedir: Parti ruhu, ihbarlar, dâvalar, savaş ve felsefe. İhtiyarlık entrikalarda ancak ikinci derecede bir rol oynamakta idi ve bu entrikaların amacı da o devrin kusurlarını açığa vurmaktı. Bu bakımdan Aristofanes'in önemli yaşlı kişiler hakkındaki durumu değişiktir.

Aristofanes tutucudur, ihtiyarlara saygı ister. **Acharnién'ler** adlı komedisinde onların kuvvetten düşmüş olduklarını saklamaksızın yine gençlere kar-

şı eskilerin tarafını tutmaktadır. Cumhuriyete yapmış oldukları hizmet adına onların hakkını teslim etmek gerekmektedir. Ve ihtiyarların ağzından şunları söyletir: «**Biz eskiler, biz atalar, hemşerilerimizden şikâyetçiyiz. Sizlerden, deniz savaşlarında gösterdiğimiz başarılara lâyık ödüller ve aylıklar almaktan uzak olarak sefil bir kadere uğruyoruz. Siz, bizleri bu yaşta mahkemelere sürüklüyorsunuz, birtakım toy delikanlı hatiplerin bizimle alay etmelerine izin veriyorsunuz ve o zaman bizler, sağırlığımızla ve titrek sesli konuşmamızla hiçbir değer taşımıyoruz..... Saçmalayan ihtiyarlık ve bizler böylece taş masa önünde adaletin gölgelerinden başka birşey görmez halde kalıyoruz.**» Bu ihtiyarlar, genç avukatların kendilerini hırpalamalarından ve tuzağa düşürmelerinden yakınarak küskünlüklerini belirtmektedirler.

Bununla beraber öteki oyunlarında Aristofanes, ihtiyarlarla alay etmekten de çekinmemektedir; yaş meselesi onun için gülünç bir kuvvettir. **Bulutlar** adlı komedisinde bir ihtiyar adam, kendisinin alacaklılarını başından savmasını sağlayacak haksız bir düşünme düzeni bilimini öğretmesini Sokrat'tan rica etmektedir. Halk sofistlerle (**söz sanatçıları**) alay ettiği gibi bir şey öğrenmemek üzere şımartılmış öğrenci ile de alay ederdi. Söz konusu ihtiyar öğrenim yapmak üzere oğlunu gönderir; oğul da Sokrat'ın derslerinden faydalanır ve babasının pestilini çıkarıncaya kadar döver, bu hareketinin doğru olduğunu da ona ispat eder. Aristofanes, maskaraya çevrilmiş ve dövülmüş olan ihtiyara ait temayı daha sonra birkaç defa tekrarlar.

Eşek arıları adlı komedisinde Aristofanes, belâ gibi gördüğü bir müesseseyi sorumlu tutarak ona saldırmaktadır: Dâvalar. Rejim, zengin ya da iktidar sa-

hibi vatandaşları şüpheli görüyor ve bunlara karşı bir sürü dâvalar açıyordu. Yargıçlar bütün vatandaşlar arasından alınan kişilerdi. Cléon, bunların her hüküm verişte aldıkları ücret toplamını üç obole olarak belirtiyor [1]. Varlıklı Atinalılar bu kazançla ilgilenmezler ve yargıçlık yapmayı reddederlerdi. Açık havada toplanan bu mahkemenin üyelerini böylece dar gelirliler teşkil eder ve hükümler de aşağı sınıfların ruhunu yansıtırdı. Aristofanes bu yargıçlardan nefret etmek üzere yüksek sınıflara uyardı: Faydasız binlerce yargıcın beslenmesinden vaz geçilmesini isterdi. Bu yargıçlar çokluk ihtiyar kimselerdi, çünkü gençler iş ve güçlerine bağlıydılar.

Oyunun başında bu gibi parasız ihtiyarlar söz konusudur; Cléon, bunlardan biri olan Lachès'i kapkaççılık ve satılmışlıkla suçlar: Gerçekten demagogla yargıçlar arasında bir dayanışma vardı. İhtiyar Philocléon [2] bunların arasında değildir, çünkü oğlu Blélycléon [3] o yargıçların arasına karışmasına engel olmak üzere kendisini hapsetmiştir. Fakat ihtiyar kapatıldığı yerden kaçar ve bu açık hava mahkemesinin bir övgüsünü yapar ki, gerçekte bu bir hicivdir. Oğlu karşı saldırıya geçer ve açık hava mahkemesinin ihtiyar üyelerini ikna eder. Fakat oraya gidip hüküm vermek isteyen babasını kandıramaz. Babasını yeniden hapseder ve sanığı bir köpek olan bir dâvada ona hüküm verdirtir. Sonra onu eğlendirmeye çalışır. Babasından daha zengin olduğundan onu yanına alıp şölenlere götürür. İhtiyar bir şölende sarhoş olur, dikkati çeker bir hal alır, zırvalamaya başlar; kölelerine

(1) Bir obole, bir drahminin altıda biri olup pek ufak bir paradır. (Ç.N.)

(2) Bu isim, Cléon'u seven demektir.

(3) Bu isim, Cléon'dan tiksinen demektir.

dayak atar, flütçü dansözlerden birini çırılçıplak halde evine götürür, şehvet dolu sözlerle onu kandırarak tavlar Ve geceyi saçmasapan danslarla geçirir. Bir piyeste sağduyuyu canlandıran genç adamdır. Açık hava mahkemesinin ihtiyar üyeleri ise Cléon'un yaratıkları olarak önem ve saygınlıktan düşürülmektedirler

Lysistrata adlı komedide de aynı konu vardır. Bu, savaşa karşı olan bir oyundur Aristofanes belki de Atina'nın Lakedemonya ile bir barış akdetmesini istemektedir. Oysa Cléon bu sırada savaşı devam ettirir. Aristofanes, şehirdeki bütün kadınların, savaşı durdurmak üzere kaleye kapanmalarını hayal eder. İhtiyar erkekler, Cléon'un düşüncesine sıkıca bağlanırlar ve kaleyi tekrar ele geçirmeye teşebbüs ederler. Bu savaşçı davranışları onları gülünç düşürür ve tiksinti uyandırmalarına sebep olur: Âcizlik içinde genç kadınlarla senli benli olup onlara takılmaya başlarlar ve onların acı alaylarına uğrarlar. Aristofanes, ihtiyarları **Plütüs** adlı komedisinde de karikatüre etmektedir.

Halk neden bu sahneleri alkışlardı? Bu halkın büyük bir kısmı Atina civarında yaşayan küçük toprak sahiplerinden mürekkepti ve bunlar şehir insanlarının gülünç hale sokulmasından hoşlanıyorlardı. Bunlar da Cléon'un demagojisine düşmandılar. Gelenek bakımından saygıdeğer olan ve şöyle böyle bir otoriteye sahip bulunan Atinalı ihtiyarlar, bu halkın gözünde, kendi düşmanları olan Cléon'a dâvaları kazandırtmakla ve onun fetihçi politikasını desteklemekle suçlanıyorlardı. Şunu da hatırlatalım, ihtiyar adam gülünç baba rolünde iki defa görünmektedir: Şühesiz ki aile reisine itaatten acı duyan oğullar, onun maskaraya çevrilmesinden hoşlanıyorlardı.

Aristofanes, ihtiyarların şehvetperestliklerini de

kınamaktadır: Bu da yüzyıllar boyu ve özellikle komedi tiyatrosunda yorulmadan işlenen bir tema olacaktır. Bu hareket ergine neden ötürü özellikle tiksindirici gibi görünmektedir? Çünkü ihtiyar henüz kadınlara kur yapmak gücüne sahiptir ya da buna kudreti yoktur. Birinci duruma göre, servet ve itibarının müthiş bir hale getirdiği bir rakip gibi görünmektedir; sonra da, para ile de olsa, aşkın hemen her zaman önemli bir bileşeni olan kendine hayranlık duygusu içindeki erginleri yaralamaktadır: Gençlikten, kuvvetten, kadınları baştan çıkarmadan ayrıştırılmış olan seksüel davranış, değerden düşerek düpedüz hayvanî bir görev sırasına girmektedir. Buna katılan kadın, daha genç olan eğlence arkadaşlarının kendisini kucaklayışlarını değerden düşürmektedir. Fakat erkekleri delikanlılık çağında çileden çıkartan kişi özellikle şehvetperest ve iktidarsız ihtiyardır: Erkekliği en fazla olanların zihinlerine tebelleş olan hayal ihtiyarda cisimlenmektedir. Psikanalistlerin kabul ettiklerine göre iğdiş edilme kompleksi hiçbir zaman tam olarak çözümlenmemiştir Kötürüm bir ihtiyarın görünüşü, vaktiyle küçük çocukken kendisini korkutmuş olan adam üzerindeki tehdidi canlandırır. Başka bir ifade ile denilebilir ki; erkek ergin kendisinin seksüel gücünü ilgilendiren endişeden sıyrılmış değildir; günün birinde yine isteklerini koruyacağını fakat bunları doyurmak yeteneğine sahip olmayacağını hayal etmekten tiksinir. Gelecekteki kendi durumunu ihtiyarda görerek ondan nefret eder ve bu durumu gülerek reddeder: Sahnede davranışlarını gösteren acaip adamı görünce, kendisinin ona hiç benzemeyeceğine kendini kolayca inandırabilir.

Aristofanes'in komedilerinde yaşlı kadınlar pek azdır ve bunların göze çarpan bir halleri de yoktur. Bu arada sevişme işlerinde aracılık yapan birkaç ih-

tiyar kadınla **Kadınlar meclisi** adlı komedide yakışıklı bir delikanlının lûtuflarına erişmek üzere birbiriyle kavgaya tutuşan üç ihtiyar kadın görülmektedir.

Aristofanes'ten yüz yıl sonra gelen ve onun yerine geçerek halkın sevgisini kazanan Ménandre da ihtiyarlık için şefkat göstermemiştir. Ona göre, çok ileri bir yaşa varmamak yeğdir:

«Bu dünyada çok uzun süre kalan kişi, usanç verici bir durum içinde ölür; onun ihtiyarlığı zahmetlidir. Ve o ihtiyaç içindedir. Şurada burada fır döner ve hep düşmanlarını bulur. Ona karşı komplo yapılmaktadır. Tam zamanında göçüp gitmemiştir, iyi bir ölüme sahip olmamıştır.» (1)

Ménandre da ihtiyar bir adamın seksüel hayat iddiasında olmasını acıklı bulmaktadır: **«İhtiyar âşık kadar mutsuz bir yaratık yoktur; eğer sevdiği başka bir ihtiyarsa o zaman mesele kalmaz. Kendisinden ayrılıp gitmiş olan bir şeye sahip olmak isteyen kişi —ki bunun nedeni zamandır— nasıl olur da mutsuz olmaz?»**

Bu komedi şairinde görülen ve daha sonra sık sık ele alınacak olan temada ihtiyarlık, insanlara dışardan saldıran uğursuz bir kuvvet gibi görünmektedir: **«İhtiyarlık, sen ki insan oğlunun düşmanısın, biçimlerin bütün güzelliğini bozan sensin, organların göz kamaştırıcı parlaklığını uyuşukluk haline getiren, atikliğini yavaşlatan sensin.»**

«Uzun ömür güç bir şeydir. Ey uyuşuk ihtiyarlık! Senin, ölümlüler için hiçbir iyi tarafın yoktur. Sadece bol bol acılar, ağrılar, sızılar veriyorsun. Ve bununla beraber hepimiz sana ulaşmayı diliyor ve buna nail olmaya çalışıyoruz.»

---

(1) Eserlerindeki parçalardan.

Ménandre'dan bize kalan komedilerde —orijinal parçalar halinde ya da Lâtin şairi Tèrence yoluyla aktarılan— kişiler arasında pek çok ihtiyarlar bulunmaktadır. **Samnienne** adlı komedide yazar, kuşaklar sorununu ortaya atmaktadır. Burada da **«olumlu kahraman»** Déméas isimli şefkatli, yüce gönüllü bir ihtiyardır. Oğlunu sevmektedir ve onun üzerindeki hayallerinin dağıldığını üzüntü içinde görmektedir. Fakat çelişkileri arasında yine sakin kalmaktadır. Nicératos adını taşıyan kişi ise, bunun tersine, kötü ihtiyarlar sırasındaki bir atadır; onlar gibi bir cimridir, katı yüreklidir. Térence'in tekrar ele aldığı ve geliştirdiği bir konuda Hotantimorumenos adlı komedide bunların benzeri bir çift ihtiyar vardır. **Perikeiromene** adlı komedide de ihtiyar Pataicos, Déméas'a benzer; bu da uslu akıllı, iyi kalbli, ılımlı, duygulu bir ihtiyardır. Buna karşılık, **Teoforumen** adlı komedide Craton isimli ihtiyar, yüzü gülmez bir kişidir ve **Epitrepantes** adlı komedide de **S**micrines isimli cimri, asık suratlı, berbat bir ihtiyar vardır. Ménandre, gülünç ve çekilmez ihtiyarın kişiliğini Aristofanes'ten çok daha ileriye götürmüş ve bu tip ihtiyar daha sonra büyük bir popülerlik kazanmıştır. Ancak, bu şairin görüşleri ötekinden biraz farklı Idi; bunun düşüncesine göre, ileri yaşla, usluluk, akıllılık ve iyilik de beraber gitmektedir

Eflâtun ve Aristoteles de ihtiyarlık üzerinde düşündüler, fakat birbirine zıt sonuçlara vardılar. Eflâtun'un anlayışı, politikadaki birkaç şey arasından birini seçme usulüne sıkı sıkıya bağlıdır. **Cumhuriyet** adlı eserini yazdığı zaman tecrübesi onu oligarşiden, zulümden tiksindirmiş bulunuyordu. Burada insanları, siyasal töreleri, Atina demokrasisine ait halk ruhunu ağır bir tarzda eleştiriyordu: Atina demokrasisinin anarşi niteliğinde olduğuna hükmediyor ve bunun

eşitçiliğini kınıyordu. Bu demokrasi yetkilere yeteri kadar saygı göstermiyordu. Eflâtun İsparta **«temokrasisi»**ni beğeniyordu. Fakat İsparta'nın yargıç olarak en akıllı adamları seçmeyip savaşın yetiştirdiği kişileri seçmiş olmasından ötürü üzüntüsünü belirtiyordu. Ona göre ideal site insanın mutluluğunu sağlayan sitedir; ancak mutluluk erdemdir ve erdem de gerçeğin bilinmesinden çıkmaktadır O halde yalnız mağara yaşamından ayrılmış ve düşünceleri 'müşahede' etmiş insanlar idare etmek üzere tâyin edilirler Bunlar da yeni yetişme devresinde başlaması gereken ve 50 yaşında meyvasını verecek olan bir eğitimle bu işe yetkin olurlar. Bu yaştan itibaren filozof gerçeğe ulaşır ve o zaman site'nin muhafızı olur. Eflâtun'un dilediği **«yetkiler»** saltanatı bu duruma göre aynı zamanda bir jerontokrasi **(ihtiyarlara verilen hükûmet)** olur. Onun felsefesi, kişinin vücutça düşmesini hiçe sayarak buna izin veriyordu. Gerçekten, Eflâtun'a göre, insanın gerçeği, onun ölmez ruhunda bulunmaktadır. Bu ruh düşüncelerle akraba olmuştur: Beden yalancı bahaneden başka bir şey değildir. Eflâtun, ruhla birleşmesinde önce yalnız bir tek engel görmüştür; daha sonra ruhun bedenden kendi çıkarına yararlanabileceğini düşünmüştür, ancak ruhun bedene ihtiyacı yoktur. Yaşın kuvvetten düşürmesi ruha zarar vermemektedir. Ve hattâ bedenin iştahı ve gücü azalırsa ruh burada kendini daha özgür bulur. **Cumhuriyet** adlı eserini yazdığı zaman henüz genç olan Eflâtun, Céphale'in ağzından ihtiyarlığı şöyle övmektedir: **«Diğer zevkler, yani cismanî hayat zevkleri zayıfladığı oranda benim ihtiyaçlarımın ve zevklerimin ruhuna ait olan şeyler de artmaktadır.»** Ve Sokrates de ihtiyarlarla temas edilerek öğrenim yapılacağını eklemektedir. Céphale'in işaret ettiğine göre, şurası da bir gerçektir; ihtiyarlar bir arada bulundukları zaman

bunların çoğu gençliğin zevklerine bol bol üzüntüler katarlar ve onların yakınlarının kendilerini hor görmelerinden yakınırlar. Yine Céphale şunu da hatırlatmaktadır; Sofokles aşka ait şeylerden söz ederken şunları söylemiştir: «**En büyük bir memnunluk içinde** ben oradan kaçtım, **delice** yabanıl **bir efendinin** yanından kaçmış **gibiydim.**» Céphale bu sözlerin doğruluğunu kabul etmektedir· «**İhtiyarlık**. **bizde pek büyük** bir **barış** ve **kurtuluş** duygusunun doğmasını **sağlamaktadır.**» Burada belirtilen 'spiritüalist' anlayış, ihtiyarların cinselliğine değinen hiciv yazarlarının anlayışıyla temelden karşıt olmaktadır: Seksüel zevk aranması seksüel güçle ortadan kaybolabilir, bu uyum sayesinde ihtiyar, henüz içgüdülerinin tesiri altında bulunan erkeklere yasak olan bir sükûnet içine girebilir. Birçok yalanlamalara rağmen bu düşünce, güven verici oluşundan ötürü günümüze kadar devam etmiştir. Çünkü bu düşünce, şehvetperest ihtiyarın hoş olmayan ve endişe verici hayalini uzaklaştırmaktadır.

İhtiyarlığın değeri böylece saptandığından **Eflâtun** şu sonuca varmaktadır: «**En yaşlılar kumanda etmeli, gençler de itaat etmelidir.**» Bununla beraber yaş ölçütüne değer ölçütünü de katmaktadır. **Cumhuriyet** adlı eserinde bütün yargıçları denetleyen ve haksızlığa uğrayanları korumakla görevli memurlar 50-75 yaş arasındadırlar. Rolleri pek önemli olan yasa komisyonu üyelerinin yaşları da 50-70 arasındadır. 60 yaşından yukarı olanlar artık ziyafetlerin şarkı ve içki âlemlerine katılmamaktadırlar. Fakat bunlara başkanlık etmekte, taşkınlıklara engel olmakta ve bu şarkıları ilham eden ahlâk konularını sözleriyle işlemektedirler.

Eflâtun 80 yaşındayken ihtiyarlık sorununu **Kanunlar** adlı eserinde uzun uzadıya yeniden incelemekte, çocukların ihtiyar ana babalarına olan yükümleri

üzerinde ısrarla durmaktadır. Çocuklar onların karşısında saygılı konuşmak ve servetlerini ve kişiliklerini onların hizmetlerine vermek zorundadırlar. Ölmüş atalara tapınırlar; gelecekteki ata da şimdiden kutsal olmuştur: «İhtiyarlıkla yorgun hale gelmiş bir baba ya da bir dede, bir anne ya da bir nine kadar saygıya lâyık hiçbir tapınma konumuz olmamalıdır.»

Aristoteles'in felsefesi kendisini çok çeşitli sonuçlara götürmektedir. Ona göre ruh, saf bir idrâk gücü değildir. Hayvanlarda bile bir ruh vardır ve bunun da bedenle gerekli bir ilişkisi bulunmaktadır; insan bu ikisinin birleşmesi halinde ancak varolur: Ruh bedenin şeklidir, bedene dokunan kötülükler kişiyi tamamen vurmaktadır. İhtiyarlığın mutlu olması için bedenin dokunulmamış, el sürülmemiş olması gerekir: «İyi bir ihtiyarlık yaşın ağırlığına sahip olan fakat güçsüzlüğü bulunmayan bir ihtiyarlıktır. Bu da beden avantajlarının tümüne sahip olabilmeye ve ayrıca rastlantıya bağlıdır.» diye yazıyor Aristoteles Söz sanatı adlı eserinde. Ahlâka dair eserlerinde de, akıllı kişinin bütün hayat değişikliklerine gönül yüceliğiyle katlanmak yeteneğinde olduğunu kabul etmektedir. Bununla beraber, sıhhat, kuvvet ve dış çıkarlar yetenekler için gereklidir. Aristoteles, insanın 50 yaşına kadar ilerlediğini tahmin etmektedir. «Frenozis» denilen ve insanın kendi kendisini doğru olarak yönetmesini sağlayan tedbirli akıllılığa sahip olmak, yaşanmış ve soyutlaşmamış olduğundan başkasının tasarrufuna geçirilemeyen bilgi olan tecrübeleri toplamak için ileri bir yaşa ulaşmak gerekir. Ancak daha sonra bedenin sona ermesi, kişinin de sona ermesine yol açmaktadır. Söz sanatı adlı eserinde Aristoteles, gençliği en hoşa giden renklerle tanımlamaktadır: Ateşli, tutkulu, yüce gönüllü... Ve ihtiyarlık ise her yönden ona gençliğin karşıtı gibi görünmektedir: «Çünkü ih-

tiyarlar birçok yıllar yaşamışlardır, çok az aldatılmışlar, hatalar yapmışlar ve insanların işleri çokluk kötü olduğundan onların da hiçbir şeye güvenleri kalmamıştır. Ve her şeyi, açıkça, gerekli olanın tersine yapmaktadırlar.» İhtiyarlar kararsız, 'müteredditi' ve pısırıktırlar. Öte yandan; «Kişilikleri kötüdür, çünkü kötü kişiliğe sahip olmak demek, her şeyin kötüye gittiğini farzetmek demektir. İhtiyarlar güvensizlikleri dolayısıyla herşeyi hep kötü farzederler. Onlar hayat tecrübeleri dolayısıyla da güvensizdirler.» Hınçlarında olduğu gibi sevgilerinde de gevşektirler. Cimridirler, çünkü hayat onları aşağılatmıştır. Gönül yüceliğine sahip değildirler, çünkü düşünceyi hor görürler. «İhtiyarlar hatıradan çok umutla yaşarlar.» Gevezelik ederler, geçmişe ait aynı şeyleri söyler dururlar.Öfkeleri şiddetlidir ama güçsüzdür. İstekleri olmayıp sadece çıkarları olduğundan ılımlı görünürler. İyilik güzellik için değil, çıkarları için yaşarlar. Yüce ruhluluktan ötürü değil 'zaaf'ları yüzünden merhamete kollarını açarlar. Ağlayıp sızlanırlar, artık gülmesini de bilmezler.

Önsel bir tezden değil de geniş ve yetkili izlenimlerden ilham alan bu tanımlamada özellikle dikkate değer nokta, tecrübenin bir ilerleme etkeni değil ters bir gelişme etkeni olduğu düşüncesidir Bir ihtiyar, kendini aldatarak uzun bir ömür geçirmiş bir kişidir ve onun kadar hatalar yığmamış olan gençlerin önünde ona bir üstünlük vermemektedir.

Bundan ötürü de Aristoteles Politika adlı eserinde İspartanın Aristokrat meclisi'ni şöyle eleştirmektedir: «Önemli kararlar için ömür boyu bir egemenlik hayli itiraza yol açan bir müessesedir; çünkü zekâ da beden gibi ihtiyarlar ve ihtiyarlardan alman eğitim, bizzat kanun koyucunun onların erdeminden şüp-

he ettiği gibi değildir.» Aristoteles, ihtiyarların çokluk kendilerini satılmışlığa terk ettiklerini ve kamu çıkarına zarar verdiklerini ileri sürerek onları suçlamaktadır. İhtiyarlığın papaz sınıfına bağlanmasını salık vermektedir Onlardan artık sadece akıllıca öğütler ve doğru hükümler istenecektir.

İhtiyarlık anlayışı Aristoteles'i yaşlı kişileri iktidardan uzaklaştırmaya sevk etmektedir; çünkü o, ihtiyarların kişiliğinde eksilmiş adam görmektedir. Öte yandan Eflâtun'unkinden çok farklı olan politikası Site'nin başına aydınları değil, zabıta kuvvetini koymaktadır; ideal olan şey, bütün vatandaşların yüksek erdemli olması ve her birinin nöbetleşe idare etmesi ve idare edilmesidir. Ancak bu, gerçekleştirilmesi imkânsız bir yetkinlik rüyasından başka bir şey değildir Aristoteles'in düşüncesine göre; eğer gerçek gözönünde tutulursa en iyi müessese, kuvvetli bir dozdaki oligarşiyi demokrasi ile bağdaştıran müessese olacaktır. İktidarın yürütülmesindeki unvan da ata sınıfın askerî erdemi olacaktır: Güvenliği koruma işi bu sınıfa ait bulunacaktır. Ancak, askerler genç adamlardır veya güçlü kuvvetli kişilerdir. Bir Site'nin zabıta kuvveti ihtiyarlar arasından seçilecek değildir. Aristoteles hem psikolojik nedenlerden, hem de kendi sosyal anlayışlarına uyarak ihtiyarları hükûmetten uzaklaştırmaktadır.

Eski Yunanlıların ihtiyarlık hakkındaki hırçın davranışı M.S. I. yüzyılda Plütark'ta da tekrar bulunmaktadır. Bu Yunanlı yazarın kişisel tecrübesi vardı. Çünkü 80 yaşında ölmüştü. Filozof, ahlâkçı ve ömrünün sonunda pek dindarlaşmış bulunan —Delf tapınağında papazdı— bu yazar ortalama Eflâtunculuğun temsilcisi adını almıştı. Ancak bu noktada Eflâtun'un iyimserliğinden çok Aristoteles'in sertliğine daha yakın-

dır Yaptığı kıyaslamada ihtiyarlığı hazin bir sonbaharla bir tutmaktaydı (1). Şöyle yazıyor: **«Şu halde öyle görünüyor ki ihtiyarlık, devrini tamamlayan yılın sonbaharı gibidir: Çünkü rutubet henüz gelmemiştir, ısı gitmiştir ya da soğukluk ve kuraklığın bir işareti olarak ısıtma gücü kaybolmuştur. Bu mevsim vücutları hastalıklara eğimli ve hazır kılmaktadır. O halde ruhun merhamete gelmesi ve vücutta kudretler duyması, ruhlar dondurulmuş ve gebe bırakılmış olduğundan kâhinlik erdeminin kendi önünü kapaması ve siste buğulanan ayna gibi donuklaşması mı gerekmektedir?»**

Bu karamsarlık, çağımızın II. yüzyılına kadar Lucien aracılığıyla uzayıp gitmektedir (2). Bir anıt yazıtında yaşlı bir kadınla konuşur: **«Saçlarını boyayabilirsin ama ihtiyarlığını boyayamayacaksın, yanaklarındaki kırışıklıkları hiçbir zaman yok edemeyeceksin... Ne zencefre ne de üstübeç yaşlı Hécube'ü genç Helen haline getiremeyecektir.» Ölülerin Diyalogu** adlı eserinde de Euripide gibi o da ihtiyarların hayata ısrarla sarılmalarına şaşmaktadır. Bu eserde iki üç defa ihtiyarların zalimce portresini çizmektedir **«Sadece üç dişi kalmış olan, yaşadığı belirsiz, yürümek için dört köleye dayanan, burnu durmadan akan, gözleri çapakla dolu, cinsel isteklere karşı duygusuz, bir canlı cenaze olan tirit gibi ihtiyar, gençlik için alay konusu olmaktadır.»**

İşte böylece yarı ölü haldeki zavallı ihtiyar ne

---

(1) Bu da geleneğe aykırı bir şeydir; çünkü, eski insanların gözünde ihtiyarlık bolluk mevsimiydi: sonbaharın meyvası vardır.

(2) Lucien eski çağa ait bir kişidir. Şüpheci, yergici ve dine karşı gelen bir tiptir. Hristiyanlığı sadece alay etmek üzere tanımıştır.

acıma ne de dehşet vermekte, ancak gülmelere sebep olmaktadır. Neden böyle olduğunu da görmüş bulunuyoruz.

Yunan ikonografyası da bu ülkenin edebiyatı ile işbirliği yapmaktadır. V. ve daha sonraki yüzyıllara ait vazolar üzerinde Herkül'ün ihtiyarlıkla savaştığı görülmektedir: Bunlarda ihtiyarlık, çok zayıf bir cüce tarafından ya da kuru, buruşuk ve hemen hemen kel kafalı bir kişi tarafından temsil edilmektedir. Bazan da çok uzun yüzlü, uzun saçlı ve sakallı bir kişi olarak Herkül'ün önünde diz çökmüş ve ona yalvarır halde görülmektedir. IV yüzyılda Demetrios, Lysimaque adlı 'gudubet' bir ihtiyar kadın heykeli yapmıştır.

■

İHTİYARIN durumu ile toplumun dengesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Roma tarihi bunu ispatlamaktadır. Eski Romalıların ihtiyarlardan kurtulmak üzere onları suda boğarak öldürme âdetinde oldukları muhtemeldir. Çünkü hemen hemen bütün toplumlarda olduğu gibi Roma'da da seçkin topluluğa ait ihtiyarların kaderiyle halk yığınına bağlı ihtiyarların kaderi arasında bir karşıtlık bulunduğu sanılmaktadır. Bununla beraber daha sonraları, yani doğan çocukların aile babasının keyfine göre sokağa atıldıkları sırada, ihtiyarların canına kıymak meselesi söz konusu değildir Özel mülkiyetin kanunla teminat altına alındığı zamanlarda ihtiyarların mülk sahibi sıfatıyla ne kadar saygı gördüklerini söylemiştim. Roma müesseseleri sağlam olarak yerleştiği zaman hal böyle olmuştur. Bu mülkiyet çeşitli şekiller alıyordu. Soydan olan bir Romalının malları önce onun topraklarıydı. Fakat ayrıca kiralarından faydalandığı evleri bulunurdu. Bazan da vergileri ve bayındırlık işlerini kiraya

veren büyük malî kumpanyalarda da aksiyonları olurdu. Şövalyeler malî bir aristokrasi sınıfı teşkil ederdi: Bunlar, aşırı faizlerle ödünç para verirlerdi. Nihayet, ticaret bir zenginlik kaynağıydı. Bütün bu malikânelerde, kendisini, mülklerini idare ve çoğaltmaya veren vatandaşın hayatının sonunda normal olarak serveti artmış olurdu. Zenginler arasında birçok ihtiyarlar vardı ve onların malları da kendi itibarlarının kaynaklarıydı.

İşte önce bu gibi ihtiyarlar iktidarı ellerinde tuttular: Senato, yargıçlık mesleğinin sonuna erişmiş zengin mülk sahiplerinden kuruluydu. Milâttan önce II. yüzyıla kadar Roma Cumhuriyeti kudretli düzenli ve tutucudur. Orada güven hüküm sürmektedir. Servet imtiyazları pek bol sayıdadır. Oligarşi ile yönetilmektedir. Bu idare şeklinin tutucu eğilimleri ihtiyarınkine uyduğundan burada ihtiyarlık lütuf görmektedir. Senato'nun üstünlük hakları çok geniştir. Roma diplomasisinin tümünü o idare eder. Askerî komuta makamları da yine onun elindedir. Her ordu komutanının yanında Senato'dan ve kendisi tarafından seçilmiş yardımcı bir general bulunmaktadır. Maliyeyi Senato yönetir. Ağır suçlara ait hükümleri vermek de yine ona aittir: Hiyanet, rüşvet alma... Yüksek yargıçlıklara ancak ileri bir yaşta ulaşmak mümkündür: «**Şerefleri kapsayan bu meslek**» kanun ve tüzüklerle o derece dikkatle saptanmıştır ki, bunun gelip geçici olması imkânı yoktur. Öte yandan ihtiyarların oyu diğer vatandaşlarınkinden daha ağır basmaktadır. Roma'da yüz kişilik guruplar halinde oy kullanılır: Eşit seçim değerine sahip olan ihtiyarlar gurubunda, gençler gurubuna göre çok daha az kişi vardır. Bu bakımdan kanunî çoğunluk sayıca olan çoğunluğa üstün gelmez ve bu arada yaşlılar avantaj sahibidirler.

Bu siyasal durum, kökleri esas itibariyle köy eko-

nomisinde bulunan bir ideolojiye dayanmaktadır. Köylüler yenilikten kuşkulanmakta olduklarından Romalılarda temel erdem «**değişmezlik**»teydi. Ataların âdetleri kanun gücüne sahipti ve bu âdetler de eski bilgiye inanılmasını isterdi. Atalar aile içinde hazır bulunurlardı: Kutsal ruhlar, bazı günlerde cehennemden dönüp gelirlerdi ve kurbanlarla onları yatıştırmak gerekirdi. Geleneklere saygı göstermek suretiyle onlara itaat etmek gerekirdi. Düzenin sürekliliği, her vatandaştan vatanına, yargıçlara ve özellikle babasına karşı göstereceği saygı isteği ile sağlanırdı.

Burada tarihçilerin önüne şu problem çıkıyor: Kendini durgunluğa adamış gibi görünen bu gelenekçi toplum, bununla beraber yüzyıllar boyunca dünyayı fethetme işini gerçekleştirmiştir. Savaşçılar bir kast teşkil etmiyorlardı, ellerinde imtiyazlar bulundurmuyorlardı. Buna rağmen Roma emperyalizmi Senato'nun idaresi altında gelişmekten geri kalmamıştır. Bunun sebebi nedir?

Tarihçilerin buna verdikleri karşılıklar tereddüt lüdür Cumhuriyet'in sonuna doğru fetih, bir anarşinin maddî ve mânevî şartlarını yaratmıştı. Ve bu anarşi de yine fethe sürüklüyordu: Fakat bu çark nasıl işlemeye başladı? Buna sebep olarak köylü kitlesinin açgözlülüğü, bir güvenlik endişesi, Romalının gururu, zenginleşme isteği, kişisel ihtiraslar ileri sürülmektedir Gerçek olan birşey varsa, o da askerî yayılmanın kendisini ekonomik yayılmanın hizmetçisi yapmasıdır. Toplam ganimetlerle, savaş tazminatlarıyla, istenen haraçlarla Roma son derece zenginleşmiştir. Ayrıca göze çarpan bir nokta da fethin mahiyetidir: Bu fetih Büyük İskender'inkiyle kıyaslandığında yavaş, hattâ çok yavaş olduğu görülür. Cumhuriyet'in sonu dışında bu fetih, sosyal ve po-

litik rolü dikkati çeken kişiler tarafından ifa edilmemiştir: Generaller, 'muzaffer' olsalar bile, yine Roma'nın basit hizmetçileri olarak kalmaktadırlar. Senato, yani yaşlı adamlar tarafından yönetilen kollektif çalışma, metodlu ve devamlı olarak sürüp gitmektedir ve kurulu düzene karşı hiçbir muhalefet yoktur: Birkaç yüzyıl boyu düzen bozulmaz.

İhtiyarların imtiyazlı durumu aile içinde de kendini göstermektedir. Aile babasının kudreti hemen hemen sınırsızdır. Gerek insanlar ve gerekse eşya üzerinde aynı haklara sahiptir; öldürmek, bir organı kesmek, koparmak ya da kırmak, satmak... Bu kudret ancak ölüm halinde —ya da son derece seyrek hallerde, bir vatandaşın medenî haklarının alınması durumunda— ortadan kalkardı. Babasını döven bir oğul, «canavar» olarak kabul edilirdi. O artık insanlar toplumuna ait değildi. «Sacer» olarak ilân edilirdi; yani, öldürülerek dünya dışına atılırdı. Eğer bir delikanlı evlenmek isterse yalnız babasının değil, sağsa büyük babasının da rızasını almak zorundaydı. Bu da evlâtları, torunları kalabalık olan ihtiyarın otoritesini sonuna kadar koruduğunu ispatlamaktadır.

Karamsal kudretlerine rağmen bir babanın kendi oğlunu köle olarak satması âdeti gittikçe daha fazla 'istisna' teşkil etti. Öyle anlaşılıyor ki, töreler ve âdetler babanın otoritesini sınırlandırmıştır. Romalı kadının evde büyük bir nüfuzu vardır (1) ve bu ikti-

(1) Hem babasının hem de kocasının klanına ait olması sayesinde kadın bunlardan birine başvurabiliyordu. Babasından bir çeyiz aldığı gün tam bir ekonomik bağımsızlığa kavuşuyordu. Evinde hazır bulunan kölelerin yaptıkları işleri idare eden kadın, çocukların eğitiminde de büyük bir rol oynuyordu.

dar bölüşmesi, çocukların lehine bir rol oynar. Edebiyatın törelere olan oranının anlamı belirli değildir. Gerçi Roma'da da ihtiyarlar Çin'deki kadar kudretli ve saygıdeğer idiyseler de Plotüs'ün onları sahnede başarıyla maskaraya çevirdiği de zannedilmektedir. Atellan'lar gülünç ihtiyarın kişiliğini Yunanlılardan tekrar almışlardı; sahnelerinde bu tip ihtiyar Casnar ve Pappus adları altında görülüyordu. Plotüs bu ihtiyara esaslı bir rol vermektedir O ihtiyarı daima cimriliği ile oğlunun eğlencelerine engel olan bir tip olarak kabul etmektedir. Bu ihtiyar Aristofanes'te olduğu gibi, şehvetperesttir ve oğluyla rekabete girişmektedir. Servetinden ve iğrenç hilelerinden faydalanarak oğlunun sevdiği kadını onun elinden alır kaçırır. Söz gelişi, o kadını satın alır ve kölelerinden biriyle evlendirir; bu köle düğün gecesi yatakta yerini ihtiyara bırakacaktır. Ancak oğlunun imdadına koşan bir başka kurnaz köle sayesinde ihtiyarın küçük entrikaları başarısızlığa uğrar, maskesi yüzünden düşer, çirkin ve huysuz karısından acı azarlar işitir. Gerek ev halkının ve gerekse konu komşunun maskarası olur. **«Asinaire»** adlı komedinin de teması budur; burada işi sefihiiğe vurmuş Demenete adlı bir senatör, karısının ve kölelerinin hakaretine uğramakta, oğlu tarafından reddedilmekte ve bir kibar fahişe tarafından da maskaraya çevrilmektedir. **Casine** adlı komedide Stalinon, oğlunun sevdiği bir genç kızın hoşuna gitmek için parfümler sürünür, yatağında o genç kıza kavuşacağını sanırken orada bir erkek bulur. **Tüccar** adlı komedinin de teması budur. **Bacchis** adlı komedide iki ihtiyar, oğullarını kibar fahişelerin elinden kurtarmaya çalışırlar, fakat kendileri sefahate dalarlar.

İhtiyarlar sevimli ve namuslu olsalar bile, alaya alınma konusu olarak yaşları yeterli gelmektedir;

Epidique adlı komedideki iki ihtiyar da ne kötü ne de fesat insanlardır fakat oyunun gülünç yanı, bunların paralarının hileci bir köle tarafından sızdırılmasıdır. **Cadı** adlı oyunda Theuropide adlı babacan ihtiyar, sefahate dalmış oğlunun sadık kölesi tarafından aldatılmaktadır.

Plotüs, komedilerinde birçok sevimli ihtiyar tipleri yaratmıştır. **Auluaire** adlı komedide son derece cimri olan Euclion, sonunda şefkatli ve eli açık bir baba olarak kendini gösterir. Kendi gibi yaşlı olan namuslu ve tatlı dilli bir arkadaşıyla çeyizsiz olarak kızını evlendirir. **Pseodolus, Rudens, Trinumus** ve **Kartacalı** adlı oyunlarda sahneye konan ihtiyarlar da güler yüzlü, zekî ve iyi insanlardır. Dörtbaşı mamur ihtiyar da **Miles Gloriosus** adlı oyunda bulunmaktadır. Nefret edilen kişi gençliğinin son demlerini yaşayan bir askerdir. Bunun tersine olarak Periplectomene de akıllı, zekî, neşeli, gençlerin hoşuna giden, kalbi ihtiyarlamamış ve yaşamasını bilen bir kişidir. Oyunun kahramanı olan kızı farfaracı askere karşı korumak suretiyle onun âşığına yardım eder. Ve gülümseyerek kendi portresini anlatırken ihtiyarların çekinmesi gereken garip davranışları şöyle belirtir: «Sofrada kamuya ait işleri bağıra bağıra anlatıp çevremdekileri şaşkına çevirmem; yemek esnasında, yanımdaki bana ait olmayan kadının eteğinin altına elimi sokmam; yanımdakilerden önce davranıp da yemek tabaklarını kapmaya ya da kupaları onlardan önce almaya kalkışmam; içtiğim şarap, beni şölenin ortasında asla kavgaya sürüklemez.» Plotüs'ün tiyatrosunda bu sevimli ihtiyar hiç evlenmemiştir. Karısı ve çocuğu olmadığından ötürü kendi kendini kutlamaktadır.

Yaşından ötürü şikâyette bulunan bir tek ihtiyar vardır ki, o da **Menechmes** adlı oyundadır: «Sırtınızı

kamburlaştıran kötü yılların yükü; bu kötü yıllar kendileriyle beraber üzüntüler, ıztıraplar getiriyor.»

İhtiyar kadınların rolü sınırlıdır: Bunlar huysuz zevceler, azçok aracılık yapan ihtiyarlamış kibar fahişeler olup, sayıları da azdır Plotüs özellikle aile babası sorunu üzerinde durmaktadır Onun kudretinin acısını şüphesiz ki gençler çekmekteydi. Çünkü aile babası, kesenin kordonlarını elinde tutmakta ve çocukların kaderine sahip bulunmaktadır. Gençler de onun karikatüre edildiğini görerek yapmacık taşkınlıklara yeltenmekten zevk duyarlardı. Belki de gençler ve olgun yaşa gelmiş kişiler, ihtiyarlar tarafından idare edilmeye tahammül edemiyorlardı. **Asinaire** adlı komedideki Demenete, yalnız bir baba değil, aynı zamanda bir senatördür de. Bununla beraber Plotüs zalim, şehvetperest ve gülünç ihtiyarlara karşı sevimli ihtiyarları çıkarmaktadır. Büyük yaş esas bakımından saygıya değer: Ancak, kendi kötülüklerini hoş göstermek üzere otorite kötüye kullanılırsa o zaman ihtiyar, saygıya lâyık değildir. Plotüs ihtiyatlı davranarak gençlerin tarafını da tutmamaktadır: Bunlar çokluk sefih, çıkarlarına düşkün ve egoisttirler.

Daha kültürlü, daha ince olan Lâtin komedi şairi Térence, kuşakların mücadelesi sorununu daha ciddî, daha ayrıntılı olarak işlemiştir Ménandre'dan ilham alarak yazdığı **Andrienne** adlı oyunundaki ihtiyar kişiler, sevimli fakat donukturlar **Heautontimoroumenos** oyununda ise daha canlı, daha gösterişlidirler. Bunun iki kahramanı da 60 yaşını geçik, zengin ve otoriter kişilerdir. Menedem, zorlu ve muhteristir. Asya'ya gitmiş ve orada orduya girmiş, oğlunun evlenmesine engel olmuştur. Umutsuzluğa düşen baba vicdan azabı içinde **«kendi kendisinin cellâdı»** olur; yorucu işler yaparak kendisini cezalan-

dırır. Oğlu ile çatışmakta olan Chrémès ise, büyük sözler söylemek hevesinde olan sahte bir filozoftur (1). Kendisinden daha üstün değere sahip olan karısına eziyet etmektedir. Ve köleleri tarafından aldatılmıştır. Biraz hayırsız olan Chrémès'in oğlu şöyle yakınır: **«Babalar, gençler için çok haksız hüküm veren kişilerdir! İstiyorlar ki, çocukluğumuzdan itibaren biz de pinpon olalım.»** Oyunun sonuna kadar Menedeme'in yüce ruhluluğu, yüce gönüllülüğü, oğlu için olan sevgisi azalmamaktadır. Hattâ onun davranışının kendi yıkımına yol açmasından endişe ettiği ve korktuğu —haksız olarak— zaman bile...

Adelphes adlı oyunda da buna benzer bir çift ihtiyar bulunur. Demea'nın iki oğlu vardır, bunlardan birini evli olmayan kardeşi Micion'a emanet etmiştir. Micion, hoşgörü sahibi iyi bir insandır Gençliği sevmekte ve anlamaktadır. Bu yüzden evlâtlığa kabul etmiş olduğu oğlu, kendisini taparcasına sevmektedir. Ve o herkesin sevgisini kazanmıştır. Kendisine karşı olduğu gibi başkalarına karşı da sert oğluna çetin işler yaptırır ve o da ona karşı ayaklanır Sonunda hatasını anlar ve kendisini değiştirir: **«Ben de çocuklarımın beni sevmesini istiyorum»** der. **Phormion** piyesinde kahramanın babası olan Demiphon otoriter ve öfkeci bir adamdır. Kendisi yokken oğlunun evlenmiş olduğunu öğrendiği zaman korkunç sahneler yaratır. Onu karısını boşamaya zorlamak ister.

Plotüs'ten daha fazla öğretici olan Térence, babaların, gerek kendileri ve gerekse oğullarının mutlu

(1) Şu sözü o söylemiştir: **«Ben insanım ve insani olandan başka her şey benim için yabancı değildir.»** Bu sözü komşusunun işlerine burnunu sokmak üzere söylemiştir. Çünkü merak kendisini hayrette bırakmıştır.

olmaları için ne şekilde hareket edeceklerini öğretmektedir. İhtiyarları daha çok korumakta, onları daha az alaya almaya çalışmaktadır. Onun tiyatrosundan şu sonuç ta çıkarılabilir ki, gençler otoriteye sabırsızlık içinde tahammül etmekte, oysa kamu oyu bu otoriteye baskı yaparak onu sınırlandırmaktaydı.

Şu nokta göze çarpan bir gözlemdir; oligarşik sistemin gerilemesiyle ihtiyarların imtiyazları azalmakta, sonra da çökmektedir. Graküs'lerden başlayarak hükûmette dengeli bir çoğunluk artık yoktur, sadece koalisyon çoğunlukları vardır. Toprak reformunun (1) ve İtalyan reformunun (2) başarısızlığa uğraması Cumhuriyet rejimini ölüme mahkûm eder. Roma fütuhatı, sonunda siyasal ve sosyal bir parçalanmaya yol açar. Bu karışıklık devresi sırasında senato yavaş yavaş iktidarını kaybeder ve askerlerin, yani genç adamların eline geçer. Yargıçlar konseyin otoritesinden kurtulurlar. Bir kez kişisel iktidar yerleşince, Senato'nun nüfuzu giderek azalır. Genç bir adam olan imparator, pratikte memleketi Senato'suz idare etmektedir. Siyasal ve idarî görevler Senato'nun elinden alınır. 271 yılına doğru imparator Gallien de malî imtiyazlarını kaybeder. Bu sırada, aynı zamanda aile babası kudreti de sınırlanmış bulunmaktadır Kişiler üzerine olan hakların, eşyalar üzerine olan haklara benzer tutulması durdurulmuştur. Kişi üzerinde hayat ve ölüm hakkı uygulamak cinayet olarak kabul edilmiştir. Efendisinin yardımsız bıraktığı yaşlı ya da âlil köle resmî makamca azat edilmektedir.

İşte bu görüntü içinde Çiçeron'un **De Senectute**

(1) Bu reform, medenî haklara sahip Romalılar gurubu içinde toprak dağıtımı yapmaktan ibaret olacaktı.

(2) Bu reform, İtalyanlara site hakkı tanıyarak onlara toprak dağıtımı yapmaktan ibaret olacaktı.

(ihtiyarlara dair) adlı eserini okumak gerekir. 63 yaşında ve senatör olan Çiçeron, ihtiyarlığı savunan bir inceleme hazırlamıştır. Amacı da uzun süreden beri otoritesi sarsılan Senato'nun yeniden güçlendirilmesi gerektiğini ispatlamaktır. Onun bu eseri yazdığı devirde soylu kişiler ve zenginler yalnız kendi zevk ve ihtiraslarına inanıyorlardı: Ancak halkın önünde maske takıyorlar ve kabul edilmiş değerlere saygı gösteriyorlardı. İşte Çiçeron, bu kabul edilmiş değerlere dayanacaktır. Özellikle, Senato'nun gerilemesi başladığındanberi Roma'ya değişik bir biçimde stoacılık girmişti. Ve senatörler bunu tutucu bir ideoloji yapmışlardı: Dünya bir ahenktir, tabiî olan her şey iyidir, her eleman bütünün içinde ayrılmış olan yerden memnun olmalıdır. Statükoya saygı göstermek ve imtiyazları imtiyazlılara bırakmak gerekti. **De Senectute** adlı eserde, bu elverişli düşüncelerin yankıları bulunmaktadır.

Çiçeron: **«Aşırı yoksulluk içinde ihtiyarlık, bilge kişiler için bile dayanılmaz bir şeydir.»** diyor. Ancak düşkün olanlar senatörler değildir: Asıl söz konusu olanlar ise bunlardır. Çiçeron, bunların saygınlığını ortadan kaldırmaktan uzak olarak onların yaşlarının yeteneklerini arttırdığını ispatlamak istemektedir. Bunun için de o, o sıra 80 yaşında olan ve tam anlamıyla kendine malik bulunan yaşlı Caton'a güya söz sırası vermiş gibi görünmektedir. Caton, ihtiyarlığın kötü bir şöhret olduğunu kabul etmektedir. Ancak önyargılar sonunda onu ortadan kaldırmaya yeltenecektir.

İhtiyarlık artık hiçbir meyva vermiyor, deniliyor. Bu yanlıştır. Büyük şeyler **«konsey, otorite ve akıllı olgunluk ihtiyarlıktan ayrılmamış, tersine bol bol ona mal olmuştur.»** düşüncesiyle meydana getirilir. **«Devletler daima gençler tarafından yıkılmış ve ihtiyar-**

lar tarafından kurtarılmış ve restore edilmiştir.» Caton ihtiyarların zaafa uğradıklarını kabul etmemektedir: «İhtiyar, işletmek ve zenginleştirmekten vaz geçmediği takdirde bütün zekâsını korumaktadır.» Çiçeron bu düşünceyi desteklemek üzere bunun doğruluğunu onaylayan Sofokles, Homere, Hésiode, Simonide, İsokrat, Gorgias, Pitagor, Demokrit, Eflâtun'un ve daha başkalarının adlarını saymaktadır. Şu sözü söyleyen Caecilius'un [1] düşüncesini çürütmektedir: «Benim ihtiyarlıkta bulduğum en üzücü hal, o yaşa gelince gençlerin tiksintisini hissetmektir.»

İkinci nokta olarak da ihtiyarın kuvvetinin eksik olduğu söyleniyor. Ancak beden gücünün hiçbir önemi yoktur. Milon'un kudretten düşen kollarına acıyarak: «Ah, bunlar şimdiden ölmüş bulunuyor!» demesi bir tiksinti uyandırmaktadır «Bilim, marifet ve erdem dersleri veren bir adamın zayıflığı ve cansızlığı ne olursa olsun ben onu daima talihli bir kişi olarak kabul edeceğim.» Caton 80 yaşını geçtikten sonra kendisinde tazelik ve uyanıklık duyduğunu belirtmektedir Sağlık durumları kötü olan ihtiyarlar vardır: Fakat aynı durumdaki gençler de vardır «Bayağı bir dille ikinci çocukluk denen ihtiyarlık budalalığı bütün ihtiyarlarda görülmez. Ancak tabii olarak aklı kıt olanlarda görülür.»

Çiçeron daha sonra Cumhuriyet adlı eserdeki beylik düşünceyi tekrar ele alıyor. Söylendiğine göre: ihtiyar kişi zevkleri az tatmaktadır: Bunun anlamı şudur; o, tutkulardan, kötülüklerden kurtulmuştur ve

---

(1) Komedi yazarı olan Caecilius M.Ö. 166 da ölmüştür. Aynı zamanda şöyle de yazmıştı: «İnan olsun ki ihtiyarlık, sen geldiğinde hiçbir kötülük getirmesen bile senin gelişin yeter!.»

bu da istenmeye değer bir imtiyazdır. Uğurlu iktidarsızlığının yerine geçmek üzere Caton, ihtiyarlara sofra zevkleri, sohbet, inceleme, edebiyat ve tarım zevkleri teklif etmektedir. Doğru görünüşlü olarak şunu belirtiyor: «**Kişi arzu etmediği şeyden yoksun olunca bu yoksunluk pek acı değildir.**» Oysa insan, kendinde arzuyu öldüren düşkünlüğü zevkten yoksun olmaktan daha kuvvetle hisseder. Bir duyguyu kaybetmiş olmak, onu her zaman doyuramamaktan daha üzücüdür.

Çiçeron, Aristotales'in çok doğru olan ihtiyarlarını unutarak ihtiyarlığa yükletilen hataların yaştan değil kişilikten geldiğini belirtmektedir. Adolphe'ler adlı komedide biri sevimli, diğeri 'menfur' iki ihtiyar vardır. Caton bundan şu temel sonucu çıkarmaktadır: «**İhtiyarlık eğer erdemli bir hayatla sona ererse o zaman sevimli ve mutludur.**»

Nihayet Çiçeron şu 'abes' delili verecek kadar ileri varıyor: Ölüm, ihtiyarlar kadar gençleri de çarpmaktadır Bunun ispatı şuradadır **ki**, ihtiyarlardan ölenler çok seyrektir. Esasen ölümün korkulacak bir yanı yoktur «**Tabii olan her şeyin iyi olarak kabul edilmesi gerektir.**» Stoacılıktan 'mülhem' olan bu sonuç belki de kendisini incelemesini yazmaktan ayrı tutmuştur, çünkü ihtiyarlık da ölüm kadar tabii bir şeydir.

Yüz yıl sonra filozof Seneka da, çok daha özet olarak aynı nedenlerle, **Lucilius**'e **Mektuplar** adlı eserinde Çiçeron'un düşüncelerini desteklemektedir. Seneka, zamanının en zengin adamlarından biriydi. Claudius sürgün etmiş, Messalina tarafından tekrar çağrılmış ve Neron'un 'mürebbisi' olmuştur. Ve Neron tahta geçtiğinde Agrippine'in otoritesine karşı Senato'nun otoritesini yeniden canlandırmak için Ne-

ron üzerindeki etkisinden faydalanmıştır. Britannicus'ün servetinin paylaşılmasına katılmış, konsül olmuş ve kendi politikasının üstün gelmesi için bütün vasıtaları kullanmıştır. Agrippine'in katlinde de suç ortağıdır. 62 yılına doğru emekliliğini istemişse de Neron bunu reddetmiştir Seneka, Neron yanında temsil ettiği Senato üyelerine ait düşüncenin bir garantisiydi. Bu rehine rolünü oynamaya devam etti (1); bununla beraber az faaliyette bulundu ve çokluk evine kapanıp kaldı ve **Mektuplar** adlı eserini de o zaman, 61 yaşında iken yazdı. Stoacılığı —yukarda belirttiğim gibi— sapık şekilde öğretiyordu. Bu çıkarcı iyimserlik ve Senato lehindeki politik davranışı onu, ihtiyarlık üzerine dikkati çekmeye zorladı. İhtiyarlık da tabii olan herşey gibi hoştur ve hiçbir gözden düşmeye yol açmaz; **«ihtiyarlığı hoş karşılayalım, onu candan sevelim. İnsan ondan faydalanmasını bilirse, bol bol tatlı taraflar bulacaktır. Meyvalar ancak hazmolunduğu sırada bütün tadlarına sahiptirler. Henüz kabalığı olmayan bir hareketle yılların** akışına girip kaymaya **başlanılan zaman nefis bir devredir... Eğer istenirse, onu hissetmemek zevkinin bile yerine** geçer.» (Mektup 12). Ve 20 sayılı mektupta da şöyle diyor: **«Ruh,** tazeliği **içindedir** ve bedenle büyük bir **alışverişi** olmadan **çiçek** açar.»

Solon'u, Eflâtun'u, Çiçeron'u ve Seneka'yı bu övgülere hangi çıkarların zorladığını gördük. İmtiyazlılar bu övgüleri yüzyıllar boyu memnunlukla ele almışlar ve bunlarda gerçekler gördüklerini iddia etmişlerdir. Bilginin objektif görüşü ise bütünüyle ayrıdır. Romalı tabiat bilgini yaşlı Pline, yazı yazdığı zaman hiç gecikmeden yerleşmiş gerçekleri belirtti-

(1) Tâ ki hükûmete karşı yapılan Pison gizli fesat gurubuna karışıp da ölüme mahkûm oluncaya kadar.

ğini kabul etmektedir: «Hayatın kısalığı elbet tabiatın en büyük bir nimetidir. Duygular hafifleşir, kollar, bacaklar uyuşur, görme, işitme, dişler ve sindirim organları biz ölmeden önce ölürler...»

Şairler ise ahlâkçılardan çok daha samimi idiler; çünkü mısralarından hiçbir çıkar beklemezlerdi. Horatiüs ve Ovidüs, eserlerini yazdıkları zaman Çiçeron ölmüştü. Ve Seneka da henüz doğmamıştı. Bu iki şair de henüz gençken ihtiyarlığı bir genel şart gibi değil, kişisel bir serüven olarak göz önünde tutmaktadırlar. Ve ihtiyarlığın kendilerine ilham ettiği acıyı 'terennüm' etmektedirler. Horatiüs, İyonyalı şairler için değerli olan bir temayı yeniden bulur: O da onlar gibi şarap, kadın ve zevkleri 'terennüm' eder. Hayata tad veren herşey ihtiyarlıkla kaybolmaktadır. O «yüzü gülmez» ihtiyarlıktan söz açmaktadır. Şöyle yazar: «Kederli ihtiyarlık, delice aşkları ve kolay uykuları kovarak geliyor.» Şen şakrak ilkbahardan soğuk kışa kadar (1) olan mevsim dönemlerini tanıtır ve şu sonuca varır: «Çabuk geçen mevsimler hiç olmazsa göklerde bir yenilenme imkânı buluyorlar; biz ise dindar Enée'nin, Tallus'ün, Ancus'ün yattıkları yerlere indiğimizde külden ve tozdan başka birşey değiliz.»

Ovidüs te zamanında ve ihtiyarlıkta harap edici bir kuvvet görenlerdendir: «Ey büyük yıkıcı olan zaman ve sen imrendirici ihtiyarlık: Siz birlikte her şeyi 'tahrip' ediyorsunuz. Dişlerinizle ağır ağır kemirerek, yavaş bir ölüm içinde giderek herşeyi yok ediyorsunuz.»

---

(1) Yaşadığımız günlere kadar durmadan defalarca incelenecek olan Hippocrite'in bir temasını yeniden ele alır.

İhtiyarlığın çirkinliğini Lâtin şairi Juvenalis kadar vahşice tanımlayan kimse olmamıştır. 10. Yergi yazısında tedbirsiz isteklere karşı insanları sakınmaya davet etmektedir —ki bunlardan biri— uzun yaşama isteğidir:

«Hangi kötülüklerin sonucuna —ve hangi kötülüklere— uzun bir ihtiyarlık kul köle olmuştur! Bu ilk kez biçimi değişmiş, tiksindirici, tanınmaz hale gelmiş bir surattır; cilt yerine bu çirkin deri, bu sarkık yanaklar, bu alın kırışıklıkları Tabarka'nın gölgeli ormanlarındaki bir dişi maymunun kocamış ağzı etrafında taşıdığı kırışıklıkları andırıyor... İhtiyarların hepsi birbirine benzer; sesleri titremektedir, dazlak kafalarında artık saç yoktur, burunları küçük çocuklarınki gibi akmaktadır. Ekmeğini öğütmek için zavallı ihtiyarın sadece, dişsiz çene kemikleri vardır. Karısına, çocuklarına ve bizzat kendine o derece yük olmaktadır ki dalavere ile vasiyetnameleri kendi üzerine çeviren Cossus bile ondan tiksinir. Uyuşmuş olan damağı eskisi gibi şarapların ve yemeklerin tadını almasına imkân vermez. Aşk durumuna gelince, çok zaman önce onu da unutmuştur... İhtiyarlar arasında kiminin omuzu, kiminin böbreği, kiminin de baldırı ağrır. Bir tanesi iki gözünü de kaybetmiş, tek gözlülere imrenmektedir... İhtiyarın artık kafası da yerinde değildir Uzun bir ömrün fidyesi durmadan yenilenen kayıplar, sürekli yaslar ve sonsuz bir keder içinde karalar giymiş ihtiyarlıktır.»

Biyolojik kuvvetten düşmeye, sakatlıklarına, beden bozukluklarına uğramış ihtiyarlığı anlatan bu tabloda, bunları telâfi edecek hiçbir şey yoktur. Juvenal bundan, o zamana kadar kimsenin belirtmediği şu sonucu çıkartıyor: İhtiyarlamak, bizim için değerli

olan şeylerin öldüğünü görmek, yasa ve acıya mahkûm olmak demektir (1).

Lâtin şairleri özel bir sertlikle, ihtiyar kadının çirkinliğini açığa vurmuşlardır. Horatiüs **Epode**'lar (ikinci mısralar) adlı şiirinde, delice aşka tutulmuş ihtiyar bir kadını tiksinti ile belirlemektedir. Ve büyücü kadın Canidie için de pek merhametli, şefkatli değildir Yaşlı kadının görünüşü korkunç derecede kötüdür **«Senin dişin siyahlaşmış. Eski bir ihtiyarlık, alnında kırışıklık izleri yapmış... Senin göğüslerin de bir kısrağın memeleri gibi pörsümüş ve yumuşamış.»** Bu kadın pis kokmaktadır: **«Bu gevşemiş ve yumuşamış kollardan, bacaklardan yayılan ter kokusu ne kadar iğrençtir!»** Ovidüs te **Üzgünler** adlı şiirinde, sevilen kadının, gelecekte, yüzünde görülecek melânkoliyi ılımlı bir sertlikle hatırlatmaktadır (2). Ve Perilla'ya şöyle demektedir: **«Yüzündeki bu sihirli hatlar yılların yıpratmasıyla bozulacaktır. Zamanla solacak olan bu alın kırışıklıklarla izlenecektir. Bu güzellik, sessiz sedasız, adım adım ilerleyen merhametsiz ihtiyarlığın avı olacaktır. Sana:** (bu kadın güzeldi) **diyecekler. Sen de üzülecek ve aynanı sadakatsızlıkla suçlayacaksın.»**

Ovidüs, kötü büyüleri sayesinde **«iffetli aşkları kirleten»** aracı ve sihirbaz kadın **Dipsas'ın** daha sert bir portresini çizmektedir. Properee'in sövüp saydığı Acanthis de tiksindirici bir aracı ihtiyar kadındır **«Derisinin altında onun bütün kemikleri sayılıyor. Dişlerinin oyukları içinden kanlı tükürükler geçiyor.»** Lâtin şairi Martial, **Anıt Yazıları**'nda bütün ihtiyarla-

(1) Victor Hugo, bu mısralardan ilham almıştır. Bu temayı, birçok yazar da kendiliğinden bulmuştur.

(2) Bu temaya daha önce Yunan şairlerinde de rastlamıştık.

ra, özellikle ihtiyar kadınlara karşı kötü davranmaktadır: «Vetusilta, sen üçyüz konsül gördün ama şimdi, senin artık üç tel saçın ve dört tane de dişin var...» **«Thais, eski bir çırpıcı küpünden, çürümüş salamuradan daha fena kokuyorsun.»** Çünkü erkeğin gözünde kadının kaderi, aşka yarayan bir eşya olmaktır. İhtiyarlayıp çirkinleştiğinde, toplum içinde kendine ayrılmış olan yeri kaybetmektedir. İğrenmeye, hattâ korkuya sebep olan bir **'gudubet'** olmaktadır. Bazı ilkel insanlar arasında olduğu gibi insan durumunun dışına düşerek tabiatüstü bir mahiyet almaktadır: Artık o bir büyücüdür, tehlikeli kudretlere sahip bir cadıdır.

Bu sövgülere rağmen yine de yergi çokluk yaşlı erkekler üzerine yönelmektedir: Yani otoriteye ve servete sahip olanlara karşı. Yunan ve Lâtin yazarlarının okunması bu bölümün başında ileri sürdüğüm düşünceyi kesinleştirmektedir: Eserleri, sosyal önemden yoksun bulunan ihtiyarlara hiçbir yer vermemektedir [1]. Söz konusu olan şey, eski kuşak tarafından elde tutulan iktidardır. Olgun yaştaki kişilerin bu eski kuşak hakkındaki davranışı birkaç anlama gelir: Olgun kişiler, kendi sınıflarının çıkarına uygun bir düzeni muhafaza etmek üzere eski kuşağa dayanırlar; zengin ihtiyarın kutsal mülkiyet haklarına saygı gösterirler. Bununla beraber bizzat kendilerinin kuruluş olarak yaşlı adama verdikleri statüyü yine on-

---

[1] Ion adını taşıyan mitoloji masalında, ihtiyar bir köle vardır. Fakat bu adam, kadın kahraman Créuse'ü büyütmüştür; o da kendisini baba gibi telâkki etmektedir. Yuvanın devamı onun kişiliğinde cisimleşmektedir. Créuse'ün sırdaşı, danışmanı ve onun tasarılarını yerine getiren kişidir. Bu köle, sadakatle bağlı olduğu prenses dolayısıyla 'nisbî' önem kazanmış bir yaratıktır. Kişisel bir varlığı yoktur.

dan kıskanırlar ve günlük hayatta bu statüden faydalanan kişilerden nefret ederler.

Yunanlılarda trajedi, ihtiyarları hemen hemen tabiatüstü bir evliyalık hâlesi ile süslemektir. Fakat Romalılarda böyle bir değerlendirme yoktur. Her iki millette de komedi yazarları, yergi şairleri yaşlı insanların ekonomik ve politik imtiyazlarıyla onların beden düşkünlükleri arasındaki karşıtlığı açığa vurmaktadırlar: Bu yazar ve şairler, halkla birlikte ihtiyarlara; yani bu gözden düşmüş insanlara, müzakerede bulunmak, hüküm vermek, kamu işlerini yönetmek ve bütün aileye hükmetmek haklarının verilmiş olmasından ötürü öfkelenmektedirler. **Plutos** adlı komedide Cumhuriyet'in âkibeti hakkında karar vermek üzere Meclis'e giden ihtiyarların hemen hepsi yürümekten âcizdirler.

Özellikle gençler, ihtiyarlığa ait yıkılmışlığın sosyal bakımdan iyi 'telâkki' edilmeyişini haksız bulmaktadırlar. Platüs'ün komedilerinde sevimli ihtiyarlar oğulları tarafından aldatıldıklarında bunu herkes alkışlamaktadır. Caecilius, gençlerin ihtiyarlardan nefret ettiklerini bildirmektedir. Lucien de **«ihtiyarların gençlik için alay konusu»** olduğunu söylemektedir. Elbette gençler onların otoritesine hasetle, hınçla, garezle tahammül ediyorlardı. Juvenal'in ihtiyarlara sert davranışı, ancak onun halkın sözcüsü olması ile açıklanabilir. Çiçeron, ihtiyarlığa ait düşünceleri «ön yargı» olarak ele alır: Fakat genel olarak ihtiyarlıktan nefret edildiğini de kabul eder. Komedi yazarlarının ve bunların eserlerini seyreden halkın gözünde gülünç olan ihtiyarlık; şairler için, saldırısından korkulan yıkıcı bir kuvvettir. İhtiyarlığı savunan ahlâkçılar ise, bu işi politik nedenlerle yap-

maktadırlar. Aristoteles, kendi çıkarları söz konusu olmadan ihtiyarlığı karanlık halde tanımlamıştır.

■

ANTİK dünyanın sonu, dikkate değer iki olgu ile belirmektedir: Barbarların istilâsı ve hristiyanlığın zaferi. Barbarlarda ihtiyarların durumu ne idi? Bu konudaki bilgiler hayli zayıftır Mitolojilerinde, gençlerin yararına dönüşen bir kuşaklar mücadelesi fikrini buluyoruz. İskandinavya'da durum böyle idi. İzlanda'lı şair ve hikâyecilere göre; evrenin başlangıcı bir buz kütlesi olup, bundan Ymir adlı bir dev doğdu. Bu dev uyuduğu sırada onun sol koltuğunun altında bir erkek ve bir dişi dev görüldü. Buz, ayrıca bir de inek doğurdu. Bu da buzlanmış blokları yalayarak Buri adında canlı bir yaratık dünyaya getirdi. Buri'nin Bor adlı bir oğlu oldu. Bor da Ymir çiftinden doğmuş olan Bestia adlı kızla evlendi. Bunların birleşmesinden üç tanrı doğdu: Odin, Vili ve Vie. Bu tanrılar Ymir'i öldürdüler, bütün devler onun kanı içinde boğuldular. Yalnız Bergelmir ile karısı kurtuldu. Tanrılar dünyayı yarattılar ve onu idare ettiler.

Cermen mitolojisi de Tanrıların Şafağı'nı yardıma davet ederek gençliğin üstünlüğünü 'teyid' etmektedir Odin ve bütün eski tanrılar uzun süre dünyayı idare ettikten sonra yeni tanrılarla aralarında büyük bir savaş çıktı. Yeni tanrılar galip geldiler, ötekiler öldüler ve evren yok oldu. Toprak da yok oldu. Sonra dünya yeniden dirildi, eskisinin oğlu olan genç bir güneş görüldü. Toprak suların yüzüne çıktı. Arta kalıp da yaşamayı başaran birkaç kişi yeni bir insanlık meydana getirdiler. Hattâ tanrılar için bile, bir an geldi ki, zamanın yıpratmasıyla, kendi yerlerini başkalarına bırakmak zorunda kaldılar. Slavlarda ilk tan-

rı Svarog (gök) barışseverlikle iktidarı oğullarına; yani, Güneş ve Ateş'e devretti.

Tarih, Roma tarafından fethedilen milletlere ve barbar istilâcılarına dair az bilgi vermektedir. César, Golyalıların, hastaları ve ölmek isteyen yaşlı kişileri öldürdüklerini söylüyor. Bizanslı tarihçi Procope'ta, Herüllerde (Cermen kavmi) de aynı biçimde hareket edildiğini belirtiyor. Çapulcu ve fetihçi savaşçılar olan ve sadece savaş yapmak için yaşayan Barbarlar'ın çoğu hakkında hiç şüphe yok Ammien - Marcellin'in Alain'ler hakkında söyledikleri tekrar edilebilir: «İhtiyarlıktan ya da bir kazadan ötürü ölmek yüz karası, bir alçaklıktır. Bunlar çok kötü hakaretlere bürünürler.» Bu gibi toplumlarda ihtiyarların sayısı az olmalı ve bunlar az hor görülmeliydi. Bir kere çapulcu savaşçılar toprağa yerleşince ihtiyarların hayatlarının zorlaştığı tahmin edilebilir.

Cermenlerde aile dayanışması çok sıkıydı; bu da faydası olmayan kişileri beslemenin bir yük sayılmasını gerektiriyordu. Ancak, kesin bir olgu vardır ki, buna göre kişi, ihtiyarladıkça para olarak değeri düşmektedir: Bu, özgür bir insanın öldürülmesi halinde istenen karşılık olan paradır. VI. yüzyılda Vizigot'lara ait hukuk şu isteklerde bulunuyordu:

Bir yaşındaki çocuk için 60 altın onluk,

15 - 20 yaş arasındaki bir erkek çocuk için 150 altın onluk,

20 - 50 yaş arasındaki bir erkek için 300 altın onluk,

50 - 65 yaş arasındaki bir erkek için 200 altın onluk,

65 yaşından yukarı bir erkek için 100 altın onluk,

15 - 40 yaş arasındaki bir kadın için 250 altın onluk,

40 - 60 yaş arasındaki bir kadın için 200 altın onluk.

Burgonya hukukunda fiyatlar şöyle idi: 20 ile 50 yaş arasında 300 altın onluk, 50 ile 65 yaş arasında 200 altın onluk, 65 yaştan yukarı da 150 altın onluk. Frank'ların Salien kabilesine ait bir kanun da her yaştaki kişi için aynı fiyatı isterdi.

Antik dünya sonunun öteki dikkate değer olgusu da hristiyanlığın zaferidir: Bu din, Roma İmparatorluğu içinde kendini zorla kabul ettirdi. Barbarlara da yayıldı ve Batı'nın ideolojisi oldu. Töreleri yumuşatmış mıdır ve özellikle ihtiyarların kaderini 'ıslah' etmiş midir? Bu yönden şüphe edilebilir. Hristiyanlık ancak ilk ideali olan kardeşlik ve karşılıklı yardımlaşmayı bırakarak yayılmak başarısını göstermiştir. Daha III. yüzyılda hristiyanlar arasında 'monden' bir ruh hüküm sürmüştür. Yeni dinin töreler üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi yoktur. 374 yılında Roma' da bu din çocuk öldürmeyi yasaklamaktadır. Fakat çocukların bırakılmasını yasaklayacak kadar ileri gitmez. Ve kölelği de yasaklamaz. Çeşitli milletlerin âdetleri önünde boyun eğerek kendisini onlara kabul ettirir: Cermen âdetleri özellikle bu dinin kutsallığına saygı göstermemiştir. Ruhanî şefler onun ruhsal gerilemesini onaylamışlardır: Evliyaların mezhepleri payenlerin boş İnanlarını yeniden diriltmiştir.

Kendi içine aldığı milletlerin töreleriyle pratik olarak aşamasından düşmüş olan hristiyanlık, ideolojik bakımdan antik düşünceyi miras olarak aldı. Önce buna karşı çıktı. Başlangıçta Yunan - Lâtin klasisizmi ile bir illşklsi yoktu. En alçakgönüllü ve en az kültürlü sınıflara baş vuruyordu. Fakat III. yüzyıldan itibaren Kilise, küçük parçalara ayırarak ve biçimini değiştirerek bu dini klâsik kültür haline soktu. Bir-

kaç seyrek istisna bir yana bırakılırsa, klâsik kültürün ihtiyarlığı pek karanlık bir çehreye bürüdüğünü görmüştük. Büyük bir derleme eser yazarı olan evliya İsidore de Séville' (1) de bunun yankısı bulunur. **Her Şeyin Büyük Sahibi** adlı eserde —1556'da yayınlanmış ve 235'ten 476'ya kadarki Roma İmparatorluğu yazarlarının metinlerinden derlenmiş ansiklopedi— evliya İsidore insanın hayatını yedi evreye ayırıyordu (haftanın günlerine benzeterek). Bunda gençlik 35'ten 45'e veya 50'ye kadar sürer. Sonra ileri yaş başlar: «Bu yaşı **ihtiyarlık** izler. Bu da bazılarına göre yetmiş yaşma kadar, bazılarına göre de bir süresi olmayıp ölünceye kadar devam eder.» İsidore'a göre; bu devrede insanlar düşkünlüğe uğradıklarından buna **«ihtiyarlık»** denmiştir. **«Çünkü ihtiyarlar önceleri kendilerinde bulunan sağduyuya artık malik değillerdir ve ihtiyarlıklarında saçma sapan konuşurlar.»**

Kilisenin getirdiği şeyler içinde biri olumlu olmuştur: O da, IV. yüzyıldan itibaren meydana getirdiği hayır yurtları ve hastahanelerdir. Roma'da, İskenderiye'de Kilise, yetimlerin ve hastaların barınmalarını, korunmalarını sağlamıştır. Sadakayı bir görev olarak kabul ediyor ve ısrarla onu hatırlatıyordu. İhtiyarlar şüphesiz ki bu acımadan faydalanmışlardır, fakat onlardan açıkça hiç bahsedilmemiştir.

İngilizlerin the **darg age** (karanlık çağ) adını verdikleri Ortaçağ başlangıcının sonunda bir yakıp yıkma ve karışıklık devresi meydana gelmiştir. 909 yılında Reims vilâyetinin papazları bunu şöyle anlatırlar: **«Şehirlerde halk kalmamıştır. Manastırlar yakılmış, yıkılmıştır. Tarlalar sessizliğe bürünmüştür...**

(1) 560'da Carthagène'de doğmuş, 636'da ölmüştür.

Her tarafta kuvvetli zayıfı ezmekte ve insanlar, denizde karmakarışık halde birbirini yutan balıklara benzemektedirler.» IX. ve X. yüzyıllar da buna benzer yakınmaları yansıtmaktadır. Bu devrede maddî hayat antik dünyaya göre çok daha sertti. Teknik gerilemiş, kastlar aşamadan düşmüş, şehirlerin halkı azalmıştı. Toplum köy halkı haline gelmiş, orta sınıflar kaybolmuştu. Toprağı işlemek ağır bir işti. Ve yaşlı bir adam bu işe katılamıyordu. Bu devirde, din, ihtiyarın kaderini düzeltemiyordu. Hristiyanlık, ana-babaya saygı göstermeyi belirten On Buyruk (Evamiri aşere) geleneğini kural olarak tekrar ele alıyordu. Ancak, gerçekte din uğruna çile doldurmanın ve 'monden' olmamanın ideal sayıldığı bu devirde aileye saygının yeri yoktu. «Beni izlemek için anneni, babanı terk edeceksin» demişti İsa peygamber. Bir hristiyan azınlık bu yüzyıldan kaçıyordu: Bunlar bekâr kalıyorlar, çöllere sığınıyorlar, ya da manastıra kapanıyorlardı. Ötekiler ise âdetlere uyuyorlardı; bunlar için din, dış görünüşü ile uygulanan bir şeydi: Papaz çömezleri ve din adamları sınıfından olmayanlar, düzensiz hayatlarını sofulukla kapatıyorlardı. Şeytanın kudretine, büyücülüğe inanılıyordu. Boş inanlara dayanan cinsel ve yiyecekle ilgili tabulara saygı gösteriliyordu. Cismanî, hattâ ruhanî mahkemeler, hüküm vermek üzere «ordalie» usulüne başvuruyorlardı (1).

235'ten 476'ya kadar Roma İmparatorluğu ve Ortaçağ'ın başlangıç devresi sırasında ihtiyarlar hemen

(1) Ordalie: Başka deliller bulunmadığı zaman birinin suçlu olup olmadığını anlamak üzere Ortaçağda Batı dünyasında başvurulan bir usul olup, kaynar suya el batırmak, kızdırılmış bir demiri tutturmak gibi denemeleri kapsardı. Bunlara «adlı deneyler» ve «Tanrı'nın hükmü» adları da verilirdi. (Ç.N.)

hemen kamu hayatının dışında bırakıldılar: Dünyayı gençler idare ediyorlardı. Parçalanmış, karışmış, tehdit altına girmiş, savaşçı toplum, silâhların şansından ziyade istikrarlı müesseseler tarafından idare ediliyordu. Tecrübeli adamın orada yeri azdı. VII yüzyılda Khindaswintz, 79 yaşındayken Vizigotlar tarafından Kıral seçildi ve prestijini Kırallık tacına verdi. Şarlman 72 yaşına kadar saltanatta kaldı. Benim bildiğim biricik istisnalar bunlardır. Bu devirde hattâ papaların çoğu bile genç adamlardır Evrensel Kilise'nin ilk gerçek reisi olan Grégorie I, 590 yılında 50 yaşındayken papa olarak seçildi ve 64 yaşında öldü; epeyi de yaşlı idi. Ancak VIII. yüzyıla kadar papalar, iyi aileye mensup genç Romalılardı. Bunlar Kilise'ye ayrılmışlardı, çünkü fakir ve yetimdiler. Daha sonra papalar maddî servetlere ve büyük bir iktidara sahip olduklarından, soylu kişiler papalık tahtına göz diktiler. IX. ve X. yüzyıllarda bunlar, genellikle genç olan ve seçilmelerinden biraz sonra işten vaz geçenleri Kilise'ye şef olarak zorla kabul ettirdiler. Papalık görevinin ortalama süresi üç yıla varmıyordu. Altmış yıl boyunca —Pornocratie **(orospular idaresi)** adı verilen devre esnasında— papalık, malikâne şeklinde kadınlara verildi. Çok ihtiyar kardinallerin de papalığa atandıkları oldu; fakat Jean XII, 16 yaşındayken, Benoît IX, 12 yaşındayken, Grégoire V, 23 yaşındayken papa olarak seçildiler. İhtiyar veya genç olsun, bunlar herhalde kudretli bir aristokrasinin ellerinde oyuncaktan başka birşey değildiler.

1000 yılına doğru olan mutlu ekonomik bir gelişme sayesinde uygarlık karanlığın dışına çıkar. Derebeylik toplumu —ki bunun başlangıcı, köleliğin ortaya çıktığı devir olan VIII. yüzyıldır— örgütlenir. Yaşlı adam burada ancak silik bir rol oynamaktadır. Bir timar sahibinin giyinişi, onun kılıçla savunmasına

olanak vermelidir. Bağımlı kişi kendi derebeyine askerlik görevi ile mükelleftir. Bağımlının **«silâhları**, atları olması ve ihtiyar olmadıkça orduya, at yarışlarına, adli veya siyasal meclislere, mahkemelere katılması gereklidir (1).»

Kölelik bağı ölünceye kadar sürer ve yaşı gereği şövalye kuvvetten düştüğünde de sona ermez. Ancak o zaman bu ihtiyar şövalye gölgeye atılır. Timar veraseti Fransa'da X. yüzyıldan itibaren görülür. Timarı istenen zamanda düzene koyan, savunan ve derebeyine hizmet eden oğuldur. Ve gerektiği zaman aile şerefinin silâhla hıncını alacak olan da yine odur.

Toplum üç guruba bölünmüş olarak kabul ediliyordu: Dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar. Bu toplum askerlik mesleğini çalışmanın, hattâ ibadetin üstünde tutuyordu. Aktif savaşçı, güçlü kuvvetli ergin, sahnede öndeki yeri işgal ederdi.

O devrin edebiyatı bunların doğruluğunu anlatmaktadır. Ortaçağ destanlarındaki kahramanlar erginlerdir. Hattâ tüysüz delikanlılardır. Derebeylik devrine ait aşk romanlarına ihtiyarlama düşüncesi girmez. Kahramanlar çok uzun bir ömre sahiptirler ve geçirdikleri yılların yükü üzerlerine çökmez. **Arthur'un Ölümü** adlı romanda kıral 100 yaşını geçmiştir; Lancelot, Guenièure, Gauvain 60 ile 80 yaş arasındadırlar ve her bakımdan delikanlılık çağında imiş gibi davranmaktadırlar. Bugün de acıklı «kara seri» romanlarında ve resimli hikâyelerde durum yine aynıdır: Yaş soyut bir kavramdır. Kahramanların serüvenleri oldukça çoktur ve bir yüzyılı dolduracak kadar uzun sürer. Bununla beraber, kahramanlar, değişmez bir gençlik içinde sonsuz olarak dondurulmuş olarak kalırlar.

Ortaçağ başlangıcının edebiyatı ihtiyarlarla ilgi-

(1) İspanya'nın Katalonya bölgesindeki âdetler.

lenmez. Bu hususta sadece bir tek önemli istisnaya rastlanmaktadır: O da Şarlman'dır. Sağlığında onun çevresindekiler —özellikle Alcuin ve Angilbert— onun için bir efsane yaratmaya çalışmışlardı. Alcuin onu aslanla kıyaslamaktadır. Şarlman'ı bize, kara, deniz, kuşlar bütün hayvanlar, hattâ yıldızlar tarafından alkışlanan bir kişi olarak göstermektedir Yine bu prensi «dünya kurulalı beri görülmemiş olan» evliya Jean - Baptiste (müjdeci) ile kıyaslar. Angilbert ise onun savaşa gidişini şöyle anlatır: «Alnı altın bir miğferle kapalı, bedeni parıldayan bir zırhla örtülü olarak, iri bir ata binmiş ve başı da bütün arkadaşlarınınkinden daha heybetli.» Özdeş olduğu gerekçesiyle, kendisine bizzat David adını vermişti. Kısır Yıllıklar bile onun hakkında mucize kabilinden birçok olgular anlatmaktadır. Ölümünden hemen sonra yapmacık tavırlı hıristiyanlık hemen onu ele aldı. Almanlar onu bir evliya yaptılar. Fransa'da Karolenjiyen hanedanının gerilemesi arttığı sırada onun siması karşıtlık ve propaganda vasıtası olarak, gittikçe idealleştirildi. Onun ölümünden yetmiş yıl sonra Saint - Gall rahibi, yapıcı ve saf oluntular serisi halinde onun biyografisini yazdı. 897 yılında İtalya'da Spoleto şehrinde yazılmış olan bir metin onu «Korkunç, müthiş Charles» diye tanımlamaktadır Onun gözlerinden öyle şimşekler fırlamaktadır ki karşısındaki insanlar bayılmaktadırlar! Onun akıllılığı, anlaşılması güç bütün şeyleri çözme imkânına sahiptir. Bununla beraber aynı metin Şarlman'ı çevresindekilere kaba şakalar yaparak eğlenen şakacı taslağı bir kişi olarak da anlatmaktadır. Konuşma ve davranışları esnasında yüz hatlarının aldığı şekiller ona bir karikatür havası vermektedir. Gerek kendine hakim olamayarak katılacak derecede gülmesi, gerekse kulaklarını ovuşturması, burun deliklerini şişirmesi...

X. yüzyılda manastırlarda, Şarlman'ın durmadan imansızları kovaladığını gösteren bir sürü hikâyeler düzenlenir. XI. yüzyılda **Kıralın Efsanesi**'nde (ve diğer birçok hikâyelerde), sakalı çiçek halinde ve dinsel bir kutsallığa bürünmüş olarak sevimli bir ihtiyar şeklinde kendini gösterir **Şarlman'ın Hayatı** adlı bir eser de onu iri kıyım, gürbüz, sakalı ve atı kır, parlak gözlü olarak anlatır, onu 200 yaşına kadar yaşatır. Bununla beraber başka bir tasvir de buna karşıt olmaktadır, bu tasvirde baronların antimonarşik durumları belirtilmektedir. XII. yüzyılda **Kudüs'e Hac** adlı eserde imparator **«aç gözlü ve deliye döndürülmüş»** bir ihtiyardır Diğer efsanelerde kahraman büyük bir timar sahibidir ve kişiliğinde birçok Karolenjiyen hükümdarlarının karıştığı Şarlman da, adaletsiz, zayıf, kaprisli ve **«lozengier»**lerin oyuncağıdır, nihayet cezalandırılır.

İktidarların, yaş etkisiyle zayıflamış babadan oğula geçmesi XI. yüzyılda, İspanya'da daha sonra **Romancero du Cid** adı altında yazılan efsanelerin birinci kısmına ilham kaynağı oldu. Bunun yazılı olarak en eski anlatılışı XV. yüzyılın sonuna rastlar. Fakat gelenek, Sanche II'ye, sonra Alphonse VI'ya hizmet etmiş olan soylu kişi Cid'in yaşadığı zamana kadar geri gider. Cid, Alphonse VI'nın gözünden düşmüş ve onun tarafından 1081'de sürgüne gönderilmiş, bir çeşit milis komutanı olmuş, kendi hesabına Valensiya bölgesini zaptetmiş ve Maure'ların ikinci istilâsını durdurmuş, böylece İspanya'yı kurtarmıştır. **Romancero** adlı eserin başlangıcı, kendi soyunun şerefsizliğinden ötürü üzüntüye düşen don Diègue Lainez'i bize anlatmaktadır: Bir tavşanı elde etmek üzere kont Lozano'nun —kralın baş müşaviri ve komutanlarının en iyisi— tazılarıyla yarışa girişmiş ve kont kendisine hakaret etmiştir. Onun onuru bu hakaretin hıncını al-

mayı gerektirir. Lainez «Öc almak üzere kendinde kuvvet olmadığını, kılıcını kullanamayacak kadar ihtiyar olduğunu bildiğinden geceleri uykusu kaçar, yemeklerin tadını alamaz.» Başvuracağı bir tek çare kalmıştır: Dört oğlundan biri bu hakareti temizleyecektir. Ardarda oğullarını yanına çağırır ve onların sağ ellerini kendi elinde sıkar. «Şerefi tahkir edildiğinden, yaşlı olmasına, saçlarının ağarmış ve sinirlerinin paslanmış bulunmasına rağmen kendisine bir kuvvet gelir.» Ve çocuklarının ellerini o derece kuvvetle sıkar ki üç büyük oğlu da «yeter» diye haykırırlar. En küçük oğlu Ruy Diaz de Bivar öfkelenerek sıçrar ve tehdit edici bir sesle «Ah, eğer sen benim babam olmasaydın!» diye bağırır. O zaman ihtiyar baba sevinç gözyaşları içinde bu oğlunu hınç almakla görevlendirir. Cid, kontu vuruşmaya çağırır ve onun başını keser. Bu başarısı yüzünden babasının yerini alır. Babası, kendisine iktidarlarını 'bizzat' devrederken şunları söyler: «Otur bu sofranın başına, çünkü böyle bir başı (1) taşıyan kişi, benim evimin de başı olacaktır.»

Büyük bir yaygınlık kazanmış olan bu hikâye, derebeylik toplumundaki soylu kişilerin, ihtiyarların ve gençlerin arasındaki ilişkileri aydınlatmaktadır. İyi bir şövalye, iri kemikli, heybetli, bedeni orantılı, iştahı açık, savaşı, avı ve cirit oyununu seven bir atlettir. Ortaçağ efsanelerindeki şarkıların yücelttiği nitelikler, cesaret ve yüce gönüllüktür. Takdir edilen kahraman, hesapsız kitapsız kendini harcayan kişidir; çünkü o derebeyi için kanını vermektedir. O, dulu ve yetimi savunur. Zayıfların yardımına koşar, rakiplerine meydan okur. Servetini de israf eder, günlük sorun yazarlarından biri şu garip israfları anlatmaktadır: Bir şövalye, sürülmüş bir toprağa paralar eker, bir diğeri

(1) Kontun kesilen başı.

«övünmesine vesile olsun diye» atlarından otuz tanesini diri diri yakar, kahramanlık, cömertlik gibi değerleri yüceltmek, gençliği yüceltmek demektir; bu nitelikler, kanı donmuş, sinirleri paslanmış ihtiyarlarda cisimlendirilemez.

Soydan ya da papaz sınıfından olmayanlarda bile uygarlığın katılığı ihtiyarları aktif hayattan uzaklaştırmaktadır. O zaman esnaflar «ayakları tozlu» ve «eyer üzerinde kılıç»la dolaşan ve birçok tehlikelere maruz bulunan kişilerdir Burjuvalardan birçoğu da «askerlik alanında çok kuvvetli»dirler. O halde bedence gerileme, yaşlı adamı işten çekilmek zorunda bırakmaktadır.

Köylerde, eğer baba, otoritesini muhafaza edeceğini iddia ederse gençler ona karşı ayaklanırlardı. Bu yüzden sık sık kavgalar olurdu. Ve çokluk oğul baba evini terk ederdi. Fakat Avrupa memleketlerinin bir çoğunda ve özellikle İngiltere'de ev halkının başına babanın yerine oğlu geçerdi. Belirli bir yaşa vardığında ve tarlada çalışamayacak hale geldiğinde toprağı büyük oğluna bırakırdı. Bu mirası aldıktan sonra büyük oğul evlenirdi. Yeni gelin, kaynanasının yerine geçer ve ihtiyar çift, gelenek gereğince kendilerine ayrılan odaya taşınırlardı. İrlanda'da buna «batıdaki oda» adı verilir. Malı elinden alınmış olan babaya mirasçıları çokluk pek kötü muamele ederlerdi. «Kral Lear» efsanesi Ortaçağ İngiltere'sinde pek popüler bir masaldı. Çünkü geçerli olan bir konuyu anlatıyordu. Bunun yankıları Almanya'da Grimm Kardeşler tarafından derlenen masallarda da bulunmaktadır. Ailesi olmayan veya olup ta onun yükünü üzerine almayan ihtiyarlara gelince, bunlara da derebeyleri ya da manastır yardım ederdi. Papazların revirleri vardı ve buralara hastaları, yoksulları toplarlardı. Şehirlerde

Korporasyon, çalışamayacak hale gelmiş üyelerine yardımda bulunurdu. Korporasyon. esas itibariyle rekabeti ortadan kaldırmakla görevli idi: Bu kurum genellikle, hastalık ya da ölüm halindeki yoksulların ihtiyaçlarını gideren dinsel bir hayır derneği ile birleşirdi. Fakat bu yardımların tümü genellikle yetersizdi. İhtiyarlar dilencilik edecek hale gelir ve bu da hiçbir devirde görülmemiş bir biçimde hoşgörü ile karşılanırdı.

İhtiyarların toplumda yukardan aşağıya kadar olan durumunun böylece son derecede elverişsiz olduğu göze çarpmaktadır. Köylülerde olduğu gibi soydan kişilerde de beden gücü ön plânda gelirdi: Zayıfların burada yeri yoktu. Gençlik önemli bir yaş sınıfını teşkil diyordu. Gençler çıraklık yaparlar ve bir öğrenime tabi tutulurlardı: Soydan olan bir genç törenle silâh ve donatımını alınca şövalye olurdu. Genç köylüler de kırda yapılan tören esnasında birtakım deneylere tabi tutulurlardı. Söz gelişi, **«Saint - Jean ateşi»**nin (1) üzerinden atlamak gibi. İhtiyarlar sınıfı ise bu sıfatla 'mevcut' değildi.

Çetin şartlar içinde çırpınmakta olan bu toplum, çocukların kaderi konusunda da kayda değer birşeyler yapamazdı. Çocuk hastalıklarından kurtulup yaşamış ve geleceği cisimlendiren gençlerle ilgilenir, çoğu yakın bir ölüme adanmış pek küçüklere aldırış etmezdi. Esasen **«çocukluk»** diye bir konu da yokt. Ana kucağından ayrıldıklarından itibaren bunlar birer küçük ergin muamelesi görerek ya asker ocağında çıraklığa ya da toprak işlerinde esir gibi çalışmaya yollanırlardı. Ortaçağ efsaneleri şarkılarında **«çocukluk»** terimi

(1) **«Saint - Jean ateşi»** deyimi Hristiyanların yortularından biri olan **«ateş gecesi»**ni anlatmaktadır. (Ç.N.)

çok geçer. Ama buna aldanmamalıdır. Bunlarda söz konusu olan pek genç erkek çocukların ilk savaş başarılarıdır Bunlar küçük adamlar sayılmaktadır. XIII. ve XIV yüzyıllara kadar —burjuvazinin ortaya çıktığı zaman— yalnız ergine değer verilmektedir

Bu devre sırasında, gençler, dünyayı idare etmeye devam ederler 68 yaşına kadar idareyi elinde tutan Frédéric I. Barberousse dışında XII. yüzyılda Cermen İmparatorluğu'nun ulu şefi daima gençlik çağındaki bir kişi olmuştur 1073'de Grégoire VII papalığın bağımsızlığını yeniden ele geçirdiğinde papalar da çokluk genç kimseler olmuşlardır: O devir imparatorluğa karşı savaşabilmek üzere kendilerinden kuvvet, cesaret ve karar verme nitelikleri istiyordu. Bunların arasında ihtiyarlar da bulunmaktadır Célestin III., 85 yaşında papalığa başlamıştır. Fakat İnnocent III. de 37 yaşında papa olarak seçilmiştir.

Bu konuda Venedik apayrıdır. Orada cumhurbaşkanı ihtiyardı. Bizans tarafından bağımlılık altına alınan, sonra onun beyliği olan **«pek saygılı duka»** kendi otoritesinin büyüdüğünü görmüştü. Önceleri millet tarafından seçilen, daha sonra iktidarı veraset yolu ile alan duka, XI. yüzyılın başına kadar zorba hükümdar oldu. Ancak kendisiyle aristokrasi arasında bazan kanlı uyuşmazlıklar çıkıyordu. Venedik gittikçe kuvvetlendi. Mirasların birikmesi ve ticaret sayesinde büyük servetler kazandı. Dukalık otoritesini soydan kişilere ait bir cumhuriyet yararına olarak sınırlamaya çalıştı. 1031 kanunu irsî rejimi ortadan kaldırdı. Duka millet tarafından değil soydan sınıf tarafından seçildi: Soydan sınıfı teminat altında tutacağına dair and içmek zorundaydı. XII. yüzyılın ortasından başlayarak duka, ne barışa ne de savaşa ait karar verebiliyordu. Ve Kırklar Konseyi ile uzlaşmadan antlaşma yapa-

mazdı. Bundan sonra artık maliyeyi o idare etmedi. Yargıçları ve kamu hizmeti gören memurları o seçmedi. Durum elverirse askeri harekâtı yönetebilir ve donanmaya komuta edebilirdi: XII. yüzyılın sonunda 84 yaşında ve âmâ olarak dukalığa seçilen Dandolo (1), İstanbul'a yaptığı saldırıyla ün saldı. Fakat o da soydan sınıfın hizmetçisiydi. Daha sonra Venedik dukasının rolü, bütünüyle bir süsten ibaret kaldı. Büyük ünvanlara, şık bir üniformaya sahipti. Cumhuriyeti, özellikle yabancı büyükelçilerin gözünde şatafatlı bir surette temsil etmekle görevli idi. Fakat hiçbir iktidara sahip değildi. O ancak **«Cumhuriyet hizmetkârlarının birincisi, en çok göz altında tutulanı ve en sadık olanı»** idi. Bu görevi yerine getirmek için bir ihtiyar dan daha elverişli kimse olamazdı. Yaşı dolayısıyla zaafa uğramış, eski âdetlerin esiri olan bu ihtiyar, bir gence nazaran inisiyatifle hareketten daha kolayca vaz geçebilir ve büyüklük gösterişleriyle memnun olabilirdi.

Öte yandan servetlerin kanunun teminatı altında bulunduğu bir toplumda ihtiyarlık, bu servetleri elinde tutan kişiye ek bir itibar verebilirdi: Venedik'teki durum bu idi. Bu memleket ihtiyarlığa onur veriyordu. Çünkü bir ihtiyarı şan ve şereflerin en yüksek noktasına oturtmak onun için faydalıydı. Yaş meselesi Mario Falièro'nun 1354'te aristokrasiye karşı gizli bir fesat derneği kurmasına engel olmadı. (2) Ancak şu da var; bu sistem bütünüyle başarıya ulaşmaktadır: Dukalar soydan sınıfa sadık hizmetçiler olmuşlardır. Bunlar, XIV. yüzyılda 36 yaşında iken seçilen André

(1) 96 yaşındayken Doğu İmparatorluğu tahtını reddetti ve duka olarak 97 yaşında öldü.

(2) 76 yaşındaydı. Başı kesilmiştir.

Dandolo'nun dışında hepsi ihtiyardılar. Ve memleketi bunlar idare etmiyordu.

Gençliğin sırada üstünlüğü ve özellikle iktidarın babadan oğula geçmesi —**Cid** efsanesinin de gerçeklediği gibi— ortaçağa hakim olan ideoloji üzerinde —yani hıristiyanlık üzerinde— derin etkiler yapmıştır. Kilisenin ilk yüzyıllarından itibaren halk tabakalarında, hiç değilse tanrıbilim uzmanları için, yeni dinin en önemli siması İsa Peygamberdir. **Teslis**'in (1) düşünülmesi çok güçtür; **Baba**'nın ve Oğul'un simalarına ve bunların ilişkilerine bağlanılmaktadır: Bunlardan ikincisi yani Oğul, ötekini iktidardan indirmiştir. Havarilik devresinde Hıristiyanlık herşeyden önce İsa'nın dini olmuştur. Baba'yı unutturmaz, fakat yardım etmesi için dua edilen kişi Oğul'dur. Kilise «**İsa'nın bedeni**»dir. Şaraplı ekmekte onun eti ve kanı bulunur. Kudas âyini bununla yapılır. «**Messe**» âyini ve kutsallaştırmalar bundan sonra belirli olurlar Ahlâk da bunun verdiği dersten ilham alır Yeraltı mezarlarındaki resimler sembolik olarak İsayı temsil etmektedirler: O Saf Çoban'dır. Cehennemlere inen Orphée'dir (2), bir kuzudur, bir anka kuşudur, bir balıktır (bunun Yunanca ismi İsa'nın ismiyle akrostiş teşkil eder). İsa, sakalsız ve sarı saçlı bir adam olarak da hayal edilir. Kiliselerde o, bir değirmen ya da mistik bir cendere, bir asma, bir salkım üzüm, bir aslan, bir kartal, alnında boynuzu bulunan bir at biçiminde canlandırılır.

Oğulun babaya olan bu üstünlüğü XI. yüzyıldan itibaren gittikçe daha çok kendini gösterir. Kiliseler-

(1) **Teslis**: Hıristiyanların Baba, Oğul, Kutsal ruh olarak belirttikleri Tanrı inanışıdır. Buna «üç unsur» anlamına gelen «Ekanimi selâse» de denir. (Ç.N.)

(2) Orphée. Yunan mitolojisi'ne göre Apollon'la Calliope'un oğludur. (Ç.N.)

de kapı kemerleri üzerine Oğul'un heykeli yapılmaktadır: XII. yüzyılda şan ve şeref içinde temsil edilmektedir. O, Kıralların Kıralı'dır. XIII. yüzyılda insan haline girer. İsa Çocukların resimleri, özellikle dikenlerle taçlanmış İsa haçları resimleri yapılır. Ressamlar onun hayatına ait bütün oluşların resimlerini yaparlar.

O, delikanlılık çağında ölmüştür. Ve yaşı olmayan sonsuz Tanrı'nın bundan böyle bir ihtiyar olarak resmi yapılır. O, üzerlerinde kendi hayalinin bulunduğunu bilen patriklere benzer şekilde hayal edilmektedir. Çünkü onları kendi iktidarları için vekil tayin etmiştir. O, geçmişe, dünyanın kökenine ve uzak göklere doğru az çok sürülmüştür. O, «göklerdeki kalenin sahibi» olmuştur ve feodalite devrinin derebeyi şatosundan ne uzaklıkta ise, o da kalesinden o kadar uzaklıktadır. Tezhipçiler onu çokluk resimli incillerle temsil etmişlerdir. Halkın dindarlığına ait resimler üzerinde de onu görmek mümkündür. Daima ak sakalı vardır. Fakat, saflığı daha az ressamlar onun resmini ancak çok geç ve seyrek olarak yapmak cesaretini göstermişlerdir. (1) Bunlar tabii olarak, bulutların dı-

(1) Benim bilgime göre; Masaccio, Floransa'da onun resmini yapmıştır. Michel - Ange, Vatican'daki Sixtine küçük kilisesinde — Moise adlı eserindeki gibi — onu hem ak sakallı, hem de atlet gibi adaleli olarak işlemiştir. Çünkü o, kudretli yaratan'dır. Keza Titien, Tintouret, Ferrare'li bir ressam, Roma'da Filipino Lippi.. taraflarından da onun resmi yapılmıştır. Cranach'ın Cennet Bahçesi adlı tablosunda o dimdik, güçlü kuvvetli, sakallı bir ihtiyardır. Rafael, onun ateşli çalılıkta Musa'ya görünmeslnin resmini yapmıştır. Cosimo, Roselli ve diğer bazı ressamların eserlerinde O, bulutlar içinde ve Musa'ya Kanun Levhalarını teslim ederken görülmektedir.

şına çıkan bir ak sakalı; hem kutsallaştıran ve hem de tehdit eden bir eli göstermekle yetinmektedirler. Bazı heykeltraşlar Teslis'i temsil etmişlerdir: Bunlarda tanrı, sakallı bir ihtiyar şekli altında oğlunu taşırken hayal edilmiştir Bütün bu heykel ya da boyama resimler, bir gelişmeyi hissedilir duruma getirmektedirler. Bunlar popüler temsillerde gittikçe daha köklü olarak Baba'nın Oğul yararına iktidardan düştüğünü göstermektedir (1).

XII. ve XIII. yüzyılların edebiyatı ihtiyarlık hakkında bize neler öğretiyor? Pek az birşey öğretiyor! Bunlardan önceki yüzyıllarda olduğu gibi, ihtiyarlıkla hiç de ilgilenmiyor XII. ve XIII. yüzyıllarda, papazların ihtiyarlık hakkındaki davranışları olumsuzdur. 1150'ye doğru, şiirleriyle şarap ve aşkı **'terennüm'** eden gezginci papazların müjdecisi olan Hugues d'Orlèans, yaşama zevklerini övdükten sonra yaşlandığından ötürü yakınmaktadır: Kendisi o sıralar 60 yaşındaydı.

Zengindim, sevgiliydim,
Yaşıtlarım arasında gözdeydim,
Şimdi belimi büküyor ihtiyarlık
Çünkü kocadım, yıkıldım artık.

XV yüzyılda, Ortaçağda geçerli olan düşünceler **Herşeyin Büyük Sahibi** adlı ansiklopedide bize şöyle anlatılmaktadır: «Yaşlılığın son kısmına Lâtincede

(1) Şu dikkate değer noktayı da belirtmek gerektir; Doğu'da insanların kurtarıcısı olan Budda, hayatın bütün yaşlarını yaşamıştır. Ve sonuncu yaşında olgunluğun doruğuna ulaşmıştır: O, 80 yaşında ölür. Batı'da kurtarıcı (İsa) 30 ile 33 yaş arasında olgunlaşır ve 33 yaşında ölür. Antik mitolojide eski tanrıların yerine delikanlılık çağında olan oğullarının geçtiğini görmüştük.

(senies) denir, bunun Fransızcadaki adı ihtiyarlıktan başka birşey değildir. İhtiyar öksürür, tükürük ve pislik saçar, yaratıldığı toz ve kül haline gelinceye kadar..»

1265'te Philippe de Novare «İnsanın Dört Çağı»-ndan söz etmektedir: Bunların her biri on'ar yıllık iki devreden meydana gelmiştir. «İhtiyarların hayatı, çalışma ve ıstırap çekmekten ibarettir.» diyor ve «80 yaşından sonra ona, ölümü istemekten başka birşey kalmaz» şeklindeki sonuca varıyor.

Ortaçağ, dünyanın çeşitli bölgeleriyle muhabere etmekten hoşlanırdı. O zaman «İnsan Hayatının Dört Çağı» dört elemanla ve dört mevsimle kıyaslanıyordu. Ayrıca halk takvimlerinin üzerine hayattaki yaşlarla orantılı aylar konuyordu. XIII. yüzyıla ait ve XIV - XV. yüzyıllarda yeniden basılmış olan bir şiir takvimi şöyle yorumluyordu:

«Eylülden sonra bir ay gelir
Ona 'ekim ayı' denir
O ayın yaşı altmıştır, fazlası yok
O zaman ihtiyardır, ak saçları çok
Ve zamanın ona hatırlatması gerekir
Ki onu ölüme götürmektedir.»

Hıristiyanlığın payen köklerini koruyan yaygın düşünceyi etkilemediğini söylemiştim. Bu düşünce folklorda belirtilmektedir. Esasını Grimm Kardeşler'-in topladıkları Alman folklorunda ihtiyar, bazan tecrübe ile dolu ve değerli sırları bilen bir adam olarak görülür. Çoğu zaman da bu, acınacak bir kişidir.

Grimm Kardeşler tarafından kopyası çekilen bir masal, hayattaki yaşları garip bir yorumlama ile belirtmektedir: Tanrı, insana ve bütün hayvanlara 30 yaş ayırmıştı. Eşek, köpek, maymun bu rakamdan 18,

12 ve 10 yaş çıkarılması iznini almışlardı, çünkü bu kadar uzun bir ömür onlara güç geliyordu. İnsan ise hayvanlardan daha az akıllıdır. Akıllı olduğu iddia edilen bu yaratığın akılsızlığı, folklorun en çok beğenilen temasıdır. İnsan, uzun ömür sonunda tirit hale geleceğini anlamadı ve 30 yıllık ömrün uzatılmasını istedi. Eşeğin 18 yılını, köpeğin 12 yılını ve maymunun 10 yılını kendi hesabına elde etti: «Şu hale göre insanın yaşı 70'tir. İlk 30 yılı kendine ait olanıdır. Ve bu da çabuk geçer.... Sonra eşekten aldığı 18 yıl gelir, bu esnada omuzlarında yük üstünde yük taşımaktadır, başkalarını besleyecek buğdayı değirmene o vermektedir.... Daha sonra köpekten aldığı 12 yıl gelir, bu esnada da kendini bir köşeden ötekine sürükleyerek homurdanır durur, çünkü artık ısıracak dişleri yoktur.... Bu devre de geçtiğinde artık ömrünü tamamlamak üzere maymundan aldığı 10 yıl kalmıştır kendisine. Artık kafasına sahip değildir. Biraz da tuhaf olur ve çocukları güldüren, kendisiyle alay ettiren acaip şeyler yapar.» Böylece, gerçi insanın ihtiyarlığı hayvanlarınkinden daha uzun ve daha zahmetli oluyorsa da bunun sorumlusu yine insandır. Çünkü, şaşkınlık içindeki açgözlülüğü ile kendi kendisini buna mahkûm etmiştir.

Bu masallarda, dişiliğinin artık şüpheye girdiği ihtiyar kadın, daima uğursuz bir yaratıktır. Bir iyilik yapsa bile gerçekte onun bedeni kılık değiştirmiştir; gençliği ve güzelliği parıldayan bir peri gibi görünmektedir. Gerçek ihtiyar kadınlar —Lâtin şairlerinin belirttikleri gibi— kötü, tehlikeli canavarlar, cadılardır. Ortaçağ'ın kadınlardan kaçınan düşüncesi, edebiyatta rasladığımız ihtiyar kadınların bütün kişiliklerinde belirtilmiştir. Bunlar da efsaneleri anlatan şiirlerde, özellikle **Akıllı Kadını kepaze eden Kötü Kadın** ve **Gül Romanı** adlı manzum hikâyelerde görülmektedir.

Toplumun ihtiyarlıktan kurtulması için ihtiyar kadınların sembolik olarak kırlara ve köylere kovulduklarını ya da öldürüldüklerini görmüştük. Roussillon kasabasında Büyük Perhiz, Patorra adlı yedi ayaklı (**Büyük Perhiz'in yedi haftası**) ihtiyar bir kadını temsil eden bir mankenle sembolleştirilir, bu manken paskalya günü yakılırdı.

Aslında şunu da hatırlatmak gerektir; erkeklerde ve kadınlarda pek ihtiyar olanlar çok seyrekti. İçinde yaşadıkları şartlardan ötürü köylüler için otuz yaş, ileri yaştı. XIII. yüzyıla ait manzum bir halk hikâyesi Jouvence'taki bir suyun değerini şöyle överek belirtiyor: «**O halde artık ne ihtiyar ve saçları ağarmış erkek, ne de ak saçlı ihtiyar kadın kalacaktır, hattâ bunlar 30 yaşına varmış olsalar bile.**»

İhtiyarlık üzerindeki zafer hayaline, İlkçağ olduğu gibi, Ortaçağ da erişmiştir. Gençleşme düşüncesi bu çağı da sarmıştır. Kahramanı Büyük İskender olan bir Ortaçağ romanı, içine dalanları gençleştiren sihirli bir gölü anlatmakta, **Harikalar Kitabı**'nda Jena de Mandeville, Jouvence'ta Hint cangılı içinde saklı bir çeşmenin hikâyesini anlatmaktadır. Ancak efsane, özellikle ağızdan ağıza nakledilen gelenek halindedir. Yazılarda bu tema hiç de önemli olarak ele alınmamıştır. Bu tema, gençleştiren bir tılsım şeklini alır: Meyva, hava tulumu, uzun ömür iksiri. Ayrıca bu konu, çokluk Hayat Adası, Avallon Adası gibi, kimsenin ölmediği ve ihtiyarlamadığı yerlerle ortak konu halinde bulunmaktadır Perce-forest (**Orman açan**) adlı hikâyedeki başlıca kişiler delikanlılık çağında Avallon adasına götürülürler ve orada bir veya iki kuşak süresince gençliklerini muhafaza ederler Daha sonra ölmek üzere Bretagne Krallığına dönerler. Orada karaya ayak basar basmaz, hayatları normal olarak geçmiş gibi ihtiyar görüntüsüne bürünüverirler.

Ortaçağ'ın ikonografyası, diğer birçok konularda olduğu gibi ihtiyarlık üzerinde de bu çağın edebiyatından daha zengindir: Bu ikonografya o devrin henüz alfabesiz olan insanlığına hitap etmektedir. Öncede görmüştük: Baba Tanrı'nın Oğlu tarafından iktidardan indirilmesi, plâstik sanatlarda açıkça kendini göstermektedir Bu plâstik sanatlar oldukça sık olarak ihtiyarları temsil etmektedirler Heykelciler kiliselerin kapı sundurmalarına sakallı ihtiyar heykelleri teklif etmektedirler: Apocalypse ihtiyarları (1), peygamberler ya da saygıdeğer evliyalar..

Dinsel resimler üzerinde, dünyadan el çekmiş kişiler, yalnızlığa çekilmiş din adamları çokluk pek zayıf, uzun sakallı ve pek ihtiyar kişiler olarak temsil edilirlerdi. Hayattaki yaş çağları teması ilk defa olarak VIII. yüzyılda bir Arabistan freski üzerinde görülmüştür. Sonra XII. yüzyılda Parma'da vaftize ait sütun başlıkları üzerinde ortaya çıkmıştır: Burada ihtiyarlık, çapasının yanında dinlenmekte olan bir tarım işçisi tarafından temsil edilmiştir. Venedik dukalarının sarayında —ki burada ihtiyarlık şeref mevkiinde idi— ve Padoue'da Eremitani freski üzerinde ihtiyarlık, mangal başında, rahlesinin önünde oturmuş sakallı bir bilgin olarak cisimlendirilmektedir.

Fakat Ortaçağ'ın yarattığı ve daha sonraki yüzyıllara da zorla kabul ettirdiği 'popüler' resim daha az

(1) Apocalypse'te beyaz elbiseli ve altın taçlı 24 ihtiyar İsa'yı çevreler. Bunların Babil'de ihtiyarlar tarafından temsil edilen 24 zodyak işaretine karşılık gelen kişiler olduğu sanılmaktadır. Çünkü bunlar, günün 24 saatine başkanlık ederek zamanı cisimleştiriyorlardı. Apocalpse'in resimli elyazıları, çokluk bu ihtiyarları hayal eden heykelcilere ilham kaynağı olmuştur. Bunların kişiliklerinde akıllı müşavirler görülüyordu.

durudur: Bu, kanatlı ve zayıf, elinde bir tırpan tutan bir Zaman-Dede'nin resmidir Burada, iki anlayışın benzeyişinde hiçbir zorluk yok gibi görünmektedir. Çünkü ihtiyarlık, yılların yığılmasının sonucudur. Bununla beraber, Erwin Panofsky, **İkonoloji Denemeleri**'nde bir ilişkinin her zaman mevcut olmadığını göstermektedir. İlkçağ'da zaman, iki resimler serisi halinde temsil olunur. Bunların birincileri, zamanın gelipgeçiciliğine işaret ederler. Kairos ve Opportunité, insan hayatındaki veya insanlıktaki dönüm noktası ânını gösterir. Bu an, süratle kaçmakta olan bir kişi tarafından temsil edilir Ya da belirli bir değişikliği bildiren kararsız bir denge halinde gösterilir Söz gelişi, XI. yüzyıldan itibaren çarkı ile kendisi birbirinden fark edilemeyen Felek'in Çarkı gibi.. İkinci seri resimler, zamanın verimli karakterini göstermektedir: Bu da yaratıcı ilke. sonsuz ürün verici olan Aion'dur. Zaman geçer, fakat geçerken de yaratır. İlkçağ insanları, zamanın birbirinden farklı iki görüntüsü olduğuna işaret etmişlerdir. Olympie'de zamanın övüldüğünü ve **«ondan bir şeyler öğrenildiğini, birşeyler hatırlandığını»** duyan Pitagorcu Paron, buna itiraz etmiştir; Ve unutmanın da zamanda olup olmadığını sormuş, zamanı, bilgisizliğin kıralı olarak ilân etmiştir. Şairlerin de zamanın yıkıcı kuvvetini hatırladıklarını görmüştük. Yunan şiiri sık sık **«ak saçlı zaman»**dan söz eder Bununla beraber zamanın plâstik olarak temsili İlkçağ'da ne gerilemeyi, ne de 'tahrib'i hatıra getirmektedir.

Plütarkos ilk defa olarak, Yunanca zaman anlamına gelen **«Chronos»** ile tanrıların en korkuncu olan «Kronos» arasında bir hastalık bulaşması meydana geldiğine işaret etmiştir. Çocuklarını parçalayan «Kronos» ona göre Zaman'dır. Yeni Eflâtuncular onun bu benzetmesini kabul etmişler, ancak zaman için iyimser bir yorumlama yapmışlardır. Onlara göre Kro-

nos, Biz'izdir, kozmik düşüncedir, «herşeyin babası»dır, «eski akıllı yapıcı»dır. Kronos daima elinde bir tırpan tutmuş olarak temsil edilirdi: O devirde bunu, ürün bolluğunun sembolü olan bir tarım aleti olarak kabul ederlerdi.

Ortaçağ'da bu imge, dengesinden olup düştü. Çünkü o sıralarda zaman bir gerileme sebebi olarak kabul edilirdi. Makrokozmos (büyükevren) ve mikrokozmos (küçükevren) olarak insan, haftanın günleri tarzında altı yaş çağından geçer (1). Düşünüldüğüne göre bunların sonuncusu, ihtiyarlığın son devresi yani tirit halidir. Bu düşünce, halk kitapları yayımcısı Honorius Augustodunensis'te olduğu gibi evliya Thomas d'Aguin'de de bulunmaktadır. İhtiyarlar dünyası: Işte başlangıçtaki hristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nun M.S. III - V. yüzyıllar arası devresindeki sıkıntılar karşısındaki düşüncesi bu idi. Ve bu anlayışı kendi mirasçılarına bıraktı. XI. yüzyılda Evliya Alexis'nin Hayatı adlı eserin başında bu anlayış şöyle belirtilmektedir:

> «Yüzyıl iyi oldu, artık o değeri kalmayacak
> İhtiyar ve dayanıksız, herşey gerileyerek
> Kötüleşti, artık ondan hayır yok.»

XII. yüzyılda derebeylik usulüne uygulanmış bir çevirisinde de:

> «Eskilerin zamanında iyi oldu yüzyıl
> O kadar değişti ve değerini kaybetti ki
> Artık atalarımızın devrindeki gibi olmayacak
> ....Dayanıksız hayat uzun sürmeyecek.»

(1) Bazan yedi, bazan dört yaş çağı şeklinde de bir ayırım yapılır.

Aynı düşünce XIII. yüzyıldaki bir çeviride daha genişletilmiştir:

«Son yakındır, bunu kendim de biliyorum.»

XII. yüzyılda, Othon de Frersing **Günlük Makale'**sinde şöyle yazıyor: **«Dünyanın son ihtiyarlıktan kuvvetten düştüğünü, yani son nefesini** vermekte **olduğunu görüyoruz.»** Aynı devirde Liber Floridus'un(1) minyatürleri bu anlayışın başarısını göstermektedir. Evliya Norbert, kendi kuşağının, dünyanın sonunu göreceğini bile düşünüyordu.

XIII. yüzyılda, Hugue de Saint - Victor şöyle yazıyor: **«Dünyanın sonu** geliyor ve olayların **cereyanı şimdiden** evrenin **sonuna ulaşmıştır.»** Aynı devirde Guiot de Provins: «Dünya ihtiyarladıkça daralıyor, küçülüyor, insanlar bile cılız oluyorlar. Onlar artık çocuk veya cüceden başka birşey değildirler.» diyor Bu düşünce Goliard'larda da bulunmakta ve **Carmina Burana**'da şöyle geliştirilmektedir: «Gençlik artık hiçbirşey öğrenmek istemiyor. Bilim gerileme halindedir. Herkes başı üzerinde yürüyor. Körler diğer körleri güdüyor... Herşey yolundan çıkmıştır!» Dante, atası Cacciaguida'nın ağzından şehirlerin ve ailelerin gerilediğini ağlayıp sızlayarak anlattığını belirtmektedir. Dünya küçülüyor ve **«Zaman'ın elinde makasla»** etrafında dolaştığı bir mantoya benziyor. Dünyanın bu ihtiyarlamasında çıkar gören kişiler seyrektir. Bernard de Chartres şöyle demiştir: **«Bizler devlerin omuzlarına binmiş cüceleriz.** Fakat **uzağı onlardan daha** fazla **görüyoruz.»** Bu iyimserlik paylaşılmamıştır. Ortaçağ'ın uzakta gördüğü şey cesaret verici değildir. Bu

(1) Saint - Omar piskoposluk meclisi üyesi Lambert'in şuradan buradan toplayarak meydana getirdiği eser.

birçok kişiler için İsa dinine karşı Deccal'ın saltanatıdır. Apokalypsis adlı dinsel kitapta bildirilmiş olan bu sima VIII. yüzyılda Pierre isimli bir köy papazı tarafından, sonra X. yüzyılda Adson ve XI. yüzyılda da Albuin tarafından açıklanmıştır. Albuin, IV. yüzyılda Tibur şehri kâhin kadınının geleceğe dair verdiği haberleri Batı'ya yerleştirmiştir. Evliyaların hayatını canlandıran Ortaçağ dinsel tiyatrosu, bu kadını herkesle teklifsiz hale getirmiştir Buna hasım olan bir sima da doğmuştu: O da «adil Kıral»ın, dünya yüzünde Bin yıllık bir mutluluğun açılış törenini yapacak olan bir mesih idi. Fakat bu inanç pek az yayılmıştı. Ortaçağ şu kanıdaydı; bütün insanların Âdem'in kişiliğinde işlemiş oldukları günah sonucunda insanlık zamanla ağırlaşacak bir felâkete adanmıştı. Bu cesaret kırıcı düşünce içine dalmış ve toplumu yöneten kişiler, gelecek için kesin hiçbir politikayı göz önünde tutmadan günlük bir idare sistemi uyguluyorlardı. Hiç kimse Tarih'ten bir iyilik beklemiyordu. Ortaçağ'ın umutları cisimsel değildi: Bu dünya hayatından kendisini kurtarmak ve selâmete erişmek gerekiyordu. Zaman, dünyayı kudretten düşmeye ve yakında sonunu getirmeye sürüklüyordu.

Bu sözün anlamına göre zamanın çehresinin astrologların etkisi altında değiştirilmesi gerekiyordu. Yunanlıların Kronos dedikleri ve Romalılar'ın Satürne adını verdikleri tanrı en uzakta ve en hafif olan bir gezegene atfedilmiştir Bu gezegenin soğuk ve kurak olduğu kabul edilmektedir Yoksullukla, ihtiyar güçsüzlüğü ile ve ölümle ortaklık etmektedir.

Astrolojiye ait eserlerde Saturn genel olarak asık suratlı, ıstırap çeken, elinde bir tırpan ya da bir kürek, bir kazma, bir sopa tutan ve ihtiyarlığın son devresine özgü bir koltuk değneğine dayanan bir ihtiyar

olarak resmedilmektedir Bu ihtiyarın bir bacağı tahtadandır. Ya da iğdiş edilmiştir. (Mitolojik hikâyede Zeus'un onu iğdiş ettiğini hatırlatmak üzere). Ortaçağ ikonografyası bu ihtiyarı ele alarak iğdiş edilmiş adam ve parçalanarak yenen çocuk temasını geliştirmektedir. Satürn, gezegenlerin en kötü yüreklisi olduğundan buna ait resimler iğrendiricidir.

Öteyandan XI. yüzyıldan başlayarak ölüm, elinde bir orakla temsil edilmektedir (1). Hayata saldıran eleman sıfatıyla zaman, ölümle hısım akraba olmuştur. Ve Kronos denen Tanrı, zaman anlamındaki **«Chronos»**'a çevrilmiştir Bu hale göre, tabii, zamanın yıkıcı olduğunu kabul eden Petrarka'nın eserinin resimlerini yapan ressam Saturn'ün resmini yapmıştır: Onun kanatları vardır. Elinde bir kum saati tutmaktadır ve tirit haldeki bir ihtiyardır. Bundan böyle üstün gelecek olan her resim budur. XV. yüzyılda büyük sayıda ortaya çıkan **«Ölümün zaferleri»**nde Ölüm, bir tırpan ve bir kum saati taşıyan bir iskelettir. Öteyandan Zaman da artık ürün bolluğunun sembolü olmayan bir tırpanla görülmektedir: Bu tırpan, günlerin süresini kesen cehennem tanrıçası Parque gibi ömürleri kesmektedir.

■

ORTAÇAĞ'IN sonuna doğru hayat güvenilmez bir halde kalır ve uzun ömür seyrek görülür. 1380'de Charles V 42 yaşında öldüğü zaman akıllı bir ihtiyar ününe sahiptir. Bununla beraber toplum gelişmekte-

(1) Uta'nın âyin günleri okunacak duaları kapsayan kitabında böyledir. Gumpert'in İncil'inde (1195'ten önceki) bunun elinde bir tırpan vardır.

dir. XIII. yüzyıldan sonra, özellikle XIV. yüzyılda şehir hayatında bir Rönesans başlar. Kazanç araştırılması artık kilise tarafından şiddetle reddedilmektedir. Bu kazanç hattâ meşru bir hak olmakta ve ticarete saygı gösterilmektedir. Venedik'te, Piza'da özellikle soydan kişiler ticarete başlarlar. Başka yerlerde aristokrat sınıfı iş âleminin dışında kalır: Aksata etmek itibardan düşmek demek olacaktır. Ancak, burjuva sınıfı refah içine girer. Ve büyük tüccarlar, büyük bankerler, toprak satın alınması ve evlenmelerle unvanlar kazanırlar: Yeni bir soylu sınıf meydana gelir. Böylece şehir soylu sınıfının geliştiği görülür. Bundan böyle mülkiyet beden gücü üzerine değil, sözleşmeler üzerine kurulur; o zaman, kötü davranışların düşmanı olan geleneksel dükkâncı tipi ortaya çıkar. Gerek mallar ve gerekse para stok edilebilmektedir. Bu dönüşüm, varlıklı sınıflarda ihtiyarların durumunu değiştirir: Servetlerin yığılmasıyla onlar da kuvvetli kalabilirler. Onlarla daha çok meşgul olunur.

O devirde iki ideolojik akım vardır: Biri dinsel ve ruhanî akım, öteki de kötümser ve materyalist bir gelenek. Dante, bunlardan birincisinin görüntüleri içinde Ziyafet adlı eserinde ihtiyarlığı gözönünde tutmaktadır Burada, insanın hayat hattını, yerden yükselip gökte yücelim noktasına vardıktan sonra tekrar inen bir oka benzetmektedir. Bunun en yüksek aşaması 35 yaşta bulunur. Bundan sonra insan yavaş yavaş gerilemeye başlar. 45 ile 70 yaş arası ihtiyarlık zamanıdır En sonra da büyük ihtiyarlık gelir Eğer ihtiyarlık akıllı olmasını bilirse, bu son sâkin geçer. Dante, çok yaşlı ihtiyarı, kara parçasını görünce yelkenini yavaş yavaş indiren ve ağır ağır limana ulaşan bir gemici ile kıyaslamaktadır. İnsanın gerçeği öbür dünyada olduğundan, onun, kısa bir gezi demek olan varlığının sonunu sessizce kabul etmesi gerekmektedir.

Limana sükûnetle ulaşmak! İşte papazların ve dindar ruhların düşüncelerine göre, ihtiyar kişilerin zihinlerinin uğraşacağı başlıca konu bu olmalıdır. Son yaş, esas itibariyle insanın ölüme hazırlandığı sırada ortaya çıkar. **Ölme sanatları** bollaşır. Gerson **«Bir ihtiyarın ölüme nasıl hazırlanması gerektiğine dair kısa bir tüzük»** yazmıştır. Bunda ihtiyarın —gözlerini kaybetmiş olacağından— bir adam tutmasını ve o adamın, kendisini dünya işlerinden saptırmak üzere ona sofuluğa ait kitaplar okumasını salık vermektedir. Bütün Avrupa'da buna benzer eserler yayınlanmıştır. Bunlar 1400 yılından itibaren Almanya'da pek çoğalmıştır. Bu eserlerde ihtiyarların vasiyetname yapma tarzı hakkında da öğütler vardır: Malı olanların bunların bir kısmını manastırlara ya da güçsüzler, öksüzler yurtlarına miras bırakmaları uygun görülmektedir.

İmanlı bir hıristiyan için bu duruma göre ihtiyarlık, onun selametini sağlayan bir an demektir. Fakat bu ihtiyarlığın özel surette değeri arttırılmış değildir. İsa peygamber XIV. ve XV. yüzyıllarda gittikçe dindarların sofuluğunu kendi tekeline almaktadır. XIV. yüzyıl faciadır: Savaşlar, vebalar, kıtlıklar, nüfus artışı dramları bu asrı doldurur. Kendisini parçalayan deneyler içinde Batı, bütün inancını kurtarıcı İsa peygambere bağlamıştır. Bundan böyle artık o kralların kralı gibi görünmemekte, Kurtarıcı çehresi altında ululaştırılmaktadır. Baba ve Kutsal Ruh, gölgede kalmıştır. Âyin, artık Tanrı Baba'ya yöneltilen bir fedakârlık değil ve fakat İsa peygamberin çarmıha gerildiği tepenin temsilidir İsa'nın kanını ve etini temsil eden, şaraba batırılmış ekmeğe tapınılmakta, İsa'nın çektiği cefaları gösteren kutsal hatıralar ululaşmaktadır. İsa'yı çarmıhta gösteren haç yapımı pek fazla artmıştır. Sainte - Face'a tapınış, hac yolu uygulanması kısmen yerine getirilmektedir. Yalnızlık ve yürek sıkıntısı

içinde cefasını yaşayan **«Acımaya lâyık İsa»**nın resimleri, heykelleri sık sık yapılmaktadır. Aynı zamanda Meryem'e ait sofuluk ta gelişmektedir. XV. yüzyılın başında, Cebrail'in Meryem'e İsa'nın doğduğunu bildirmesi yeniden ortaya çıkarılır: Bu olaydan ilham alınarak çok sayıda tablolar meydana getirilir. Bütün bir ikonografya tema olarak İsa'nın çocukluğunu ve o zamana kadar hiç temsil etmediği Kutsal Aile'yi ele alır Bu hatırlamalarla İsa'nın hayatı, çocukluğu, erginliği ve özellikle olgunluk yaşı kutlulaştırılmış ve ihtiyarlık unutulmuştur.

Öte yandan, dine yabancı bir edebiyat, soylu kişilerin ve soylu şehirlerin derslerinde gelişmektedir Hicivli ve gerçekçi olan bu edebiyat, bütün toplumu alaya almaktadır. Kadınlar ve kocaları, papazlar, tüccarlar, soydan olmayan kişiler... Ve bu edebiyat ihtiyarlara da pek az yer vermektedir. Bununla beraber —Plotüs'ün daha önce yaptığı gibi— İtalya'da Bokkaçyo, İngiltere'de Chaucer, güzel kadınlara sahip olmak üzere servetlerini kötüye kullanan zengin ihtiyarları gülünç kılığa sokmaktadırlar.

Bokkaçyo'nun masalında (1) Piza'lı çok yaşlı bir yargıç, genç ve güzel Bartolomea ile evlenir. Gerdeğe girdikleri gece zar zor kocalık görevini yerine getirir. Fakat o derece bitkin hale gelmiştir ki ertesi sabah karısıyla temastan kaçınmak üzere bir çare icad eder: Takvimde karısına her günü göstererek, bunların hepsinin evliyalardan birinin bayramı olduğunu ve buna saygı gösterilerek karı-kocanın her türlü temastan çekinmeleri gerektiğini söyler. Ve ancak ayda bir gün karısıyla temasta bulunur. Günün birinde karı koca sandal gezintisi yaptıkları sırada

(1) La Fontaine tarafından kendi masallarında tekrar ele alınmıştır. İhtiyarı sahneye koyan biricik masal budur.

bir korsan, ihtiyar yargıcın karısını kaçırır ve takvime aldırış etmeksizin her gün ona olan ateşli aşkını ispatlar... Koca, karısını tekrar bulur fakat kadın onunla dönmeyi kabul etmez, ihtiyar da kederinden ölür ve bütün şehir halkı ona güler.

Canterbury Masalları'nda Chaucer, Janvier adındaki ihtiyar bir tüccarın, parası sayesinde 20 yaşındaki Mai adlı güzel kızla evlendikten sonraki kötü raslantıları anlatmaktadır. Bu ihtiyar, evlendiği gece, balla karıştırılmış bir kuvvet macunu yer, bu macun onun bütün gece ateşli bir cinsel faaliyette bulunmasını sağlar.

«İşte böylece şafak atıncaya kadar aşkını gösterir...
O zaman koyu bir şarap içer
Ve yatağında dinlenerek oturur
Yüksek ve berrak sesle şarkı okur
Ve karısını öper, binlerce delilikler yapar.
O sırada şen bir tay gibiydi
Ve benekli bir saksağan gibi gevezeydi
Boynunun buruşuk derisi titrer
Şarkı söylediği sırada. Öyle çok şarkı söyler ki sesi de titremeğe başlar
Ancak, karısı Mai'nin yüreğinden neler geçtiğini Tanrı bilir.
Onu gömlekle yatakta oturur gördüğü zaman,
Cılız boynuna ve başında takkesine bakarak
Onun bu neşesine nohut kadar bile değer vermez.»

Kısa bir süre sonra bu genç kadın gülünç durumlar içinde kocasını, genç ve yakışıklı bir uşakla alda-

tır. Yukarda belirttiğim gibi, ihtiyar koca ne yaparsa yapsın, onun aşkı ve sevişme gösterileri, genç kadını tiksindirmektedir. Bokkaçyo bir ihtiyar adamın cinsel kudretsizliği ile alay etmektedir; Chaucer ise, bir ihtiyarı suni olarak cinsel kudret sahibi yapmıştır. Ancak, çirkinliği ve gülünç davranışlarıyla bedenî aşkını tiksindirici bir egzersiz haline getirmiştir.

Bu gerçekçi kötümserliğin yanında, Ortaçağ'da bir çeşit idealist kötümserlik olduğu da anlaşılmaktadır Ben buna ait bir işareti XIV. yüzyıla doğru ve XV. yüzyılda önem kazanan ve daha sonra büyük bir popülerliğe kavuşan Bélisaire'in yüzünde görüyorum (1). Bu Bizanslı büyük general şanlı bir hayat geçirdikten, Got'lardan İtalya'yı zaptettikten ve Batı Roma İmparatorluğunu reddettikten sonra Bizans'ı kurtarmış ve sonunda gözden düşmüştü: 562 yılında, o sırada 80 yaşındaki Justinien'e karşı kurulan gizli fesat derneğine adı karıştı. Sarayının içinde mahpus durumunda tutuldu. Ve elinden malları alındı. Bu dâva 563'te görüldü. VIII. yüzyılda çağdaş belgeleri kopya ederek meydana getirdiği **Krunografya** adlı kitabında, Théophanas, onun suçsuzluğunun ispatlandığını belirtmektedir. Yine bu yazara göre; Bélisaire serbest bırakılmış ve malları, mülkleri kendisine geri verilmiştir.

Daha sonra XI. yüzyılda **İstanbul'un Eski Eserleri** adlı kitabı yazan anonim bir yazar —ki bu eser yanlışlıklarla doludur— Bélisaire'nin gözlerinin oyulduğunu ve dilencilik derecesine düşürüldüğünü belirt-

(1) Bu Bizanslı general çokluk XVI. yüzyılda hatırlatılmaktadır. Onun popülerliği Rotrou'ya bir trajedi, Marmontel'e ün salan bir kitap, birçok imalar ve kıyaslamalar ilham etmiştir. Ve birçok tablolara da vesile olmuştur.

miştir. XIII. yüzyılda, İstanbul'da yaşayan ve bilgisiyle ün salmış gramerci Tretzès, anonim yazarın anlatış şeklini birçok tarihçilerin inkâr ettiklerini kabul etmekle beraber anonim yazarın açıklamasını da benimsemiştir. Bu gramerci de Bélisaire'i ihtiyar ve kör olarak, sarayın kapısında: «**Bélisaire'e bir sadaka verin**» diye dilendiğini belirterek anlatmıştır. Bizans'ta gözleri kör etme cezası geçerli idi. Ancak Bélisaire'in bu cezaya uğradığını ispata yarar hiçbir bilgi yoktur O halde bu sima neden kendini zorla kabul ettirmiştir?

Önce Bélisaire'in simasının nasıl 'popülerlik' kazandığını insan kendi kendine sorabilir. Çünkü onun popülerliği o derece ileri gitmiştir ki, Rönesans'ın yerleştiricileri daha sonra kendi paylarına onu tekrar ele almışlardır. Yalnız şunu da unutmamak gerektir; Ortaçağ'a ait bütün efsanelerin 'akıbeti' böyle olmuştur. Ulaştırmadaki zorluklara rağmen halk arasında büyük bir gidiş - geliş hareketi vardı. Tüccarlar hacılar, doğru veya yanlış hikâyeleri, rivayetleri dünyanın bir ucundan öbür ucuna naklederlerdi. Ortaçağ'ın efsane şarkılarını okuyanlar, bu hikâyeleri derlerlerdi. Bunlar öteyandan, papazlarla da irtibat halinde idiler Bilime ait bilgilerle halk geleneğini birbirine karşı çıkarmamak gerekir: Bu ikisinin arasında karşılıklı bir etkileme vardı. Nihayet XIII. ve XIV. yüzyıllarda birçok kişi okuma biliyordu. Gerçek ya da mitlere ait olsun, göze çarpan her olay çabucak ve geniş ölçüde malûm oluyordu.

Daha dikkate değer bir mesele de Bélisaire efsanesinin kazandığı başarıdır. Bunun sebebi, şudur: Ortaçağ, bütün karanlık görüntüleri, karanlık hayâlleri özentiyle hemen kabullenivermektedir. Bu duruma göre; Bélisaire, ileri yaşın sefaletlerini örnek olacak biçimde temsil eden bir kişidir. Güçsüzlük, sakatlık, bağımlılık, pasiflik ve özellikle insanların haşin ve

nankör davranışı ile itibardan düşme... Daha sonra da dinsel bakımdan bu fecî serüvenin ahlâkı düzeltici nitelikte olması. Şan ve şerefin doruğuna yükselmiş sonra da aşağılık mertebesine düşmüş olan bir kişi Kutsal Kitap'taki **«gururların gururunu»** imgelemektedir: Bu dünyada hiçbir şey emin değildir. İnsan inancını ancak Tanrıya bağlamalıdır.

İlkçağ'da olduğu gibi Ortaçağ'da da ihtiyarlıkla körlük arasında efsanevî bir bağ vardır Bu körlük, yaşlı kişilerin çok uzun ömürden sonra gönderildikleri sürgünü sembolleştirmektedir Bunların, diğer insanlarla olan ilgileri kesilmiştir. Bu inziva, onları yüceltmekte ve ruhsal bakımdan açık görüşlü kılmaktadır. Öte yandan mit ise, o zamanlar gerçekte kuvvetli kökleri olan bir şeydi: Gözlere katarakt ameliyatı yapılması bilinmiyordu ve birçok yaşlı kimseler gerçekten kördüler.

XV. yüzyıl Fransa'sında, önceki yüzyılların kötümserliği sürüp gider. O zaman da yine dünyanın zeval bulmakta olduğu düşünülmektedir. Gerson, dünyayı, kendini her türlü fantezi ve hayallere kaptırmış, sayıklayan bir ihtiyara benzetmektedir. Eustache Deschamps'da dünyayı çocukluk haline düşmüş bir ihtiyar gibi görmektedir:

> **«Şu** halde alçaklar, zayıf kişiler,
> **İhtiyarlar**, açgözlüler ve kötü lâf edenler:
> **Çevremde** yalnız deliler görüyorum
> Gerçekten **dünyanın sonu** yaklaşıyor
> **Herşey kötüye doğru gidiyor...»**

Ölüm düşüncesi hiç görülmemiş şekilde vardır: **«Ölüm Dansları»** (titrek başlar, eller, kollar, bacaklar...) gittikçe çoğalmakta ve korkunç bir hal almak-

tadır Cesetler, leşler bütün tiksintileriyle belirtilmektedir. Vâizler bunları gençliğin aldatıcı cazibesinin karşıtı olarak belirtmektedirler İnsan ertelenmiş bir ölü, güzellik bir görüntüdür. Odin de Cluny, bedenimizin içinde gizlenen alçaklığı bazan şiddetle anlatmaktadır: İnsan vücuduna **«dışkı çuvalı»** adını vermektedir. Başkaları da bedene tirit halinin vaadedildiğini ileri sürmekte ve ihtiyarlığın bu son devresinin sefaletini insafsızca belirlemektedirler. İhtiyar o zaman **başka biri** olarak değil, **aynı kişi** olarak kabul edilmektedir. Ancak, o gençliği ve güzelliği üzerinden atmış olarak dış görünüşü ile nitelendirilmektedir. Klişe halindeki bu anlatımları şairler gönül hoşluğu ile tekrar ele almaktadırlar.

Eustache Deschamps, ihtiyarlıkta sadece kötülükler, tiksinme konuları, ruh ve beden gerilemesi, gülünçlük ve çirkinlik görmektedir. İhtiyarlığı kadınlar için 30'dan, erkekler için 50'den başlatmaktadır 60 yaşında ise, herkesin ölmekten başka yapacağı bir iş yoktur. Olivier de la Marche, yaşadığı zamanla uyuşmuş haldedir. Köhneleşmiş bir temayı ele alarak genç ve güzel bir kadının geleceğine dair şu iç karartıcı şiiri söylüyor:

«Bu tatlı bakışlar, bu neşe veren gözler,
İyice düşününüz, bunlar duruluğunu
yitirecekler...
Güzelliğiniz çirkinlik halinde değişecek
ve sıhhatiniz de karartılı bir hastalık
olacak...»

Yaşlı kadın da bir tiksinti ve bir alay konusu olmaya devam etmektedir Bayeux şehrindeki büyük kilisenin güney kulesi üzerinde o tarihte İsabelle de Douvres hakkında yazılmış kitabede şunlar okunmak-

tadır: bunun yazarı, yüz ihtiyar kadın yerine sadece bir ihtiyar kadının toprağa verilmiş olmasına üzülmektedir.

Şair Villon, **Miğfer yapımcısının güzel karısının üzüntüleri** adlı eserinde bu geleneğe uyarak bir kadın vücudunda ihtiyarlığın yaptığı 'tahribat'ı ileri sürüp üzüntüsünü belirtmektedir. Ancak, kendinden önceki şair ve yazarlar her ne kadar çok sayıda ise de o bunların hepsini unutturmaktadır. Kötü bir edebiyatın boş sözlerle içinde sakladıklarını açıkça anlatmaktadır.

Villon, kadın vücudunu severdi:

«Kadın vücudu ne kadar yumuşak ve tatlıdır...» diyordu.

Vasiyetname adlı eserinde Villon, kadın vücudunun toprak altında dağılmasını düşünmekten tiksinti duymakta ve bu vücudun **«canlı** olarak **göklere»** çıktığını görmek istemektedir. Kara düşünceler içinde, umursamaz bir güzel kadının gelecekteki itibardan düşüşüyle ilgili tahminlerde bulunmaktadır:

«Bir zaman gelecek ki kurutacak,
Sarartıp solduracak sizin açılmış
çiçeğinizi...
Ben ihtiyar olacağım, siz de çirkin ve
renksiz.»

Miğfer yapımcısının güzel karısının üzüntüleri adlı ünlü eserinde şefkatli bir duygu anlatımının acılığını hafifletmektedir. Villon. annesini çok sevmişti. Onun ağzından: **«Ben kadınım, zavallı ve eski bir kadınım.»** diyordu. Belki de bu sebepledir ki miğfer yapımcısının güzel karısına dışardan soğuk bakışlarla

bakmamakta ve onun yaşlanmasını kendi annesinin ağzından nakletmektedir:

«Bana çıplakken bakıldığı zaman
Kendimi ne kadar değişmiş görüyorum.
Zavallı, kurumuş, zayıf, incecik...
Hemen tamamıyla çılgına dönüyorum.»

Oysa ihtiyarlardan söz eden yazarların birçoğu onları gözlemek zahmetinde bile bulunmamışlardır. Bu itibarla Villon tarafından çizilen tablo doğruluğu bakımından dikkate değer:

«Sarkmış, yosunla kaplı kulaklar
Yüz sararmış, ölü gibi renksiz
Çene kıvrılmış, dudaklar yalnız deri
Bunların kökeni insan güzelliğidir.»

Bu bir temsilî iğretileme değildir. Kesin, basit bir portre olmakla beraber hepimize aittir. İtibardan düşen bu ihtiyar kadının kişiliğinde ortaya konan şey tamamıyla insanın durumudur. İhtiyarlık, başkalarına özel değildir Villon'un kederlerine katıldığı genç ve güzel kadını gözetleyen ihtiyarlık, bizleri de gözetlemektedir. O, bizim de alınyazımızdır. Villon'un şiiri, bu alınyazısını fark ettiği içindir ki müstesna yankılar uyandırmıştır.

■

XVI. YÜZYILDA köylerdeki uygarlık tekrarcı ve tutucu kaldığı sırada İtalyan sitelerinde, başlangıç halinde bir kapitalizm gelişmeye devam etmekte ve öteki şehirlere de yayılmaktadır. Ticaret, 'sınaî teşebbüs'

ve mali operasyonlar... Bu yeni refah devresi bilimlerde, edebiyatta, sanatlarda ve teknikte geniş bir kültürel aşamaya imkân vermektedir. Bu sırada çok çeşitli akımlar görülür Rönesans, Ortaçağ'ın geleneklerini uzatır. Bu devir de kendisine tebelleş olan **Deccal** ve Kıyametin **Ceza Günü** inançlarına devam etmektedir (1). Bununla beraber Rönesans, insanın aşamasını yükseltmek bakımından yeni ve ahenkli bir düşünce getirmeye çalışmaktadır. İlkçağ'a yeniden sahip olan hümanizm bunu İncil'le eşzaman kılmaya yeltenmektedir. Hristiyanlığa hayat ve güzellik sevgisi sokulmak istenmektedir. Bu göreve niyetlenen özellikle Erasme' dır. Bu Holanda'lı hümanist bir **«ahlâk ve nezaket»** dersi getirmektedir

Erasme, **Vaız**'larından birini ihtiyarlara ayırmıştır. Burada örnek bir ihtiyarı anlatır: Yaşı 66, yüzünde buruşukluklar, saçlarında ak ve gözlerinde gözlük yoktur; teninin rengi tazedir. 'Sefih' ve serüvenli bir ömür geçirmiş diğer ihtiyarlar ise bundan öncekinin babası gibi görünmektedirler. İtalya'da Venedik'li soylu kişi Cornaro bu temayı yeniden ele alır: Uslu bir hayat, iyi bir ihtiyarlığa götürür. **«Tok gözlü** ve **düzenli bir yaşantı denemesi»**nde kendini örnek olarak gösterir Gerçekte bu iki eserde de, özellikle, erdemin övgüsünü yapmak söz konusudur: Erdemin, son yaşlarda insana sağlık ve sükûnet vererek ödülünü bulduğu iddia edilmektedir.

İhtiyarlık meselesine gelince; bu devirde edebiyat, bundan önceki yüzyıllardakine göre, daha şef-

(1) Almanya'da **«Deccal'ın oyunu»** adlı oyun oynanıyordu. Deccal'ın yasayışı üzerine eserler yazılıyordu. Vâizler onun tahta geçeceğini bildiriyorlardı. Deccal, İtalyan ressamı Signorelli'ye Orvieto şehrindeki freskleri ilham etmiştir.

katli değildir. Ortaçağ, eskimiş insanı hor görürdü: Özellikle yaşlı kişilerin iğrendirici olduklarına hükmederdi. Rönesans ise, vücut güzelliğini övmektedir; kadın vücudunun güzelliği göklere çıkarılmaktadır. İhtiyarların çirkinliği burada daha tiksindirici görünmektedir. İhtiyar kadının çirkinliği de bu devirdeki kadar insafsızca açığa vurulmamıştır. Ortaçağ'ın kadın sevmezliği XVI. yüzyılda da devameder, İlkçağ'ın ve daha çok Horatius'un etkisi bu devrede egemen durumdadır. Petrarkçılığı kötüye kullanmalar tepki ile hicivli şiire yol açmıştır. Bütün bu nedenler ihtiyar kadın temasının karakterini ve sık sık ele alınışını açıklayan fesatlıklardır.

Bu temadan faydalanan yazarlar, 1492'de Rojas'ın, kendi zamanındaki İspanyol toplumuna ait olarak yazdığı **La Céléstine** adlı oyundan derin bir surette etkilenmişlerdir. Bu oyunda ilk defa başlıca kahraman olarak ihtiyar bir kadının kişiliği ele alınıyordu. Bu kadın, klâsik düşünceye göre bir aracıydı. Fakat o zamana kadar sahneye konmuş aracı kadınlardan daha geniş bir rolü vardı. Eski bir orospu olan, zevk için muhabbet tellallığı yapan, çıkarına düşkün, entrikacı ve şehvetperest olan bu ihtiyar kadın aynı zamanda büyücüdür ve oynadığı oyunlarda bu marifetinden faydalanmaktadır. Bu kadın, İlkçağ'dan beri yaşlı kadınlara isnat olunan bütün kötülüklerin bir özetidir. Ancak, bütün ustalıklarına rağmen oyunun sonunda şiddetle cezalandırılır. Bu ilham kaynağını Fransız tiyatrosu daha az başarı ile tekrar bulmuştur: Şair Jodelle'de, komedi yazarı Odet de Turnèbe'te, yazar Larivey'de ihtiyar aracı kadınlar ve ihtiyar kibar fahişeler bulunmaktadır.

Yaşlı kadın aleyhtarlığı tutumu, Erasme'da açıkça görülmektedir. Bu ahlâkçının, hâlâ aşkı düşünmek

densizliğinde bulunan ihtiyar kadınları kınaması tabiidir Ancak, nitelemesindeki sebepsiz kötülüğün böyle bir hümanistte görülmesi şaşılacak bir şeydir. Şunu gözönünde canlandırıyor: «Bu tirit hale gelmiş kadınlar, bu canlı cenazeler, her tarafa mezarlık kokusu yayan ve bununla beraber her an hayat kadar tatlı birşey yok... diye haykıran iskeletler... Bunlar bazan, pörsümüş ve tiksinti veren memelerini gösterirler, bazan da titrek seslerinin ciyak ciyak bağırışıyla âşıklarının iktidarını uyandırmaya çalışırlar.» Bunca klişe arasında bir yenisi üzerine dikkati çekmek gerekir: Başkası için tiksindirici olan ihtiyar kadınla, onun yaşama zevkini 'muhafaza' etmek istemesi arasındaki zıtlık (1). Erasme, ihtiyar kadının bu dileğini kınamaktadır; oysa yaşı, hayat sevgisini yıkmamış olan erkekte bu dileğin övülmesi âdettir.

Fransız şairi Marot'da da sevilmek isteyen ihtiyar kadın önünde aynı tiksinti görülmektedir:

«... Kırışık ihtiyar kadın, anlar mısın
Seni neden ötürü sevemediğimi?»

Ve bunu ona uzun uzadıya anlatmaktadır. İhtiyar kadının «çirkin memesi»nden sözetmekte ve onun iğrenç beden portresini çizmektedir. Sevimsiz büyücü «kocakarı»yı anlatmaktadır. İhtiyarlamış bir bayanın hor görülen yerleri adlı eserinde Desportes da aynı tiksintiyi belirtmektedir:

«İğrenç alımlarınla
Ruhumda bir şeyler uyandıracağını
düşünüyorsun.»

(1) Bu da İrlandalı yazar Beckett'in «Ah! Güzel günler» adlı eserinin temasıdır. Ancak başka türlü bir görüntü içindedir.

İhtiyar bir kadını genç bir kadınla kıyaslayarak onu hor görmekten hoşlanılmaktadır. Yazar D'Aubigné, sevgilisi olan kadının güzel saçlarıyla ihtiyar kadının berbat perukasını kıyaslamaktadır. Şair Du Bellay, ihtiyar ve genç kadınla ilgili bu temaları neden tekrar ele almıştır? Önce, Petrarque'dan ilham alarak kadın ve aşkın şerefine **Olive** adlı şiirini yayınlamış ve bu şiir büyük bir başarıya ulaşmıştı. Daha sonra ihtiyar bir kadına karşı bu şiddetli hicvi yazmış olması insanı hayrete düşürebilir:

«Bak, iğrenç ihtiyar kadın
Sen bu dünyanın namusunu lekeleyensin
Sen ki (iyi hatırlıyorum) böyleydin
Ben onbeş yaşıma basarken.»

Bunun ilk nedeni edebî anlamdadır. Özellikle kendisinin de işlediği ve o zamanlar Fransa'da hüküm süren petrarkçılığa sinirlenmektedir: Buna karşı cephe almıştır. İtalya'da bulunduğu sırada bu memleket şairlerinin cadaloz kadınlara yönelttikleri sövgüleri elbette ki okumuş ve bunların etkisinde kalmıştır. Belki de bunlardan birinin kendi aşk teşebbüslerine yaramamasından ötürü yakınmak istemiştir. Bir cadaloz, şairlerin gözünde ikiyüzlü ve iğrenç bir kişiydi: Ona bazan aracılık yaptığı, bazan da kendi aşklarını rahatsız ettiği için sitem ediyorlardı.

Yaşlı kadına özellikle eski bir orospu olması yüzünden saldırılmaktadır. Eğer hâlâ aşk iddiasında ise iğrençtir o, aşırı sofuluğa döndüyse riyakârdır. Du Bellay, Romalı ihtiyar kibar bir fahişe için gerçekçi ve insafsız bir şiir de yazmıştır. Onun hayatını, güzelliklerinin gerileyişini, yoksulluğunu, hastalığını anlatmaktadır:

«İhtiyar kadınlık
benim böbreklerimde kum,
bacaklarımda nıkris, ellerimde uyuz
bıraktı.»

Bununla beraber onu öfkeyle sorguluyor:

«Sen büyücü ve pezevenksin
Sen ikiyüzlü ve kaba sofusun.»

Şairlerin eski fahişelere karşı olan bu saldırılarının kökeni acaba onların cinsel hınçlarından mı ileri gelmektedir? Bunu var saymak mümkündür. Ancak, asıl kaydedilmesi gereken nokta şudur; erkek olsun, kadın olsun ihtiyar âşık, bir tiksinti ortaya çıkarmaktadır. Ama erkekler söz konusu olunca edebiyat, paraları sayesinde zevk satın alan zenginleri suçlamamaktadır. Bunun tersine olarak en aşağılık kategoriden olan, kendilerini satan kadınlara saldırmaktadır. İhtiyar erkeklerin Ilham ettiği hınç kolayca anlaşılmaktadır; ihtiyar fahişelerin konu olduğu hıncın sebepleri ise daha karışıktır. Bu hınç da, elbet onları haklarından yoksun bırakma ile açıklanabilir.

İlkçağ'da ve folklorda görüldüğü gibi ihtiyar kadın çokluk büyücü bir kocakarıya benzetilmektedir: Rabelais, Panzourt adlı kâhin kadının portresini ihtiyar kadın olarak tanıtır. Bu kadın «sıhhati bozuk bir kişidir, giyinişi, beslenmesi kötüdür, dişleri dökülmüştür. Gözleri çapaklıdır, kamburu çıkmıştır, burnu akar... Ve bitkin bir haldedir...»

Nihayet ihtiyar kadın ölüme benzemektedir. Sigonio [1] şöyle yazıyor:

[1] Modena'da doğmuş Lâtln antlkacı.

«Soluk alan mumya.
Onun anatomisi görünmektedir
saydam bir derinin altında.»

«Ölümün canlı portresi, hayatın ölmüş portresi!
Renksiz bir leş, bir kabirdeki ceset,
Bir kargaya av olacak mezardan çıkarılmış
iskelet...»

XVI. yüzyılda bu konuda başka çeşit bir çan sesi seyrek işitilir. Bununla beraber, bir ihtiyar kadını sevmenin ne kadar ayıp olduğunu açıklayan güftenin yanında Pierre Le Loyer, kadın ihtiyarlığını şefkatle niteleyen başka bir yazı da yazmıştır:

«İhtiyarlık elmaya benzer
Tatlıdır ve sağlığa yararlıdır...»

Bir elma ne kadar buruşuk olursa o kadar mükemmel sayılır: İhtiyar kadın da işte bunun gibidir. François Hulot da «dişleri dökülmüş namussuz ihtiyar kadın»la «şerefli bir ihtiyar kadın»ı karşılaştırmaktadır:

«Ki onun sevimliliği ve biçimi
Genç kadınların güzelliğine uyar
Gerçekte yüksek değerli bir ihtiyar
kadın
Sevimliliği ve erdemi sebebiyle
selâmlanır.»

O sıra saygıdeğer büyük hanımı, kötü ahlâklı ya da zavallı haldeki ihtiyar kadından ayırt etmek söz konusuydu. İhtiyar kadınların canla başla savunmasını üzerine alan tek bir yazar vardır: O da Hafifmeşrep

Kadınların Hayatı adlı eserin sahibi Brantôme'dur. Onların, hâlâ kendilerini aşk zevklerine vermiş olmalarını tabii kabul etmektedir Bunların içinde bazılarının güzel kaldıklarını ve 70 yaşından sonra da sevildiklerini kesin olarak belirtmektedir.

Şairler yaşlı kadını yüz karası kimliğine büründükleri sırada komedi tiyatrosu da ihtiyar erkeği gülünç hale sokmaktadır. Aristofanes ve Plotüs'te görmüştük: Komedi tiyatrosu, ihtiyar erkeğin konu olma niteliğini reddediyordu. Bu tiyatro onu, sadece seyircileri güldüren saf bir tema olarak ele almaktadır. Kendilerine önemli roller verdiği maskara ihtiyar erkekleri sahneye koyan **sanat komedyası,** III. ve V yüzyıl arası Roma İmparatorluğu'nda ve Ortaçağ'da muhafaza edilen bir geleneği sürdürmektedir Çağımızın III. yüzyılında Julius Pollux, **Onomatiscon** adlı eserde, komedi ve trajedilerde kullanılan çeşitli tipteki maskelerin bir listesini vermektedir Çok yaşlı iki büyük baba maskesi vardır: «Bunların birincisi daha yaşlı olandır, başı tamamıyla dazlaktır, kaşları pek şirindir, uzun bir sakalı, zayıf yanakları vardır, bakışları öne eğiktir, cildi beyaz, yüzünün ifadesi neşelidir İkinci maske ise daha zayıf bir yüzdür; bakışları daha üzgün ve serttir, hafifçe sararmıştır, uzun bir sakalı, kırmızı saçları, basık kulakları vardır.» Pollux'ün başka bir kategori içinde sıraya koyduğu ikinci bir çift daha vardır: «Önemli olan ihtiyarın saçları, başının çevresinde bir taç biçimindedir. Gagaburundur, uzun suratlıdır, sağ kaşı kalkıktır. Öteki ihtiyarın ise yelpaze biçiminde uzun bir sakalı, başının çevresinde taç biçiminde saçları vardır. Sakalı gürdür, kaşlarını kaldırmaz, bakışı hafiftir.»

Pollux, ihtiyar kadın rollerine çıkanlar için de üç maske belirtmektedir: Her şeyi hoş gören şişman ihtiyar kadın; çenesinin her iki yanında ikişer azı dişi

bulunan, basık burunlu dişi kurt, yani pezevenk karı ve nikâhsız yaşayan, evlenmek isteyen ihtiyar kadın..

Sanat Komedyası adlı eserdeki ihtiyar erkek kişiler iki tanedir: Pantalon ve Doktor. Bunların birincisi en önemli olanıdır. İş hayatından çekilmiş bir tüccardır; bazan zengin, bazan fakirdir; aile babası ya da yaşlı bekârdır. Fakat Plotüs'ün **Çömlek** adlı komedisindeki **Euclion** gibi daima cimridir. Bundan başka her zaman da âşıktır. 1577 yılına ait bir gravür bunu, lâgar, sivri sakallı, ve erkeklik kudretini taşıyan bir ihtiyar halinde temsil etmektedir: Bu erkeklik işareti Pantalon'un hergün giydiği elbisenin bir parçasıydı. Bununla beraber bu ihtiyarın bağırsaklarında tenya vardır, nıkrislidir, nezlelidir. Tutulduğu genç kadınlara altın vererek onların ahlâkını bozmaya çalışmaktadır. Çocukları ve kadın hizmetçileri kendisine oyun oynarlar, bir karısı varsa o da kendisine boynuz taktırır. İlişki kurduğu koket kadınlar da onu aldatırlar. Kendini çok akıllı sanır. Öğütler vermek ister, şişirmece nutuklar çeker, devlet işlerine karıştığını iddia eder; o derece öfkelidir ki susturmak için ona adamakıllı bir sopa çekilmesi gerekir.

Gravürlerden anlaşıldığına göre; oyuncular, onun ihtiyarlık güçsüzlüğünü acele hareketler yaparak geçirdiği krizlerle karşıtlaştırırlardı. Bu tip ihtiyar kişi İtalya'nın çeşitli bölgelerinde başka başka adlar almıştır; Pancrace, Cassandre, Zanobio.. gibi. Fransa'da bu tip, Gaultier - Garguille ve Jacquemin - Jadot adlarıyla anılmıştır.

Öteki ihtiyar adam da Doktor'dur. Şişman, kaz kafalı, bilgiç taslağıdır, bütün akademilerin de üyesidir. Yaşlı adam yalnız servet istif eden kişi değil, şimdiye kadar hiç raslamadığımız bir niteliğin de sa-

hibidir; yani, aynı zamanda bilgiyi de elinde tuttuğunu iddia eden kişidir. Ve bu kadar alay konusu olmamıştır. Çünkü doktor çok cahildir, martaval atmaktadır, günün diline mesel olmuş Yunanca ve Lâtince sözleri, baş göz yararak söylemektedir. Ona, İtalyanca **«hödük»** anlamına gelen (Baloardo) adı da verilmiştir. Pantalon'un dostudur ve onun gibi cimri ve kadıncıldır. Herkes onunla alay etmektedir.

Tiyatroda ihtiyar kadın rolünde sadece bir kişiye raslanmaktadır: Aracı kadın! Bir kudret kazanmaksızın erkekleri teshir etme niteliğini kaybetmiş namuslu ihtiyar kadın ne öznedir, ne de nesne.. O, hiçbir şey değildir. Zevceler orta yaşlı kadınlardır ve bunların da sadece 'nisbî' bir rolü vardır. Bunlar ihtiyar kocalarının arkadaşı, onların aşırı davranışlarının tanığı ya da eleştiricisidirler. Kişisel bir servet elde etmiş olan kibar fahişe kimseye bağlı değildir. O bir kere ihtiyarlayınca tecrübesinden faydalanır, kendi amaçlarını sürdürür. Yani, zenginleşmeye çalışır. O, bağımsız bir kişidir, tebadan biridir. Bununla beraber az ilgi çeker. Çünkü tiyatroda ikinci derecedeki rolleri alan kalıp halindeki bir simadır.

Yaşlı adamlar da çok klâsiktir. **Sanat Komedyası** adlı eser, zamanın töreleri hakkında bize bilgi vermemektedir. Birbirine göre az değişik çeşitli **«maskeler»**i kullanmakla yetinmektedir. Bu maskeler geleneksel olarak ona miras kalmış ve bunların rolü de daha önceden tâyin edilmiştir.

Clizia adlı komedide pek fazla bir yenilik yoktur. Burada Makyavel sadece Plotüs'ün eserini şöyle böyle değiştirerek kopya etmiştir. Bu komedide Nicomaro adlı kişi 70 yaşındadır. Kendisinde artık pek fazla diş kalmamıştır. Clizia adlı kıza âşık olmuştur. Ve bu kızı, uşağı ile evlendirip ondan devralmak ka-

rarındadır. «**Satyricon**» adlı bir macun yiyerek düğün gecesi için hazırlanır. En sonunda kendisi aldatılır, malları elinden alınır ve pişman olur. Bu tema, ihtiyar adamlara yakışan uslu akıllı davranışla kendilerini kışkırtan cinsel istekler arasındaki karşıtlığı bir kere daha göstermektedir.

Nicomaro'nun karısı, kocasını Clizia'ya tutulmadan önce ideal bir erkek olarak görmekte ve onda meydana gelen büyük değişiklik sebebiyle üzüntüsünü belirtmektedir: «Kocam, önce şerefli, ağırbaşlı, ihtiyatlı bir adamdı. Zamanını şerefli bir şekilde kullanırdı; sabahleyin erkenden kalkar, ibadetini yapar ve evin günlük ihtiyaçlarına ait işlerle uğraşır, sonra da mesleğiyle uğraşırdı... Akşam yemeğinden sonra oğlu ile sohbet eder, ona akıllıca uyarmalarda bulunurdu. Onun bu düzenli hayatı evdeki herkes için bir örnekti... Fakat bu kıza tutulduğundan beri işlerini ihmal etti, toprakları harap oldu, ticareti ortadan kalktı. Nedenini kendisi de bilmeden boyuna bağırıp çağırıyor... Kendisiyle konuştuğumuz zaman karşılık vermiyor ya da ters karşılıklar veriyor.»

Ve perde arasında okunan bir şiirde de şu sözler söylenmektedir: «Bir gencin kalbinde aşk ne kadar güzelse, yaşı gereği gençliğinin solmuş olduğunu gören bir adamda da o derece çirkindir... O halde, ihtiyar âşıklar, sizin yapacağınız en iyi iş kadıncıl teşebbüsleri ateşli gençliğe bırakmaktır.»

Ruzzante'nin tiyatrosu ise, çok daha orijinal bir ilham taşımaktadır: Bu, bir kavga, bir savaşma tiyatrosudur. Kendi oyunlarında Ruzzante rolünü oynayan ve bu ad altında tanınan Angelo Beolco üzerine pek fazla bilgiye sahip değiliz. Padoue şehrindeki bir doktorun evlenmesiz oğlu olan, babasının ailesi içinde yetiştirilen, daha sonra Cornaro adlı zengin soy-

lu kişinin dostu olan ve onun himayesini gören Angelo Beolco, **Söylevler**'inde köylülerin, yoksulların ve ezilenlerin tarafını canla, başla tutmuştur. Onun bütün eserinde bu yakınlık görülmektedir. O, stereotipli maskeleri sahneye koymaz; hattâ Ruzante'nin kişiliği bile çok değişiktir. **Pastorale** adlı eseri oldukça klâsiktir. İhtiyar çoban Milesio, peri gibi güzel bir kıza âşık olur. Ve bu deliliğinden ötürü üzüntü duyar Kız kendisini reddettiğinden bütün duygularını kaybeder O derecede ki herkes kendisini öldü sanır: **«Ey talihsiz âşık, nereye vardın sen? Akılsız yaşın işte bak seni nereye götürdü!.»**

Fakat Angelo'nun ilham kaynağı kendi devresindeki insanların töreleri ve dili ve özellikle köylülerdir. Kendisi de gençken, zenginlikleri, yoksulları ezmeye olanak veren ihtiyarlara saldırmaktadır. **Asinaire**'i taklit ederek yazdığı İnek **Çobanı** Kız adlı eserinde ihtiyar Placidio, kimseye zararı olmayan bir kişidir. Bu yüzden bu kişi az çok hoşgörülü tanıtılmıştır O, Déménète'e benzemektedir Fakat birtakım nitelikleri vardır. Oğlunu sevmektedir, aldatıldığı ve şaşkına döndüğü zaman karısı tarafından bağışlanmaktadır. Buna karşılık **Aconitaire** adlı oyununda Venedikli seksenlik zengin bir ihtiyar insafsızca horlanmaktadır (1). Bu ihtiyar adam Kinizm felsefesine bağlıdır. Sefihtir, beden ârızalarından dolayı yorgundur ve gülünçtür, cimri olmakla beraber şehvetperesttir.. Çünkü kibar fahişe Doralia'yı altın pahasına satın almaya niyetlidir. O kadar gururludur ki, kendisinin sevildiğini sanmaktadır. Ancak, uşağı tarafından aldatılır.

Ruzzante, **İkinci** Köy **Diyalogu** adlı eserinde işi

(1) Ruzzante, soylu kişi Cornaro'nun dostu idi: bir yeni zenginle alay edişi bir raslantı değildir.

daha da ileri götürerek âşık ihtiyar adamın karikatürünü çizmektedir: Kendisinden başka hiçbir yazar, âşık ihtiyarı bu derece gerçekçi bir tiksinti ile anlatmamıştır. Bu ihtiyar, Bilora adlı bir adamın genç karısını kaçırmıştır. Genç kadın çıkarı gereği onunla yaşamaya razı olmuştur. Çünkü ihtiyar adam zengindir. Fakat kadın yakınmakta ve şunları söylemektedir: «Bu adam yarı hasta durumda, bütün gece çürük koyun gibi öksürüyor. Hiç uyumuyor, her an bana sarılmaya çalışıyor. Beni öpücüklere boğuyor... Kendisi de nefesinin bir gübre yığınından daha fena koktuğuna emin..» diyor. «Bin fersah mesafeden onun ölüm kokusu geliyor, donunu da kirletiyor, galiba o koku ağzından çıkıyor, öyle değil mi!»

Sonunda komedi geleneğine uygun olarak Bilora, ihtiyara bir temiz dayak attıktan sonra onun elinden karısını tekrar almaktadır. Ruzzante ileri yaşın kendisine ilham ettiği tiksintiyi Piovana adlı oyununda ihtiyar Tura'nın ağzından şöyle ifade etmektedir: «Gençlik, çiçekli, güzel bir çalılığa benzer. Burası bütün kuşların öttüğü bir yerdir. Oysa ihtiyarlık, cılız bir köpeğe benzer; bunun sinekleri kulakları istilâ eder ve kemirir..»

«İhtiyarlığa ait olan her şey felâkete daha çok yakındır... İhtiyarlık gerçekte bir durgun sudur, sağlığa zararlı bütün şeyler burada toplanır. Ve ölümden başka akacağı yer yoktur. Birine kötü bir dilekte bulunmak mı istiyoruz? Ona şöyle diyelim: «İnşallah ihtiyar olursun!.»

Acaba XVI. yüzyıl ihtiyarlara neden şiddetle saldırmıştır? Bu yüzyılda baba, eski Roma'nın aile babası otoritesini elinde tutmaktan uzaktı. Bu yüzden maskaraya çevrilen elbette o'dur: Gençlere karşı rakip olarak ortaya konan kişi zengin ihtiyardır. Bu devir-

de, aşağı sınıftan ihtiyarların edebiyatı ilgilendirmesi, önceki devirlerden fazla değildir. Bundan başka şu noktayı da hatırlatmak gerektir; bu devirde soydan kişiler saldırıya hedef olmamaktadır. Bunların kudreti, serveti vardır ve bunları ilâhi bir hakla ellerinde tuttukları kabul edilmektedir. Kurulu sosyal hiyerarşiye itiraz edilmemektedir. Hınzı ve garezi üzerine çeken kişi yeni zengindir. Kişisel bir yükselmeyi başaran burjuvadır. Eğer işleri yolunda gitmişse son yıllarında büyük mal ve mülkünü elinde tutan kişi durumundadır. Hayatını sürdürmek için çalışan olgun adamın gözünde, çokluk parası olmayan gençliğin gözünde, bu vurgunculuk bir adaletsizlik olarak görülmektedir. Kinci bir kıskançlığı kışkırtmaktadır. Onun başarısı cimriliğe atfolunmaktadır. İhtiyarların genç kadınları satın almak üzere altınlarını kullanmaları halinde rezalet, artık hoşgörülmez hale gelir. O zaman gençler cinsel bakımdan yoksun kaldıklarını hissederler, ihtiyarlardan hınç alırlar, insafsızca karikatüre ederek ya da karikatürleriyle alay ederek onları «kötülükler»inden tiksindirmeye çalışırlar. Yazarlar ve halk onların suç ortağıdır. İşte Pantalon'un cisimleşmelerinin çok sayıda oluşu böyle açıklanır.

Kadın ve erkek ihtiyarları konu olarak alan bu eserlerin yanısıra, onları insan durumuna sokan az sayıda eser de vardır. Bu yolda atılan ilk adımı İlkbahar adlı eserinde Jacques Yver teşkil eder: Gençlere iyi günlerinden faydalanmaları salık verilmektedir. Çünkü ihtiyarlık onları gözetlemektedir. Ve onlara sadece üzüntü getirecektir:

«Kader ve kıskançlık
Kır saçı severler.
Tatlı çılgınlığın sıkıntılı konutu
pek o kadar sert değildir.

«Ey aşırı deli gençlik!
Bundan böyle beklemektesin
Çünkü uçup giden yıllar
bir daha asla dönmez..

«Sonra ateş kül olur
Ve orada üzüntü kuluçkaya oturur.....»

Esté adlı eserinde Poissenot - Plütarküs'ün yaptığı gibi —Ihtiyarlığı—, olgun verimlilik olarak değil de kısırlık, verimsizlik olarak sonbahara benzetmektedir. Bunu, ihtiyarlığın alınyazısının bir parçası sıfatıyla gözönünde tutmaktadır:

«İnsanın şu ömrü içinde tabiatın ona ayırdığı zamana hayretle bakmak istenirse görülen manzarada; yeşil yapraklarla, çiçeklerle donanan ağaçlar vardır, bunlar seyredenlerin hoşuna giderler. Ancak olgunluk devresi geldiğinde bu süslülük yavaş yavaş ortadan kalkar, meyvalar da süslü güzelliklerini yitirirler. Çeşitli renklerle süslü yapraklar solmaya hazırlanır. İnsanın ihtiyarlığı da sonbaharı andırır: O zamana gelinceye dek güçlü, kuvvetli, atik, çeviktir.. Neşeyle doludur... O devreye gelmezden önce hiçbir şeyin tadı o kadar güzel değildir onun için...»

İhtiyarlık Ronsard'ın eserinde de önemli bir yer tutar. İlkçağ'ın ve kendi devrinin etkisi altında kalmış olan bu Fransız şairi de ihtiyar fahişelerin kudretten düşüşünü tiksinti ile gösterir. Kaltak adlı şiiri, dişleri «yenirceli ve siyah», «yaldızı çıkarılmış bir imge»dir. Bu kadının «gözü çapaklıdır ve burnu akar.» Adı geçen şair, gençliğin, üzüntü ve çirkinlik tarafından gözetlenen geçivericilik haline ait temayı sık sık işlemiştir.

«Toplayınız, toplayınız gençliğinizi!
şu ihtiyarlık çiçeği gibi
Bu çiçek sizin güzelliğinizi solduracak..»

Ancak Ronsard kendi ihtiyarlığından da kişisel ve iğneleyici bir dille söz etmiştir. Ömrünün sonunda şan ve şerefin doruğuna erişmiş ve bu sırada en güzel eserlerini yazmıştı. Bununla beraber yılların yüküne karşı baş kaldırıyordu. O yükü mevsimsiz olarak çekmişti. Gençliğinde yakışıklı, çekici, zarif bir kavalye idi. 38 yaşında tutulduğu ve zamanın yıpratması sandığı bir hastalıktan ötürü dişleri dökülmüş, saçları ağarmış bir ihtiyar görünüşünde idi. Hazımsızlıktan, kan dolaşımı bozukluğundan, uykusuzluktan, ateş nöbetlerinden yakınıyordu:

«Tatlı gençliğim geçti benim
ilk gücüm kırıldı, neyleyim
dişim karardı, saçım ağardı
Sinirlerim eridi, bedenim soğudu
çünkü damarlarımı dolduran
kan değil! sadece al renkli bir su.»

Bunun tesellisini asla bulamadı. Özellikle o çağında gerek bedenî faaliyete ve gerekse aşka ihtiyacı vardı. Artrit, nıkris kendisinin spor yapmasına engel oluyordu. Öfkeli ve toplumdan kaçan bir kişi oldu. Düşüncesine göre bu hal, yarattığı koşullar altında doğmuş olan «Zuhal'in düşmanlığı»nın etkisiyle meydana geliyor ve kendisini «yabanıl, kuşkulu, üzgün ve melankolik» kılıyordu.

Yıldızların lânetine uğradığını sanıyordu. Gençliği sırasında hümanizmin zaferine inanmıştı. Sonraları umutlarının yıkıntısı içinde kaldı: İç savaş Fransa'yı

yakıp yıkıyordu. Saint-Barthélmy katliamında 48 yaşında idi. Yazdığı şu mısralarda derin bir samimiyet vardır:

«İnsanın gerçek hazinesi yeşermiş gençliğidir.
Geri kalan yıllarımız sadece kış'lardır.»

Fransız yazarlarından Agrippa d'Aubigné, ihtiyarlığın tatlılıklarını överken az inançlı değildir: O da ihtiyarlığı kışa benzetmektedir. Ancak, onu, verimsiz bir soğukluk değil de sâkin bir dinlenme mevsimi olarak ele almaktadır (1). Hayatı hareketli ve serüvenli geçmişti: Savaşa girmiş, yaralanmış, hapiste yatmış, şehirler ele geçirmiş, bunları geri vermek zorunda bırakılmıştı. Son derece büyük yorgunluklara katlanmış ve hayâl kırıklıklarına da uğramıştı. İlk karısını sevmiş ve onu kaybetmişti. 70 yaşında iken La Rochelle kalesini savunmak üzere Protestanların safında yine savaşmak istediği anlaşılmaktadır. Fakat onun yardımı reddedilmiş, sevdiği ve yeni evlendiği Rénée Burlamachi ile birlikte Crest'teki şatosuna çekilmişti. Bu kadın 50 yaşında ve çok kültürlü bir kişi idi. D'Aubigné'ye büyük bir aşkla bağlanmıştı. Şair, aydın soylu kişinin bu kır hayatında bir tatlılık bulmuştu. Kalburüstü yabancı kişileri şatosuna kabul ediyordu. Hayatının kışında mutlu, sâkin günler geçirmiş ve bunları şiirlerinde kutlamıştır:

«Eğlenceler az, ama zahmetler de az;
Bülbül susuyor, susuyor deniz perileri.
Ne meyva, ne de çiçek toplandığını görüyoruz.

(1) Trajikler adlı eserinde şu ünlü mısraı yazmıştı: «Bir son. bahar gülünün başka çeşit bir nefaseti vardır.» Bu mısra, gençliğin, kendisi için en büyük değeri taşımadığını ispatlamaktadır.

Çokluk aldatıcı olan umut yok artık.
Kış her şeye sahip; pek mutlu ihtiyarlık
emek değil, emeğin meyvasını yeme mevsimi.»

Ne Ronsard'ın ne de d'Aubigné'nin samimi sözleri, klişeleri hesaptan çıkarmaktadır. Bu yüzyılda yalnız bir yazar vardır, bu klişeleri kökünden söküp atmıştır. O da Montaigne'dir. Bu yazar özellikle kendi tecrübesine göre, sanki kendinden önce kimse söz etmemiş gibi, ihtiyarlık hakkında kendine bir soru sormuştur; işte Montaigne'nin derinliğinin sırrı buradadır. Genel olarak maskelenmeye çalışılan bir gerçek üzerine yönelttiği dolaysız ve titiz bir bakış!

İlkçağ ihtiyarlığın övgüsünü yaparken ihtiyarları karikatüre eder. Montaigne, ihtiyarlıkla alay etmeyi de, onu göklere çıkarmayı da reddeder. Onun içinden bir gerçek çıkarmak ister O. Şahsen ihtiyarlığın kendisini zenginleştirdiğini tahmin etmez. Ahlâkçı olarak Eflâtun'un ve Çiçeron'un iyimserliğine karşı, ihtiyarların akıllılık iddialarında kendi izlenimlerine başvurur. Hayatının 30 yaşından önceki devresini gözönünde tutarak, 35 yaşını biraz geçtiği sırada şunları yazıyordu: «Bana gelince, şunun doğruluğunu kesin olarak kabul ediyorum ki bu yaştan itibaren gerek ruhum ve gerekse bedenim artacak yerde eksildi, ilerleyecek yerde geri gitti. Zamanı iyi kullananların hayatı uzadıkça bilgi ve tecrübelerinin artması mümkündür. Ancak canlılık, atiklik ve çeviklik.. Sebatkârlık ve bize ait olan daha önemli ve esaslı unsurlar solmakta ve dermansız kalmaktadır.»

Ve yine şunu da belirtiyor:

«O zamandan beri sürekli olarak ihtiyarladım. Fakat, bir parmak boyu bile uslanmış değilim. Şu andaki benliğimle, her zamanki benliğim ayrı ayrı iki

kişidir. Bu benlik ne zaman en iyi olacaktır? Buna dair hiçbir şey söyleyemem. Eğer yalnız iyileşmeye doğru gidersek, o zaman ihtiyarlamak belki hoş birşey olacaktır. Bu, başı dönen, sendeleyen, biçimsiz bir sarhoşun hareketidir. Ya da çocukların oynadıkları bir oyunda, dengesi rüzgârın keyfine kalmış küçük değneklere benzer.»

Geç olarak yazdığı üçüncü kitapta Montaigne, gençliğini, ihtiyar olduğu yaşa üstün tutmaya devam etmektedir. Kendisinde ilerleme değil eksilme olduğunu kabul etmektedir: «Şimdiden ileri yaşın getirdiği eğreti pişmanlıktan tiksiniyorum. Eskiden, yılların şehveti zayıflattığını söylemek zorunda kalan kişi benimkinden ayrı bir düşünceye sahipti. Şehvet iktidarsızlığının bana yaradığını isteyerek söyleyemeyeceğim... İhtiyarlıkta iştahlarımız seyrektir. Daha sonra bizi derin bir tokluk kaplar. Keder ve zayıflık, bizi aşağılık bir erdem haline getirir. Dikkat ediyorum da aklımın, daha laubali olduğum yaştakinin aynı olduğunu görüyorum. Daha doğrusu ihtiyarladıkça aklımın zayıfladığını ve kötüye gittiğini fark ediyorum. Onun değerinin arttığını kabul etmiyorum. Onda ne bir düşünce düzeni, ne de yeni bir ışık görüyorum...

«... İhtiyarlığımın son devresinin sefaletini, sıhhatli, uyanık, güçlü olduğum iyi yıllarıma yeğ tutmadığımı utanarak söylüyorum. Ve kendime, şimdiki halime göre değil, önceki halime göre değer verilmesini istiyorum... Buna karşılık akıllılığım eskiden de şimdi de aynı boyda olabilir. Ancak daha zarif, daha taze, daha şen ve daha saf idi. Şimdiyse hiç de öyle değil: Durgun, paylamayı seven ve sıkıntılı...

«Huylarımızın güçlüğüne, şimdiki nesnelerden duyduğumuz tiksintiye akıllılık adını veriyoruz. Fa-

kat gerçekte kötülükleri yine bırakmıyoruz. Ve benim düşünceme göre kötüye gidiyoruz... İhtiyarladığı sırada ekşi ve küf kokusu duymayan ruhlar görülmemektedir ya da pek seyrektir İnsan artık büyümesine ve küçülmesine doğru yürümektedir.»

Montaigne'nin geleneksel ve hafifleştirici klişeleri fırlatıp atarak ilerleme bakımından hiçbir kesinti yapmayışının ve insanın değerinin artması için yılların birikmesi gibi basit bir düşünceyi kabul etmemesinin hayranıyım. Ancak onun durumunda acaip bir paradoks vardır ki, onun gözünden kaçmış olmakla beraber, okuyucunun dikkatini çekmektedir: **Denemeler** adlı eseri, bu yazarın yaşı ilerledikçe daha zengin, daha samimi, daha orijinal ve daha derin bir kitap olmuştur! İhtiyarlık üzerine sert ve uyarıcı olan bu güzel sayfaları 30 yaşında iken yazmamalı idi... O, küçüldüğünü hissettiği anda en büyük olmuştur Ancak kendine karşı uyguladığı sertlik olmasa, bu büyüklüğe ulaşamazdı. Her gönül hoşluğu bıkkınlık verir. Montaigne ihtiyarlarken kendisini bundan korumasını bilmiştir O eğer gelişmişse bunun sebebi, dünya ve kendi hakkındaki davranışının gittikçe kritik bir hale gelmesidir: Ve okuyucu da, bir yandan ilerlemeyi gözlerken bir yandan da eleştirmeye yanaşmak için zor bir duruma girmektedir.

Rönesans ikonografyasının ihtiyarlık düşüncesi üzerine bize öğrettiği şey, pek belirsizdir. Bunda, Ortaçağ'da olduğu gibi halkın temsil edilmesine aracı olan imgeler bulunmaktadır Fakat sanatçıların kişisel olarak belirttikleri bilimsel bir tasvir vardır· Bu sanatçılar hangi ölçüde devirlerinin etkisine uğramışlardır?

Yaygın imgeler üzerinde çeşitli yaşların yılın evreleriyle kıyaslanması klişe haline gelmiştir O çağa

ait bir takvim, ayları aile hayatı sahneleri halinde resimlemektedir. Kasımda baba ihtiyar ve hastadır. Aralıkta can çekişmektedir. Diğer gravürler «yaş dereceleri»ni XIX. yüzyıla kadar süren tarzda hatırlatmaktadır: Burada hayat bir tırmanma ve sonra iniş olarak görülmekte, uçları bir sahanlığa ulaşan çift merdiven halinde temsil edilmektedir. Bu platform üzerinde 50 yaşında bir adam ya da bir karı - koca durmaktadır. Solda, üzerinde bir beşiğin bulunduğu zeminden itibaren platforma doğru çıkan çocuk, ergin, delikanlı, olgun yaşlı adam vardır. Sağda da basamaktan başamağa inen 60, 70, 80, 90 yaşındaki insanlar bulunmaktadır. Bu merdivenin dibinde de bebeğin beşiğinin seviyesindeki karyolasında, yatalak haldeki 100 yaşında bir ihtiyar dinlenmektedir. Bu kişiler kendi devirlerinin modasına göre giyinmişlerdir. Merdivenin altında tırpanıyla silâhlanmış ölüm durmaktadır. Varlığın bu şekilde temsilinde merak uyandıran bir şey vardır ki o da 100 yaşında ölen kişilerin pek seyrek oluşudur. Bunların sayısı önceleri daha fazlaydı. İşin aslına bakılırsa, bu gravürler üzerinde insan hayatının olumsal gerçeğini görmek söz konusu değildi, ancak bu hayatın ana örneğini saptamaktı. Onların bu karamsarlığının ilham kaynağı hıristiyanlıktır: Acı bir yuvarlanmaya kendisini adamış olan insan, refah ve mutluluk zamanında bile herşeyden önce kendini kurtarmakla uğraşmalıdır (1).

(1) Bu imgelerin yanındaki metinler bunun kesinliğini beilrtmektedir. Bunlardan birinde (XVII. yüzyıl başlangıcı) yukarıya yazılmış Dünyanın Büyük Merdiveni başlığı bulunmakta ve etrafına yapılmış süslerin içinde de şunlar okunmaktadır:

Ey! bu merdiven ki
işlek bir yoldur, her zaman
fânilerin alınyazısı orada dolaşır durur.

Hayatın evreleri teması ressamlara ilham kaynağı olmuştur. Onlar bunu çokluk üç kişilik birlik halinde temsil ederler: Genç bir adam, ortayaşlı bir adam ve ihtiyar bir adam. İtalyan ressam Titien'in Konser adlı tablosundaki yaşlı adam sakallıdır, kafası dazlaktır fakat dinç görünmektedir (1).

Diğer yaygın bir tema da Âbıhayat Çeşmesi'ndekidir. XV. yüzyılda bu birçok gravürlerin konusudur. Bunlardan biri üzerinde yüzme havuzuna dalan ve oradan gençleşmiş olarak çıkarak yakışıklı delikanlıların kolları arasına düşen ihtiyar kadınlar bulunmaktadır. XVI. yüzyılda mit o derece uzun ömürlü olmuştur ki; 1512'de Ponce de Léon, kendisine Florida'yı keşfettiren sefer heyetini düzenleyerek Âbıhayat Çeşmesi'ni aramaya gitmiştir. Buna benzer temaları gellştiren daha birçok gravür ve tablolar vardır. Bunlardan Alman gravürcü ve ressamı genç Cranach'ın bir tablosu çok ünlüdür: Bunda, ortada çıplakların yüzdüğü geniş bir havuz görülmektedir. Solda suyun kenarına kadar iki tekerlekli arabalarla veya insan sırtında taşınan ihtiyar erkekler görülür. Bunlar sağdan, neşe ve mutluluk içinde çıkmaktadırlar. Erkekler ve kadınlar çayırda dans etmekte ve birbirleriyle şakalaşmaktadırlar.

Rönesans devrine ait tablolar içinde birçok ih-

Hayat Kötü kişi için
uçurumlu bir inlştir.
ve hayat İyiler için
göklere bir çıkıştır.

İhtiyar kadın ölürken yanında iki küçük melek bulunmaktadır.

(1) Bir yüzyıl sonraki Van Dyck'in tablosunda da eynı bıçimde resmedilmiştir.

tiyar portreleri vardır. Hal ve koşullara göre bunların anlamları çok değişiktir. O devirde zengin ve saygın Ihtiyarlar, Ihtiyarlıklarıyla gurur duymaktadırlar. İtalya'da birçok ihtiyar eski geleneği tekrar ele almıştır. Bunlar, Rosselino, Mino da Fiesole'e büstlerini yaptırmaktadırlar. Ve bu heykeltraşlar da onları nasıl görünmek istiyorlarsa öylece temsil etmektedirler. Papalar resimlerini Rafael ve Titiene'e, Venedik dukaları ve soylu kişiler de Tintoret'ye yaptırmaktadırlar. Bunların portrelerinde güzel bir ak sakalları vardır, dinç görünüşlüdürler. İlkçağ'dan ve İncil'den ilham alınarak meydana getirilen kompozisyonlarda, ihtiyarlar, çokluk ideal hale getirilmiştir. Bununla beraber ressamlar, ihtiyarların, ahlâkı düzeltmeye yarar resimlerini de yaparlar ve bu gibi konuları memnunlukla seçerlerdi. Sözgelişi; sarhoşluğa dadanmış Nuh Peygamber, kaba ve sarhoş Silène, Lût ve kızları.. gibi. Bu sonuncu tema özellikle Dürer, Guerchin, Tintoret tarafından ve şehveti özellikle belirten bir tarzda Lucas de Leyde tarafından işlenmiştir. Leyde, ihtiyarları çokluk gülünç duruma sokan Holandalı bir ressam ve gravürcüdür. Şehvetperest ihtiyar adam, Suzanne'ı banyoda temsil eden çeşitli tuvaller üzerinde de hatırlatılmaktadır. Birçok ressamlar da ihtiyarlığın çirkinliğini açığa vurmuşlardır. Dürer'in İsa doktorlar arasında adlı tuvali üzerinde oldukça güzel yüzlü iki ihtiyarla bir de tiksindirici bir ihtiyar görülmektedir. Van Reymer Swaete'nin İki Vergi Tahsildarı adlı tablosunda en gudubet olanı çok ihtiyar bir adamdır. Gerçekçilik, Ghirlandaio'nun İhtiyar ve Torun adlı ünlü tablosunda zulüm derecesine vardırılmıştır (1).

(1) Bu zulüm o derece ağırdır ki, bu portre yaşayan bir yüze göre değil, modelin ölümünden sonra resmedilmiştir.

«Çirkin İhtiyar Kadın» teması ressamlarda tekrar bulunmaktadır. Giorgione'nin **Col tempo** başlıklı güzel incelemesi yaşla çökmüş bir kadını gösterir. Çirkinlik, çokluk karikatür haline kadar ileri vardırılmaktadır: Baldung, kuru, solmuş, sevimsiz kocakarıların resimlerini yapar, bunlar âdeta Sigogne'nun ya da Marot'nun şiirlerinden kaçmış gibidirler. Erasme'ın dostu olan Quentin Metsys, çağdaşlarından birinin söylediğine göre; **«Birkaç korkunç ihtiyar kadın ve erkek suratı»** resmi yapmıştır Bunların en ünlüsü **Çirkin Düşes** adını taşır; kaba bir biçimde süslenmiş, tiksindirecek derecede dekolte durumda ve hayvan suratlı bir kadını göstermektedir. Wengel Hollar, **Tunus Kralı** ve **Kraliçesi** adını taşıyan tablosunda aynı kişinin resmini yapmıştır: Bunda erkek yakışıklı değildir, fakat dikkati pek çekmemektedir. Kadın, **Çirkin Düşes**'in tıpatıp eşidir.

En büyük sanatçılar zamanlarına tanıklık etmekten çok o zamanı işlemektedirler. Franz Hals'in, kendisi de çok yaşlı iken resmettiği **Naipler** ve özellikle **Naibeler** adlarını taşıyan ve sanatının doruğuna ulaştığını gösteren enfes tablolar klâsik eserlerin hiçbirinde bulunmayan özellik taşırlar Bu Hollandalı ressam ihtiyarlığı ne göklere çıkarır, ne de yerer: Temsil ettiği simaların gerçeğini kavramaya çalışır.

Bu hal Leonardo da Vinci'de ve eserlerinde ihtiyarlara büyük bir yer ayıran Rembrandt'ta da böyledir. Vinci, ihtiyarların yüz hatlarını karikatüre kadar ileri vardırmıştır: Ve bunu bütün yaşları için yapmıştır Fakat temsil ettiklerinden bâzılarına büyük bir güzellik vermiştir. Rembrandt da 30 yaşından itibaren ihtiyar resimleri yapmıştır. Son eserlerinden biri hayranlığa değer olan **Âmâ Homère** adlı tablosudur. Bu ressam da kendi devri ile uyuşmayı umursama-

makta, bizzat kendi görüşünü belirtmeye çalışmaktadır.

İkonografya, kişisel yaratışlardan derlenmiş bir bütün olmak üzere yaygın temsillerden uzaklaştığı ölçüde tanıklık değerinin büyük bir kısmını kaybetmektedir. Bu bakımdan ikonografyanın çıkarı, edebiyatın çıkarının büyüdüğü ölçüde azalmaktadır. Buna inanmak fırsatını bir daha bulmayacağım.

■

GÖRÜLÜYOR; eski Mısır'dan Rönesans'a kadar ihtiyarlık teması hemen daima stereotip tarzında işlenmiştir; aynı kıyaslamalar, aynı sıfatlar... İhtiyarlık hayatın kışıdır. Saçların, sakalın aklığı buzu, karı hatırlatmaktadır. Beyazın soğukluğuna karşı kırmızı renk ateş, şiddet —ve yeşil de bitkilerin— ilkbaharın, gençliğin sembolü olmaktadır. Bu klişeler kısmen sürüp gitmiştir. Çünkü ihtiyar değişmez bir biyolojik alınyazısına uğramaktadır. Öteyandan ihtiyar, tarih'in etkeni olmadığından, ilgiyi üzerine çekmemektedir. Ve onu kendi gerçeği içinde incelemek zahmetine girilmemektedir. Hattâ onu sessizce geçmek üzere toplumda 'tembih' bile vardır. Edebiyat ihtiyarı göklere çıkarsa ya da gözden düşürse de, onu basma kalıp hale sokmakta, açığa vuracağı yerde, gizlemektedir. İhtiyar, gençliğe ve olgunluğa göre bunları değerlendirmek üzere bir zıtlık aracı olarak kabul edilmektedir. Hattâ o insan bile değildir. Ancak insanın sonudur. İnsanlık durumunun kenarına atılmıştır. O, tanınmamakta, kimse kendini onun kişiliğinde görmemektedir (1).

XVII. yüzyılın başında parlak bir istisna vardır:

(1) Villon, Montaigne ve çok seyrek olan birkaç yazar müstesna.

Shakespeare. Kral Lear'i yazarak bir ihtiyarın kişiliğinde insanı ve onun alınyazısmı cisimlendirme konusunu seçmiştir. Niçin ve nasıl?

Shakespeare, Sone'lerinde zamanın tahribatını büyük bir istek ve hevesle açığa vurmuştur. Bunlarda insanın varlığını yılın veya günün geçişiyle ya da ikisinin birlikte geçişiyle kıyaslamaktadır: İhtiyarlık acı bir gerilemedir.

«Bende görüp anlıyorsun yılın bu ânını
Orada soğuktan titreşen dallara asılıyor,
Çıplak ve viran korolar, birkaç sararmış yaprak
Orada eskiden kuşların sesi duyulurdu;
Yine bende görüyorsun alaca karanlığın ateşini
Batıda güneş batarken o ateş de batıyor.
Zorlu gecenin birazdan alıp götürmesi gerek
onu.»

«Çünkü zaman ara vermeden o korkunç kışa
götürüyor.
Yaz da onu yoketmek için. Ve ağaçlarda besi
suyu donuyor.
Artık sık dallar yok, ve karlar kapattı
güzelliği. Her yerden kısırlık geçiyor.»

«Böylece kış, kuru eliyle senin yaz mevsimini
süzgeçten geçirerek harap ediyor...»

«Sevimli gün Doğu'dan yeniden doğarken
Onun ateşli başı, aşağılarda her göz selâmlıyor
Onun kutsal ululuğunu...
Fakat çektiği arabanın yorgunluğu altında
başucuna geçince
Gün dışında yuvarlanıyor, cılız ve asık suratlı
ihtiyar

Önceki o acar gözler şimdi sapmıştır.
Geriye doğru akmaktadır ve başka yerlere
konmaktadır.»

«Şimdi zaman karmakarış ediyor yaptığı bağışları
Gençliğe verdiği parlak süsü yok ediyor,
güzelliğin cephesinde hayli siperler kazarak...
Doğa'nın en gerçek hazineleriyle doyuruyor
karnını
Bu dünyada herkes onun tırpanıyla ölecek.
Fakat gelecek zamanlarda benim mısralarım
asi olacaklar.
Ve insafsız eline rağmen yine seni
kutlayacaklar.»

«Tahripçi yaşın zalim demiri...»

«Bol verimli yaşın geçtiği anda görüyorum ki
Zaman haşin eliyle onu bozuyor, gururunu da
toprağa gömüyor...»

Samimi sertliklerine rağmen bu mısralar klâsik stereoripleri ihtiyarlığa uygulamaktadır: İhtiyarlık kış mevsimidir. Gençliğin bütün zenginliklerinin gömüleceği bir alaca karanlıktır. İnsan yalnız ölmezlik dehasını fethederek onunla savaşabilir.

Shakespeare ihtiyarlara hoşnutsuzluk içinde göz atmaktadır: «Birçok ihtiyarlar şimdiden ölmüş gibi görünüyorlar. Bunlar sararıp solmuşlardır. Hareketleri yavaştır ve kurşun gibi ağır ve durgundurlar.» diye yazıyor **Romeo ve Juliette**'te (1). Ve, **Hoşunuza Nasıl Giderse** adlı oyununda bunun insafsız bir tasvirini yapmaktadır:

(1) Her yaştaki erginlere karşı gençler lehine yazılmıştır.

«Terlikli cılız soytarı
Gözlük burnunda ve kese yanında,
delikanlılık poturu, itina ile korunmuş,
dünyadan daha da geniştir
buruşmuş baldırlarına göre, ve kalın erkek sesi,
çocuk sesi gibi tekrar incelerek, boğazında
ötüyor.
Acaip ve hareketli hikâyenin son tablosudur bu
Ve ikinci bir çocukluktur, tam bir unutulmadır
dişsiz, gözsüz, zevksiz... hiçbir şeysiz (1).»

Trajedilerinde bazı ihtiyarlara yücelik vermiştir: **Richard II** de Jean de Gand'a; **Richard III** de olağanüstü kıraliçe Marguerite'e. Ancak bunlar sadece ikinci derecedeki kişiler olup delikanlılık çağındaki bir kahramanın yanında eski kuşağı temsil etmektedir.

Sofokles'in **Odipus Kolonos**'ta adlı trajedisi bir yana bırakılırsa Shakespeare'nin **Kıral Lear'i**, kahramanı bir ihtiyar olan biricik büyük eserdir. Bunda ihtiyarlık, insanlığın durumunun sonu olarak düşünülmemiş ve fakat bir gerçek olarak ortaya konmuştur. İnsanı ve onun dünyadaki serüvenini bu gerçekten itibaren anlamak gerekir (2).

Kaynağı çok eski olan bu efsane Anglosakson folkloruna aittir. Ortaçağ İngiltere'si törelerinin neden ötürü büyük bir yaygınlık sağladığını söylemişti. Elbette Shakespeare bu yaygınlığı 1594'te oynanan **Kıral Lear** oyunuyla tekrar ele geçirmiştir. Sidney'in **Arcadia** adlı romanından Paflagonya Kıralının hikâyesindeki Gloucester ve iki oğlunun paralel entrikası-

(1) 1599'a doğru yazılmıştır.

(2) XV. yüzyılın vâizleri, ihtiyarlığı insanlığın durumuna sokuyorlardı. Fakat maksat ihtiyarlığı gözden düşürmek ve ihtiyarı konu olarak hiç ele almamaktır.

nı olduğu gibi almıştır. Ancak bu bahaneleri uzaktan aşarak ihtiyarın dramı içinde varlığımızın korkunç abesliğini belirtmiştir.

Dramın başlangıcında, Lear, deli değildir. Ancak kendisindeki ihtiyarlık özellikle deliliğe benzemektedir. Kendisini gerçeğe uydurmamış olduğundan şaşkınlık içinde kırallığını kızları arasında paylaştırmaya karar verir. Kendisine olan sevgilerini ölçmek üzere, onlardan, sözlü beyanlarda bulunmalarını istemek budalalığını gösterir. Kıral olduğu için en aşırı övgülere alışıktır. Bu sayede dalkavuklukla kolayca aldatılır. İki büyük kızının güzel sözlerine inanır; gelişmemiş, inatçı ve çalımla emirler veren bir kişi olduğundan, Cordelis adlı kızının bu ihtiyar oyununa girmeyi kabul etmemesi üzerine, ona karşı şahlanır ve onu mirasından mahrum eder. İki riyakâr kız babaları hakkında açıkça zalim bir hüküm verirler. Bu kızlardan Goneril şöyle der: «**Biz onun ihtiyarlığından** yalnız onda **uzun yıllarla** kökleşmiş **hataları** değil aynı zamanda **hastalıklı** ve öfkeci yılların **getirdiği** kararsız **ahlâk gevşekliğini de** beklemeliyiz.»

Sidney'in **Arcadia** adlı romanında Gloucester, şaşkınlık içinde, kendisini seven oğlu Edgar'ı kötü ruhlu sanır ve hain Edmond'a inanır. Buna paralel olarak Shakespeare de ileri yaşta akıl değil ruhsal sapıklık gördüğünü kesinlikle belirtmektedir. Lear, kızlarının kötülüğü yüzünden, Kıral Odipus gibi, kendisine düşman bir çevrenin içinde serserice dolaşmaya mahkûm olur. İhtiyar, herkesten ayrılmış, sürgün edilmiş bir kişidir.

Arcadia adlı romanda gözleri oyulan Gloucester, aynı zamanda —Homére'de, Odipus'ta, Bélisaire'de olduğu gibi— ileri yaşın nasibi olan yokluğu sembolleştirmektedir Bununla beraber özellikle Lear, zihni

dağınık ve herşeyi yitirmiş olarak insanın yüzüstü bırakılma trajedisini cisimleştirmektedir. Dramın başlangıcında Lear de, Shakespeare'nin bütün kahramanlarına benzemektedir ve ayak direyici bir tutku —ihtiras, kıskançlık, hınç— bunları delice davranışlara ve uğursuz kararlara sürükler. Yazar bunu **Macbeth** ve **Othello**'daki ağırbaşlılık kadar açıklar. Ancak âkıbeti ve müthiş şaşkınlığı Lear'e kendi insanlık durumunun gerçeğini gösterince, Shakespeare kendi izini ona yansıtır ve onun ağzından şöyle konuşur: «İnsan zaten bu değil miydi? Kendini korumak için gereğince hazırlanmamış insan, senin gibi zavallı bir hayvandan başka bir şey değildir. Haydi! Ödünç aldıklarını dök ortaya!... Haydi, burada herşeyimizi çıkarıp atalım!..» İşte Lear, elbiselerini parçalayarak böyle bağırıyor. O, insanın insanlığını gizleyerek onu zenginliğin, şan ve şerefin kölesi haline getiren eski düzeni yıkmak istemektedir: Yeni bir düzeni hayâl meyâl görüyor. Bunda kişi, çocukluğun çıplaklığı içinde sıfırdan başlayarak hareket edecektir. Ne var ki çok geç kalınmıştır. Kendisi bir bunama içinde boğulmaktadır. Ve bu sırada zaman zaman gerçekler parıldamaktadır: Gözlerini kamaştıran bu ilhamlar hiçbir işine yaramamaktadır. Bunlar ancak, kendisini kişiliğinin üstüne yükseltmektedir: Artık hayatını buna uydurmaya vakti yoktur.

İlkçağ ve Ortaçağ, delilere kutsal bir 'mahiyet', bir çeşit falcılık 'isnat' ederdi. İhtiyarlık da çokluk delilikle sınırdaş olduğundan birbirine karşıt geleneksel iki imgenin onda uzlaşması mümkün olabilir: Saygıdeğer bilge ve yaşlı deli. Sayıklayan ve ilham içinde bulunan Lear'de durum böyledir. Onun yüksekliğe dokunduğu an aynı zamanda onun parçalandığı andır. Sonunda herşeyi açıkça görmektedir. Ve Cordelia tekrar kendisine geri verilmiştir. Ancak şu var; şimdi

kolları arasında sıktığı, Cordelia'nın cesedidir! Ve kendi için de ölümden başka kurtuluş yolu yoktur.

Kott (1) bu dramı **Partinin Sonu** adlı oyunla kıyaslamakta haklıdır(2). Faydasız ihtirasımızın anlamsızlığını ortaya çıkaran ihtiyarlık trajedisidir. Varlığın sonu gerçi bu başı boş kudretsizlik ise de bütün hayat onun ışığında sefil bir serüven olarak kendini göstermektedir.

Shakespeare'in **Kıral Lear**'i yazmasının, yani insanı bir ihtiyarda cisimleştirmesinin nedenlerini çokluk insan kendi kendine sormuştur. Belki de İngiliz şehir ve köylerindeki ihtiyarların trajik sonları kendisini bunu yazmaya zorlamıştır. Tudor'lar devrinde derebeyi şatoları yapma sistemi kaldırıldığı ve işsizliğin şehirleri kırıp geçirdiği zaman —Edouard devri dışında— yasak edilmiş olmasına rağmen dilencilik ortalığı kasıp kavurmuştur. Ellerinden malları alınmış, herşeyden yoksun edilmiş, şaşkına dönmüş bu avare ihtiyarların Shakespeare'e ihtiyar kıralın kişiliğini ilham ettiği de hesapta vardır. Aynı zamanda şu noktayı da belirtmek gerekir; Shakespeare'in kahramanı —Corneille'in veya Racine'inki gibi— varlığına bir anlam verebilecek sonuçları aktif olarak izleyen bir adam değildir. Lear, «**Hayatını bir budala tarafından anlatılan gürültü, patırtı ve öfkelerle dolu bir monolog**» haline getiren kökleşmiş ihtiraslarla hareket etmektedir. Gelecekle bağı kesilmiş, bedeni tam bir pasifliğe sokulmuş ihtiyarın görüşü, insanlığa kabul edildiğinde bu abeslik özel bir parlaklıkla kendini göstermektedir.

---

(1) Shakespeare'de, bizim çağdaşımızdır.

(2) **Partinin Sonu** adlı oyun çağdaş İrlandalı yazar Samuel Beckett'indir (Ç.N.)

Shakespeare'in ihtirasının, kıskançlığının, hıncının esiri olarak gösterdikten sonra onu ileri yaşın uğursuzluğu içinde ezerek açıklamak yolunu seçmesi tabiidir. Teşebbüslere kendini kaptırmış kişi, bizim iki ayrı değerli durumumuzun karanlık görüntüsünü tanımlamaktan tiksinmektedir: Shekespeare'in büyük dramlarından Kıral Lear genel olarak daha az iyi karşılanmış, daha az iyi anlaşılmıştır

■

XVII. YÜZYILDA gençler iktidar gerçeğini olduğu gibi korumaktadırlar. Hükümdarlar içinde sadece Louis XIV. 'istisna' teşkil eder. Yaşlıydı ve ihtiyar Madam de Maintenon tarafından güdülerek hükümette aktif bir durum almıştır. Din bilginlerinin Taranto toplantısından itibaren papalar da genel olarak ihtiyar kişiler olmuştur.

Kilise, 'istikrar' bulmuştu, desantralize edilmiş kuvvetlere karşı papalık makamı bundan böyle kiliseyle özdeş oldu. Papalık makamı, rahipler sınıfı, özellikle Cizvit'ler, din bilginleri ve papalık büyükelçilikleri sayesinde etkisini genişletti. Karşı reform papalara büyük bir prestij sağladı ve onlardan sert töreler istendi: İleri yaş kendilerine kutsal bir mahiyet verilmesine yardım etti ve onların erdeminin uygulamalarına destek olacağı da kabul ediliyordu. Ayrıca ihtiyarların tutucu kişiliklerinin de başarılı olacağı ümit ediliyordu. 40 yaşındaki genç bir papanın can sıkıcı işlere girişmesinden korkulabilir. 70 ya da 75 yaşındayken seçilirse —bazan haksız olarak— onun 'vukuf sahibi' olarak kişiliğine uygun hareket edeceği ve çizilen yoldan ayrılmayacağı umuluyordu. Taranto toplantısından sonra birbiri ardından gelen oniki papadan ikisi 53 ve 55 yaşlarında, üçü 60 yaşında, ikisi 64 yaşında,

dördü 70 yaşında, biri 77 yaşında bu makama seçilmişlerdir. Bundan sonra papalar ve Roma Kardinaller Heyeti üyeleri hemen hemen çok yaşlı kişilerdir.

XVII. yüzyıl Fransa'sı ihtiyarlar için pek sert olmuştur. O toplum otoriter ve mutlakiyetçi idi. Toplumu yöneten kişiler kendi kategorilerinin aynı olmayan kişilere yer vermiyorlardı. Yani, ihtiyarlara ve çocuklara.. Ortalama hayat 20 - 25 yıldı. Çocukların yarısı bir yaşına gelmeden, yetişkinlerin çoğu da 30 ile 40 yaş arasında ölüyorlardı. Görülen işlerin çetinliğinden, iyi beslenmemeden, sağlığın kötü korunmasından ötürü insanlar çabuk yıpranıyorlardı. 30 yaşındaki köylü kadınlar yüzleri buruşmuş ve bedenen çökmüş ihtiyar kişilerdi. Hattâ krallar, soylu kişiler ve burjuvalar bile 48 ile 56 yaş arasında ölüyorlardı. Kamu hayatına 17 - 18 yaş arasında giriliyordu. Yükselmeler vaktinden önce yapılırdı. 40 yaşındaki kişiler pinpon sayılıyordu.. O zamanki çağdaşlar Madam de la Fayette'in La Rochefoucauld ile sevişti̇ği düşüncesini uzaklaştırdılar. Çünkü La Fayette 36, La Rochefoucault da 51 yaşlarında idiler. (1). 50 yaşındaki bir kişinin artık toplumda yeri yoktu.

Saray hanedanının yaptığı gezilerde onu takip etmek, bir şehirden bir şehire yer değiştirmek, sporlara katılmak çok yorucu oluyordu. 50 yaşındaki kişi

(1) Bununla beraber, Ninon de Lenclos'nun (edebiyatçı kadın) 55 yaşına kadar âşıkları olmuştur. (Efsanenin iddia ettiği gibi 80 yaşına kadar değildir.) Duc de Bouillon, 1611'de oğlu Turanne doğduğu zaman 66, M. de Senneterre 1654'te evlendiğinde 96 yaşındaydı. Her ikisi de genç kadınlarla evlenmişlerdir. Madam de Maintenon, 70 yaşında iken günah çıkaran papazına sık sık ihtiyar kralın koynuna girmek zorunda kaldığını belirterek yakınıyordu.

kendi topraklarına çekilir ya da dinsel kurumlara girerdi. İnsana yaşlı olduğu için değil, servet içinde yüzdüğü, mülk sahibi, şef ve ileri gelen olduğu için saygı gösterilirdi. Hafıza ve tecrübe bazı yaşlı kişilere değer verilmesini sağlıyordu. La Bruyère şöyle yazıyor: «Kıral sarayında yaşamış, büyük bir anlayış ve sadık bir hafızaya sahip olan ihtiyar, değeri ölçülemez bir hazinedir.» Ancak ihtiyarlık hiçbir saygı ve itibar ilham etmezdi.

Köylüler ve zanaatçılarda aile sürdürme sistemi devam ediyordu. Kilise muhtaçlara yardımda bulunuyordu. Ancak bu yardımları pek yetersizdi. Çünkü hayat çok çetindi: Kıtlıklar, köylülerin derebeyleri, işçilerin toptancı patronlar tarafından sömürülmesi...

Çocukların durumu ise, ihtiyarlarınki gibi pek çetindi: Rönesans sırasında çocuklarla ilgilenilmişti. Bunların yetişkinlerin ahlâk bozukluğundan korunmasına çalışılıyordu. Ancak hayatın çok zor oluşu, çocuklara fazla ihtimam gösterilmesine engel oluyordu. XVII. yüzyılda, çocuklar toplumdan uzak tutuldu, sert usullerle yetiştirildi. 20 yaşına kadar, sınıf farkı gözetilmeksizin saray uşakları ve öğrenciler kırbaçla dövülüyordu. Çocukluk tamamıyla halkın en aşağı tabakası sırasına konuyordu. Edebiyat da çocukluğu bilmedi. La Fontaine: «Bu yaş merhametsizdir.» diye işaret ediyor. La Bruyère çocukları küçük birer canavar olarak niteliyor. Ve şu sonuca varıyor: «Bunlar eziyete hiç katlanmak istemezler fakat eziyet etmeyi severler.»

Bossuet ise şunu söyleyecek kadar ileri varıyor: «Çocukluk, bir hayvanın hayatı demektir.» Başka hiçbir yazar çocuklar üstüne imada bulunmuyor. Bunlar büyüyünce baba otoritesini çekmeye devam ediyorlar. Ortaçağ'da 14 yaşından başlayarak sıyrıldıkları görü-

lüyor. XVI. ve XVII. yüzyıllarda erginlik 21 yaş olarak saptandı. 1557'den itibaren oğul, evlenmek için babasının rızasını almak zorundadır. Oysa daha önceleri serbestçe karar vermekteydi. XVII. yüyılda baba oğlunu üçüncü bir kişi yararına mirasından yoksun etmek hakkına sahiptir. Bu, o zamana kadar imkânsızdı.

XVII. yüzyılın başında, kadınları sevmeme geleneği de ihtiyar kadınlara karşı lânet okumayı ilham etmektedir. Bu lânetleme, özellikle İspanyol şairi ve romancısı Quevedo'da pek şiddetlidir. Bütün insanlık, bu aristokrat ve katolik yergici tarafından kaba şekiller altında gösterilmiştir (1). Bütün bu kişiler, insanlık dışı güzellikleriyle ve genel olarak çirkinlikleriyle cansız kuklalardır. Bazan da —çok seyrek olarak— canavarlardır; Quevedo, insanların değerini hayvandan aşağı düşüren organik gerilemeyi anlatmaktan hoşlanmaktadır. Onun tiksintisi, özellikle kadını hedef tutmaktadır. Kadın gençken onun gözünde **«tadı güzel bir şeytan»**dır. Hattâ güzel olsa bile şair ona karşı yine iyi davranmamaktadır. Çünkü kadınlık onun gözünde tiksindirici birşeydir. Çirkin kadınları ise, ölümle kıyaslamaktadır. Ancak, onun asıl tebelleş olduğu ihtiyar kadınlardır. Onları, geçirdikleri yılların altında ezmektedir:

«O kadın gaz lâmbalarından altıbin yıl daha yaşlıdır. Onun yaşını hesaplamak için sayı, binler birimine kadar gidip araştırma yapabilir.» O ihtiyar kadın **«kaldırımları sökülmüş»** bir yola benzer. Tiksindirici, buruşuk, alçaktır. Dişler yerine oyuklar vardır. Burnu

(1) İspanyol katolikliğinin insanlık durumunu hangi iğrendirici renkler altında tasvirden hoşlandığı malûmdur. Quevedo'da da cesetlerin böceklere yedirildiğini temsil eden bazı tablolarda olduğu gibi aynı ilham bulunmaktadır.

çenesine ulaşmıştır. Nefesi pis kokuludur. Bir kemik çuvalıdır. Ölümün tâ kendisidir, alnındaki kırışıklıklar «Geçirdiği zamanın tekerlek ve ayak izleri»ni gösterir. Bununla beraber —bu tema Quevedo'da sık sık görülür— bütün gerçeğe rağmen kendisinin hâlâ genç olduğu iddiasındadır. **«Koca nine, sen bu çenenle yeni konuşmaya başlayan bir bebek gibisin** ve etekliğine de kundak adını veriyorsun.»

Quevedo özellikle büyücü karılara, dadılara ve ihtiyarlığın cisimlendiği, İspanya'da bir kızı ya da genç bir kadını gözetleyip korumakla görevli ihtiyar dadılara saldırmaktadır: «Bunlarda burun, çene ile sohbet halindedir Çene ile birleşmek üzere o derece ona yaklaşmıştır ki, ikisinin tamamı yırtıcı kuşun pençesini andırmaktadır.» Genç kızları korumak üzere ayrılmış olan bu ihtiyar dadılar onların da ahlâkını bozmaktadırlar. Quevedo'dan sonra iki yüzyıl süresince İspanyol edebiyatı aracı - dadı kadın temasını işleyecektir.

Fransa'da klâsik eserlere bağlılığın dışında XVII. yüzyıl başlarında, kaba ve güldürücü konuları işleyen bir edebiyat gelişir ve çirkinliği hatırlatmaktan hoşlanır. Bu nokta, ihtiyar kadını **«ölümün canlı imgesi»** olarak gören şair Saint - Amant da pek fazla göze çarpıcıdır. Adı geçen şair ihtiyar kadının sırtında yılların birikmesiyle alay eder: «Siz daha önce Mélusine'in büyükbabasının beşiğini salladınız» diyerek (1) ihtiyar bir orospuyu şöyle tanıtıyor:

«Alçı suratlı Perrete.
Ağzı çok fena kokar..
Eski bir yıkıntının ne faydası var.»

(1) Mélusine, masal kahramanı olan bir peri kızının adıdır. (Ç.N.)

Mathurin Régnier büyük bir başarı kazanan Marette adlı eserinde kaba sofu olmuş ihtiyar bir aracı kadını da tanıtır. Bundan başka, korkulacak şekilde iskeleti çıkmış üç ihtiyar kadının portrelerini çizmiştir. Şair Théophile de Viau'da ihtiyar kadın şişman ve bodurdur. Fakat bunda hiçbir kazancı yoktur:

«Aşağıya sarkmış bir çene
Göğsünüzün üstüne düşüyor.
O da sarkmış karnın üstüne
Karın da neredeyse dizlere değiyor.»

Görülüyor ki, Pétrarque'ı taklit eden söz söyleme sanatından sonra hayli klâsik olan ve bu yüzyılın ilk yarısında ortadan kalkmış bulunan bir karşı söz söyleme sanatı ortaya çıkmıştır. Kadınların ihtiyarlığını savunan tek bir şair vardır; Maynard. Şiirinin bir yerinde tiksinti veren bir ihtiyar kadını hatırlatarak «Dişleri dökülmüş ağzından çıkan pis koku, kendileri aksırtıyor» (1) demektedir. Ancak bu şair, Güzel bir yaşlı kadına güfte adlı şiirin yazarıdır ve burada ihtiyarlığın sevimliliklerini terennüm etmektedir. Sevgilisinin ağarmış saçlarının da eski, altın sarısı saçları kadar kendisince değerli olduğunu belirterek onu temin etmektedir:

«İlk yaşından beri seni izleyen güzellik
Günlerinin sona erişinde de seni bırakmak istemiyor.»

(1) İlkçağ'dan XVI. ve XVII. yüzyıllara kadar ısrarla sürdürülen bu klişe dikkati çekmektedir. İhtiyarlar, özellikle ihtiyar kadınlar pis kokmaktadır. Bu klişe, hedef tutulan kişiler ne kadar varlıklı sınıftansalar o derece az bir gerçeğe cevap vermektedir. Burada söz konusu olan nokta, söz söyleme sanatının dönüp dolaşıp aynı şeyleri tekrarlamasıdır.

Bu deyiş, edebiyatta yepyeni bir kayıttır ve hiçbir yankısı da olmayacaktır

Erkeklerin ihtiyarlığı, acı alaylara daha az imkân bırakmaktadır. Bununla beraber Rotrau'nun **Kız kardeş** adlı eserinde 50 yaşındaki bir adam için yaptığı tasvir pek hoşgörücü değildir:

«Dünyada kimse yoktur ki hükmetmesin onun
Tanrı Saturn devrinden ya da Tufan'dan kalma olduğuna.
Yürüdüğü üç ayaktan ikisi nikrislidir,
Her adımda, yaşlılıktan sendelerler.
Ve durmadan bunları tutmak, kaldırmak gerekir.»

Bu devrin edebiyatı ihtiyar erkeğe bundan önceki yüzyıllara göre çok daha büyük bir değer vermektedir. Corneille, **Don Diègue** ve **Horace** adlı eserlerinde hatırı sayılır ihtiyar erkek çehreleri yaratmıştır.

Guilhem de Castro'nun İspanyol **Halk şiiri**'ni işlemesinden sonra bu şiir o devrin aktüalitesi olarak Corneille'e yeni bir konu esinlemiştir. Devlet o zaman henüz tamamlanmamıştı. Bireyci ve derebeylik devrine ait bir töre bilimi yürürlükteydi. Derebeyine olan bağlılıklar henüz kopmamıştı. Kodamanların adamları henüz çok sayıda idi. Aileler kendilerine hizmet ediyorlardı. Ve bunların kendi derebeylerine olan görevleri, kırala borçlu oldukları itaatten üstündü. Corneille'in dileği, kırallıkla aristokrasi arasında bir denge kurmaktı. Hükümdarda cisimleşen kanuna saygıyı eski «yiğitlikler»le uzlaştırmak istiyordu. İspanyol **halk şiiri**'nde ve Guilhem de Castro'da olduğu gibi bu, kuşaklar arasında dramı açan bir savaştır ve burada çift görüntülüdür.

Genç yaşta bulunan Kont, şimdiki etkisini, geçmişi yürürlükten kalkmış olan Don Diègue'e karşı çı-

karmaktadır. «Siz önce yiğit olduysanız, ben de bugün öyleyim» diyor. Şurası dikkate değer; Kont, Don Diègue'in eski kahramanlık menkıbelerini hiç hesaba katmamaktadır. İhtiyarlığa hiçbir saygısı yoktur. Geçmiş bitirilsin, bugünün hükmü geçerli olsun... İşte Don Diègue'in tahammül edemediği şey budur:

«Ben sadece bu alçaklık için mi yaşadım?
Savaşlarda saçlarımı bunun için mi ağarttım?
Bir gün içinde bunca nişanlarımın solduğunu
görmek için mi?..»

Dürüst hizmetlerle dolu bir hayatın şanı, şerefi olması gereken ihtiyarlık, sebep olduğu beden zayıflamasıyla bütün bu şerefi yıkmak tehlikesini yaratmaktadır. Biricik çare, kendisinde baba soyunun benzer şekilde cisimleştiği oğul'dur. Şiirdeki kıtaların duraklarına rağmen Don Diègue'in oğlu Rodrigue, bu tanımlamayı onaylamaktadır: Babasının, atalarının ve kendisinin intikamını alacaktır. Ancak babası, derebeylik ahlâkına tercüman oluyorsa da bu ahlâk hemen kendi üzerine yükleniyor, ve fert olarak Don Diègue'e sert bir dille şunu söylüyor: «Onun adı mı?... Bu boş lâflarla vakit kaybetmektir...» Ne olgun adamda, ne de genç adamda ihtiyarlık sıfatına saygı bulunmaktadır. Rodrigue babasının hıncını alarak onun yerine geçmektedir. Maure'ları yenen, kırallığın desteği ve kahramanı olan o'dur. Kıral onu şöyle ilân ediyor:

«Şimdi Rodrigue bizim tek desteğimizdir.
Castille'in dayanağı oldu, Maure'da
terör yarattı.»

Fakat Don Diègue her ne kadar «faal adam» statüsünü kaybetmişse de yine rolü büyüktür. O, oğlu

için bilge bir müşavirdir. Rodrigue'i umutsuzluğa düşmek eğiliminden caydıran ve kıralın lûtfunu yeniden kazanmak üzere onu Maure'larla savaşa gönderen Don Diègue'dir. Rodrigue'i cezalandırmazdan önce kıralın bir süre düşünmesini sağlayan da yine o'dur Bu sayede Cid, düşmanları yenerek şan ve şerefe gark olmuştur. Sonunda Rodrigue ve sevgilisi Chimène (1) kendi soylarıyla ilgili görevleri yerine getirdikten sonra kıralın önünde boyun eğerler. Corneille, böylece hayal etmiş olduğu konuyu gerçekleştirir: İhtiyar bir aristokratın şefaatı sayesinde soylular, kırallıkla uzlaşırlar.

Bu şefaatçi rolü ihtiyar Horace'a da düşmektedir. Don Diègue nasıl derebeylik düzeninin muhafızı ise, Horace da Roma düzeninin muhafızıdır. Aradaki büyük fark, düzenin bireyciliğe yer vermemesidir. Trajedi başladığı zaman iktidarların devri varolan müesseselere uygun olarak bir anlaşmazlık çıkmaksızın yapılmaktadır. Oğulları hayatlarını tehlikeye koydukları sırada baba için savaşın dışında kalmak onu küçük düşürücü bir hal değildir. Hayatının anlam ve şerefinin artık kendi elinde değil ve fakat oğullarının ellerinde bulunmasını sessizce kabul eder. Bununla beraber, oğulları Roma'ya ihanet ederlerse, hem Roma, hem de kendi payına bundan acı duyar: Bunun kendi kişiliğine ait olduğunu hisseder Gerçekten de Roma ile arasında bir mesafe yoktur. O, Roma'nın değerlerini cisimlendirmektedir ve kutsal bir mahiyet kazanmaktadır İşte, aşağı yukarı tabiatüstü olan bu itibar, oğlunun, Horace'in kızı Camille'i öldürmesine rağmen cezalandırılmamasını sağlamıştır. İstediği adalet, mutlak adalettir ve bunun önünde dinsel kanunlara bağlı olmayan kanun koyucu eğilmektedir.

(1) Öldürülen kontun kızı. (Ç.N.)

Corneille —hiç değilse ideal olarak— toplum içinde ihtiyara sadece önemli yer tanımamıştır: İhtiyarlayana aşk hakkı da istemiştir. Görüldüğü gibi, bu nokta üzerinde o yüzyıl tereddüt içindeydi. Corneille, kendi zamanına göre ileri yaş sayılan 50 yaşına ulaştığında Du Parc'a aşık olmuş. Ona ünlü birkaç şiir göndermiştir:

«Biliyorum ağarmış saçlarını; biliyorum ki yıllar
en iyi doğmuş ruhlarda az değer bırakıyor.
Eğer güzel günlerimde çekilir göründümse,
Uzun zaman sevdim daha da sevimli olmak için.
İhtiyar bir alındaki sararmış kıvrımlar
Değerli övgülere acı bir sevimlilik katar.»

«Markiz, eğer benim yüzümde
birkaç yıllanmış çizgi varsa,
Şunu hatırlayın ki benim yaşımda
sizin de fazla değeriniz olmayacak.»

«Zaman en güzel şeyleri
horlamaktan hoşlanır.
Sizin de güllerinizi solduracak
nasıl benim alnımı kırıştırdıysa...»

«Bu yeni soyun yanında
benim bir itibarım olacak.
Siz ise 'güzel' diye tanınacaksınız
ben bunu söyledikçe ancak.»

Du Parc'ın ölümünden sonra yayınlanan şu mısralar da bilinmektedir:

«Ben ihtiyarım, güzel İsis, bu şifasız bir dert!
Günden güne artıyor, saatten saate yoruyor..
Bunun şifasını yalnız ölüm verir, zamanla
size daha fazla kur yapmama engel oluyor.
Tirit halindeki ihtiyarlığımdan en son aldığım
meyva
Sizi sıkıntısız ve endişesiz görmektir.»

Sertorius adlı oyununda ihtiyar bir âşığın iç sıkıntılarını belirler Burada, kahramanının beden yıpranışını belirtmekte, ağaran saçlarının «İhtiyar bir alındaki sararmış kıvrımlar»a(1) benzediğini söylemektedir. Bu, çekingen bir aşıktır:

«Benim yaşıma sevmek yakışmıyor.
Beni büyüleyenden bile bunu gizlemeliyim.

Pulchérie adlı oyununda, 66 yaşında Corneille, bir ihtiyar âşığın duygularını çözümlemektedir. Sertorius'te olduğu gibi, Martian da bu duyguları hissettiğinden ötürü kendini kusurlu görmektedir:

«Aşk, benim gibilerde affedilir şey değil,
İnsan kendini biraz incelese, hor görür.
Kendinden tiksinir ve açılması güç bu dert
saklanırsa, verdiği acıdan daha fazlasını verir.

İddiada bulunmamak için insan az kıskanç değil.
...Gençlik yıllarımıza ufacık bir dönüş
Sıkıntılı ruhlarımıza acılar saçar..
Hatıra onu incitir ve insan, gençliği ancak
bu çeşit kudurganlıkla düşünür, aslında
...Ateşin hafifçe sardığı ruhum

(1) Bu mısra, Du Parc için yazdığı şiirdekinin aynıdır.

O gençliği ancak, kıskançlığımla tanıdı.
...Tapılacak bir nesneyi sevmek ne işkencedir ve birçok rakiplerin, kendilerini sevimsiz görmeleri.»

Sadakatli ve ağzı sıkı olan Martian, aşkını imparatoriçeden saklar ve onu başka biriyle evlenmeye zorlar. Sonunda kendisine evlenmeyi teklif eden kraliçe olur. Birçok soylu ihtiyarlar kendilerini bu kişilik içinde görmüş ve tanıtmışlardır. Fontenelle'e göre, Corneille, bu kişi içinde özellikle kendini tanıtmıştı. Mareşal de Gramont bu şairi kutladı; çünkü o zamana kadar bir ihtiyar âşık sahneye konmamıştı. Bunu Corneille'in yapmış olmasından ötürü mutluydu ve kendisinin şiire örnek olduğu doğruysa bundan dolayı da memnun oluyordu. Corneille'in ihtiyarlar hakkındaki hoşgörüsü onun topluma ait anlayışının iyimser oluşu ile açıklanabilir: Kökenine rağmen burjuva aleyhtarı olan Corneille, Devletle soylu sınıfın birleşmesine hayran olmakta ve bunun devamlılığını ümit etmektedir (1).

Corneille'in hayranlarından olan ve onun birçok düşüncelerini paylaşan Saint-Evromond'da da buna benzer bir görüş bulunmaktadır. Mazarin'e karşı yaptığı sert bir saldırı sonunda Londra'ya sürgün edilmiş bu yazar, orada okuyarak, yazarak ve herşeyden önce pek zevk aldığı sohbetlerle pek sakin bir ihtiyarlık

(1) Aynı tarihe doğru, Racine, Mithridate'ı yazmıştır. İhtiyar kıral, sevdiği fakat sevilmediği kadınla evlenmeyi zorla kabul ettirmek istemektedir. Racine'in ortaya çıkardığı zorba bir ihtiyardır. Bizim burada üzerinde durduğumuz soruna oranla o yüzyılın duygululuğu, içliliği üzerinde hiçbir ders vermez.

geçirmiştir. Montaigne'in öğrencisiydi. Yaşın insanlara akıllılık getireceğini düşünmezdi: «Bütün kötülük duygularını kaybettim, bilmiyorum, bu değişikliği çökmüş bir vücudun zayıflığına mı, yoksa öncekinden daha uslu bir ruhun ılımlılığına mı borçluyum? İçinde bulunduğum bu yaşta artık duyulmayan tutkuların sönmüş mü yoksa köle mi olduklarını düşünmek sıkıntı verici birşey!» Saint-Evromond, Epicure'de mutluluğun, kara bahtlı olmamaktan ibaret olduğunu daima kabul ederdi. Kendisi sıhhatli olduğu için bu yüksek ferahlığı tadardı, bununla yetinirdi. Bununla beraber ileri yaşın kederleri olduğunu da unutmazdı. Uzun süre, sevgiyle mektuplaştığı kadın edebiyatçı Ninon de Lenclos'ya onu bir daha göreceğini umut etmediğini ve bundan ötürü üzgün olduğunu yazıyordu: **«Şu yaşımda bulduğum en üzücü şey, umudumu yitirmemdir. O umut ki tutkuların en tatlısıdır ve bizi mutluluk içinde yaşatmaya yardım eder.»**

Kendisi, dostluğu daima hesaba katardı ve bunu aşktan ayırt etmezdi; aşk, ruha göre düzenlenmeli; yani, değer verme üzerine kurulmalıydı. O zaman aşk, bir tutku olmaz ve acı çektirmez. Bu öyle bir duygudur ki, ileri yaşta bile insan onunla gururlanabilir Bu yazar da ihtiyarın sevme hakkı olduğunu kesinlikle kabul etmektedir Martian'da olduğu gibi, iyiliğe karşı iyilik görme iddiası olmamak şartıyla. 80 yaşında iken onun için mükemmel bir dost olan düşes de Mazarin'i seviyordu. Bu kadın öldüğü zaman aynı ölçülülük içinde markiz de La Perrine'e âşık oldu. Yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: «İhtiyar kişilerin hâlâ sevdiklerine şaşmanız yersizdir Çünkü, gülünç olan şey, kendine yanyana oturmak müsaadesini vermek değil, hoşa gidebileceğini budalaca iddia etmektir.... İhtiyarlara kalan en büyük zevk, yaşamaktır. Ve onların hayatını aşklarından daha iyi hiçbir şey teminat

altına alamaz. Seviyorum, öyleyse varım, sonucu, hep canlı ve bütünüyle kıvraktır ve bu yolla gençlik istekleri, bazan genç olduğunu hayal ettirecek kadar hatırlanmaktadır.»

Dostluğa dair incelemesinde Bay de Senneterre'in ve mareşal d'Estrée'nin geç evlenmelerini onaylamaktadır. Hattâ, Süleyman Peygamber'in bile onlara örnek olduğunu söylüyor. İnsanın ileri yaşta, gençliğe göre aşka daha fazla eğilimli olduğunu düşünüyor. 1663te şöyle yazmıştı ([1]): «İhtiyarlamaya başladığımız andan itibaren benliğimizde gizlice meydana gelen bir tiksinti ile kendimizi beğenmemeye başlarız. O zaman, öz saygısı boşalan ruhumuz, kolayca bize ilham veren kişi ile dolar.» Ona göre ihtiyar, kendine âşık olmuştur, —bu da yeni ve dikkate değer bir düşüncedir— ve bu yolda çekici bir yaratığın önünde savunmasız durumda bulunmaktadır ([2])

Görülüyor ki, ihtiyarın imgesi, önceye göre daha ince, daha etkili oluyor. O da bir insan olarak kalıyor ve hiçbir insancıl duygu ona yasaklanmıyor. Corneille'de ve Saint-Evremond'da söz konusu olan aşk plâtoniktir. Bu sebeple aristokratları burjuvalardan ayırt etmek üzere, dar sokaklarda az çok düzene konan bu aşk yasasına izin verilmiştir. Bu yasa, sadakatle yükümlü evli bir kadın olan prenses de Clève'de heyecan yaratmıştır; o halde yaşlı bir erkeği neden rezil kepaze etsin? Ve o yüzyılın içliliği daha da uygundur. çünkü her ne kadar bazıları bu gibi kişileri ayıplıyorlarsa da, başkaları da tekrar evlenen seksenlik ihtiyarları kutlamaktadırlar.

([1]) O zaman 49 yaşındaydı.

([2]) Bu düşünceyi daha ilerde tartışacağız.

Bu konuya Molière'le de giriyoruz: İhtiyarlık, onun hiçbir özelliği olmaksızın işlediği bir temadır. Bunda eski yazarlarla İtalyan yazarlarını izlemiştir. Onlardan, kuşkulu fakat ahmak, cimri fakat saf, paylayıcı fakat korkak ihtiyarın kişiliğini tekrar almıştır. O bir alay konusudur ve bunun farkına varmaktan uzaktır. Büyük istekleri, iddiaları vardır. Molière, ileri yaş konusunda Térence'tan, hattâ Plotüs'ten daha serttir. Onda sadece bir tek sevimli ihtiyar bulunmaktadır. Térence'ın **Kardeşler** adlı komedisinden esinlenerek yazdığı **Kocalar Okulu**'nda kırklık bir adam olan Sganarelle, kıskanç ve zorbadır. Fakat kendinden yirmi yaş büyük olan ağabeyi Ariste ise erkinlik taraflısıdır; akıllıdır, aşırı bir kendini beğendirme merakı olmadan giyimine dikkat eder. Bu kişi evlenmeyi istediği kadına kendini sevdirir. Oysa Sganarelle, kur yaptığı kadın tarafından sömürülür. Sırası gelmişken burada, yaygın olan bir yanlışlığın düzeltilmesi gerekmektedir: Molière'in kişileri arasındaki bütün pinponların kırk yaşında oldukları doğru değildir. Arnolphe gerçekten 43 yaşındadır. Fakat **Zor Nikâh**'ta, genç bir kıza âşık olduğunu gülünç bir şekilde iddia eden ve onun tarafından cezalandırılan Sganarelle 53 yaşındadır. **Scapin'in Dolapları**'ndaki Géronte çok yaşlıdır. **Cimri**'deki Harpagon 60'tan yukarıdır. Plotüs'ün **Aulularia** adlı komedisindeki kahramandan daha tiksindirici olan Harpagon, yalnız para kutusuna tutkun değil, aynı zamanda zorba ve gücünü kötüye kullanan bir baba ve gülünç bir âşıktır. Molière'in sahneye koyduğu babalarla oğullar arasındaki kavga gerçeğe dönüşebiliyor muydu? Yeni bir buluştan çok taklit söz konusu olduğu için, onun oyuncularında zamanın törelerine ait bir tanık görmeye imkân yoktur.

■

İNGİLTERE'Yİ altüst eden müthiş sefaletle savaşmak üzere Elizabeth, saltanatının sonunda, 1603'e doğru **«Yoksullar Kanunu»**nu ortaya koydu. Devlet, ruhanî bölgeler aracılığı ile yoksulların sorumluluğunu yüklendi. Gerekli fonların sağlanması için halktan borçlar alındı. Çalışacak güçte oldukları kabul edilenlerden **İş evleri**'nde faydalanılıyordu (1). Çocuklar ise köylülere ya da zanaatçılara kiralanıyordu. Düşkünler, ihtiyarlar toplanmış, bakım evlerine yerleştirilmişti. **İş evleri**'nde çalışma son derece çetindi. Ve ruhanî bölgeler de sadece topluluğa ait olan yoksullara yardım ediyordu. Yeni gelenlerle ve o sıralarda sayısı bol olan serserilerle uğraşmıyordu.

XVII. yüzyılın ilk kırk yılı sırasında çeşitli hayır kurumları bu zorluğu geçici olarak dindirmeye çalıştılar. Düşkün evleri, hastaneler kuruldu. O sıralar din, yoksulluğa saygı gösterilmesini öğütlüyor ve zenginlerden sadaka vermelerini ısrarla istiyordu. Fakat iktidarın, sert bir protestan gurubuna geçmesi bu nokta üzerinde ideolojik bir devrime yol açtı. Bu gurubun üyeleri küçük mülk sahipleri, zanaatçılar ve özellikle perakendeci tüccarlardı. Bu tüccarlar, kıral tarafından verilen ve kendilerini bunaltan tekellere karşı savaşmışlardı. Bunlar, ticaret özgürlüğü istiyorlar ve bunun ancak Cumhuriyet idaresinde mümkün olacağını ileri sürüyorlardı. Etkili bir bürokrasi ile donatılmış olan Fransa, hükümeti sarsmadan bunu burjuvazi ile bağdaştırmasını bildiği sırada idarenin yetersiz olduğu İngiltere'de hoş görülen burjuvazi ile kırallık arasında bir mücadele patlak verdi. Kırallık yenilgiye uğradı. Orta sınıflar ekonomiyi kalkındırmaya niyetlendiler. Çünkü bu alanda İngiltere ekonomisi Hollanda'-

(1) Bu sözcük, ancak 1652 de ortaya çıkmıştır. Fakat uygulanması «Yoksullar Kanunu» ile başlar.

nınkinden çok aşağıdaydı. Püritanizm (1) hıristiyanlığı, rekabet anlayışının hakim olduğu sınai ve ticari bir topluma uygulamak üzere gayret sarfetti. Esas olarak, **«çalışmayan yemek yemez»** temel kuralının üzerinde durdu. Bütün vâizler çalışma görevi üzerinde ısrar ettiler Çünkü burjuvalar tembellik ve sarhoşluğun ilerlemeyi durdurduğunu kabul ediyorlardı. 1632'de Elisabeth Jocelyne şöyle yazıyordu: «Tembelin durumu kadar kötü bir durum yoktur. Tanrı onu kendine hizmete yeteneksiz, faydasız bir eşekarısı yerine koyar ve onun aşırı yoksulluğu, herkesin kendisini mahkûm etmesine sebep olur.»

Dinsel ve törel en yüksek erdemler iyi işler yapmaktan ibaretti. En iyi dua etme tarzı çalışmaktı. Çalışma bir çeşit dinsel eylem, çıkar ise ilahî bir seçilişin işaretiydi. Yoksullar, ileriyi görmeme ve tembellikle suçlandırıldı. Bu kötülüklere cesaret verme reddedildi. Dilencilik, ahlâka aykırı olarak mahkûm edildi. Sadaka yerine faizle borç verme uygulandı.

İhtiyar yoksullar sıkıntı çektiler. Bunun tersine olarak burjuvazide ihtiyarlık değerlendirildi. Ortaçağ' da ailenin bu sıfatla ülküleştirildiğini görmüştük. Sert protestan mezhebi üyelerinin toplandığı orta sınıflarda da aile ülküleştirildi. Büyük - baba bunun sembolü ve cisimleşmesiydi. Ona saygı gösterildi. Daha XVI. yüzyılda ana - babalar çocuklarından tam bir itaat istiyorlardı. Evlenmeler, çocuklara zorla kabul ettiriliyordu. 5 yaşındaki bir erkek çocuğun, 3 yaşındaki bir kızla evlendirildiği olmuştu. Elisabeth devri tiyatrosunda, gençlerin evlenmede, seçme özgürlükleri için mücadele ettikleri görülüyordu.

O devrin Püritanizm mezhebinden olanları ara-

(1) İngiltere'de sert bir protestan mezhebi. (Ç.N.)

sında otorite prensibinin açıkça ve şiddetle uygulanması hiçbir zaman görülmemişti. 1606'da bir Anglikan sözleşmesi, eseri İngiliz'ceye çevrilen Fransız ekonomi bilgini ve yazarı Bodin'in düşüncesini kabul etti: Babalar, çocukları üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahip olmalıydılar. Püritenler, hükümdarın kendi tebaları için baba olması gerektiğini kabul ediyorlardı. Bu yüzden aile reisi de kendi ailesi üzerinde hükümdarın kudretlerine sahip olmalıydı.

Evin idaresi ve yaşlı kişilere tanınacak otorite üzerine birçok vaazlar verildi. Yaşlı kişiler tutkulardan kurtulmuş olduklarından —hiç değilse böyle iddia edildiğinden— tabii olarak çilecilik mesleğini uyguluyorlardı ve püritenler yaşlıların hayatlarını bu mesleğe uydurmalarını istiyorlardı. Yaşlı kişiler taklit edilecek örneklerdi ve her başarı, tanrısal lütfun bir işaret olduğundan uzun ömürlülük erdemin bir teminatı gibi kendini gösteriyordu. Bütün bu nedenlerle, püritenlerde, ihtiyarlar, kutlu sayılıyordu. İktidara geçtikleri zaman bunlar kendi ahlaklarını bütün memlekete zorla kabul ettirmeye yeltendiler. Gözlerinde tehlikeli yerler olan tiyatroları kapattılar

Restorasyon, Püriten'lere karşı yeniden şiddetle harekete geçti. Bu idarenin tiyatroları tekrar açtırması bir alay durumunu aldı ve bunlarda ilk olarak kadın rollerine kadın oyuncular çıktılar. Otuz yıl süre ile sahne üzerine yazan yazarlar ve onları alkışlayan seyirciler sınırlı bir soylu kişiler gurubundandılar Bu aristokratlar Püriten'lerin göklere çıkardıkları burjuva değerlerini ayakları altına aldılar. Bunların sert, edep kurallarını hiçe sayan tiyatrosu, bütün şekiller altında erdemi alaya aldı. Özellikle ihtiyarlığa karşı saldırıya geçti.

Elisabeth devri oyunlarında gençler özgürlükleri

için mücadele ediyorlardı. Ancak yaşlı kişiler bir sempati ve alayla karışık olarak tasvir ediliyordu. XVII. yüzyılın sonunda kuşakların savaşmasını anlatan bir sürü komedi görüldü. Bunların içinde anlamlı olanlardan biri Congereve'in **Aşk için** aşk adlı komedisidir. Bunda bay Valentin ve bayan Angelica adlı âşıklardan birinin babası, ötekinin de amcası, çirkin, gülünç ihtiyarlardı. Foresight (1) **«cahil, asık suratlı,** boş **inanlara bağlı bir kişidir. Astrolojiden,** el **falından** anladığını **iddia etmektedir»** ve durmadan bilgiçlik taslayarak gaipten haberler vermektedir. Genç karısı onu aldatmaktadır. Yeğeni olan kız, ona gerçekleri kabaca söyler ve alay eder. Sampson'a gelince, o da hayırsız bir babadır. Valentin'i israflarından ötürü cezalandırmak üzere mirasını, bir gemici alıp evine dönen Ben adlı küçük kardeşine bırakmak istemektedir. Büyük oğlunun borçlarını ancak bu şartla ödeyecektir. Valentin boyun eğmek zorunda kalır. Çünkü borçlarının acele ödenmesi gerekmektedir. Angelica ile evlenmek istediği takdirde borçlarını tamamen ödeyecektir. Bununla birlikte, bir sahnede babasına şiddetle karşı gelir. Cimriliğinden, katı yürekliliğinden ötürü ona çıkışır. Babası, inanılmaz bir gurur içinde ona şu sözleri söyler: «Ben **istediğimi yapamaz** mıyım? **Sen benim kölem değil misin? Seni** meydana **getiren ben değil miyim? Sen dünyaya kendi isteğinle** mi geldin? **Bir babanın meşrû otoritesiyle seni** dünyaya **sokan ben değil miyim?»** İşin kötü tarafı bu baba, Angelica ile evlenmek iddiasında bulunmaktadır. Angelica onun bu isteğini kabul etmiş gibi yapar ve ustaca bir manevra çevirerek Valetin'in borçlarını ona ödettirir ve onun kardeşi yararına mirastan vazgeçmesi sorununu ortadan kaldırır. Bu işler olunca da ihtiyarla ala-

(1) «Geleceği gören kişi.»

ya başlar: «Ben oğlunuzu sevmekten ve sizin kinci huyunuzdan nefret etmekten hiç geri kalmadım... Sizin kusurlarınız onun erdemlerinden çok daha fazla. Benim onun yanında mutlu yaşamam ve onu mutlu etmem düşüncesinin verdiği zevk ne kadar büyükse, sizin de cezalandırılmanızı görmeyi o kadar çok arzu ediyorum.» Valentin de sevgilisinin sözlerini aynen tekrar eder. Babasının batağa düşmesinden sevinç duyar. Bu şema birçok oyunlarda bulunmaktadır. İlk dört perde boyunca üstünlüğünü belirten delikanlı, nihayet beşinci perdede zaferi elde eder. «Acılı yaş»a karşı duyulan geleneksel düşmanlık, o zamana kadar görülmemiş bir şiddete ulaşır. Oğullar, kızlar, haykırarak ayaklandıklarını bildirirler. Bunlar, Püriten'ler tarafından zorla kabul ettirilen törel ve sosyal bütün değerleri inkâr ederler.

■

XVIII. YÜZYILDA bütün Avrupa'da halk nüfusu arttı, daha iyi bir yaşama ile insanlar gençleşti. Fransa'nın güney şehri Comminges'in Villeneuve - de Rivière kasabasında yapılan bir soruşturma yılda 15 - 20 olan genç yaştaki ölümlerin 1745'ten sonra 3 - 4'e düştüğünü göstermektedir. Aynı zamanda maddî şartların da düzene konması uzun ömürlülüğü kolaylaştırmıştır. 1749'dan önce çok seyrek olan 80 - 100 yaşındaki kişilerin sayısı arttı. Bununla beraber bu ilerleme ancak imtiyazlı sınıflarda görülmektedir. 1754 de Fransız Köylülerinden sözeden bir İngiliz yazarı şunu belirtmektedir: «Bunlar yorgunluklarıyla orantılı bir onarmaya sahip olmadıklarından 40'tan önce göçüp giden insanlardır.»

1793'te Avrupa'da gezi yapan bir İngiliz de şunları yazıyor: «Çok yiyip içmelerinin, faal olmayışla-

rının ve sefahat içinde bulunmalarının doğurduğu hastalıklara rağmen zengin kişiler, bir aşağı sınıftaki insanlardan on yıl fazla yaşamaktadırlar. Çünkü aşağı sınıf insanları, çalışma ile, sefaletle, yorgunlukla vaktinden önce yıpranmakta ve yoksullukları, hayatlarını sürdürmek için gerekli olan şeyleri tedarike engel olmaktadır.» Sömürülenler ileri bir yaşa ulaşmak başarısını gösterdiklerinde ihtiyarlıkları, kendilerini yoksulluğa mahkûm ediyordu. Karşılıklı önceden görme dernekleri orta Avrupa'da XIV. yüzyıldan itibaren görülmüştü. Bu dernekler Fransa'da gizli olarak ve zorluk içinde varlıklarını sürdürdüler. Le Chapelier kanunu, bütün meslek gurupları gibi bunları da yasakladı. Aslında bunların araçları da yeterli değildi. Ailesinin kendisine bakamadığı ihtiyar, ancak kiliseden alacağı yardıma güvenebiliyordu.

İngiltere'de **amicales** (dostlar) adı altında karşılıklı yardımlaşanlar gelişmekteydi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa düşüncesini etkileyen duygusal akım, kamu oyunu sefaletle ilgilenmeye sevk etti. Bu sefaletin sorumluluğunun bizzat yoksul üzerine değil toplumun üzerine düştüğü anlaşıldı. 1782 kanunu, yoksullar harcının toplanması ve kullanılması yetkisini guruplar halinde birleşen ruhanî dairelere verdi. Devlet, her insanın yaşama hakkına sahip olmasını tanır gibi oldu (1). 1785'te Speehamland'ta toplanan yargıçların belirttikleri şudur: **«Eğer bir insan, çalışarak hayatını kazanamıyorsa, toplum onun geçimini sağlamak zorundadır.»**

Kamu yardımı bu anlamda yeniden örgütlendi. İhtiyarların sefaleti biraz hafifledi. Öteyandan gerek patronlara karşı mücadele etmek, gerekse işsizliğe

(1) Bu nokta o devirde çocukların fabrika ve atelyelerde çalıştırılarak canavarca sömürülmesine engel olmamaktadır.

ve hastalığa karşı birbirlerini teminat altına almak üzere işçi koalisyonları çoğaldı.

İmtiyazlı sınıflarda yaşlı adamlar törelerin genel yumuşamasından yararlandılar. Teknik ilerlemeler sayesinde Fransa'da ve bütün Avrupa'da hayat, çok konforlu ve az yorucu oldu. Sözgelişi, yolculuk etmek artık o kadar zahmetli bir iş değildi. Daha karmaşık hale gelen sosyal hayat zekâ ve tecrübe nitelikleriyle daha az beden gücü istiyordu. Mareşal de Saxe, nikrisli olmasına rağmen Fontenay savaşını kazandı. Fakat hayat süresi uzadı. 60 yaşındaki kişiler sosyal hayata karışıyorlardı. Tiyatroya gidiyorlar, salonlara devam ediyorlardı. Bir önceki yüzyılda olduğu gibi sağlam bir hafıza bunların ticaretini değerlendiriyordu. Fransız yazarı Fontenelle 90 yaşını geçtiği zaman, gençler onun hikâyelerini hayretle dinliyorlardı. Bunları anlattığı sırada: «**Madam de La Fayette'in evinde iken, Madam de Sévigné'nin içeri girdiğini gördüm.**» gibi sözleri dinleyenleri şaşkına çeviriyordu. Marmontel'in, Marivaux'nun başlarından geçtiği gibi ihtiyar adamların kendilerinden çok genç kadınlarla evlenmelerine pek o kadar şaşılmıyordu. Yükselen burjuvazi kendine bir ideoloji yarattı ve bununla ihtiyarlık, kendini değerlenmiş buldu.

Özellikle İngiltere'de tekniğin ilerlemesi endüstrinin, maliyenin ve ticaretin gelişmesine yol açtı. Zengin ve kudretli olan yeni sınıf, gurur içinde özellikle kendisini anladı ve buna yaraşır bir ahlâkı kafasında kurdu. Londra'da XVII. yüzyılın sonunda şirketlerin, meclislerin, kahvehanelerin sayısının arttığı görüldü. (3000'den fazla.) Buralardaki konuşmalar arasında 'yeni adam'ın çehresi düşünülüyordu. Steele ve Addison'un bu 'yeni adam'ın isim babaları olduğu kabul edilebilir. Bunların birlikte kurdukları **Tatler** ve

özellikle **Spectator** gazeteleri 'eski adam'da yeni reformlar yapılmasına, 'yeni bir tip adam'ın yükseltilmesine çalışıyorlardı. Bu 'yeni adam' özellikle küçük tüccarda cisimleşiyordu. Bu tüccar insanların dostu, yüzyılın serüvencisi ve kahramanıdır. Ancak, barışçı bir kahramandır. Onda kılıcın yerine baston geçmektedir. O, gösterişten kaçar, sade bir insandır ve şatafattan çok, fayda arar. Monden hayatı sevmez. Bir köşeye, özellikle sayfiyeye çekilerek yaşamayı sever. Ahlâkı sanatın üstünde görür. Bu sırada tiyatro da bu değişikliği göze çarpan bir biçimde işlemektedir. Tiyatroyu ellerine alanlara karşı XVII. yüzyılın sonunda bir ahlâk haçlı seferi açıldı. Püriten'lerin sertliği o zaman uzak bir geçmişte kalıyordu. O düşüncenin aksini iddia etmek ihtiyacı duyulmuyordu. Rağbette olan yazarların atılganlığı sonunda kamu oyunu baştan çıkardı. Bir köy papazı, gazeteci ve yergi yazarı olan Cellier, o yazarlara karşı bir yazı yazdı ve büyük başarı kazandı. Bu başarı, iki yıl sonra Congreve'in **Dünya Treni** adlı oyununun zaferine engel olamadı. Fakat Cellier sustu. Tiyatro, ahlâklı ve duygulu oldu. İhtiyar sadık uşaklar, candan bağlı babalar, oğullar gösterildi. Sahneye çıkan bütün kişiler sevimliydi (1).

Bu eğilimler Fransa'ya yayıldı. 'Yeni adam' bir filozoftur: Laik ve insancıl bir ahlâk öğretir. En çok dinlenen propagandacısı Diderot olmuştur. Gerçekte XVIII. yüzyıl Fransa'sı karanlık, sıkıntılı olmuş ve büyük ihtilâlle sonuçlanan karışıklık ve mücadelelere uğramıştır. Bu devre içinde, insanı sertlik ve hattâ kötülükle belirleyen bir edebiyat gelişti: Abbé Prévost, Marivaux, Laclos, Sade. Bununla beraber iyimser-

(1) Bu arada Steele'in 1722 de oynanmış olan **Candan Âşıklar** adlı piyesine bakınız.

lik kanısı hâkim oldu, ve insanın dokunaklı bir mütalâasını yaptı: İnsanın tabiatı iyidir, bütün insanlar kardeştirler, herkes hemcimsinin özgürlük ve düşüncelerine saygı göstermelidir. **«Hemcinsinizi özellikle kendiniz gibi, kendinize olan sevginiz için seviniz.»** sözü ahlâkın ana kuralı oldu ve hemcins anlayışı da genişledi.

XVIII. yüzyıl zaman ve alanı keşfeder: O artık tek bir uygar yetişkinin saltanatı değildir. **«Vahşiler»** le ilgilenilir. Rousseau, erginlere, geçirmiş oldukları çocukluğu hatırlatır. Onlar da kendilerini bu çağ içinde yeniden tanırlar. Anneler süt evlâtlarını emzirirler. Yüzyılın başında sopa cezasına karşı çıkılır. Bu ceza 1767'de kaldırılmıştır.

Çocuk aile içinde daha büyük bir rol oynadı. Yetişkinler kendilerini ilerde olacakları ihtiyarın kişiliğinde tanıdılar. Hattâ yaşlı adam bile özel bir önem kazandı. Çünkü ailenin birliğini ve sürekliliğini sembolleştiriyordu. Aile, servetlerin intikali suretiyle bunları toplama olanağına sahip olur, kırallıkla aynı zamanda kapitalizmin esasını teşkil eder, kırallık içinde de burjuva bireyciliği çiçek açar. Aile reisi ihtiyarladığı zaman da mallarını elinde tutar. Ekonomik bir itibara sahiptir. Esinlediği saygı, duygulu bir biçim alır. Gerçekten bu yüzyıl **«içli»**dir. İnsan, gerçeği kalbinde aramaktadır. Erdem göklere çıkarılır, ahlâkçı masallar bollaşır; bunlar, **«insanlığa ait incelemeler»**dir.

Zayıfların üzerine merhametle eğilinir: Küçük çocuk, dede, nine... Marmontel, köyde geçen çocukluk hayatını anlatarak çağdaşlarını heyecanlandırır. Yüce gönüllü büyükanneleri hatırlatır: «Bunlar 80 yaşında yaşamaya devam ederlerdi. Ateşin kenarında küçük kadehle şaraplarını içer ve geçmiş zamanları anar-

lardı.» Greuse de ihtiyarları anlatarak yürek, sızlatıcı heyecanları ortaya koyuyordu. Voltaire'in ihtiyarlığı onun parlaklığını arttırıyordu: Ona **«Ferney'in peygamberi»** adı veriliyordu. Temmuz 1789'dan Temmuz 1790'a kadar bütün federasyon bayramlarında ihtiyarlar şeref mevkiinde idiler. Başkanlık görevlerini almışlardı (1). 10 Ağustos 1793 bayramında 86 ilin özel bayraklarını taşıyanlar 86 ihtiyar olmuştur.

Bu duygululuğun bazı pratik sonuçları oldu. **«İyilikçilik»** cesaretlendirildi. Bu kelime, dinsel yardımseverlik düşüncesinin yerine laik düşünce olarak geçmek üzere Saint-Pierre bucağının papazı tarafından icat edildi. Bütün bir edebiyat, dilencilik sorununu ele aldı. Gazeteler açtıkları sütunlarda iyilikseverlik ve insanî davranışlar üzerine örnekler verdiler.

1788'de hayır derneklerinin listesi, **Fransız Yardımseverliği** adı altında iki kalın cildi işgal eder. Özellikle kadınlar iane toplarlar ve yardımları dağıtırlar. S. Mercier, bunların seksenlik ihtiyarların, anadan doğma körlerin, gebe kadınların... acıklı hallerini hafiflettiklerini anlatmaktadır. 1786'da hayır derneği 814 mutsuz insana yardım yapmış olduğundan kendisini kutlamıştır: İhtiyarlar, anadan doğma körler, gebe kadınlar...

Gerçekte insanseverliği uygulamak, insanın özellikle kişisel mutluluğunu sağlamaktı. Mutlu olmak

(1) Michelet şunları yazar: **«60 şehrin milli muhafızlarının katıldığı Rouen büyük Federasyon'unda Asambleye başkanlık etmek üzere 85 yaşındaki bir Malta şövalyesini Andelys'e kadar aramaya gidildi. Saint-Andéol'de bütün milletin basında ant içmek şerefi 93 ve 94 yaşlarındaki iki ihtiyara verildi. Her yerde ihtiyar, halkın başında, kalabalığa yüksekten bakarak...»**

için insanları mutlu kılmak, durmadan aynı şeyi tekrarlayan bir temadır. Mutluluğunu sağlamak, burjuvanın büyük endişelerinden biridir. O bunu, aile ve dostluk bağlarını besleyerek erdem ve orta halli bir mutlulukla elde edeceğini düşünür. Mutluluk, herşeyden önce bir iç dirliği anlamını taşımaktadır. Aşırılıklardan korkmak, sadece yumuşak tutkulara sahip olmak gerekmektedir. Bunun anlamı, ihtiyarlığın mutlu ve hattâ örnek sayılacak bir yaş olarak anlaşıldığıdır. İhtiyar şiddetli tutkulardan kurtulmuştur. O, sakin ve usludur. İsteklerin yokluğu, mallara sahip olmadan yeğdir. Dengeli bir hayat, iç dirliği ve vücut esenliği duygusu içinde tamamlanır.

Bu hususu özellikle Buffon belirtmektedir. «Sağlık içinde yataktan kalktığım her gün, bugünün sizinki kadar hazır, sizinki kadar dolu neşesine sahip değil miyim? Hareketlerimi, iştahımı, isteklerimi yumuşak bir tabiatın yalnız içtepilerine uydurduğum zaman sizin kadar sakin ve sizden fazla mutlu değil miyim? Akılsız ihtiyarlar için üzüntü sebebi olan geçmişin görünüşü tersine bana, sizlerinki kadar ânî zevkleri, hoş tabloları, değerli imgeleri vermiyor mu?

Bu çeşit düşünceler, d'Alembert'i şüpheci bir durumda bırakıyor: «**Dostluğun ve ihtiyarlığın övgüsü yapıldı, gençliğin ve aşkın övülmesine ihtiyaç görülmedi...**» diye yazıyor Diderot şu noktayı hatırlatıyor: «**İhtiyarlığa şeref verilir. Ama, sevilmez.**» Bununla beraber Diderot'nun eserlerinde, babasından başlamak üzere sevimli ihtiyarlar vardır. Yazar Restif de La Bretonne'un **Babamın Hayatı** adlı eserini halk büyük bir başarı olarak kabul etmiştir. «**Saygıdeğer ihtiyar**»ı gönül hoşluğu içinde ve ailenin dağılmaya başladığı bir anda onun erdemleriyle tatlılıklarını övmektedir. Bununla beraber Fransızların çoğu, aile hayatının öz-

lemi içindedirler. Adı geçen yazar kır hayatının sevimliliklerini de anlatmaktadır. Bu sıra burjuvalar, o hayatta çekici taraflar bulmaktaydılar. Yazar, moda olan içli bir üslûpla babasının can çekişmesini anlatmakta ve o sırada köyün bütün eskilerinin onun yanında bulunduğunu belirtmektedir: «Bütün ihtiyarlar, gözyaşları içinde hastanın odasını doldurmuşlardı...»

XVII. yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyılda Fransız tiyatrosundaki ihtiyar'da bir dönüşüm başladığı görülür. Destouches, **Üçlü Evlenme** adlı komedisinde Oronte adlı otoriter, cimri, mallarını çocuklarından üstün tutan ve onlara çıkarlı evlenmeleri zorla kabul ettirmek isteyen bir ihtiyarı sahneye koyar. **Nankör** ve **Beklenmedik Engel** adlı oyunlarda baba, zorba ve çekilmez bir tiptir. Fakat **Kararsız** adlı oyundaki Pyrante, oğluna tapınmakta ve onun bütün kaprislerine boyun eğmektedir. Madam de Grafigny'nin **Cenie**'sinde Dorimard sevimli bir ihtiyardır. Büyüttüğü yeğenlerine karşı pek fedakârdır. Biraz otoriterdir, biraz kendine güvenmektedir. Bu durumu, yanlışlıklar yapmasına yol açar. Ancak, iyi oluşu uzaktan uzağa hatalarına üstün gelmesini sağlar. Sahnedeki kişilerden biri mutlu son'dan sonra şu hükmü verir: «Gerçi aşırı iyilikcilik bazan aldanmaya sebep olursa da erdemlerin birincisi olmaktan yine de geri kalmaz.»

Beaumarchais'nin tiyatrosundaki ihtiyarlık anlayışı biraz farklı ve şaşırtıcıdır. Hiçbir başarı elde edemeyen **Eugénie** adlı oyununu sahneye koydurduğu zaman 35 yaşında idi. Burada genç kızın babası baron Hartley esas rolü oynamaktadır. Galler ülkesinden olan bu soylu kişi hakkında Beaumarchais şunları söylüyor (1): «Törelerinde basit ve dürüst bir adam olan baron, aynı sima ve stili sürekli olarak koruyacaktır.

(1) **Ciddi Tiyatro Üzerine Deneme**'sinde.

Ancak, kuvvetli bir tutku ile canlandığı zaman ateş püskürecek, bu ateşin korlarından gerçek, yakıcı ve beklenmedik şeyler çıkacaktır.» İşte böylece ilk olarak yaşlı bir adama iç tutku verilmekte, bunun alevlenişinin çevresindekileri şaşırttığı belirtilmektedir İlk tasarıda baba, ava çok meraklı, haşin ruhlu, söz anlamaz Bretagne'li bir soylu kişi idi. «Bu baba, bütün olaylar için en şiddetli kararları alacak, her şeyi yapmak isteyerek can sıkacak, çok şamatacı ve çok mantıksız bir kişi olacaktır.» Bu portre, komedilerde raslanan klâsik ihtiyar tiplerine çok yakındı. Beaumarchais'nin bunu neden değiştirdiğini açıklayan hiçbir kayıt yoktur. Ancak, yaşlı adamlar hakkındaki yüce gönüllülüğü üç yıl sonra sahneye konan **İki Dost** oyununda da yine görülür. Bunda, kendisini en sevimli gösteren baba **«içli filozof»**tur. Uslu, fedakâr, cömerttir. Durumu o kurtarır. Yepyeni bir tondaki **Séville Berberi**'nde ise Beaumarchais, basma kalıp âşık ihtiyar temasını tekrar ele alır: Bartholo, Molière'in pinponlarına benzemektedir (1). **Figaro'nun Düğünü** komedisinde bu ihtiyarın hemen hemen hiçbir rolü yoktur Ayrıca, hiçbir ihtiyar da görülmez. Hayatının sonunda yazdığı ve 1792'de oynanan, başarı elde edemeyen **Suçlu Ana** piyesinde Beaumarchais, ihtiyarlık için o yüzyılın hoşuna giden ahlâkı yükseltici ve tatlılaştırıcı görüşünü ele almaktadır.

Önsözünde Kont Almaviva'dan bahsederek şunları belirtir: «İhtiyarlığının tablosunda ve **Suçlu Ana**'yı görerek siz de bizimle birlikte şuna inanacaksınız ki korkulacak derecede kötü doğmamış olan her insan, tutkular yaşı uzaklaştığı ve baba olmak gibi

(1) Gerçi bu ihtiyar çok daha kurnaz ve aldatılması güç bir kişidir, bu durum entrikayı daha ilginç bir duruma getirmektedir.

zevkli mutluluğu tattığı zaman en sonunda daima iyi olmaktadır.» Oyunda da Kont şöyle söylüyor. «Ey benim evlâtlarım! Öyle bir yaş gelir ki o zaman namuslu insanlar yaptıkları haksızlıklardan, eski zaaflarından ötürü birbirlerini affederler Ve kendilerini birbirlerinden ayırmış olan coşkun tutkuların yerine tatlı bir bağlılık koyarlar.»

1799'da Billy adlı biri, 66 yaşındaki papaz de l'Epée'yi konu alan bir oyun yazmıştır (1) Ve önsözünde bu ihtiyarı şöyle anlatmaktadır: «**Hiçbir şeyi gözünden kaçırmayan bir yüksek kavrayış... deha ve iyilik... tatlı ve yapmacıksız bir dindarlık... tabiat üzerinde büyük bir bilgi sahipliği.**» İşte bunlar, yaşlı adamın, ahlâkçıların hayalinde yaşayan karakteristikleridir.

XIX. yüzyılın başında pek bol olan melodramlar da bu tarz içinde belirgin olmaktadır. İhtiyarlar bunlarda ikinci derecede bir rol oynamaktadırlar. Fakat görkemli ve heyecan vericidirler. Bazan hatalar yaparlar, fakat yüreklerinin asaletiyle bunları örterler... Lamartelière'in **Haydutlar Şefi** Robert'de Robert'in babası, buna öteki oğlunu üstün tutmak hatasına düşmüştür. Öteki oğlu kendisini kaleye hapseder ve Robert tarafından kurtarılır. İhtiyar ,büyüklüklerle dolu çok çekici bir kişi gibi görülmektedir 1801'de Pixérécourt tarafından yazılan **İki Kocalı Kadın** adlı melodramda ihtiyar ve âmâ Werner en yüksek erdemi cisimleştirmektedir. Eğilip bükülmez şeref duygusu kendisini otoriter ve sert hale getirmektedir. Savunmasını dinlemediği için suçlu sandığı kızını lânetlemekte ve hıncını almak üzere inat etmektedir. Fakat

(1) Bu papaz bir sağır - dilsiz okulu kurmuş ve bunlara işaretlerle anlaşmayı öğretmiştir. (Ç.N.)

en sonunda gerçeği anladığı zaman kızını affeder ve çevresindeki herkes heyecan içinde ağlarlar... Melodramın kahramanlarından biri şu sonucu çıkarır: «**Affeden** bir baba, Tanrı'**nın** tam bir imge**sidir.**»

Aynı konu 1821'de Pixérécourt tarafından **Valentine**'de yeniden incelenmiştir. Alberto adlı âmâ baba, kızına karşı sert davranmaktadır, en sonunda onunla uzlaşır. Alberto, çıkarına düşkün değildir, merttir, yükseklere ulaşır ve hayranlık uyandırır.

Bu sıra yeni bir tema ortaya çıkar: İhtiyar sadık uşak teması. Derebeyinin, serf ile onun feodal ilişkisi, kural olarak, berikinin ötekine bağlanmasını gerektiriyordu. Gelişen burjuvazi kendi yararına böyle bir bağın dirilmesini hayâl etmiştir. Alman yazarı Kotzebue'den ilham alınarak yazılan **İnsandan Kaçma ve Pişmanlık**'da ihtiyar Tobie, asil 'sükûneti' ve üzüntüsüz 'tevekkülü' ile sahnedeki diğer kişilere göz yaşları döktürmektedir. Çok yaşlı ve yoksul olan Tobie, yaşama olgusunu alçakgönüllü bir mutluluk içinde bulmasını bilmektedir 1806'da Caigniez tarafından yazılan **Ünlü Âmâ**'da başlıca kişilerden biri ihtiyar Oberto'dur Cesur, ağırbaşlı ve erdemli olan genç âmâ, prense içtenlikle bağlıdır.

Pixérécourt'un eserlerinde efendilerine bağlı bir hayli ihtiyar uşak vardır.

Bu eserler düşük kaliteli olmakla beraber anlamları fazladır: Halkın isteklerine boyun eğerler ve bu yüzden halkın olağanüstü imgelerini yansıtırlar. Halk kendi sınıfı içinde ihtiyarlara saygı göstermektedir. Bu sınıfın dışında da ihtiyarlar üstteki kasta kayıtsız şartsız bir sadakatı cisimleştirdikleri ölçüde onlara hayran olmaktadır. Yoksul ihtiyarlar çekingenlikle edebiyata girmektedirler. İhtiyarın ilgi çekmesi bu ba-

kımdan değil ve fakat kendi yaratılışının gerçeğini elinde tutan efendisi ile feodal ilişkisindendir (1).

■

İTALYAN tiyatrosunda buna paralel bir dönüşüm görülmektedir. XVI. yüzyılda Pantalon'un henüz dinç olan tiksindirici bir ihtiyar olduğunu görmüştük. Bu tip XVII. yüzyılın sonunda değişmişti. Perruci ona dair şunları söylüyor: **«Bu, tirit hale gelmiş ve gençliği taklit etmek isteyen bir ihtiyardır.»** Fakat 1728'de Riccoboni onu; «iyi bir aile babası, şerefli bir insan, sözlerine son derece dikkatli ve çocuklarının yanında ağırbaşlı» olarak tanıtır. O **«dışarda sert»**tir. Artık cimri değildir. Fakat çok tutumludur ve bu niteliklerine rağmen yine de aldatılmaktadır.

Bu değişiklik, özel olarak Goldoni'nin tiyatrosunda göze çarpar. Çünkü onun, törelerini açıkladığı Venedik'te burjuvazinin derecesi yükselmiştir ve onlara ait değerler göklere çıkarılmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren Venedik'in deniz üstünlüğü azalmıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, İspanya ve Ragusa ona rekabet ediyorlardı. Venedik büyük bir endüstri limanı haline girmişti: Orada yüksek kaliteli kumaşlar yapılıyordu. Ancak, soylu kişiler bu çeşit işi aşağılık buluyorlardı. Ülkenin gerilerindeki toprakları satın aldılar ve iş yapmaktan vazgeçtiler. XVIII. yüzyılda aristokrasi siyasal iktidarı elinde tutmaktadır. Fakat, geçimini ancak küçük tüccarların şehirde topladığı servetler sayesinde sürdürmektedir. İdeal adam, namuslu, tutumlu, marifetli küçük tüccardır. Bu erdemler

(1) Euripide'in İon adlı trajedisindeki ihtiyar kölenin durumu da böyledir.

soyluluk unvanlarında daha çok siteye, kendi ailesine ve daha çok kendine faydalıdır. Soylu kişiler haylazlık ve boş şeyler içinde ömürlerini geçirmektedirler Küçük tüccar ise, sağduyuyu ve doğruluğu cisimleştirmektedir. Onun ahlâk yasası esas itibariyle aile ilişkisine dayanmaktadır. İşte Goldoni'nin mensup olduğu burjuva sınıfının kanısı buydu.

Geleneğe uygun olarak Pantalon bir küçük tüccardır. Eserinin başlangıcında Goldoni, İtalya'da doğan bir tiyatro şekli olan **sanat komedyası**'nı taklit ederek bunun klâsik bir çehresini sunmaktadır. **Neşe Düşmanları** adlı oyunda —daha çok kişisel bir eserdir— yaşlı adam pek sevimsiz bir kişidir. Goldoni, Pantalon'un dört çeşitte cisimlenmiş tipini sahneye koymaktadır: İnsandan kaçar, zorba, cimri, bencil, dik kafalı dört ihtiyar. Bunlar zaman aşımına uğramış düşüncelere sahiptirler, gençlikten tiksinmektedirler. Ailelerine baskı yaparlar. Kadın ve çocukların sokağa çıkmalarına, eğlenmelerine, giyinmelerine engel olurlar. Bunlardan biri, kızını ötekinin oğlu ile evlendirmek ister. İki ihtiyar da bu gençlerin düğünden evvel birbirlerini görmelerini kabul etmezler Bununla beraber, annelerinin suç ortaklığı sayesinde görüşme mümkün olur.

Meslek hayatı sırasında Goldoni, kendisini gittikçe Venedik toplumunu gördüğü biçimde tanıtmaya verir ve Pantalon, ideal küçük tüccara yaklaşır. Bu tip aslında bir ihtiyar değil fakat servetini idare etmesini bilen, hayatını iyi sürdüren ve akıllıca öğütler veren orta yaşlı bir adamdır. Goldoni bunu, çokluk kendi sözcüsü yapmaktadır. En çok başarı kazanmış oyunlarından olan **Asık Suratlı İyilikçi**'de baba rolündeki kişiyi biraz alaylı olarak ve ona en yüksek değeri vererek işler. Géronte serttir, otoriterdir. Zorlu

bir karakteri vardır. Hiç kimseyi dinlemez. Kendisine danışmadan yeğeni Angélica'yı ihtiyar bir dostu ile evlendirmeye karar verir. Fakat Géronte yüce gönüllü bir kişidir. Uşağının ailesinin ihtiyaçlarını geniş ölçüde sağlamaktadır Yeğeninin borçlarını ödemeye razı olur Ve en sonunda Angélica'yı kendi kalbine sahip olmaya bırakması gerektiğini anlar ve onun, sevdiği genç adamla evlenmesine müsaade eder.

Böylece Chaucer'denberi zengin ihtiyar tüccarın çehresinin nasıl dönüştüğü görülmektedir O zaman —ve ondan sonraki yüzyıllar içinde— küçük tüccarın serveti bir kıskançlık konusuydu. O, haksız olarak imtiyazlı gibi değerlendiriliyordu. Onunla alay ederek hınç alınıyordu. Sadece XVIII. yüzyıldaki ekonomik olgulara ait daha ileri bir anlayış bu küçük tüccarın toplumun tümüne yaptığı hizmetlerin anlaşılmasına imkân vermiştir. Püritenlerin ilk defa olarak öğrettikleri faydacılık rolü anlaşılmış olduğundan küçük tüccarı bütün değerlerle donanmaya sevk etmiştir. İleri yaşa vardığında ona özel surette saygı gösterilecektir. Onun esenliği, akıllılığını ve erdemlerini teminat altına almaktadır.

XVIII. yüzyıl yazarları ötekilerinden daha fazla çağlarının etkisinden kaçamazlar. Bununla beraber o çağ bireyciliği, yeniliği ve düşünce bolluğunu kolaylaştırdığından bu yüzyılda orijinallikleri heyecan yaratan pek çok yazara raslanır Bunlar arasında Swift'i saymak gerekir. İhtiyarlığın o zamana kadar çizilmiş en zâlim portresini bu yazara borçluyuz! 55 yaşındayken hayatının çetin bir devresinde bulunuyordu —Vanessa ile olan ilişkilerinin sonu—. Bu arada **Gulliver'in Gezileri**'nin üçüncü kitabını yazdı. Daha önce yazdığı dördüncü kitapta Yahou'ların çehresi altında genellikle insan cinsinin insafsızca yergisini

yapmıştı. «**İnsan denen hayvandan tiksiniyorum.**» diye yazmıştı biraz sonra Pope'a. Swift, kadınlardan tiksinirdi, birkaç yıl sonra **Kadının Küçük Salonu** adlı ünlü şiirini yazdı. İnsanlığın durumunun gelişmiş ve aydınlığa ulaşmış devresi olarak kabul edilen ihtiyarlık onu sadece öfkelendiriyordu. Kendisi de ileri bir yaştaydı, sıhhati de iyi değildi. İhtiyarlığı, gerek fizik, gerek moral bakımdan düşkünlük içinde geçti. Bunu önceden hissettiği sanılmaktadır Kendi geleceğinde korku içinde keşfettiği hayâlleri kafasına koymasaydı, gerçekte büyük ihtiyarlar olan bu 'fani'leri belki de o derece belirgin olarak ele almayacaktı. Onun son yıllarında tiksinti veren bir Struldbrugg haline gelmesi elbette bir raslantı değildir.

Gulliver, Luggnagien'lerden bazılarının alınlarında kendilerine ölümsüzlük veren bir işaretle doğduklarını öğrenince şaşar kalır. Onları ölüm korkusundan kurtulmuş, bilimle dolu, zengin, aralarında yüksek seviyedeki sorunları görüşen mutlu kişiler olarak hayâl eder. Onların yerinde olsa satılmışlığa karşı mücadele edeceğini, büyük keşifleri gerçekleştirmeye çalışacağını açıklar. Karşısında konuştuğu kişi de ona verdiği karşılıkta, başka yerlerdeki yaşlı insanların yaşama iştahı içinde bulunduklarını söyler ve «yalnız burada yaşlı insanlar sonlarını kendi gözleriyle görmektedirler» diye ekler. «Bu ölümsüz hayat planı akla uygun değildir. Ve abestir. Çünkü, gençliğin, sağlığın ve kuvvetin sonsuz olarak sürmesini gerektirmektedir... Mesele, daimî ilkbaharında bulunan, daima mutluluk ve sağlıkla dolu olan bir hayat düzenlemek değil fakat, sürekli olarak ihtiyarlığın sefaletlerine hedef olan bir varlığa dayanmaktır

Gerçekte 30 yaşlarına doğru Struldbrugg'lar 'melankolik' olmaya başlarlar. Ve bu halleri 80 ya-

şına kadar gittikçe daha da artar. O zaman bunların nasibi, ihtiyarlığın her türlü beden ve zihin güçsüzlüklerine sahip olmaktır. Üstelik, daha birçok dertleri de çıkar. Ve bunların uzaklardaki devamlı görüntüsünü seyrederler. Bunlar yalnız inatçı, hırçın, açgözlü, alıngan, gururlu, geveze değil; aynı zamanda ikinci kuşaktan sonra gözden kaybettikleri çocukları, torunları için dostluk ve hattâ sevgi duygularından da uzaktırlar. İki büyük tutkuları vardır: Kıskanma ve bastırılmış istekler. Gençliğin aşırı çılgınlıklarına kıskançlık duyarlar. İhtiyarların ölmesini isterler... Biricik anıları gençliklerine ya da olgunluk yaşlarının başlarına uzanır. Gerçekte kararsızdırlar. Onlar için bulunulabilecek dilek, bütün özelliklerini kaybetmeleri, saçma sapan konuşmalarıdır. Çünkü bu takdirde zararsız hale geleceklerinden biraz daha acıma ve yardıma inanabilirler... 80 yaşında bunlar uygarlık durumu bakımından ölmüş sayılırlar. Karı koca birbirlerinden ayrılırlar (ikisi de ölümsüzse.) Küçük bir gelirle yaşarlar. 90 yaşında dişlerini ve saçlarını kaybederler. Yiyeceklerin tadını ayırt edemezler. «Konuştukları zaman artık söyleyecekleri kelimeleri bulamazlar.» «Hafızaları kalmadığından okuyamazlar.» Dil, zamanla geliştiğinden ötürü onu da anlayamazlar. «Bu yüzden kendi öz memleketlerinde gözden düşmüş, âdeta yabancılar gibi yaşarlar.»

Bu sonuncu düşünce yenidir. Daha önce ve özellikle Ortaçağ'da zaman durmadan dönerdi ve ihtiyarın aşaması da değişmez bir evren içine düşerdi. XVIII. yüzyılda yükselen burjuvazi ilerlemeye inanmaktadır. Bu nokta Swift'i ihtiyarın aynı şeyleri tekrarladığını, gelişen ve gençleşen dünya içinde durgunluk halinde kaldığını düşünmeye yöneltmiştir. Bu gelişmeye ayak uydurmak gücünde olmayan ihtiyar, tek başına geride, gözden saklı ve kendinden uzak-

laşan her şeyden yoksun kalır (1). Daha genç kuşakla ilişkisi yasaklanmıştır. İhtiyarlık sadece tirit hale gelmek değil, aynı zamanda —Swift için böyle olacaktır— uzakta, yalnız başına bir köşeye çekilmektir.

Ölmez bir ihtiyar vardır: Bu, İyonya'lı şair Mimnerme'in yakındığı Tithon adlı bir ihtiyarın acı alınyazısıdır İnsanlar ölmezliği hiç de istememişlerdir. Buna karşılık, önce de söylediğim gibi, Sonsuz Gençlik Çeşmesi şeklinde bunu hayâl etmişlerdir. Goethe'nin Faust'undaki temalardan biri de gençleşme temasıdır. Bu düşünce, ne Faust'un kahramanı olduğu eski efsanelerde ne de Marlowe'un oyunlarında araya girmiştir. Faust, bilime susamışlık içinde ruhunu yitiren büyücü olmuş bir bilgindi. Goethe'nin oyunu aynı zamanda her şeyden önce insanlık durumunun bilgi ve sınırlarının dramıydı. Ancak, yaş anlayışı, bunda büyük bir rol oynar. İhtiyar Faust, artık, bilimden bir mutluluk almaz. Ondan bir gurur çıkarmaz, keyiflenmez, onunla sarhoş olmaz. Bilim serbest kalır, Faust belki daha birşeyler öğrenebilecektir; fakat kendisi, bitme ve tükenmesinin kurbanı olur. Bilmek arzusu kendisinde ölmüştür: Artık yaşaması için bir sebep yoktur. Bu sebepleri tekrar bulmak üzere, kendisinde gençliğe ait vergiler olan zevklerin, aşkın, sarhoşluğun bütün tazelikleriyle yeniden doğması gerekmektedir. Şu konuda bahse girer ki, eğer Mefistofeles kendisine gençliğini geri verirse zamanı durdurmak dileğine kadar işi ileri vardıracak, zevklere kapılmaya-

(1) Ninon de Lenclos, bir mektupta artık kendisinin olmayan bir yüzyılda, ihtiyarın bu köşeye çekilmişliğine işaret etmiştir. Bu tema, özellikle Chateaubriand tarafından sık sık ele alınacaktır. Bundan uzun uzadıya sözedeceğim. Şunu da ekleyeyim: bu tema ilk olarak kamu önünde ve kuvvetle incelenmektedir.

caktır. Fakat bu meydan okumanın, kendisi bu zevkleri yeniden denediği takdirde anlamı vardır. Bu sebeple Goethe ihtiyarlığı soyut, donmuş ve hayâl kırıcı bir yaş olarak anlamaktadır. Kendisi **Faust**'u yazmaya başladığı zaman 25 yaşında idi ve 1807'de bitirdiği zaman 48 yaşında bulunuyordu. Ancak, ileri yaşın tecrübesi kendinde bulunmamakla beraber, insanın bitip tükendiğini daha önce anlamıştı. Yılanlar gibi daima deri değiştirmeyi arzu etmişse bunun nedeni, kendi derisinin zaman zaman darlaştığını hissetmesi ve bu derinin ona yıpranmış gibi gelmesiydi. Mesele yeniden gençleşebilmek, genç olmak değildir. Kendi sınırlarından sıyrılmak, hayatı, bir çıkmaza girerek bitmesine imkân vermeyecek şekilde bir serüven gibi yeniden yaşamaktır.

■

XIX. YÜZYILDA Avrupa yeni bir düzen değişikliğine uğrar. Burada meydana gelen değişmeler ihtiyarların durumu ve toplumun ihtiyarlar hakkındaki düşünceleri üzerinde çok büyük etkiler yapar. İlk olarak kaydedilecek olgu, bütün memleketlerde fazla derecede bir nüfus artımı görülmesidir. 1800'de Avrupa'nın nüfusu 187 milyondu. 1850'de bu rakam 265 milyona ve 1870'de 300 milyona ulaşmıştır. Bundan çıkarılan sonuç —hiç değilse toplumun bâzı sınıflarında— ihtiyarların sayısının arttığıdır. Bilim ve tekniğin ilerlemesine bağlı olan bu artış, ihtiyarlığın mitlerinin yerine gerçek bir bilgi koymaya yol açar. Ve bu bilgi de tıbba, yaşlı kişilere bakma ve onları iyi etme imkânı verir. Bundan böyle ihtiyarların sayısı edebiyatın kendilerini sessizce atlayıp geçemeyeceği kadar fazladır. Fransa'da, İngiltere'de, Rusya'da romancılar, toplumun tam bir tablosunu çizmeye

çalışmaktadırlar: Yalnız imtiyazlı ihtiyarları anlatma yoluna gitmekle kalmazlar, aynı zamanda —birkaç önemsiz 'istisna' bir yana— o zamana kadar yazarlar tarafından hiç ele alınmamış olan aşağı sınıf ihtiyarlarını da tanımlarlar.

Bu nokta ihtiyar kişilerin tümüne ait şartların daha elverişli hale girdiği anlamına gelmez. Tersine, göreceğiz ki bunlardan birçoğu bu yüzyıl esnasında cereyan eden ekonomik gelişmenin kurbanı olmuşlardır.

Birbirine sıkısıkıya bağlı üç olay her tarafta demografik artışla birlikte yürümektedir: Sanayi devrimi, şehir ilerlemesine yol açan köylerden toptan göç, proletarya denilen yeni bir sınıfın ortaya çıkması ve gelişmesi.

İngiltere'de köylerdeki nüfusun seyrekleşmesi, toprakların duvar ya da çitle çevrelenmesi sistemiyle beraber başlamış ve çok sayıdaki köylüleri sefalete düşürmüştü. XIX. yüzyıl başındaki sosyal yardım kanunlarının tepkisi köylülerin gelirinin azalmasına yol açtı ve onları köylerden dışarı attı. 1846'da özgür değiştirme kanunu çıkarıldığı zaman bir sanayi ve ticaret İngiltere'si tarımsal İngiltere'ye kesin olarak üstün geldi.

Fransa'da XVIII. yüzyılın sonunda köylerden önemli ölçüde bir toptan göç oldu. O zamana kadar toplam nüfusun 1/10'unu temsil eden şehirler halkı, bu göçten sonra 1/5'e yükseldi: Yaklaşık olarak 5,5 milyon kişi. Köylülerin oğulları özellikle küçük şehirlere göç ediyorlar, buralarda küçük memur, tüccar, müstahdem olarak sosyal bakımdan yükseliyorlardı. XIX. yüzyılın başı bu harekette daha çok bir duraklamayı göstermektedir. 1800'den 1851'e kadar şehirlerin nüfusu 3,5 milyon arttı, fakt genel nüfusun art-

ması yüzünden şehirlerde Fransızların ancak %25'i bulunmaktadır. Vergilerin hafifletilmesi sayesinde köylülerin geçim kaynakları arttı. Fakat bu ek fark, buna paralel olarak artan nüfus tarafından yutulmaktaydı. 1840 ile 1850 arasında, köyler artık kendi sâkinlerini beslemeye yeterli değildir. Bu sebeple 1850'den 1865'e kadar toptan göç çabuklaşır. Bunu izleyen yıllarda köy endüstrisi —ki köylülere önemli bir yardım sağlıyordu— endüstrinin bir yerde toplanması sonunda zayıflar. Teknik ilerlemeler yoksullar için toprakların işletilmesini daha zor bir hale getirir. Bunlar tarıma kapitalist metodları sokan mülk sahibi burjuvalarla rekabet edemezler.

Bunlardan başka 1880'den itibaren ulaştırma araçlarındaki ilerlemeler Amerika'ya, buğdayını Fransa'ya doğru ihraç etme imkânını verir. Bunun sonucu ağır bir ekonomik kriz ve köylerden toptan göçün devamı olacaktır. 1881'de, halkın üçte biri şehirlerde toplanmıştır. Yüzyılın sonunda köylülerin oğullarına sunulan pazar yerleri endüstri alanıdır. Bunlar, proletaryanın saflarını genişletirler.

Bu değişiklikler, ihtiyarlar için uğursuz olmuştur. Gerek Fransa'da ve gerekse İngiltere'de bunların durumu XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki kadar hiçbir zaman berbat olmamıştır. Çalışma bir koruma altında değildir. Erkekler, kadınlar, çocuklar insafsızca sömürülmektedir. Yaşları ilerledikçe işçiler işin hızına dayanamamaktadırlar. Endüstri devrimi, inanılmaz bir insan israfı pahasına tamamlanmıştır. Amerika'da 1880 ile 1900 arasında Taylorculuk insan kıyımına yol açmıştır: Bütün işçilerin ömürleri kısalmış, her tarafta, yaşamak başarısını gösterenler, çalışamayacak yaşa gelince sefalete düşmüşlerdir.

Fransa'da Restorasyon'dan itibaren karşılıklı

yardım dernekleri hoş görüldü ve 1835'de resmen tanındı. 1850 ve 1852'de bu dernekler sıkı bir göz altında bulundurma rejimine sokuldular. Üçüncü Cumhuriyet, 1 Nisan 1898 kanunu ile bunlara her türlü özgürlüğü verdi. Fakat, ihtiyarlık gibi ağır bir tehlikenin teminat altına alınması bahis konusu olunca en iyi koşullar içinde bile onların vasıtaları daima yetersiz oldu. İngilteredeki meslek guruplarında da durum buydu. J. B. Say «Çocuk yapacağınıza tasarruf yapınız» düşüncesini ileri sürüyordu. İşçilere verilen bu öğüt bir alaya almaydı. Fransa'da ve İngiltere'de avare ihtiyarlar, yoksullar kum gibi kaynıyordu.

Fransa'da, köylerde aileyi temellendirmek bir kural olarak kalmaktadır. Ev halkını yöneten ata, kendi topraklarını elinde tutacak kadar güçlü ve zengin olduğu zaman —çalışmaya devam ederek ya da tarım işçileri kiralayarak— çocukları üzerindeki otoritesini de koruyordu. Ataerkil aile, köyler bölgesinde var olmaya devam ediyor ve bunu yöneten ihtiyarın otoritesi de zorbaca olabiliyordu. Fakat buna ancak varlıklı köylüler arasında raslanıyordu. Ve bunlar da çok seyrekti. 1815'de henüz eski tarzdaki tarım ancak yavaş yavaş ilerledi. Verim o derece zayıftı ki köylüler şöyle böyle geçinmek başarısını ancak gösterebiliyorlardı. Bunlar ihtiyarlayınca artık topraklarını ekip biçmek gücüne sahip değildiler ve yabancı işçilere verecekleri birikmiş paraları da bulunmuyordu. Bunlar, çocuklarının keyfine bağlı idiler. Çocuklar ise, sefaletin kıyısında yaşıyorlar, yiyip içen ve bir işe yaramayan kişilere verecek bir şeyleri bulunmuyordu.

Bazan bu gibi ihtiyarları düşkünler evine bırakarak onlardan kurtuluyorlardı. 1804'de Montrichard düşkünler evi'nin müdürü hoşnutsuzluğunu şöyle be-

lirtiyordu (1): «İhtiyarlar, kendilerine ait olabilecek şeyleri düşkünler evine getirmeli ve burada bırakmalıdırlar. Oysa ihtiyar ana-babaların hayırsız çocukları, torunları, kendilerini bu müessesenin salonlarına bırakmazdan önce son elbiselerini üzerlerinden alıncaya kadar soyuyorlar..» Genel olarak ihtiyarlar evlerde oturtulurdu. Fakat Ortaçağ'da Kral Lear ile tanımlanan durum yüzyıllar boyu sürdürülmüştü. Kendi topraklarında artık çalışamayacak hale gelen baba bu topraklarını çocuklarına bırakıyordu ve onlar da çokluk kendisini aç koyuyorlar ve ona kötü muamele ediyorlardı.

Aveyran ve **Tarn köylülerine ait hâtıra** adlı eserinde Rouvellat de Cussac şunları yazıyor: «Burada ortaklaşa olan biricik şey, erkek ve kız çocukların varlıklarına sebep olan ve ihtiyarlığa ulaşmış bulunan ana-babalarına borçlu oldukları görevleri unutmuş olmalarıdır. Bu ana babalar, geçici kayıtları kapsayan yazılı bir belge ya da yürürlükten kaldırılabilir bir vasiyetname olmaksızın mallarını vermek tedbirsizliğinde bulundukları takdirde hor görülmek ve çokluk ihtiyaçlarından yoksun olmak tehlikesine uğrarlar.»

Elbette gerçekten esinlenen bu tema, birçok romanlarda da bulunmaktadır. Theuriet'nin 1885'de yazdığı **Eusèbe Lombart**'da, babanın ölümünden sonra kızı, babasını keyfi olarak hapsetmekle ağabeyini suçlamaktadır. «Eğer o bizim yanımıza gelmişse, diyor, bunun sebebi, senin, onu çürük patateslerle beslemiş olmandır. —Ya sen, diyor ağabeyi, kışın ortasında sen onu otlar üzerinde ölüme terk ettin.—»

(1) Papaz C. Labreuille tarafından yazılan Montrichard'ın tarihsel etüdü.

Fèvre ve Desprez'e Rouvres köylülerinin esinlediği **Çan Etrafında** adlı romanda ihtiyar Bonhoure babayı evlâtları horlamaktadırlar: «Bonhoure baba böylece itilip kakılarak, hakaretlere uğrayarak, domuzlar gibi çürük patatesler yiyerek sıkıntılı bir hayat sürmekteydi.» Bu ihtiyar, sonunda kendini asmaktadır. Maizeroy'nın **Kör**'ünde yeğenler ihtiyar amcalarını dilenmek zorunda bırakmaktadırlar: «Eve torbaşı boş döndüğü zaman sert çıkışmalarla onu hırpalarlar. Ve her biri, hattâ en küçük çocuklar bile çanağını elinden çekerek ve bayağı oyunlarla onu yorarak alaya alırlardı.» Bu ihtiyar da bir gün yol üzerinde ölüp gitti.

Amable Baba hikâyesinde Maupassant, dul, sağır, yarı kötürüm bir babanın oğlu ile geçen acıklı hayatını anlatmaktadır. Oğlu, Amable'ın arzusuna rağmen öteki kocasından bir çocuğu bulunan bir kadınla ikinci defa evlenir. İhtiyar adamın hayatı gittikçe daha kısıntılı ve hazin olur. Oğlu ölür, kadın kayınbabasına pek kötü muamele etmez, fakat o da tekrar evlenir. O zaman ihtiyar adam kendini asarak intihar eder.

Kanun, ihtiyarları evlâtlarının sertliğine ve ihmaline karşı korumaya çalışmıştır. Bir eylem durumuna karşılık bir hukuk durumu koymuştur. Yaşayanlar arasındaki bir bölüşme dolayısıyla varını yoğunu elden çıkaran baba, bunun karşılığında ömür boyu bir gelir alıyordu ve bunun miktarı da noter önünde saptanıyordu. Eğer çocukları bu parayı kendine vermezlerse o da mahkemelere başvurarak kovuşturma açabiliyordu. Bu yüzden kural olarak artık ailesinin keyfine bağlı değildi. Adaletin sağladığı bu koruma ne yazık ki babaya çokluk pahalıya mal olmuştur. Önceleri çocukları onun için mümkün olduğu kadar az birşey sarfederek dağınık bir çıkara sahiptiler: **Ço-**

cukların çıkarları bundan böyle kesin olmuş ve ölçülebilir hale gelmiştir. Bu çıkar, çocukların babalarına vermek zorunda oldukları aylıkta somutlaştırılmıştır. Bundan ötürü o aylığı ortadan kaldırmak üzere çocukların ellerinde böyle kuvvetli bir vasıta meydana gelmiştir. Bu şekilde, kanunî külfetten sıyrılma imkânı ortaya çıkmıştır.

İhtiyar ana babaların öldürülmesinin —zor kullanarak ya da yoksun bırakma yoluyla— hangi yüzyılda daha çok olduğunu bilmemiz mümkün değildir. Bu öldürmelerden çoğu, köylerin sessizliği içinde gömülüdür. XIX. yüzyılda kamu oyu öldürülen ana babalar hakkında bilgi sahibi olduğuna ve bundan ötürü endişelendiğine göre; bu yüzyılda, bu tür cinayetler sık sık olsa gerektir. Bu haberlerin yayılmış olması, ihtiyar köylülerin kaderiyle daha fazla ilgilenildiği anlamını taşır mı? Ya da bu suçların sayı bakımından çoğaldığı ve daha ihtiyatsızca yapıldığı anlamına gelir mi? Bu noktada karara varmayı sağlayacak hiçbir belge yoktur.

Gerçek olan nokta şudur; ellerinden malları alınan ihtiyar babaların karşılaşacakları tehlikeler sık sık 'ifşa' edilmiştir. Bonnemère, 1874'de yazdığı **Köylülerin Tarihi** adlı eserde şunları belirtmektedir: «Bol bol tiksinilen, herkese ve özellikle kendine yük olan, her yerde çocuklarına yabancı bulunan ihtiyar baba, son günlerindeki can sıkıntılarını kulübeden kulübeye gezdirmektedir. Sonunda ölür... Bu ölüme çabuk ulaşmak istemektedir. Çünkü, karanlıkta baba katilinin eline silâh veren açgözlülük, hemen yanıbaşındadır..» Gerçekten ölmeden önce yaşlının gömüldüğü sık sık olur diyor Bonnemère: «Bu olay letarji'nin [1]

[1] Letarji — Baygınlık kertesinde uyku.

ölüm adıyla anıldığı köy evinin çatısı altında olur. Çünkü M. Dupuis'nin (1) açıklamasına göre evler çoklukla iki odalı değildir, yer kapmak için acele edilir. Bonnemére sadece 1885 yılında (2), dört tane ana baba öldürme olayı olduğunu söylüyor. Bu suçlar o kadar yaygındılar ve büründükleri karanlığa rağmen o kadar biliniyorlardı ki, 1866'dan 1870'e kadar Fransız tarımı üzerinde yapılan ve 1877'de Paul Turot tarafından özetlenen resmi bir soruşturma bu durumu açıklamakta bir sakınca görmez. Yönetim adına konuşan Turot, ana - babalara mallarını yaşarken bölüştürmekten vaz geçmelerini öğütler. Öte berilerini dağıtan yaşlı ana - babaları bekleyen yoksul geleceği de bu arada hatırlatır. Turot, şunu da kafalarda uyandırır: «Ölümü çabuklaştırmak için göze alınan

(1) Konuşma sözlüğü. «Gömme» maddesi.

(2) Maine - et - Loire'da Guyomard adında bir köylü, kaynanasını öldürüyor. Kadın mallarından el çektirmişti ve köylü ona her yıl 20 frank ve 12 ölçek çavdar veriyordu. (Le Constitutionnel. 12 Şubat 1855)

Libourne yakınında Gensac'ta 60 yaşındaki bir adam 80 yaşındaki annesini, bir nafakadan kurtulmak için, boğazına iki bıçak darbesi vurarak öldürdü. (La Presse - 22 Mart 1851)

La Forte - sous - Jouarre'da bir gece, bir kestirme yol üzerinde bir çiftçi, 800 franklık nafaka ödediği kayınbabasını sopayla vurarak öldürdü. Bir genç kız bağırmaları duydu, durumu haber verdi ve adam suçunu itiraf etti. (La Presse - 29 Temmuz 1855)

Nemous yakınlarında, Pierre Besson adında bir köylü, babasını döverek öldürdü. Çünkü vasiyetle ilgili bazı durumlar küçük kardeşinin lehineydi.

1886 yılında büyük gürültüler koparan bir olayı da ekleyeceğim. Loir - et - Cher'de, Luneau'da, karı-koca Thomas'lar, bayan Thomas'nın annesini canlı canlı yaktılar.

cinayetler ve bu cinayetler için bölüşme sonunda yapılan sözleşmelerin yüklediği külfetler bir kışkırtma, bir cesaretlendirmedir. Ailenin babası bir kere mallarını verince, bütün sözü geçerliğini kaybetmiş demektir. Çocukları tarafından hor görülür, itilir, kakılır, aile ocağından atılır, doğru dürüst ödenmeyen ömür boyu gelir ya da kendine verilmeyen bir konutla, bir çocuğundan ötekine gönderilir bir duruma düşer.»

5 ağustos 1885 tarihli **Temps**'ın bir yazısında Cherville, her an ezilen, aç bırakılan, dilenmeye muhtaç yaşlı ana babaların perişan kaderini, altını çizerek belirtiyor. Büyükbaba, çoklukla erkek torunlarına bağlanır ama «**büyüyen yumurcak yolunu değiştirir**» ötekiler gibi yapmak için. Gazeteci, yaşlı ana - babanın sonunu hızlandırmak gibi bir suç eğilimi büyüktür, bu davranış her zaman **pahalıya** ödenir, diyor.

Zola, **Toprak** adlı romanında bu karanlık dramlardan birini anlatır. Bunu yazmak için pek gerçek bir belgelendirmeye dayanmıştır. Bu roman, **Kıral Lear**'le karşılaştırıldı (1). Zola notlarında zaten **Kıral Lear**'e anıştırmalar (telmih) yapar. Birbirinden uzak yüzyıllarda Shakespeare ve Zola, gerçekte benzer bir durumu açıklarlar. Romanın başlangıcında yaşlı Fouan, uğraşacak gücü olmadığından mallarını aralarında bölüştürmek için çocuklarını noterde toplar. Çocuzlar açgözlülükle, babalarına verecekleri yıllık gelir üzerinde çekişirler. «İki yaşlının hayatı, tek tek ihtiyaçları için perişan, harap, tartışılır olmuştu. Ekmek, sebze, et vermek ağır geldi... İnsan çalışamaz olunca, aza kanaat etmesi gerekiyordu.»

(1) **Revue de littérature comparée**'de 1957. özellikle Legouis. Büyük ayırım, yaşlı Fouan'ın insanlık durumunu belirli bir biçimde ortaya koymamasıdır.

Sonunda bir sayı tesbit edilir. Yaşlı adam karısıyla birlikte önce kendi evinde kalmaya başlar. Çocuklar ona, kararlaştırılan nafakanın ancak bir parçasını öderler. Bu, babayla büyük oğul Buteau arasında korkunç bir sahnenin yaratılmasına yol açar. Anne bu olayın heyecanı ile ölür. Yaşlı, evini satması ve gidip kızının evinde oturması için kandırılır. Kız adama saygısızca eziyet eder. Lear gibi, yaşlı adam, çocuklarından birinden ötekine gider durur... Her gittiği yerde son derece mutsuzdur. Yoksulluk içinde birkaç yıl geçer. Buteau, adamın para çıkınını çalmak umuduyla onu kendi evine alır. Ve sert davranır. Bir tartışma sırasında, eskiden oğlunu korkutan gözdağı verici bir hareketle yaşlı adam elini kaldırır: Oğul eli havada yakalar, babasını tartaklar, bir sandalyenin üstüne itip atar. Yaşlı gorillerin gençler tarafından dövüldüğü gibi, adam kendini kesinlikle yenik bilir. Fizik gücünü kaybettiğinden, bütün yetkisi de elden gitmiştir. Hattâ yasanın koruyuculuğu da, kaba kuvvete karşı savunması için yetersizdir. Buteau, biriktirdiği paraları ondan çalmayı başarır. Baba ile oğul arasındaki çatışma, bir gece vakti çığrından çıkar. Yine Lear gibi yaşlı adam kaçar ve sabaha kadar fırtınalı bir havada başıboş dolaşır. Çünkü, oğlunun ve gelininin işlediği bir suçun tanığıdır ve onlar artık adamın yüküne katlanmamaktadırlar. Adamı havasızlıktan boğup, ot minderini bir kazâ süsü vermek için yakarlar. Hekim, pek yakından bakmaz ve gömmek için izin verir.

Zola, **Le Temps**'da belirtilmiş bulunan, dedenin torunla ilişkisiyle ilgili olguyu kullandı. Bir zaman yaşlı Fouan, çocuğa karşı duyduğu ve çocuğun da ona karşı gösterir gibi olduğu sevgiyle mutsuzluğunu kısmen unutmuştu. Fakat bir gün geldi, küçük ço-

cuk, okuldan çıkışta yaşlı adamla gitmeyi istemedi ve arkadaşlarıyla birlikte bağırarak onunla alay etti.

■

XIX. YÜZYILDA, sömürülen yaşlıların kaderiyle ilgili hiç olmazsa belli bir ölçüde bir aydınlanma olur. Ayrıcalı yaşlıların durumu ile ötekilerin karşıtlığı başka dönemlerdekinden daha çarpıcıdır. Yoksulluğa ve başıboşluğa düşürülmüş eski işçiler, hayvan yerine konan yaşlı köylüler, ihtiyar zavallılar toplumsal sınıfların en aşağısında yer alıyorlar. En yukarda yer alanlar da yukarı sınıfın yaşlılarıdır. Karşıtlık o kadar açık seçiktir ki, insanın yaşlıların iki ayrı türden olduklarına inanası gelir. Ekonomik ve toplumsal değişmeler, birileri için uğursuzluk getirirken tersine ötekilerin işine yaramaktadır.

Restorasyon döneminde, göçmenlerin dönüşü, XIX. yüzyılın başlarında, hakiki bir jerontokrasinin kuruluşuna yol açar. Göçmenler toprak, çoklukla da kendi eski topraklarını satın almışlardır. 1830'da, taşınabilir büyük mülkiyetin yarısı yeniden kurulmuştu. Bu arazi aristokrasisi az sayıdaydı. Ama burjuvazide pek çok müşterisi vardı. Kıralın çevresinde toplanmış aristokrasi, ona siyasal bir üstünlük veren, taşınmaz mülkiyetin üzerine temellenmiş, belirli bir vergi ödeyen yurttaşlara tanınan oy hakkını kabul ettirdi. 90.000 seçmen vardı. Yani, 100 tane ergin Fransız üzerinden bir teki oy kullanıyordu. 8000 dolaylarında seçilebilir vatandaş hesaplanıyordu. Bu göçmenler çok yaşlı olduklarından patolojik denebilecek bir durumda bulunuluyordu. 1829'da yergi yazarı Fazy bu durumu belirtti: «Fransa, seçilebilir 7 - 8000 kişiye indirgendi. Astımlılar, nıkrisliler, bunaklar yetileri zayıflamış ve ancak oturdukları yerde

soluk alanlardır bunlar.» Yasayı da şiddetle eleştiriyor: «Ulusal temsil görevine ancak yaşlıları çağıran eşi menendi olmayan bir yasa.» Yaşlılar bu üstünlük durumunu, Yüksek Yasama Meclisi üyeliklerinde de 1830'da ellerinde tutmaktadırlar. 1835'de Talleyrand, Guizot'ya şöyle anlatır: «Dün Yüksek Yasama Meclisi'ne gittim. Sadece 8 kişiydik... Hepimiz de 80'in üstünde...»

Bunlarla beraber, büyük burjuvazi işçileri ve köylülerin pek çoğunu sömürerek, faizle ödünç para vererek zenginleşiyordu. Ekonomik üstünlüğü sayesinde, siyasal gücü toprak sahibi aristokrasiden çekip aldı. Louis - Philippe yönetimi altında, endüstrici, bankacı, yönetim işlerine karışan büyük tüccarlar ve hattâ yüksek memurlar, avukatlar, profesörler oldular. Dünyalıklarını yapabilmeleri için zaman gerekli olduğundan aralarından çoğu yaşlanmıştı. Burada da jerontokrasi'den söz edilebilir. Charles Dupin'in açıkladığına göre, seçmenlerin yarısı 55'ten yukarı idi. Ona göre 54.000 liberal seçmen 28 milyon vatandaş tarafından destekleniyordu. 46.000 sağ seçmen 3 milyon ihtiyar tarafından. Sayılar yaklaşıktır ama genel düşünce doğrudur. Söz konusu olan bir plütokrasidir Ve zenginlerin büyük çoğunluğu yaşlılardır.

Teşebbüsler ailece yapılıyordu ve burada önde giden de tabii olarak ailenin en yaşlı üyesi oluyordu. Gelir artık ekonominin yürütücü gücü değil, yatırımlar sayesinde birikim yapan kazançlardı. Aile kurumunun üyeleri, çıkarları nedeniyle birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydılar ve aile kurumu dede'de cisimleşiyordu.

1848'den itibaren, siyasal gücü elinde tutan, banka ve sanayi oldu. Bu durum, sanayi devrimi sonuçlandığı sıradadır. Tren yolları, dokuma sanayileri, ma-

den sanayii ,şeker fabrikaları vs... atılım yaptılar. Bankalar gitgide önemli bir yer tuttular. En dikkatli çeken çehrenin **«müteşebbis»**in çehresi olduğu bu hareket içindeki dünyada girişkenlik en önemli nitelikti. Bunu yapan da en yeni makinaları, duyulmamış teknikleri fabrikaya sokmakta babasından daha cesur davranan oğul'dur. Öte yandan anonim ortaklıklar aile kapitalizminin yerine geçtiler. Yaşlı adam ekonomik itibarını kaybetti. Bütün yurttaşlara tanınan oy hakkı, onun siyasal üstünlüğünü elinden aldı. Bununla beraber, 1871'de Ulusal Meclis, kırlık yerlerden gelen ve yaşlı kişiler olan üyelerin çoğunluğuyla kuruldu: 200 cumhuriyetçi ve eğilimleri pek tanımlanamayan 50 milletvekiline karşı 400 kıralcı vardı. Ve kıralcılar en yaşlı olanlardı.

Fransa'da ve Batı'da bütün olarak kuşakların kavgası burjuvazi içinde ortadan kalktı. Kuşaklar arasında bir çeşit denge kuruldu. **«Tehlikeli»** sınıflara karşı kuşaklar dayanışmalarını kesinlediler. Küçük burjuvazide, oğulun toplum sınıflarında babasınınkinden daha üst bir yer aldığı, babanın, oğlunun başarısını gururla kabul ettiği sık sık görülüyordu: Kuşakların bu yükselişi, kinleri zararsız duruma getiriyordu. Öte yandan yeni toplum gençlerle yaşlıları işbirliği etmeye zorluyordu. Karmaşıklığı yüzünden tecrübe, bilgilerin birikimi, ortaklığı yaşatmak ve gerçekleştirmek için gerekli idiler. Birçok alanda, eski olma bir nitelik belirtisiydi. Genç insanlar, atılganlıkları ve yeni bir şey bulma yetileriyle kendilerini zorla kabul ettiriyorlardı. Fakat, sık sık yaşlı bir adamın emniyet veren görüntüsü ardına sığınmayı uygun buluyorlardı. Yaşlı adam, kuvveti görünüşte elinde tutuyordu. Gerçek yönetimini, en dinamik ortaklara bıraktığı teşebbüsü temsil ediyordu.

Yaşlı kişi bir lnanca gibi görünüyorsa, bu,

çağın burjuva öğretisinin ona fazlaca değer verdiğindendir. Fransa'da, Kraliçe Viktorya zamanındaki İngiltere'de olduğu gibi, göklere çıkarılan erdemler. püritenlerin saygınlık olarak ortaya koyduğu erdemlerdir. Ahlâksal kesinlik, iktisadî başarıyla birlikte gidiyordu. Sıkılık bir kuraldı, çünkü kârlarla yeniden yatırımlar yapmak gerekiyordu. Oysa, yaşlıları bütün isteklerden sıyrılmış ve bunun sonucu çile çekmeyi göze almış olarak gösteren bütün bir gelenek vardır. Sonra, sermaye birikimi içinde her derde devâ bulan iktisadî düşünce, psikolojinin alanına —ulu orta— girdi. Biriktirmek her zaman iyidir diye düşünüldü. Yılları biriktirmek, bir kazancı gerçekleştirmektir. Bu, XIX. yüzyıl burjuvazisinin önünde saygıyla eğildiği bir değeri elde etmektir. Bu da deney sahibi olmaktır. Çağın en yüksek hakikat gözüyle baktığı ortaklaşmacı deneycilik (empirisme) bu görüşleri doğrular: İnsan yaş alır, ortaklıklar çoğalır, bilgelik büyür. Böylece bir insan, ömrünün sonunda tabii olarak doruk noktasına erişir.

Şehirlerde aileler artık ataerkil değildir. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren, iş ve görevlerin artması, toplumsal hayatın genişlemesi, genç çiftlere kendi yuvalarını kurma imkânını vermiştir. Fakat aile içinde alle geleneği, burjuvazide değerini kaybetmeden kaldı, Burjuvazi, bu durumu kutlu sayıp dedenin çevresinde toplanarak sürdürmeye devam etti. Yeni kapitalizmin ortaya çıkışıyla dedenin etkisi azaldığı zaman bile, kamu oyu ona karşı saygılı davranışlarda bulunmasını ve onun şerefli bir ömür sonu sağlamasını istedi.

Ailenin değişimi, torunların nineler ve dedelerle olan ilişkisini de değişime uğrattı. Şöyle ki bir uyuşmazlık yerine aralarında bir birlik oluştu. Artık ailenin reisi olmadığından, büyük baba. ana - babaların

başına çocuğun suç ortağı kesildi. Tersini düşünelim: Çocuklar büyükbabada eğlendiren ve hoş gören bir arkadaş kişiliği buldular (1).

Yaşlılara karşı gösterilen toplumsal önem belli sayıda yetişkin yazarı öfkelendirdi. Lamennais ileri yaşa şiddetle saldırdı. 36 yaşında iken şöyle yazıyordu: «Yaşın, zekâsını zayıflatmadığı bir ihtiyar adam görmedim ve buna samimiyetle inananlara da pek az rastladım.» Sonra yine şöyle diyor: «Dünya üzerinde bir yaşlı nedir? Hareket halinde bir gömüt. Kalabalık onu bir yana iter, birkaç kişi de mezar taşını okumak için yaklaşır (2). Dickens, çocuklukla yaşlılığın alışılagelmiş bir tavırla eşit tutulmasına şiddetle karşı çıkar. Yaşlılıktan söz ederek şöyle yazar: «Buna bir çocukluk hali diyoruz. Ama bu zavallı ve boş bir görüntüdür. Tıpkı, ölümün, uykunun görüntüsünde olması gibi. Çocukların gözlerinin içinde gülümseyen ışık ve hayat, kocamış insanın gözlerinin neresinde? Çocukla, çocuk durumuna gelmiş adamı bir araya getiriniz. Ve bu sarsak ve korkunç benzetişe kendi adını vererek hayatımızın mutlu başlangıcını berbat eden hatâdan yüzünüz kızarsın.»

Bu gibi sözler pek enderdir Bütünüyle farklı görüş açıları altında, yaşlılık üzerinde kafa yoran yazarlar az ya da çok ayırımlı savunular ileri sürdüler. Önceki yüzyılların denemecileri gibi, yazarlar yaşlılıkla ancak kendi sınıflarını ilgilendirdiği ölçüde uğraştılar. En anlatımlı olanlarına yer vereceğim.

---

(1) Farklı biçimler altında görüldü ki; torunlarla dedelerin ilişkisi, birçok ilkel insanlarda pek önemlidir.

(2) Lamennais, insanlık durumunun tümünü hırçınlıkla yargılıyordu. 36 yaşında, ruhsal bir sarsıntı dönemi geçirdi. Belki de, bazı yaşlılar yüzünden sürekli bir hıncı vardı. Kısacası bir hınç adamıydı.

Hayatta Bilgelik Üzerine Aforizmalar'ın «Yaşların Farkı Üzerine» adını taşıyan IV. bölümünde, Schopenhauer, felsefenin ışığı altında varlığın çeşitli zamanlarını inceler. Schopenhauer'in mutlak bir kötümserliği işlediği bilinir: İnsanoğlunun tek şansı, kendinden yaşamak isteğini söküp atmak ve artık üremeyecek hiçlik içine dalıp gitmektir. Birey, bilgelikten uzaktır ve irade son derece zorludur: Gençliğinde durum budur. Çocuk ayrıcalıdır, çünkü o kendi iç âlemine dalmayı sever. Çocuğun dünyayı uzak tutan bir estetik tavrı vardır. Nesneleri sub specie aeternitatis (1) içinde görür Nesnelerin özü konusunda onun bir sezgisi vardır. Bunun için, daha sonra, insan, çocukluk için acı acı yerinir. Çocukluk mutludur, çünkü o gösteridir ve de irade değildir. Genç insan, tersine, yaşamaya susamıştır. Mutluluk avına çıkar. Fakat onu bulamaz. Çünkü yeniden aramaktadır. Henüz elden gitmiştir. Yavaş yavaş, sağduyusu varsa, anlar ki mutluluk kuruntuya dayanmaktadır; acı çekme gerçektir bir yandan ve artık sadece bundan kurtulmayı arzular. Gençlik, zihinsel yönden verimlidir Bilgi ve türetim gençliğindir. Zihinsel güçler, 35 yaşında doruk noktasıdadır. Cinsel içgüdü, insanda tehlikesiz bir çılgınlık olarak kalır.

40 yaşından itibaren içe kapanık olunur. Çünkü tutkulardan ve özenişlerden el çekmiş olmaksızın, insan yanılmaya başlar ve daha önceden bilmezden gelinirken yolun sonunda ölümü görür. Hayatın en mutlu anı, insanın tirit olduğu döneme raslayan yıllardır. Hiç olmazsa insanın sağlığı yerinde ise ve sizde eksik olan güçlerin yerini doldurmak için yeterince paranız varsa; **«Yaşlılıktaki yoksulluk büyük bir mutsuzluktur.»** Yukardaki iki şartın tamam olmasıyla **«yaşlı-**

(1) Sonsuz görünüşler altında. (Ç.N.)

lık hayatın en tahammül edilir bölümü» olabilir. Zaman çok hızlı geçmeye başlar. Öyle ki insan artık can sıkıntısı nedir bilmez. Tutkular sus pus olur. Kan soğur Cinsel içgüdülerden kurtulmuş olarak bireyin aklı başına gelir. O zaman **«yeryüzünde hiçliğin kesinliğini** az ya da çok elde edeceğiz..»

Bu gerçeğin bulunuşu bize **«Mutluluğun özü ve şartı»** olan zihinsel dinginliği verir. «Genç adam, bu dünyadaki Tanrı bilir nice harikaların sadece nerede olduklarını bilse, bulup elde edeceğini sanır. Yaşlı adam, Kilise'nin hikmetine kanmıştır. Herşey boştur ve gösterişli olan birkaç tanesi de bütün cevizlerin artık içinin çıktığını iyice bilir. Ancak insanın, ilerlemiş bir yaşta Horace'ın **nil admirari** [1] sine, yani bu dünyadaki bütün şatafatın gereksizliği ve bütün şeylerin boşluğu, içten ve kesin kanısına ulaşır. Artık, boş hayaller yok! Tam anlamıyla yanıldığını görmüştür insan.» Bu uyanıklık sayesinde bir insanın kendinde bulunan değerler en iyi biçimde ancak onun ileri yaşında kendisine faydalı olur. Bununla beraber bireylerin çoğu otomatlar haline gelirler. Kendilerini tekrarlar ve katılaşırlar. Bu da hayatın **caput mortuum'**udur [2]. Tiritlik dönemi hayırseverdir. Çünkü ölüme katlanmaya yardım eder. 90 yaşından sonra, hastalıktan ölmek yerine, insan çoklukla kendi kendine göçüp gider.

Görüldüğü gibi, kötümserliği nedeniyle Schopenhauer yaşlılığa bir ayrıcalık veriyor. Yaşlılıktaki öz demek olan yanıldığını göstermenin ona **«kesinlikle ağlamaklı bir çehre»** verdiğini ileri sürüyor Schopenhauer. Fakat yaşlılığın değeri, kendindeki yaşama is-

---

[1] Pek az şeye hayran olmak. (Ç.N.)

[2] Ölü beyin. (Ç.N.)

teminin hemen hemen kaybolmasıdır. İnsan çocukluğun kendi iç âlemine dalmayı seven tutumuna yeniden döner. Eğer hayat bir mutsuzluksa, eğer ölüm buna üstün tutuluyorsa, yaşlılık demek olan bu yarı ölüm, onu hayaller çağına sürükleyip götürür. Schopenhauer'in değerlendirmesi tamamen olumsuzdur: «Hayatın yükü gerçekte, gençlikteyken en hafiftir.» diyor.

Mme. Swetchine (1) yaşlılık üzerine çok doğru düşünceler ortaya koymuştur. İleri yaşın ağırbaşlılığıyla bu durumda olanın içinde bulunduğu değer verilmeme arasındaki karşıtlığın altını belirterek çizer. «Yaşlı, geçmişin itibarlı kişisidir, bu onu geleceği gören biri olmaktan ala koymaz.» Bununla beraber şöyle der: «Hayret verici birşey. Yaşlılığın sebep olduğu şey, tiksinti değildir. Aşağılamadır.» Pek doğru olarak da şunu gösterir: «İnsanların kafasında yaşlılık kadar hiçbir şey artık karşıtlıkları ortaya çıkaramaz. O, gençliğin inanmadığı bir hayalettir. Bununla beraber.... ondan umut kesilmez ve elden geldiğince uzlaşılır.»

Yine ekler: «Gençlik, yaşlılığı kaçınılmaz bir kötülük gibi ele alarak, yaşlılığın ölümü kabul etmesi gibi onu benimseyerek pâyelendirmez. Gençlik yaşlılıktan kaçmaya ahdeder. Ve bunca yüz karası pahasına hayatını uzatmak niyetinde olmamasından gururlanır.»

Mme. Swetchine, bunun insanlık düzeyinde korkunç bir deney olduğunu bilir. Ve korku veren bir ta-

(1) Katolikliğe dönme olan bu Rus kadını Paris'te yaşıyordu. Montalembert, Lacordaire, Dupanloup onun evinde toplanıyorlardı. Ömrünün sonu pek acılı geçti. Matemlerle, korkunç bedensel acılarla... Falloux, onun yaşlılık üzerine notlarını bir çeşit deneme halinde topladı.

nıtım yapar. Fakat bu gaddarca anlatımıyla Tanrı'ya yaklaşma olanağı kazanır. **«İnsan, tabii olarak ele alınırsa, gençlik gerçektir, belki tek iyi zamandır... Din ise taban tabana zıttır.» «Yaşlılık, dış dünyaya göre, kötülüğün bir çeşididir... Onun artık şekil vermediği bütün dileklerin ve elinden gitmiş olan bütün atılışların mirasına konar. Tanrı ve yaşlılığa her zaman bir iç dünya açar.»** Mme. Swetchine İsa'nın, hayatın ileri yaşını yaşayıp bu dönemi kutsamamasından da üzüntü duyar.

Schopenhauer'de de, Mme. Swetchine'de de yaşlılığı yeni görüşler içinde düşünmek gayreti görülür Fakat yaşlı örneklerin çekilmez hayatı vardır. Yaşlı örnekler, Emerson'un ihtiyarlık üzerine yazdığı kısa denemede bulunabilir. Amerikan burjuvazisinin en konformist ideologu olan Emerson hayatının sonunda, her zaman ileri sürdüğü iyimserliği en uca götürür İç savaşla sarsılınca, terhis edilme ve yeni gelişme dönemi demek olan bu korkunç devreyi bilmezden gelme yolunu seçer. Emerson, dünyaların en güzelinde, zamanların en iyisinde yaşadığına kendini inandırmıştır. Zayıflamış, gücü kuvveti azalmış bir durumda, ileri yaşın değerlerini ve tatlılıklarını göklere çıkarmıştır «Halkın kanısı şudur: Yaşlılık, aşağılatıcı değildir, ama son derece elverişsizliklerle doludur» ilkesini Çiçeron gibi Emerson da tanıyıp bilir ve bunun tersini ileri süren hiçbir kanıt önünde de gerilemez. Cid, Dandolo, Michel - Ange, Galile... gibi adını andığı kimselerin ileri yaşlarında mutlu olup olmadıklarını pek bilmeden Tarih'in itibarlı yaşlılarını göz önüne serer Yaşlı mutludur, der Çünkü, pek çok tehlikeden uzaktır. Ve bu tehlikeler ona hoş görünür. İnsanın artık korkacak bir şeyi yoktur. Ardında kendi hayatı vardır Hiçbir şey o hayatı sizden kopartıp alamaz. Bu, Emerson'un, yerinden, ününden hoşnut ol-

duğunu gösterir. Onu genelleme yapmaya zorlayan birşey görülmez. Bu yüzden, diye devam eder, başarının hiçbir anlamı yoktur. Artık bir tamamlama, sona erdirmeye doğru insanda bir eğilim görülmez. İnsan, kendi çizgisinin altına zarar görmeden inebilir.

Üçüncü kanıt ikinciyi yeniden ortaya kor: İnsan ne olduğunu belli etti, ortaya koydu; bunun için geçmişinin üstüne yaslanıp dinlenmek hakkıdır. Ve artık şüphesiz ve endişesizdir. Burada Emerson'un iyimserliği Schopenhauer'in kötümserliğine garip bir biçimde benziyor Yani, yaşlılık demek, hareketliliğin hattâ düşünmenin kesilip atılması demektir ve bu da barışı getiren bir kurtuluştur Nihayet Emerson şunu ileri sürer: Yaşlı adam deneyim kazandı, bunu burjuvazinin kutsal bildiği düşünüye sırtını dayayarak sağladı, buna göre yılların sadece birikmesi bile bilgiyi meydana getirecektir.

1880 yılında, Almanya'da, Jacob Grimm, yaşlılık üzerine, ün kazanan bir konuşma yaptı ve bu konuşma şöyle son buldu: «Bu düşünceye dayanak olacak kanıtlar vermiş olduğumu sanıyorum. Buna göre yaşlılık, sadece bir erkeklikten düşüşü ortaya koymaz. Ama kendi yasalarına ve koşullarına göre gelişen kendi gücünü de içinde taşır. Bu bir barış ve daha önceleri var olmayan bir dinginlik çağıdır. Ve bu duruma, özel gerçekleştirmelerle karşılıklar bulunmalıdır..»

Burada, kendi çağını göz önünde tutarak, Grimm örgütlemecilikten esinlenir. Her yaşın kendi örgütü, düzeni ve özel durumu vardır. İhtiyar adam, yaşlanmış ve erkekliğini kaybetmiş bir yetişkin adam değildir Yaşlı adamın durumu, bir eksiklik durumu olarak anlaşılmamalıdır Fakat olumlu bir biçimde ele alınmalıdır. Bireyin ve dünya ile olan ilişkilerinin farklı bir dengesi gibi nitelenmelidir.

Hiçbir yazarda yaşlılık, Victor Hugo'nun eserinde kapladığı yeri kaplamamış ve öylesine yüceltilmemiştir. Acaba niçin? Bunun sebeplerini anlamak için Hugo'nun en gizli ayrıntılarıyla yaşantısını bilmek gerekir. Yaşlılığın, Hugo'nun en gözde hayallerinden biri olduğu kesin. Daha gençken, kendini mûbit, şöhret göklerinde hüküm süren peygamber şair diye sunmuştur. Çünkü geleneklere göre itibar ve yüksek yetki sağlayan şey ileri yaştır. Hugo, kaderini en mükemmel şekilde tamamlayacağı anın kendi yaşlılık dönemi olacağını önceden sezmiş olsa gerek. Hoşlandığı karşı - tez arasında, gözden düşmüş bir bedene karşı yüce bir ruha yer veren karşı - tez, severek yararlandıklarından biridir. Yaşlılık, bu çeşit cisimleşmelerdendir. Zayıflamış bir bedenle baş edilmez bir yürek arasında romantik bir karşıtlık vardır. Böylece 40 yaşlarına varmadan, Barberousse'un **(Kızılsakal - Barbaros)** dönüşü efsanesini yeniden ele alan Hugo, korkunç ve yaman koca ihtiyarları, **Kale Kumandanları'**nda sahneye koymuştu. Onları fizik yönden paramparça eden ileri yaş, endişe verici büyüklüklerini ise yüceltir. Hugo, yaşlıları canlandırmak için basma kalıp halk sözlerini yeniden ele almıştı. Yaşlılığın el etek çekmişliğini, dünya ile arasındaki mesafeyi belirterek anlatır. Dede Job «Bir kenarda oturup kalır.... Aylar boyunca hiç sesini çıkarmaz..» Bir mağaraya sığınmış olan Barberousse, uykunun sessizliğine dalmıştır... «O, şaşkınlık veren ve yabanıl bir uykuyla uyumaktadır...» Sakal, uzun ömürlülüğü simgeler: «Eskiden altın rengi, şimdi de kar gibi olan sakalı taştan bir masanın etrafına üç kere dolanıyordu.» Daha sonra **Yüzyılların Efsanesi**'nde Hugo, yaşlılığın epik portrelerini çizmişti. Bu kahramanlardan en büyüğü **Eviradnus**'tur. Ardında lekesiz, harikulade başarılarla dolu bir hayat vardı ve yaş ona dokunmazdı.

«Yıllara güler geçer...
İyice yaşlı da olsa, büyük bir soydandır o
Elbet kocamış kart oldu kuşların en gururlusu
Yaşın ne önemi var! Savaşıyor, Filistin'den dönüyor
Yorgun değil üstelik. Yıllar saldırır, o direnir.»

Bu mısraların önceden haber verici bir nitelikte oldukları söylenebilir. Mücadeleci olarak Hugo, önceden zamana meydan okur ve kendini bu kavgada galip olarak ortaya kor. Eviradnus Alman imparatorunu ve Polonya kıralını öldürür. İmparator ve kıral genç kimselerdir. Ve ikisi birlikte Eviradnus'a karşı dövüşmekteydiler. Efsane örtüsü altında Hugo, yaşlıyı, gençlere özgü niteliklerle bezer, ona bir devin gücünü, kuvvetini verir. Bunun yanında iyi olma niteliği de vardır. Haydutların soymak için bekledikleri Mahoud uyandığı zaman, onun elini öper: «Madam, der, iyi uyudunuz mu?»

Hugo'nun 50-60 yaşlarında yazdığı **Sefiller**'de Marius'ün büyükbabası hayatı boyunca ailesindekilerle arası pek sert olan bir adamdır. Fakat torununun öleceğini sandığı zaman çocuğa karşı içindeki sonsuz sevgiyi fark eder. Çocuğun iyileşmesinin verdiği sevinç, yüzünden okunur. «İyilikle yüzündeki kırışıklıklar değiştiği zaman, insanın hayran olası gelir. Doğmakta olan yaşlılıkta nasıl bir tan kızıllığı vardır, bilinmez.» Marius'ün Cosette'le evlenmesine rıza gösterir. Bu sıralarda Jean Valjean da yaşlıdır. 80 yaşında, bütün hayatı boyunca olduğu gibi yüce ve dokunaklıdır. Eviradnus de bir o kadar başedilmezdir. Marius'ün cansız bedenini Paris lâğımları içinde sırtında taşıyacak kadar gücü vardır. Ahlâkî kuveti, hâlâ bütün sağlamlığıyla yerindedir. Çünkü eski bir forsa olan Marius'e herşeyi açıklamak ve tek aşkı olan

Cosette'in hayatından yavaş yavaş kendini çekmek zorunda olduğuna inanır. Genç çiftin sevgisiyle çevrili, tanrı gibi yüceltilerek ölür Marius, canını kurtaranın o olduğunu bilir.

Boaz Uykuda adlı şiirde Hugo, 57 yaşında, ihtiyarlığın eşiğindeyken, yaşlılığı yücelttikçe yüceltir:

«Bir nisan ırmağı gibi sakalı gümüştendi...
... Çünkü genç adam güzel, fakat yaşlı yücedir.
Ve gençlerin gözlerinde görülen şey alevdir.
Ama ışıktır görülen yaşlının gözlerindeki...»

Burada sakalı nisan ırmağıyla benzeştirilip, gençleştirilen, saygıdeğer yaşlıyı niteleyen şey —büyüklük, ışık— ruhanîliktir. Onun arzusunu uyandırmak umuduyla Ruth, göğsü çıplak, onun ayak ucuna yattığına göre cinsel çekiciliği de vardı..

Büyük Baba Olma Sanatı adlı şiir, daha çok çocukluk için yazılmışsa da, aslında yaşlılık için bir ilâhidir Hugo, —buna yeniden döneceğiz— kendi görünüşü içinde yaşlılığı yüceltir. Fakat, dedenin torunlarla olan bu içli dışlı bağıntısını da anlatır. Böyle bir ilişkiyi toplum da hoş karşılar. Sefiller'de, yaşlı Jean Valjean ve çocuk Cosette ikilisini coşkuyla canlandırmıştı: «İnsan yaşlanınca kendini bütün çocukların büyük babası sanır.» Ünlü Jéanne Katıksız Hapis adlı şiirde, kız torunla büyük baba arasında, büyüklerin sertliğine karşı yapılmış ikili bir anlaşmayı anlatır. Toplumsal bakımdan her ikisi de kıyıda köşede kalma durumundadırlar. Fakat onları birleştiren bağ, çok derindir, diye düşünür Yunan trajiklerinde, çocuk ve yaşlı güçsüzlükleri yönünden birbirlerine benzerler. Birçok ilkel toplumlarda bu benzeşme daha ileri götürülmüştür. Şöyle ki; öteki dünyadan henüz gelmiş

çocukla, öteki dünyaya gitmek üzere olan ihtiyar, aynı yaş sınıfı içine sokulur. Her ikisi de bir geçiş durumundadırlar. Bu geçiş, onlara bazı tabular koyar. Hugo, bir başka dille, buna benzer bir düşünceyi anlatır «**Çocuğu akla getirmiş olma**»yı ileri sürerek övünür

XVIII. yüzyılda ortaya atılan bir konu olan çocuk, XIX. yüzyıl sanatlarında ve edebiyatında büyük bir yer tutmuştur. Fakat çocuklukla yaşlılığın yakınlıklarını, Hugo'dan önce kimse bu kadar iyi gün ışığına çıkarmamıştır. Ona göre, insanlık durumunun henüz berisinde olan çocuk ve yukarı yükselmiş olan yaşlı arasında duygusal bir haberleşme, bir ilişki vardır. Yetişkinlerin ruhu ve kısır düşüncesi onlarla uyuşamaz. Açıkyürekliliklerıyle, bilgelikleriyle her ikisi de Tanrı'ya yakındırlar:

> «**Jeanne konuşuyor, bilmediği şeyleri anlatıyor ...Tanrı, yaşlı büyük baba hayranlıkla dinliyor.**»

Çocuğun yanında, yaşlı adam, kendi çocukluğunu bulur Marius'ün büyük babası söz konusu olduğunda başlayan yaşlılık için «**tan kızıllığı**» demişti Hugo: «**Evet, dede olmak, tan kızıllığına bürünmektir..**»

Yaşlı köylülerin tek avuntusunun hemen hemen torunlar olduğunu gördük. Bu durum, torunların yetişkinlerin yanında yer almaya başladığı güne kadar sürer. **Büyük Baba Olma Sanatı**'nda Hugo'nun başarısı şudur: Bir efsanenin derinliğine ve değerine bir toplumsal olgu niteliği vermiştir.

Yaşlı - çocuk ikilisi halkı duygulandırıyordu. Bu yüzden Dickens'in **Antikacı Dükkânı** adlı eseri büyük bir başarı kazandı. Kitapta, derin bir şefkatle bağlı büyük baba ve küçük kız Nell, İngiltere'yi boydan bir boya dolaşıp durmaktadırlar. İhtiyarın, bir felâketle

aklı başından gider, oyun da perişan olur. Yeniden oynamak için Nell'i çalar ve bir soygun tasarlar. Fakat şaşkınlıklar içindedir. Nell'e karşı taşıdığı ve çocuğun onda uyandırdığı sevgiyle okuyucuyu duygulandırıp heyecanlandırır. Çocuk ölünce günlerini onun mezarı üzerinde geçirir ve orada da son nefesini verir.

Halk arasında büyük üne erişen Hector Malot'nun **Kimsesiz Çocuk**'unda da buna benzer bir ikili görülür. Bulunmuş bir çocuk vardır, hayatının eşiğindeyken toplumdan çalınmıştır. Vitalis'in gezginci hayatına ortak olur. Ünlü bir şarkıcı olan Vitalis de, ölümün eşiğindeyken toplumdan sürülmüş ve kötü duruma düşürülmüştür.

Bütün olarak, XIX. yüzyıl edebiyatı, yaşlılığı çok gerçekçi bir biçimde göz önüne sermiştir. Asiller, büyük burjuvalar, toprak sahipleri, endüstriciler gibi yukarı sınıftan olan yaşlıları anlatır XIX. yüzyıl edebiyatı. Sömürülen sınıfların yaşlılarıyla da ilgilenir. Hizmet edenin efendisiyle olan feodal bağı, burjuvazide de kutsaldır. Flaubert, **Sade Bir Kalp**'de, **Madam Bovary**'de, hayatları uzun bir fedakârlıktan başka birşey olmayan hizmetçileri ortaya koyar. Fakat çoğu zaman yaşlılar, kendi geçmişlerinin konuları gibi kabul edilirler. Balzac'da, Zola'da, Dickens'de, Rus romancılarında hemen hemen hiç yaşlı işçilere raslanmaz. Çünkü hakikatte işçi sınıfında ihtiyarlayacak kadar yaşayan yoktur. Fakat görüldüğü gibi yaşlı köylüler çok söz konusu edilmektedirler. Romancılar, askerlerden, memurlardan, dükkâncılardan meydana gelen çeşitli toplumsal kategoriler içinde de yaşın etkilerini incelemişlerdir. Yazarların ortaya koyduğu bu zengin belgelemeyi, yaşlıların bireysel deneyimini inceleyeceğim zaman kullanacağım. Bu, XIX. yüzyılda birçok yaşlı yazarın uğraştığı bir sorundur. Yazarlar kendi

yaşlılıklarından söz etmişlerdir. Chateaubriand'ın yaşlılığı ona sayfalarca yazı yazmayı esinlemiştir. Bu yazılar, yazarın en güzel sayfaları arasında sayılır. Bu sır vermeler, yaşlı insanların içinde bulundukları durumu hissetme tarzını anlamada bize yardım edecektir.

■

XX. YÜZYILDA ataerkil ailenin kaybolmasına yol açan toplumun şehirleşmesi devam edip gitmektedir. Ataerkil aile, oldukça uzun süre, Fransa'nın bazı kırlık bölgelerinde varlığını sürdürmüştür. Chamson, Doğruların Suçu'nda bunlardan birini anlatır. Herkesten saygı gören, doğru adam olarak bilinen yaşlı Arnol, Cévennes'de geniş ve gönendirici bir yurtluğu çekip çevirmektedir. Kendi evinin tek hakimidir. Geri zekâlı bir kız olan torunlarından biri, bir erkek kardeşi tarafından gebe bırakılır. Doğru adam, ailesine yeni doğan çocuğu öldürmek ve gömmek emri verir. Hepsi bu. Bugün Fransa'da bu çeşit aile yoktur artık. Bu aile çeşidi bazı ülkelerde devam etmektedir. Yugoslavya'nın kırlık bölgelerinde, Chamson'un anlattığına benzer olaylar şimdi de olmaktadır. Güney İtalya'da, Sicilya'da, Güney Yunanistan'da şeref meselesi yüzünden bir babanın kızını öldürdüğü olur. Kanuna göre bu yasaktır ama, töreler bunu ister ve göz yumar. Korsika'da, Sardunya'da oğullar, yaşlı babalarına itaat ederler.

Köylülerin durumu biraz iyileştiğinden, teknik uygarlık, tarımla uğraşanların toplumdan kopuk yaşamalarını az çok önlediğinden, güçsüz yaşlıların terk edilmesi, onların ölümün kucağına atılması olayları XIX. yüzyıla göre muhakkak ki daha az olmaktadır. Bununla beraber kalabalık ailesiyle yaşayan ihtiyar adamın

çok güçlü olduğu Akdeniz bölgelerinde, yaşlı adam zayıflayınca, ölümüne yardım edildiği olur. Belki, bazı ilkel insanlarda olduğu gibi, baskısı altına giren yeni kuşak ondan kurtulmak için hıncını gideren bir ilâçla işini bitirmeyi dener. Bu durum, bir boğazın doyurulması güç olan, özellikle yoksul bölgelerde söz konusudur. Bunlar istisnai durumlardır. Karşılık olarak, baba baskısına katlanmaktan bıkan oğulun şehirde çalışmak için evi terk edip gittiği de Fransa'da sık sık görülen birşeydir (1).

Bütün olarak, sanayileşmenin ilerlemeleri gitgide aile ocağının dağılmasına yol açtı. Sanayi ülkelerinde yarım yüzyıldan beri gerçekleştiği görülen insan kalabalığının dikkate değer yaşlılık durumu ailenin yerine toplumun geçmesini zorunlu kıldı ve daha ilerde inceleyeceğimiz yaşlılık siyasetini kurdu.

Yönetici sınıflarda, XIX. yüzyılda tesis edilmiş olan denge, iki gerekli şeyi; deney ve buluculuğu elinde tuttu. Yeni ve şiddetli olan büyük siyasal hareketler hemen hemen her zaman genç adamlar tarafından yürütüldü. Rus devrimi, İtalyan faşizmi, Nazizm, Çin devirimi, Küba devrimi, Cezayir kurtuluş savaş gibi. Yaşlı adamlar ise tutucu toplumlarda önemli yerler işgal ettiler Tek görevleri özellikle, temsil etmekti. Bu arada Fransa cumhurbaşkanlarını sayabiliriz (2).

---

(1) Mauriac, 1969 sonbaharında, Blok - Not adıyla yayınladığı yazılarından birinde, yaşlı köylülerin zor durumunu gözler önüne seriyor: **«Çiftliklerimizden birindeki bir ihtiyar yarıcıyı hatırlıyorum. Çocukları onu, kuvvetinin son kertesine kadar çalıştırıyorlardı ve durmak zorunda kalınca yediği ekmeği yüzüne vuruyorlardı... Kazanamadığı zaman bunu inleyerek itiraf ediyor ve ölmek istiyordu.»**

(2) Jules Grévy 1887'de 80 yaşında, René Coty 1958'de 77 ya-

Fakat belli sayıda yaşlı adamlar da etken roller oynadılar Ötekilerin arasında 1873'te 76 yaşında işe başlayan Thiers'i sayabiliriz. Clemanceau 1917'de iktidarı aldığı zaman 77 yaşındaydı. Churchill 81 yaşında. Adenauer de 87 yaşında iktidarı bıraktı. Ötekiler de devrimin zafer kazandığı ülkelerinde iktidarı ellerinde tutarak yaşlandılar: Stalin, Mao Çe - Tung, Ho Şi Minh.. gibi. Bugün yöneticiler çoğunlukla gençtir gelişme yolunda olan ülkelerde. İmparator Haile Selasiye istisnadır. De Gaulle'den sadece bir yaş küçüktür. Öteki ülkelerde genellikle yöneticiler yaşlıdır: De Gaulle, Franko, Tito, Salazar... gibi (1). Fakat çok genç adamlarla çalışmaktadırlar. Fransa'da bakanların yaş ortalaması pek yüksek değildir 1968'de milletvekillerinin yaş ortalaması 55, senatörlerin ise 63'tür. Uluslarda olduğu gibi partilerin içinde de eskilerle olgun kişiler arasında iktidar bölüşümü vardır. Genellikle, gençlerin etkisi az olur.

Ortada çarpıcı bir olgu var. Uzun uzadıya bunun üzerinde duracağım ama, şimdi işaret etmek gerekiyor. Bu olgu da şudur: Deneyim kavramı mademki gözden düşüyor, yaşlılığın itibarı da çok azaldı demektir. Bugün teknokratik toplum, yılların geçmesiyle bilgi birikimi yapıldığını sanmıyor. Ama bilginin zaman aşımına uğradığını ileri sürüyor. Yaş alma, bir itibardan düşmeyi birlikte getiriyor. Bu. gençliğe bağlı değerlerdedir ve bu değerler de önemlidir.

Yaşlıların bugünkü durumuyla ilgili olarak elimizde bulunan belgelerin sayısı bellidir. Edebiyatın verdi-

---

şında çekildi. Paul Doumer 1932'de 75 yaşında öldürüldü. Fallières 72 yaşındayken, 1913'te görevini bıraktı. Mac-Mahon 71 yaşında, 1879'da başkanlıktan ayrıldı.

(1) Bugün bu yöneticilerden yalnız Tito işbaşındadır.

ği belgeler, Iklnci elden bir bilgiden başka birşey değildir. Zaten bunlar da oldukça yetersizdir. Temel konusu, kaybedilmiş ve bulunmuş zaman olan Proust, yaşlılıktan çokça ve iyi bir biçimde söz eder. Fakat bu bir 'istisna'dır. Gide, **Kalpazanlar**'da, ihtiyar La Pérouse'a şöyle dedirtir: «**Niçin bu kadar ender soru konusu oluyor yaşlılar kitaplarda? Sanırım bu, yaşlıların bunu yazmaya yetenekli olmaması ve insan gençken de yaşlılarla uğraşmaması yüzündendir. Bir yaşlı, hiç kimseyi ilgilendirmez!**»

Öznelliği içinde ele alınırsa, yaşlının iyi bir roman kahramanı olmadığı doğrudur. Tükenmiştir, kalıplaşmıştır. Beklediği birşey yoktur. Umutsuzdur, yaşlı için oyun bitmiştir. Ölüm onun içine yerleşmiştir. Başına gelecek hiçbir şeyin önemi yoktur. Öteyandan romancı kendini çok genç bir adamın yerine koyabilir. Çünkü o çağlardan kendi de geçmiştir. Fakat yaşlıyı tanısa tanısa ancak dıştan tanır. Genel olarak yaşlıya ikinci derecede bir yer verir ve yazarın yaşlı adam konusunda çizdiği portreler hemen hemen kısa ve uzlaşımsaldır.

XX. yüzyıl, geçen yüzyıllardaki klişelerin mirasına konmuştur. Zamanın geçişiyle, toplumsal, psikolojik, biyolojik düzeyde yaşlanma kavramı zenginleşmiştir. Bununla beraber basma kalıp şeyler de devam edip gitmektedir. Bunlar çelişmeli şeyler söyleseler ne önemi var: Öylesine yıpranmışlar ki, genel bir kayıtsızlık içinde tekrarlanıp duruyorlar.

Yaşlılık, olgun meyvalarla dolu bir sonbahardır. Soğuğu, karları, kırağıları insanın gözünün önüne getiren kuru bir kıştır da. Onda güzel akşamların yumuşaklığı vardır. Fakat, alaca karanlığın koyu hüznü de ona uygun görülür. «**İyi ihtiyar**» ve «**hırçın ihtiyar**» imgeleri iyi uyuşurlar. Özellikle günümüzde geliştiril-

miş bir efsane vardır: İleri yaşa özgü ilgisizliğin efsanesi.. Nesnelere ve insanlara karşı her zaman hor görücü, kibirli bir tavır takınan Montherlant, **Ölü Kıraliçe**'deki kırala bu tavrı yükler. Açıklamasında da şöyle der yazar: Kıral, **«insanoğlundan kendini yavaşça ayıran»** bir yaşlı adamdır. Ferrante'ın apaçık ilgisizliğinde bir büyüklük bulur:

«Benim için herşey yeniden ele geçirme, bir nakarat, bir tekrardır. Günlerimi, daha önce yaptığım şeylere yeniden başlamakla ve hem de daha kötü başlamakla geçiriyorum. Bunu başarmıştım, şunu başaramamıştım, bugün hepsi benim için aynı tadı veriyor. İnsanlar da bana, aşırı derecede birbirlerine benzer gibi geliyor... Birbiri ardı sıra nesneler beni terk ediyor.»

«Zekânın yayı gevşedi. Yazdığım şey için soruyorum: 'Kimin bu?...' Anladığım şeyi anlamaz oldum. Öğrendiğim şeyi unuttum. Ölüyorum ve bana öyle geliyor ki herşeye yeniden başlamalı ve yine öyle geliyor ki yirmi yaşındayken bulunduğum aynı noktadayım...

«Artık hiçbir şey duymazken, hâlâ birşeyler duyduğuma inanmanın yollarını aramak zorundayım. Dünya, yavaş yavaş benden sıyrılıp gidiyor.

«Benim yaşımdaki insan, ötekilerin kafasını kurcalayan zevki kaybetti. Bugün koskoca bir 'hiç!' benim için, yeryüzünü örten.»

Vailland'ın **Kanun** adlı romanının baş kişisi, 72 yaşında bir ihtiyar adam olan, saygı gören, zengin mülk sahibi Don Cesare'dir. Çok okur. Elinde eski çağ yazarları vardır. Eski bir Yunan şehrinin tarihini yazar. Evvelce İtalya yöresinde kurulmuş olan bir şehirde oturmaktadır. Kuvvetli bir sağlığı vardır. Henüz böl-

genin en iyi avcısıdır ve kızlarla çapkınlık eder. Köyün kızlarının hemen hepsine sahip olmuştur. Çevresi kadınlarla doludur. Onlardan birini yatağına alır. Fakat uzun süreden beri kendisiyle **ilgilenmemeye** başlamıştır Mirasçılarının üzülüp durması onu eğlendirmez olur. Çünkü bilir; insan ruhunun köle ruhu sınırsızdır. Görünüşte hayatı eskisi gibidir. Elvir'in yanında yatar Fakat onunla konuşmaz ve arada sırada ona dokunur Avlanır ama, **«bakışında ışıltı bile yoktur.»** Konuşur ama sesi yankısız bir dünyada çınlar. Yine eski yazarlarla uğraşır ama tek bir not almaz. Aşksız, kinsiz, tutkusuzdur. Ve kendini, köyün alanında bütün gün kollarını kavuşturup duran **«işsiz güçsüzler»**le aynı hisseder. Öyle görünüyor ki, daha gençken, Vailland kendi hesabına bu **«ilgisiz»**i fark etmeye başlamıştır. Ve bu **«ilgisiz»** kişi yazara, bir bireyin **«niteliği»**ni belirten işaret gibi görünmüştür.

«Uyumsuz Tiyatro» adı verilen alanda, yaşlılığın tuttuğu özel yeri işaret etmek gerekir. Ionesco'nun **Sandalyeler** adlı oyununda geçmişlerinin anısı içine kapanmış kalmış ve onu yeniden diriltmeye çalışan yaşlı bir çift görüyoruz. Bunlar bir kabul günü yaparlar. Güne kimse gelmez. Görünmeyen çağrılıları kabul edip, onları yerleştirir, aralarında dolaşır ve onlara çarpıp dururlarken sahne de boş sandalyelerle dolar. Onların sapıtması içinde görülen şey, hattâ hayal ettikleri bu parlak çağrılar, kibar toplantılar gülünç gibi gözüken hep bu gerçektir. Sonunda pencereden atlarlar Çünkü, hiçbir zaman bir anlamı olmadığını anladıkları hayatlarının değeri kalmamıştır.

Beckett'de, içler acısı bir değerden düşme ile son bulan varlığın durumunu andıran bir yadsıma, bir tanımama buluruz. **Partinin Sonu** adlı oyunda, yaşlı çift, çöp teneke'leri arasında dolaşarak, bütün bir aş-

kın, bütün bir mutluluğun mahkûm edilmesi demek olan geçmiş aşkı ve mutluluğu hatırlarlar. **Son Bant'** da, **Ah! Güzel Günler'de** sertlikle işlenmiş olan tema, hafızanın ve arkamızda kalan bütün bir hayatın ufalanmasıdır. Anılar, düzensizlik içinde bozulmuş, harabolmuş ve yabancılaşmış gözükür. Sanki hiçbir şey olup bitmemiş gibidir. Ve bu boşluk, aptalca bir bitkisel büyümeden başka birşey olmayan şimdiki zamanın su yüzüne çıkmasıdır. Bu bozgun içinde, yaşlanmak; olgunlaşmak, ilerlemektir efsanesine bağlanıp kalmak pek soytarıca birşeydir. Gerçekte yaşlanmak «**Sanki.... hiç olmamış olan... bütün bu dengesiz mutluluktan... yavaş yavaş yuvarlanıp gitmek**» (1) demektir.

Molloy adlı romanda, hikâyenin başlangıcında da yaşlı olan kahraman, gitgide değerden düşer. İkinci bacağı kasılıp sertleşir. Ayak parmaklarının yarısını kaybeder. Önce, sakatlıklarına rağmen, bisiklete binmek için uğraşır, sonra artık başaramaz. Koltuk değnekleriyle ayağını sürür. Sonra, ancak yerlerde sürüklenir.. Bu gitgide çözülme sırasında, yazarın belli başlı uğraşı, anıları canlandırmaktır. Anılar darmadağın olur, belirsiz, kararsız ve şüphesiz sahtedirler. Hayat, bizim sahip olduğumuz bir anıdır sadece. Ve anı da hiçbir şey değildir. Bu hiç, zamanı kaplar. Zaman, bir yere gitmeyerek, akar.. Biz durmadan hareket ederiz. Ve bu doğrultusu olmayan yolculukta hareketsiz kalırız. Yaşlılığın ışığı altında, hayatın bu hakikatini bulup çıkartırız. Bu hakikat, yıldızlar altına gizlenmiş yaşlılıktan başka birşey değildir aslında. Ionesco'da da. Beckett'de de yaşlılık, insanlık durumunun en son sınırı olarak görünmez ama, Kıral Lear'de olduğu gibi, yaşlılık aynı zamanda maskelen-

(1) **Düşen Herkes.** Üç nokta'ları yazar koymuştur.

miş olan bu durumdur. Yaşlılarla, yaşlılar için ilgilenmez bu yazarlar, insan anlayışlarını anlatmak için araç olarak bunu kullanırlar.

■

SÖYLEDİĞİMİZ gibi bu bölümde bir yaşlılık taslağı yapmadık. Yalnızca, yaşlılara göre, tarihsel toplumların davranışlarını ve onların bu konuda düşünüp kurdukları görüntüleri tanıttık. Bilinen bütün uygarlıklar, bir sömüren sınıf ve sömürülen sınıf karşıtlığıyla kendini niteler. Yaşlılık kelimesi, sömüren ya da sömürülen sınıfın ele alınmasına göre, derinlemesine farklı iki çeşit gerçeği kapsar. Görünüşleri bulandıran şey, ileri yaşla ilgili düşüncelerin, eserlerin, tanıkların hep öpatrid'lerin (1) durumunu yansıtmasıdır... Konuşanlar sadece onlardır ve XIX. yüzyılın sonuna kadar sadece onlardan söz edilir. Önce, bunların durumuna kısaca değineceğiz.

Azınlıkta olanların, üretici olmayanların kaderi, çalışan çoğunluğun çıkarlarına bağlıydı. Çalışan çoğunluk, üyeleri arasındaki kargaşa çıkarıcı rekabetlerden kaçınmak, kurulu düzeni elde tutmak istediğinde aracıları, hakemleri ya da temsilcileri farklı çeşitten insanlardan ve sözü geçerlikleri konusunda herkesin anlaşabileceği kimselerden seçmeyi uygun buluyordu: Bunlar ise, herkesçe salık verilen yaşlılardı (2). Kimi vakit yaşlılar gerçek bir iktidarı ellerinde tutuyorlardı. Kimi vakit, bazı hesaplarda hayalî sayıların oynadığı rolü oynuyorlardı. Şöyle ki: İşlemlerin yapılma-

(1) Eski Yunan'da soylular sınıfı üyesi. Metinde soylu kişi (Ç.N.)

(2) İlkel toplumlarda da aracı ve hakan görevi çoklukla yaşlılarındı.

sında gerekli olan, bir kere sonuç elde edildi mi bir yana atılan sayılar gibi. Hiyerarşici ve tekrarcı Çin'de, İsparta'da ve Yunan oligarşilerinde, İ.Ö. II. yüzyıla kadar Roma'da yaşlılık, güç sahibiydi. Değişme, gelişme, devrim dönemlerinde hiçbir siyasal rol oynamadı. Mülkiyetin kurumlaştığı dönemlerde, hâkim sınıf mülkiyetini devredebilen kişiler sıfatıyla mülk sahiplerine saygı gösterdi. Yaş, bir saygınlığı kaybetme değildi. Hayatları boyunca taşınmaz mallar, ticarî mal ya da para biriktiren yaşlılar, zengin olduklarına göre toplum hayatına ve özel hayata bütün ağırlıklarını koyuyorlardı.

Hâkim sınıfın ideolojisi, kendi davranışlarını doğrulamayı amaçlar. Yaşlı kişiler tarafından yönetildiği ya da etki altına alındığı zaman, ileri yaşa değer verir. Filozoflar, denemeciler yaşlılık kavramanı erdem kavramına bağlamışlar ve onun verdiği deneyimi çok övmüşlerdir. Yaşlılık, kelimenin ikili anlamıyla hayatın tamamlanmasıdır: Yani, yaşlılık hayatı tamamlayıp sona erdiriyor ve hayatta en üstün tamamlanma oluyor. Kim hayatın yıllarını üstüste yığarsa en üstün derecede canlı odur. Bir çeşit varlık öz'ü olarak görülmektedir. Saygı gösterilecektir öyleyse yaşlılığa. Bazı özsaygılarlara, bazı ünvanlara erişmek için, yaş bir nitelendirmedir. Yaşlılığa saygı için, özellikle Almanya'da pek sık yapılan **Jübile**'lerin anlamı budur. Bir müzikçinin ,bir filozofun 70 ya da 80. yaş günü, gösterişli toplantılara yol açar.

Bununla beraber, yerleşik toplumsal düzen, çok genç kuşakları, çok eski kuşaklara siyasal ya da iktisadî bir yetke tanımağa zorunlu kıldığı zaman bile, genç kuşaklar buna daima sabırsızlıkla katlanmaktadırlar. Onlar için de korkutucu olan bedensel çöküşe karşı hassas olan gençler yaşlılara saldırır, onları gü-

lünç duruma düşürürler (1). Biriktirdiği yılların sayısıyla zenginleşmiş büyük yaşlı efsanesine karşı, Tithon ve de Tibur'un falcı kadını gibi ufalmış, kurumuş, buruşmuş yaşlı efsanesi yer almaktadır. Bu, cevheri boşalmış, eksilmiş ve bozulmuş bir insandır.

Öte yanda, susarak geçiştirilse de, sömürülmüş yaşlıların durumu imtiyazlıların anlayışını derinlemesine etkiledi. Onun durumu hakkında elimizde ancak belirsiz bir toplu bakış var Ortaçağ'da ve XVIII. yüzyıla kadar sömürülmüş yaşlılar pek az sayıdaydılar Köylerde ve şehirlerde işçiler erken ölüyorlardı. Yaşayabilenler, onların bakımını sağlayan genellikle pek yoksul ailelere yük oluyorlardı. Halkın yardımseverliğine, şatoların ve manastırların sadakalarına el açıp sığınıyorlardı. Bazı dönemlerde bu çeşit kapılardan bile geri çevriliyorlardı. Püriten İngiltere'de kapitalizmin doğduğu zaman ve XIX. yüzyılda sanayi devrimi sırasında, sömürülmüş yaşlıların durumu daha da dayanılmaz oldu. Satacak çalışma güçleri olmadığı ölçüde, toplum onları hiçbir zaman doğrudan doğruya sömürmemiştir Fakat, çalışma güçlerini satarlarken sömürünün kurbanı olmuşlardır. Gençken ve olgun yaştayken hakim sınıf onlara ancak yaşamaları için gereken kadarını vermişti. Bir kere takattan düştüler mi hâkim sınıf onları, elleri boş, bırakıp terk ediyordu.

Bir işe yaramayan, kalabalık eden, sömürülmüş yaşlıların kaderi, ilkel toplumlardaki yaşlıların kaderine benziyordu. Onlar, ailelerine asalak oluyorlardı. Kamu oyunun sevgisi ya da endişesi, bazılarına kucak açıyor, onlara doğru dürüst bakıyordu. Fakat çoklukla, onlar hiç yerine konuluyor, bir güçsüzler yurdu-

(1) Bu ikilideğer'e bazı ilkellerde de raslandı.

na bırakılıyor, oradan oraya atılıyor ve hattâ gizlice ve ahlâksızca öldürülüyorlardı.

Hakim sınıf, bu içler acısı durumlara kayıtsızlıkla yardımcı oluyordu. Yaşlı yoksulları kurtarmak için harcadığı çabalar her zaman alaylı bir davranıştan öteye gitmedi. XIX. yüzyıldan beri böylesi yaşlıların sayısı arttı. Yönetici sınıf onları bilmezden geliverdi. Kendi vahşi ilgisizliğini temize çıkarmak için onların değerini düşürmek zorunda kaldı. Yaşlılık kavramına ikilideğerini veren şey, kuşakların çatışmasından çok, sınıfların mücadelesidir.

BİRİNCİ KİTABIN SONU

Yaşlılık

Simone de Beauvoir

“Bugün toplumumuzda
yaşlı insanlarla ilgilenen,
ilgilenmesi gereken kurumlarca
onlara sağlanan yaşama şartları
utanılacak bir durumdadır.
Yaşlılık konusu,
ben bu kitabımı yazana kadar «tabu»ydu,
yasak birşeydi,
hiç yanaşmamak, deşmemek gerekiyordu.
Bu düşüncelere kanmadım,
hattâ böyle düşünüldüğü için kızdım da.
Bulduğum sonuçlardan biri şu oldu:
İnsanlar yaşlılıkta
ölümü daha kolay benimsiyorlar.
Sonra erkekler de, kadınlar da
yaşlılıkta bir aşağılık durum,
bir düşüş buluyorlar;
insanın yaşlanınca kendi kendinin karikatürü
olacağını düşünüyorlar.”

Simone de BEAUVOIR, son kitabı **«YAŞLILIK»**ta
insanın bu büyük dramını enine boyuna inceliyor,
hem tarihsel, hem de toplumsal
türlü açılardan değerlendiriyor.
Batılı eleştirmecilere göre,
«YAŞLILIK» yazarı Simone de BEAUVOIR'in
«EN GÜZEL KİTABIDIR».